

Anton Nilson

Från Amalthea till ryska revolutionen

Innehåll

Företal.....	1
Barndom och tonår	3
Möte med ungsocialismen.....	18
Sprängningen av Amalthea	34
Rättegången	40
Fängelser	47
Fri!	89
Opinionsrörelsen	91
Flygutbildning på Ljungbyhed	93
Till revolutionens land	97
Möte med Petrograd	99
Stridsflygare vid baltiska fronten	102
Sommar i Kolumna	118
Omtalad resa till Sverige	123
Genom Tyskland i revolutionstillstånd	133
Svältnens, köldens och de avgörande stridernas år	140
En resa till Centralasien.....	152
Skidfärder i Karelen	166
Vägen till Amalthea och efteråt Hans Haste	175

Företal

Det skulle kunna bli en roman, sade en gång min lillasyster, då vi stod och samtalande i vår vackra allé av stora yviga lönnar vid Filipsrogården. Hon var då omkring 16 år och jag ett par år yngre. Hon syftade på det otroligt omväxlande och rastlösa livet och verksamheten på de gårdar som far och mor ägt och ägde. Ändock hade livet för oss två knappast mer än börjat. I min numer relativt höga ålder lever minnet av skördefolkets historiska berättelser om hundraårig ockupation av landskapet med brända byar och gårdar, flyende folk och familjer, masshängningar av bönder och andra motståndsmän, allmän stöld av folkets mat i skafferier och fodret för kreaturen, slakt av boskap för förhärjande ockupationstrupper. Svenska stormaktens ständiga krigsföring i andra länder utarmade landet. Pojkar och unga män bortrövades i tiotusentals från sina hem och forslades till svensktrupperna i utlandet utan att föräldrarna någonsin mer fick vetskap om vart barnen tagit vägen. Stormakten sönderföll. Folkets rättigheter utplånades. Skördefolkets män vässade sina liar. Kvinnorna band upp. Skratt och glada samtal omväxlande med tunga minnesbilder. Herrskapen från slott, gods och herresäten regerade landet och folket böjde sina ryggar i ödmjukt slaveri. När 1800-talet närmade sig slutet, spirade industrialismen. Den onda andan ifrån stormaktstiden överfördes till industribolagen och företagen. Hundratusentals tvangs att emigrera för att kunna leva. I detta läge uppstod arbetarrörelsen. När jag var 2 år gammal bildades Socialdemokratiska partiet 1889, när jag var 11 bildades LO. Konfrontationen mellan den unga arbetarrörelsen och den reaktionära makthungriga andan lät inte vänta på sig. Striderna blev omfattande och bittra. Strejker och lockouter blev vardagliga. Arbetarna under sina röda fanor mötte en koncentrerad övermakt: staten, kyrkan, feodalväldet, bolag och enskilda företagare, med landets vapenresurser och rättsväsendet till sitt förfogande.

År 1906 förleddes arbetarna skriva under det skamligaste avtal som förekommit i svenska folkets historia: paragraf 23 i fördraget mellan arbetsgivarparten och fackliga arbetarrörelsen. Genom denna kunde arbetsgivarparten avskeda arbetare och insätta från andra länder införskaffade legoknektar i svenska arbetares ställe. Organiserade arbetare avskedades och prickades på svarta listor, så var de än sökte arbete blev de utmotade. Ridande pickelhuvade poliser på landsvägarna såg till att kringvandrande arbetssökande arbetare blev tagna som lösdrivare och bestraffade. Kungamakt och regering, landets försvars- och polismakt ställdes på arbetsköparnas sida emot landets egna medborgare.

Dessa förhållanden kom att ligga till grund för amaltheahändelsen i Malmö 1908. Hänsynslösheten hos herremannaklassen mot landets arbetarbefolkning hade gått över alla rimliga gränser. Regeringsrådet Hamilton hotade arbetarna med militär beskjutning, om de icke omedelbart slutade strejka och återgick till sina arbetsplatser. Amaltheaaktionen riktades av mig mot detta outhärdliga, laglösa och diktatoriska läge som svar på Hamiltons ultimatum. Tusentalet utländska strejkbrytare, legoknektar blev de maktägandes avlönade trupper mot arbetarna och kom att utsättas för amaltheaaktionens stöt, konstigare är det inte.

Arbetsköparparten, regeringsmakten och kyrkoväldet provocerade fram den direkta aktionen i amaltheahändelsen. Det var de som fängslade oss, dömde oss till döden och livstids fängelse.

Trots fördömanden och skriv över hur dåliga vi amaltheamän var, nidingar och kriminella, samlades dock på största torget i Malmö några år senare det största antal människor som förekommit i staden till protest och med krav på amaltheamännens frigivning. Under min fängelsevistelse på Långholmen inträdde dess direktör Wollin i min cell och uppläste ett telegram från femtio tusen arbetare i Göteborg. I Hornsbergs hage hölls i maj 1917 det största möte som hållits i Stockholm med krav på generalstrejk för att befria amaltheamännen. I maj 1917 samlades

över tio tusen arbetare i Härnösand med ultimatum till regeringen att jag skulle frigivas med risk att centralfängelset annars stormades och jag med våld befriades. Till saken hör att hemlig order inom fängelset förelåg att i händelser av stormning skulle jag skjutas. Under nio och ett halvt år fick jag inte mottaga ett enda besök av mina närmaste eller av någon annan.

Den landsomfattande opinionsrörelse för amaltheamännens frigivning som uppstod förvandlades av syndikalister och ungsocialister till en internationell rörelse. Franska landsorganisationen hotade att blockera all svensk sjöfart på franska hamnar tills amaltheamännen frigavs. Samma skedde i England.

Min utbildning efter frigivningen till flygare var en efterlängtd kontrast och kompensation för vad jag fått genomgå. Mitt långvariga engagemang i den ryska väldiga oktoberrevolutionen var för mig helt naturlig och har berett mig den största glädje och intressantaste innehållet i min över 90-åriga levnad.

Vår lilla jord svävar omkring, bunden i bestämd bana av osynlig kraft. Allt liv är förenat med djup tragik. Motsättningarna inom människovärlden är ofantliga, dess problem syns olösliga. Framtiden ter sig mörk. Under mina 90 år har jag känt mig som en vandrande turist, sett, hört, reflekterat, engagerat min ringa varelse i lösandet av svåra problem. Lidande härför har inte uteblivit, men de otaliga trofasta vännerna har förstått mig och hållit mig uppe.

Jag tackar förlaget för utgivningen av denna bok och dess spridning! Min stora erfarenhet från livet får i den sin avspegling. Så jag tackar förlaget djupt och varmt för initiativet och ber om min hälsning till alla kamrater och vänner!

Årsta i oktober 1979

Anton Nilson

Denna bok bygger på Dömd till döden för Amalthea, publicerad 1962, samt Mitt liv i Ryssland I-III, utgivna som privattryck av författaren. Urval och redigering har gjorts av Hans Haste. Boken säljes till förmån för Arbetarrörelsens arkiv i Landskrona, där Anton Nilsons samlingar förvaras.

Barndom och tonår

Hemmet, mor och far

Jag blev den siste med sju syskon, två flickor och fem pojkar, som föddes på Rosentorp. Enligt kyrkboken skedde det den 11 november 1887. Resterna av det vackra Rosentorp finns ännu kvar utmed Hessleholms-vägen.

Under Rosentorps-tiden var far vägfogde eller plogfogde och skulle hålla vägarna framkomliga. En sådan fogde hade stor myndighet. När snön yrde och stormen tjöt kunde det bli totalt omöjligt att ta sig fram på vägarna. Då red far omkring på en vit häst som hette Blända och budade folk, hästar och redskap för snöröjningen på vägarna. Ingen vågade neka. Det var lika strängt som en militär mobilisering, och far var fruktad.

Ifrån Rosentorp har jag dock inga minnen alls om min tidigaste barndom. På andra sidan Almaån från Rosentorp räknat ligger en liten by som heter Aska. En mindre gård där, betecknad som No 3 ägdes av far samtidigt med Rosentorp. När jag var två år sålde far Rosentorp till ett par svenskamerikanska bröder och flyttade själv över till denna No-3-gård.

Min far hette Sven i förnamn och föddes år 1845 i Vitskövle i Gärds härad, beläget mellan Kristianstad och Simrishamn invid Hanöbukten. Folket i den trakten kallades i min ungdom för jäsbofolket. Det saknade det gemyt och den sävlighet som var utmärkande för befolkningen på den egentliga skånska slätten men hade i likhet med göingefolket livligare temperament.

I fars hem rådde troligen småborgerlig välmåga och som ung lär han ha fått handla och vandla som han ville. Hans far var en mycket snäll man. Någon häst torde han ha haft för far fick taga ut den när han ville för att rida och var då klädd i blanklädersstövlar. Han var lång och skranglig till växten med litet huvud, ett synbarligen sammanknutet knippe energi och verksamhetsbegär. Han hade en syster.

Min mor föddes i Qviinge, nära Vanås år 1847. Hon kom från en utgrenad och välbärgad bondesläkt i denna göingebygd. Hennes ovanligt godlynte far hette Måns Sonesson. Mor hette som flicka Bengta Månsdotter. Hon var enda barnet, fick en omsorgsfull uppfostran och blev en sällsynt kärleksfull kvinna. Hon förde också grundplåten med sig i hemmet vid sitt giftermål med far 1870.

Som unga måste mor och far ha fört ett ovanligt strävsamt liv. Vid Laxbro mölla vid Almaån ägde de ett litet hus vid Hessleholmsvägen. Detta inreddes till handelsbod och mor förestod denna. Så kom barnen och hon måste ha haft mycket att stå i.

Far skaffade sig hästar och redskap och började forsla timmer från de orörda skogsfälten i norra Skåne i trakten av Bjärnum ner till hamnarna vid skånska västkusten. Det lär också ha gällt master till segelfartygen, av vilka många var långfarare och krävde höga, tjocka master. Ifrån hamnarna förde han sedan med sig kolonialvaror och annat till hembygden, där sådana varor vid denna tid var sällsynta.

I veckotal var far borta från hemmet, ute på sina långa färder. Vägarna var smala, backiga och krokiga och det var inte lätt att höstkvallar och även nattetid forsla timmerlassen på sådana vägar. Fort kunde det inte gå. Han reste kors och tvärs i länet och lärde väl känna både vägar och folk. Verksamheten måste ha pågått flera år. Hur många hästar och foror far hade är mig inte bekant, men det var troligen åtskilliga.

Far och hans folk måste ofta sova på lassen under nätterna, ty allmogen var försiktig och släppte

inte in främlingar. Sommartid gick det väl an, men på vintern var det värre i snöyra och oplogade vägar med höga drivor och våta kläder över de svårforcerade Söder- och Linderödsåsarna med sina täta skogar och glesa befolkning.

Södra stambanan var under byggnad i denna del av Skåne vid denna tid men den var icke trafikfärdig. Transportmedlen var därför hästar och oxar, ibland kor. Längre upp mot Småland var oxarna vanligare som dragare. Det gick inte fort med dem men de var väl så starka som hästarna. Vi hade inte oxar.

Mången stilla afton satt jag som liten i mors knä och lyssnade andäktigt till hennes berättelser om livet i Göingebygderna, om rallarna som byggde södra stambanan och annat. Mor måste ha bott på något ställe som hette Karlsnäs och som väl inte legat allt för långt från järnvägsbygget vid Ballingslöv, ty varje morgon då det var lugnt, kunde hon höra rallarnas korum innan de började sitt arbete för dagen. Rallarna var många och när de samfällt varje morgon stämde upp psalmen ”Vår Gud är oss en väldig borg” rullade tonerna ut över göingeskogarna och blandade sig med trädens sus.

Det är troligt att far slutade med dessa transporter, som fick ett drag av dåtida grosshandel över sig, för att i stället forsla posten mellan Hessleholm och Östra Broby. Det fanns ingen postdilicens utan far hade en gigg med två höghjul. Han körde med ölandshästar och färden gick i flygande fläng. Ett posthorn av mässing som gick i slinga, sexpipig pistol, flintlåsgewär, mynningsladdare ingick i hans arsenal. Innan han kom fram till en anhalt i högsta fart, blåste han i posthornet för att varsla om sin ankomst. De som lärt känna hans sätt på postanstalterna var då kvickt ute vid vägen för att mottaga posten, och oftast stod de i givaktställning. Men var ingen ute fortsatte far utan pardon och anhalten blev den gången utan post. Far lät inte vänta på sig — men han väntade inte heller på någon annan!

När han hade större penningtransporter hade han en extra man med på färden. Värst var det i de branta och långa backarna genom de stora, ödsliga skogarna vid Ranseröd. Där blev han en gång överfallen med posten och en gång skenade hästarna för honom där. Men båda gångerna klarade han sig, fast det var nära att han skulle omkomma.

Detta säregna avsnitt i fars verksamhet blev nog grundläggande för hans utveckling till den järnhårde, självsäkre och fordrande man han var under min uppväxttid. Han kom genom omständigheterna att blott lita till sig själv, blev överlägsen och vägrade böja sig för någon. Han ställde också stora krav på hela sin omgivning, blev hård både mot människor och djur. Han skulle regera. Och allt skulle gå med hiskelig fart, utan att hänsyn togs till om folk eller djur stupade. Invändningar tog han ingen hänsyn till och han rådfrågade ingen. Det ska gå, gör som jag säger, sade han buttert.

Något av dessa åren som postförare inköpte han Rosentorp i Norra Sandby och behöll samtidigt huset i Laxbro. Rosentorp hade No 4. I denna sin bästa ålder uppodlade han stora arealer som låg för fäfet på Sandby Ljung, alltså invid den sagoomspunna Hälleberga backe och neråt Sinclairsholm, detta med unga söners hjälp och ett rent ofattbart slit. Området gränsade till Sandby kungsgård.

No 3-gården var av mindre storlek men en bra gård som gott födde sin familj. Fars väldiga arbetsiver mojnade väl av något här, men det fattades visst inte sysselsättningar. Jordbruk och fortsatta skogsavverkningar från Rosentorpstiden omväxlade. Det dröjde inte länge förrän han inköpte även No 6-gården i Aska, den största i byn och därmed svällde arbetet ut orimligt med ökat jord- som skogsbruk. En massa virke sändes till sågning i Brittedahl, virke av olika träslag kördes till Hessleholm, Attarp och Ballingslöv. Vi hade i allmänhet sju arbetshästar. Om livet på

dessas gårdar kunde man skriva en roman. Efter att först ha bott på No 3-gården överflyttades vi till sexan. Orsaken till att far övertog även denna var att hustrun till förre ägaren förblödde i barnsäng. Far ombads att skaffa läkare. Det brådskade. Han valde att köra till Broby då han visste att läkaren där var bättre än den i Hessleholm. Avstånden var ungefär desamma. Han måste fara över Laxbro och farten måste ha varit den högsta, ty när han for genom Sandby skakade folk på sina huvuden vid hans åsyn och menade att han kom att spränga hästarna. Allt var förgäves. Hustrun på gården förblödde och dog och ny skjuts sändes i väg för att möta far och giva återbud till läkaren. Maken ville efteråt icke stanna kvar på gården och far köpte den. Ny småskola byggdes i närheten av Rosentorp och far var med i skolrådet. Nytt bränneri byggdes invid denna skola och far blev delägare i detta. Det förklarar varför han odlade sådan mängd potatis, ty varje delägare måste obligatoriskt bränna ett bestämt antal veckor per år. Vid potatisupptagningen kunde vi vara 30-40 och ända till 60 plockare.

Om jag nu inte har något minne från tiden på Rosentorp så har jag klart minne om allt under tiden i Aska. Vid fyra års ålder började min arbetsdag här med att köra hästar, vakta kor, får, svin, gäss och deltaga i allehanda göromål. Vid tolv-tretton års ålder, när alla mina bröder efter sin konfirmation och något senare lämnade hemmet och gav sig ut i världen för att komma från fars stränghet och det rent omåttliga slitet, måste jag köra första paret hästar, vara fördräng och ikläda mig det ansvar detta innebar.

När de två sista bröderna oförhoppandes lämnade hemmet blev far så förtvivlad att han reste till Borstahuset i Landskrona och blev borta ett par veckor, han plögade resa dit och vila en och annan sommar. Jag stod nu ensam mansperson med 7 hästar, ett stort antal nötkreatur med två tjurar, får, svin och en massagöromål som inte kunde uppskjutas. Skolan fick vara, men den hade jag försummat i veckotal under brådskördetid, då far tyckte vi fick lära för lite i skolan och behövdes i arbetet hemma, som var nyttigare. Norra Sandby och Stoby församlingar utgjorde ett pastorat med på den tiden fruktade prostén Gierow. Skvallret påstod att han söp som ett svin, men ordning ville han ha på torpet och vi ungar i skolan darrade bara vi hörde att han skulle komma på besök. Men bönderna var lika rädda när de fick höra att han utlyst husförhör i gårdarna. Men far brydde sig inte om hans anmärkningar över min bristfälliga skolgång.

En skräddare var granne till oss här på No 3-gården, en släkting till skräddaren vid Rosentorp, och i hans hus hölls småskola innan den nya byggdes. I denna skola började jag frivilligt min skolgång vid sex års ålder de dagar jag var fri från bestyr hemma. Jag fick inga läxor, men lärarinnan hade berömt mig för far för min läsning och skrivning. I folkskolan fortsatte jag i Norra Sandby med magister Andersson som lärare och med käpp och stränghet höll han minsann ordning på de många ungarna. Han var en god lärare, ensam att undervisa ett åttiotal barn samtidigt i skolsalen, flickor och pojkar. Största antalet han lär haft samtidigt sades vara etthundatrettio.

En god vän under dessa år hade jag i en jämnårig vid namn Axel från en grannstuga. Hans syster i mogen ålder stupade för lungsoten. Hans bror omedelbart efter exercisen likaså och slutligen gick Axel också bort i sin bästa ålder genom lungsoten. Alltså inte mindre än tre bara i denna familj. I Nils Johanssons stora familj på Pinkatorpet ströks halva familjen bort av lungsoten. Folket på orten levde obegripligt fattigt i sina små eländiga hus, som mestadels var torp. Vad jag såg och erfor kom i framtiden att få mycket större betydelse än vad jag fick lära i skolan. En god vän hade jag också i vår hund Jäger som var så klok. Han skickades ofta av mor och arbetsfolk till handelsboden i Laxbro, som nu inte ägdes av far, för att köpa varor av skilda slag eller ut på åkrarna att hämta glömda effekter åt arbetsfolket. Men vi hade en annan hund vid namn Boy som inte var sämre. En gång på No 6-gården sprang han efter far och mor och gensköt dem. Han gav

sig icke förrän han fick far med sig till en kärrmark, där en ko satt sig fast i dyn ända till magen och inte själv kunde taga sig därifrån. Utan Boys ingripande hade kon omkommit.

Till höger om huvudingången från gårdsplanen på No 3-gården hade mor sin vävkammare. Till sena kvällen satt hon träget vid fotogenlampan och kardade av gårdens egen ull och spann. Redan klockan fem på morgonen var hon ute och sysslade i köket, hjälpte till med skötseln av djuren eller trampade spinnrocken. Vad hon flitigt vävde de grannaste dukar, handdukar, näsdukar, gardiner, skjorttyg, vadmal för kläder åt oss alla, bolstertyg och kuddvar och annat som täcken till hästarna. Vi hade icke filter eller täcken till sängarna utan luftiga bolstrar, stoppade med dun. Vi hade eget lin som vi själva skäktade och mor vävde härav. Tramporna skramlade, slagen dunkade rytmiskt och taktfast. Men det var inte bara trådar som slogs in i väven. Det var också ömma tankar, tårar och bekymmer. De syntes inte, men fanns där. Hon var vårt värn, vårt skydd med oändligt tålmod inför vår stränge och fordrande far. Hennes ömhet och omsorger över oss flödade, hon var alltid samma varma sol i hemmet, solen som aldrig gick ner.

Här på denna gård fick jag min första och enda julklapp av far under alla mina år i hemmet. Det var julafton. Två av mina bröder blev kallade fram till far vid bordet. De fick en blank riksdaler var. Du skall väl också ha en slant, sa far och kallade fram mig, vände på det han hade i handen och sade: Du ska få den för att du vaktat korna i havren. Det är en tioöring. Jag tog den ur hans väldiga arbetsnäve bockade fint, och tackade.

Medan mina syskon ännu var hemma hade de under tiden på No 6-gården spämt metalltrådar av finare och grövre tjocklek från golv till tak på ena väggen i det rum de hade sitt hemvist i undantagsbostaden. De spelade på dessa trådar som på en harpa. Vi alla jämte mor samlades nästan varje kväll till dessa ”musikaftnar”, men far var aldrig med, men fick omsider vetskap om det. Kanske var det detta som gjorde att han anskaffade en större orgel med många register och en musiklärare från Ballingslöv. Nu fick alla syskonen hemma, utom jag som ansågs för ung, musiklektioner och det blev ganska mycket musik och sång i hemmet.

Helt överraskande och plötsligt sålde far båda gårdarna i Aska och under två dagar hölls stor auktion och försåldes alla djuren och stor del av lösöret. I fortsättningen arrenderade han Almöforsgården invid Brittedahl och flyttade dit. Av alla barnen var jag vid detta laget ende kvar i hemmet. Mor tänkte nu giva upp. Hon ville inte följa med far till Almöfors utan stanna kvar och undantagsbostaden skulle göras i ordning åt henne. Jag beslöt mig för att stanna hos henne, jag hade endast några månader kvar för att avsluta folkskolan. Lillasyster genomgick en kurs på Önnestads folkhögskola. Kanske mor inte varit emot en skilsmässa nu. Redan före äktenskapets ingående hade hon varit emot giftermålet med far. När bröllopet skulle stå hade hon gått ut i skogen och gråtit. Men fader och släktingar blev bestämmande, som brukligt var på den tiden. I hemgift fick hon av sin far mottaga 6 000 riksdaler, som överlämnades till hennes make, vilken summa 1870 inte var så ringa. Kvinnan hade fortfarande knappast något stöd i lagen och om mor nu här i Aska tog upp en rättsstrid med far, som var ovanligt lagkunnig och alltid hade lagboken uppslagen på sin chiffonjé, riskerade hon att han skulle behålla hela förmögenheten och hon själv bli utan. Detta höll henne tillbaka, men hon klagade bittert över kvinnans rättslösa ställning i samhället. Med mitt sinne för allvar och realiteter blev med ens mina tankar inriktade på ett förhållande som jag inte alls tänkt på dessförinnan. Tanken och dess vidkommande problem släppte mig aldrig och sammanflöt med tiden i min socialistiska verksamhet. Jag tröstade henne nu med att om bara några månader avslutade jag min skolgång och då skulle jag genast taga anställning och bidra till uppehållet för oss båda. Jag yttrade också till lillasyster och mor vid ett tillfälle att bara jag blev lite äldre skulle jag bygga ett hus och samla oss alla i utom far. Gång efter annan kom emellertid far på besök från Almöfors och bad och vädjade till mor att komma

dit över och hjälpa honom med att ställa de många rummen där i ordning. Slutligen gav hon med sig, hjälpsam och godhjärtad som hon alltid var och därmed flyttade vi båda till Almöfors. Någon äktenskapsskillnad blev det aldrig.

Livet under dessa mina ungdomsår i Aska glömde jag aldrig. Tillståndet hos befolkningen runt om i byarna utgjorde ett rikt realistiskt material som jag kom att anknyta till som ungsocialist i Malmö. När det skreks i högan sky efter amaltheahändelsen att jag kommit i dåligt sällskap där och att vi amaltheamän fallit offer för Hinkes och Schröders och andras propaganda var detta absurt och lögnaktigt. Jag blev väckt i Malmö genom ungsocialisterna, men rötter och realiteter låg i folkets liv i mina hemorter. Jag mindes detta folk som ett alltid vänligt och godhjärtat folk som totalt slet ut sig och kämpade mot lungshot och elände och brydde sina hjärnor för att taga sig över till Amerika. Deras liv öppnade vägen för min socialistiska åskådning och kamp.

Från Aska flyttade vi alltså till Almöfors, en hundraårig gård, belägen alldeles invid Almaån, knappt en halvmil från Ballingslöv. Åns strida lopp och de många forsarna bidrog till att ge landskapet en säregen skönhet. Huset hade flera luftiga och vackra rum och låg avsides, väl skilt från uthusen. Far endast arrenderade gården och brydde sig inte om jordbruket. Detta gjorde att jag nu äntligen fick tid att ägna mig åt mina läxor. Jag avslutade här folkskolan i Sandby.

På hemvägen från examen skojade vi gossar med varandra. Och på en liten flat sten vid vägen gjorde vi i vårt uppsluppna lynne upp en liten brasa. Mer tanklöst än självmedvetet överlät jag min psalmbok åt denna brasa. Min gode kamrat Oscar Karlsson på Brittedal, en av de hurtigaste gossarna i hela skolan, ryckte till och undrade vad jag tänkte på som brände upp min psalmbok på själva examensdagen. Någon gåva var den ju inte men många psalmer hade jag pluggat och läst i den. Nu låg den förkolnad, en bok bland böcker med blad av papper. Vad som är uttryckt i den har jag inte bränt upp, sade jag. — Men det blev nästan en symbol.

Jag återvänder i minnet ofta till Almöfors-tiden. Det var den enda lyckliga perioden i min uppväxttid. Fars svåra humör mjuknade, han var mer borta än hemma. Mor gick där och skötte vårt lilla hushåll och lillasyster, som gick i Önnestads folkhögskola, hälsade på hemma då och då. Om dagarna var jag ute och strövade i skog och mark efter behag. Jag hade redan tidigt vant mig vid skogen och marken, kände väl till blommor, insekter och skogens djur. Jag solade mig, badade, metade, rodde drag, fångade kräftor med bara händerna i ån. På kvällen sövdes jag och på morgonen vaknade jag vid forsens dån. Virvlarna var som röster i moll. Vilken oförgätlig tid!

Far levde här ett annorlunda liv. Han var borta mycket, spelade priffe och vira hela dagar och ibland även nätter, pratade lantbruk, rökte och avnjöt även toddyn och punchen. Kortspel om pengar förekom med höga insatser. Det fanns de som spelade bort hela gården. Far deltog inte i detta. I princip var han emot spel om pengar och var han med så rörde det sig om mycket låga insatser.

Efter en tid skaffade han några bisamhällen, ett par tre kor och tre hästar. Stora partier osåld famnved var upplagda i Hesselholm, Ballingslöv, Attarp och Aska och far behövde hästarna vid försäljningen och omflyttningen av denna ved.

Far måste ha tyckt att han hade för lite att göra och vi for en dag tillsammans till tvåarens gård i Norra Sandby, den största i Sandby efter den stora kungsgården, för att se på denna. Ägaren, som kallades Storcken, en högre, stolt och bildskön bonde med vikingalynne, hade spelat bort både gård, djur och en stor skog på kortspel och måste nu lämna gården och blev vanlig daglönare på andra gårdar. Far var spekulant på den, men medan vi besåg den yppade han sina farhågor över att jag den siste av barnen kanske också lämnade hemmet och det var svårt att få arbetsfolk. Dessa hans bekymmer avgjorde att han avstod från att köpa den.

Men någon tid senare for jag med honom till en marknad i Kristianstad. Hemvägen tog vi över Hästveda, där vi gjorde ett uppehåll och besökte klockarebostället uppe vid kyrkan. En fröken Hörberg, syster till klockaren, tog emot och far och hon hade ett långt samtal in på kvällen. Jag var trött och somnade på bänken utan att veta vad som avhandlades, men den kvällen köpte han klockarens egen gård Filipsro.

Filipsro-gården ligger endast ett par hundra meter från Hästveda kyrka utmed stora landsvägen mot Östra Broby. Boningshuset var rymligt med brutet tak. På nedre botten fanns sex rum och en mindre kammare, ovanpå ett par, tre rum. Gårdsplanen var stensatt och härifrån såg man sjön Tydingen, som sades vara i jämnhöjd med Stoby kyrktorn. Det kanske stämmer då Stoby lär ligga 159 fot över havet och Tydingen 196.

När far övertog gården var jordbruket förfallet. En del av åkerjorden var vattensjuk och tillät inte odling av potatis och vinterråg. De talrika dikena var igenväxta med vide och risbuskar, havren blev så kort och stripig att den inte kunde bindas i kärvar men tistlar och sjögräs växte meterhögt. På granngården kunde man på våren åka omkring i en liten eka!

På prästgården i Vankiva köpte far för över tusenlappen två fina ardennerhästar, tre och fyra år gamla. Det blev mina parhästar. Därmed hade vi sex arbetshästar. Kor vår far som förr mindre intresserad av. Mjölken betingade allt för lågt pris och far såg korna mer som gödslingsmaskiner. Med hästarna däremot kunde han omskapa jorden. Han blev sålunda en föregångare för de nu så allmänna kreaturlösa jordbruken. Och han var också föregångare då det gällde att nyttja moderna redskap: bredare band på hjulen, slättermaskin, trissa i stället för kniv på plogen osv.

Trots att arbetskraften nu endast bestod av far, lillasyster som återkommit från folkhögskolan och jag så genomfördes en nästan otrolig upprustning. Vagnslast efter vagnslast kom från Malmö renhållningsverk på järnvägen. Det var folkgödsel som vi med tre par körde ut, dag efter dag. Och från Hanaskogs kalkbrott kom vagnslast på vagnslast med kalk.

Per Rösiö skulle komma och hålla föredrag en dag. En bonde frågte far om han skulle gå dit. Nä, sa han kort, Rösiö är nog bra, men ett jordbruk ska skötas efter jordarna och inte efter doktriner. Han gick inte dit. I stället tog han jordprov här och var på åkrarna och sände till laboratoriet i Lund för analys.

Dikena lades igen. Men de ledde alla till en igenvuxen bäck som kom från mossarna vid Bonarp och som utmynnade i Tydingen. Grannbönderna hävdade att denna växtlighet utmed dikena skyddade för frost. Men far hade annan mening. Han högg ned allt till 3/4-meterslängder, lade det snett i diket med tjockändan nedåt. Så igenvyllda, plöjde han igen dem med olivplogen med fyra hästar för plogen. Det blev jag som fick plöja igen alla dikena med hjälp av en dräng som skötte det ena hästparet. Liksom på gården i Aska blev nu åkern slät, sammanhängande.

Värre var det med den igenvuxna bäcken. Bönderna som hade sina ägor till denna ville icke hörsamma fars begäran att alla skulle sammangå i kostnaden för att få den uppensad och fördjupad. Det blev nu en bitter strid. Far vände sig till lantbruksingenjör Eve i Kristianstad, och med hans bistånd tvangs samtliga bönder enligt lag att proportionellt bidra med kostnaderna. Arbetena sattes tvångsvis igång och genomfördes.

Men fiendskapen bredde ut sig mot far för detta tilltag. Stod två eller tre bönder samlade på vägen eller vid kyrkan och far kom gående eller åkande, skingrade de sig tyst åt var sitt håll.

Efter detta grovgöra med jorden fick han väldiga skördar. Tistlarna försvann. Uthusen blev fulla och resten stackades utanför. Han inköpte en sädeskross, som nu kommit i marknaden, och med denna krossades havre, som blandades med majs och melass för hästarnas utfodring.

Forceringen i arbetet var nu lika våldsamt som under tidigare år. Han krävde rent omåttligt arbete av både människor och djur.

Om det gällt bara jordbruket kunde vintern bringat lite vila, men då avverkades skogen. Allt högs ner. Småträdet med fem tum vid roten avverkades. Det blev bara buskar och ris kvar. Stockar skulle samlas upp och släpas i högar och som stora lass köras till sågen, famnved i stora mängder likaså kördes till järnvägen för vidare transport. Far inköpte också skogen till No 5-gården och i denna avverkade han allt till tre tum vid roten. Grundligare kunde inte en skog skövlas. Givetvis hade han en hel del skogsarbetare, men i allt detta förfärliga slit, utan ro, vila och nöjen, måste jag deltaga och bära en hel del ansvar för inför en sträng herre, samtidigt som jag under första året även skulle klara av min konfirmation.

Konfirmationen avslutades i Farstorps kyrka. Hästveda och Farstorps församlingar utgjorde ett pastorat och konfirmationens avslutning turades om vartannat år i de båda kyrkorna. Det blev den enda gång i mitt liv jag tog nattvarden. Var prostens snäll, så var alla dessa ungdomar det inte mindre. En allvarlig och gedigen ungdomsskara ifrån gårdar och torp, handel och hantverk. Konfirmationen framstår för mig ännu som en angenäm tid med vilostunder från det tunga arbetet, men kom att få ett minimalt inflytande på min framtida utveckling.

Det skulle inte dröja så länge förrän far övertog ytterligare en gård av omkring samma storlek som Filipsro i en grannby. Orsaken måste ha varit att bevaka ekonomiska intressen han hade i denna.

Redan förut var arbetsuppgifterna mer än tillräckliga, i synnerhet som det började bli svårare att anskaffa arbetsfolk. Lönen för en dräng hade på kort tid stigit till 15-20 kr i månaden samt mat och husrum. Oviljan började bli allmän hos drängar att städja sig för ett helt år i taget, som hade varit vanligt. Månadsanställning tyckte de bättre om.

Under vintrarna fortsatte skogskörslorna utan avbrott. Kl. 6 på morgonen uppstigning, 6.30 kaffe, kl. 7 frukost. Till dess skulle hästarna vara utfodrade och ryktade. Senast kl. 8 skedde avfärden till skogen där vi infann oss efter en halvtimme. Vi hade mat med oss och stannade där tills mörkret föll på och försvårade vidare arbete ute. I någon av småstugorna i närheten kunde vi någon gång beställa kaffe. Det värmdes ju något, men smaken var inget vidare. Här liksom i Askaby var folket för fattigt att hålla sig med riktigt kaffe. Vanligast koktes detta på cikoria eller torkade gamla ytkskorpor efter grova och syrliga råglimpor.

Annars spisade vi vår enkla men dock kraftiga kost ute även de kallaste vinterdagarna. Snön skakades bort från en rishög, ett hästtäckte breddes över som bordduk och där slog vi oss ned och åt. Smörgåsarna var oftast frusna, men det tunga arbetet ute i den friska luften åstadkom en härlig aptit. Med en sådan blir den enklaste dukning festlig och välkommen. Var det blidväder med regn och slask, fortsatte dock arbetet hela dagen och först på kvällen efter hemkomsten kunde man tänka på att få genomsura kläder utbyta och torkade för nästa dag.

En gång efter en natt med sträng kyla blev jag på morgonen under vägen till skogen frostbiten i både fötter, händer och öron. Slädföret var fint och gnistrande. Stjärnorna tindrade från den kallgröna himlen. Jag var som vanligt klädd i stövlar, och för att hålla mig någotsånär varm sprang jag efter slädarna med hästarna i lunktrav. Annars hade det säkert blivit värre för mig. Verkningarna av dessa frostsador hade jag besvär med många år framåt.

Brodern som var näst äldre än lillasyster kom hem en liten tid från sitt föregående arbete på skånska slätten. Han närmade sig nu exercisåldern, men tyckte inte om militärväsen och krig, och ville inte exercera. Han hade fattat sitt beslut att emigrera till Amerika. Far tyckte inte om detta och erbjöd honom ett hemman om han stannade i Sverige. Men han ändrade sig inte. Han kom att

stanna i hemmet några månader. Med sin fabulösa energi och arbetsförmåga blev han spontant den drivande kraften i hemmet under denna tid. Tystlåten, vänlig, initiativrik drev han arbetet utan att det märktes. Far ställdes åt sidan. Den dag han skulle fara, kom jag i ett ärende in på verkstan, vi utförde själva en del reparationer på redskapen och gjorde även nya. Där låg far halvlyttad över hyvelbänken och grät. Vid mitt inträde reste han sig upp besvärad, och gick tyst, behärskad ut på gårdsplanen. Det var den enda gång jag sett honom gråta under alla åren i hemmet. Det var svart för oss allesamman och icke minst för lilla mor. Det blev ju också sista gången hon såg honom.

Tomrummet efter bror blev rent överväldigande. Arbetet liksom kom av sig och ville inte mer bli som förr. Hans like att kunna få arbetet att flyta ur händerna tror jag inte jag sett.

Det skulle dröja 50 år innan jag åter skulle få träffa honom. Han tog flyg direkt från Washington till Bulltofta, och ute över Atlanten sände han radiobesked till lillasyster att han var på väg. Jag fick en kväll en påringning av henne att komma upp till Årsta Centrum i Stockholm med detsamma så skulle jag få träffa en bekant. Det kom så plötsligt och oväntat, och jag var inte inriktad på att träffa min . . . beundrade bror. Efter någon månad i sitt forna hemland tog han flyget tillbaka till Washington.

Men när han lämnade oss på Filipsro, växte längtan hos lillasyster och mig att komma ut i världen. Fast vi ingenting yppade kände far att det skulle gå den vägen. Kanske för att hindra detta yttrade han vid ett tillfälle sin villighet att inköpa ett hemman åt oss om vi ville stanna hemma. Det skulle stå skrivet i hans namn, men vi skulle få bruka det som vårt eget. Vi var emellertid inte övertygade att därmed befrias från hans inflytande och bestämmande, och det förfärliga slitet från tidigaste barnåren hade dödat vår lust för både jordbruk och beroende. Vi ställde oss avböjande.

I denna del av norra Skåne var det lika klennt med nöjen som i Aska och Sandby. I ett ungt bokskogsparti i närheten fanns en liten dansbana. Efter ett enradigt dragspel tråddes här dansen en och annan lördags- och söndagskväll. Det var första gången jag sett en riktig dansbana. Annars samlades ungdomarna vid ett vägskäl och dansade direkt på marken. Jag dansade dock aldrig, utan föredrog att vara åskådare och njöt av det ungdomliga sällskapslivet. Med jämnåriga ungdomar spelade vi krocket och kägla i vår allé. Sommartid blev det något badliv i Hästvedasjön och om vintern någon gång skridskoåkning där.

Ett besök i kyrkan blev nu sällsynt efter konfirmationen. Mor gick någon gång till gudstjänsten, men ofta till missionshuset. Där sammanträffade hon också med andra församlingsbor, men hon gick aldrig bort, inte ens till närmaste grannen, för kafferep eller för att få en pratstund. Någon gång ville far att vi skulle samlas i Storstugan, vardagsrummet, och då tog han fram bibeln och läste högt medan vi andra skulle sitta tysta. När han slutat läsa visste jag inte ett dyft vad han läst, kanske tankspritt upptagen i tankarna med annat. Skall man få intresse för sådana stunder bör det nog komma av egen drift inifrån och inte på tillsägelse utifrån. Under skoltiden fick man också mer än nog av den bibliska förkunnelsen, som aldrig blev lättfattligt förklarad och begriplig, utan intrumfad som läxa.

Folket arbetade för mycket för att tänka på att ha roligt. Men det lilla av nöjen som gavs fick en sannare och vackrare innebörd än nutidens. Det var en ärlig glädje. Det kändes nog så på grund av nöjenas sällsynthet. I denna brist framlockades i stället hos mig ett djupare och rikare tanke- och känsloliv. Hur mången stämningsfull månskenskväll har jag inte suttit ensam ute i dessa ungdomsår, tänkt och funderat över skilda ting i livet och tillvaron. Månens klara sken i den tysta kvällen hade för mig en nästan förförande verkan. Det kunde då bli omöjligt för mig att

stanna inomhus. Jag måste ut. Det ville locka mig bort till något annat än det dagliga slitet och släpet utan ände hemma, till något ovisst. Många av de tankar jag i dessa ensliga kvällar tänkte är ännu efter många stormiga år levande inom mig och för mig vidare mot det okända. Jag var i ständig kontakt med naturen och samlade medvetet och omedvetet mängder av intryck från livet omkring mig. De formade sig inte till bestämda idéer, men rörde sig och jäste i mitt unga, livliga sinne. Jag närmade mig omedvetet brytningsåldern, övergången från skolpojken till ynglingen. då de samlade intrycken vilja taga form, som för många kan bli avgörande för hela livet.

Dylika filosoferande tankestunder hade jag redan på No 6-gården i Aska, medan jag gick i skolan.

Mellan mor, lillasyster och mig rådde alltid den varmaste förtrolighet. Detta var också den enda och verkliga glädjen i hemmet på Filipsro. Men snart stod vi inför den dagen vi skulle dela på oss. Lillasyster lämnade hemmet för att genomgå seminariet i Kristianstad. Och en dag lämnade jag också detta och for till Knislinge, där min äldre syster var anställd i en textilaffär. Så var vi alla utflugna ur boet och mor måste ha känt en väldig och gripande saknad efter oss. Det hade inte behövt gå den vägen.

Vi alla syskon hade från tidigaste år genom strävsamt hårt arbete utan lön bidragit till hemmets ekonomiska välstånd, men tvangs en efter en, för att komma ifrån fars besvärliga lynne och det onormala arbetet, att söka oss ut obemedlade för att klara den egna utkomsten. Det enda vi hade att tillgå när vi blev myndiga var ett litet arv från mors omtänksamma far.

Hade vi låtit far köra med oss som han behagade även sedan vi konfirmerats, kanske vi kunnat stanna hemma. Men vi blev inte viljelösa och kujonerade, vi böjde oss inte under vad som helst, utan blev självständiga, fick självförtroende. För mitt vidkommande uppammades en inre motståndskraft mot det jag inte kunde fördraga. Närmaste resultatet blev att jag lämnade hemmet.

Som löntagare

det natursköna, långt mer moderata och trevliga Knislinge vid Helgeån, fick jag genast anställning vid Hanssons Valskvarn och sågeri. Det var ett stort företag med moderna valskvarnar, ram- och cirkelsågar, hyvleri och något lantbruk med ett stort antal anställda. Jag fick i lön 15 kronor i månaden samt mat och husrum. De äldre drängarna i tungt arbete hade 20-25 kronor i månaden. Drängarna hade ett eget kvarter och jag fick dela bostad med mjölnarmästarna i valskvarnen, vilket ansågs vara bättre. Mathållningen här var den bästa tänkbara. Alltid dagsfärskt mejerismör och aldrig margarin på bordet. Härligt färskt nybakat bröd, såväl mörkt som vitt, och ofta stekt ungris. Här var den nya seden helt genomförd, så att var och en hade sitt bordställ med dricksglas. Mjölk och bryggeridricka hur mycket som helst. Konjak och brännvin stod dagen i ända framme på bordet och vilken som ville fick obehindrat taga för sig. Även de som kom till kvarnen för att mala kunde gå in i matsalen och taga för sig både en och två supar utan att det kostade dem något. Detta kom att bli det bästa matställe jag någonsin sett på en arbetsplats. Alla behövde inte samlas till bordet på en gång enligt gammalt bruk, utan den som först kom till bordet satte sig, åt färdigt och gick. Precis som på en restaurang.

Hansson själv, som var en originell och bra människa, satt själv tillsammans med arbetsfolket vid matbordet och hans stora hund, som aldrig lämnade honom, hade sin plats vid bordet bredvid sin husse och åt på tallrik från bordet. Efteråt torkades den om ögon och nos av husse med en näsduk. Hunden var så stark att när den reste sig på bakbenen blev den manshög och kastade ikull vilken stark dräng som helst. Den hade god respekt med sig i likhet med sin herre. Hansson deltog själv i vilket grovt arbete som helst. Klädd i islandströja sopade han rent på de stora

gårdsplanerna, matade svinen, deltog ute på åkern och med tungt eget arbete skapade han en vacker liten park med springvatten utmed ån. Den kallades Hanssons park.

Min sysselsättning hos Hansson blev mångsidig. Ibland lantbruk, ibland på brädgården, kantsågning och spontning av bräder i hyvleriet, tillverkning av spån för taktäckning. Någon vecka kunde jag vara maskinist för mejeriet som var sammankopplat med Hanssons industri.

Ångkraften för mejeriet drev också cirkelsågar. När jag en middag kantsågade höll jag på att bli avsågad. Jag låg över cirkelsågen för att smörja i lagren då någon gått in i pannrummet till mejeriet och satt igång sågarna. Min såg började röra på sig, blixtnabbt ryckte jag upp min skjorta och med den i händerna grep jag om klingan, och lyckades hålla den tills dragremmen gled över till frigång. Jag låg med magen på klingan. Hade den fått fart hade jag sågats tvärt av. Olyckstillbudet observerades av andra sågare som sprang och slog ifrån påkopplingen i pannrummet. Jag hade inte en repa i magskinnet, men skjortan blev söndertrasad.

En gång gjorde jag som flera av de andra vid det flotta matbordet, slog i glaset och tog mig en sup. Mjölarmästare Johansson som satt mitt emot mig såg på mig och sade: Vad skulle din syster säga om hon såg det? Jag tog aldrig mer någon sup hos Hanssons. Min syster hade ett allmänt gott anseende och jag ville inte göra något emot henne, som jag fördragsfullt såg upp till.

Ofta var vi ute och rodde nedanför valskvarnen, vid ”Kaninöarna”, förbi Nils Johnson Sigfrids villa och Norupgården ner mot Hjårsåslilla, där Almaån sammanflöt med Helgeån. Det var som en barndomsvän jag här träffade. Vi plockade näckrosor, det spelades gitarr och sjöngs, mest andliga sånger. Det var så underbart ljuvligt i de milda sommarkvällarna. Henning Wahlgren var på den tiden min ständige vän och följeslagare. Jag metade också här och lade ut långrev. Det var gott om ål. En morgon fick jag en konstig fisk på kroken. Den var några decimeter lång, svart med två långa spröt. När jag gick över gården till valskvarnen mötte jag Hansson. Har du fått en fisk, sa han. Ja, men det är en konstig fisk. Det är en mal, utropade han. Det är en av de äldsta fiskarna i Norden och mycket sällsynt. Sen fick jag veta att det finnes något enstaka exemplar i Sverige av dem och just i Helgeån.

Här i Knislinge köpte jag min första cykel, en Svecia, för övrigt en av de bästa jag någonsin haft. Under Askatiden var det ytterst sällsynt se någon cykla. En trevlig yngling i Ballingslöv hade själv gjort sig en sådan av trä, och cyklat därifrån till Askaby. Han var stolt över sitt verk och vi småtingar gapade av beundran. Med min Svecia gav jag mig nu ut på långa färder, till Kristianstad, Degeberga, Ignaberga, mot Ronneby. Jag fick nu se hur folk hade det även på andra platser än i min egen födelsebygd. Så stor skillnad var det inte. Statare och drängar var det gott om på de stora gårdarna.

Sedan jag slutat hos Hansson, var jag min gode vän murare Svensson från Kristianstadstrakten behjälplig att avsluta de sista arbetena på Nils Johnson Sigfrids pampiga villa utmed Almaån och invid Norupgården. Vi jobbade och vi sjöng. Sigfrid kom ofta på besök. En särdeles hygglig, sympatisk och human människa med frisinna åsikter. Han var disponent på skofabriken och i ledningen för Knislingevarken. Vi kom ofta i samtal och han ivrade för att jag skulle taga anställning på skofabriken. Men jag tyckte det passade mig inte att stå på fabrik med så rörligt liv ute i naturen som jag vant mig vid från yngsta barnåldern.

Ibland skoarbetarna fanns också normmän. De var nästan alltid med i våra biljardspel. Krisen mellan Sverige och Norge blev allt skarpare. Möjligheten att den skulle leda till krig kom nu ofta in i samtalen. Normmännen hade inte alls någon lust att gå ut i kriget och arbetsfolket i Knislinge hade över lag samma mening. Alla var vi tydligen av den meningen att ett krig i en sådan bergig

och svår terräng kunde bli både långvarigt och oanat svårt. För min del närmade jag mig exercisåldern och riskerade att i så fall kanske även komma med i det. Vi tyckte alla att ett sådant krig var ett verkligt brodermord och att det riktigaste var att bryta sönder gevären och revolvera mot det.

Vad som inte just glädde mig på höstsidan medan jag var kvar hos Hanssons var att far kom till valskvarnen med två lass spannmål. Jag försökte undvika att träffa honom, men som han och drängen stannade där lång tid på dagen kunde jag inte undgå ett sammanträffande. Vi hälsade vänligt på varandra och han ville att jag skulle komma hem och hjälpa honom bärga havreskörden. Det var svårt att få arbetsfolk och han visste inte hur de skulle orka få in all säden. Till slut gav jag med mig och lovade komma hem någon tid för att hjälpa till med arbetet fast jag trivdes så bra i Knislinge och visste hur slitsamt det skulle bli hemma.

Åter hemma

Mor fick liksom nytt liv när jag nu kom hem. Som förr förblev vi två ett. Jag stannade hemma hela vintern.

Skogsarbetet under vintrarna på Filipsro var hårt och tungt, men för mitt vidkommande intressant och hälsosamt. Under den väldiga julstormen under ett av dessa åren blev skogen på No 5-gården hårt åtgången. Hela fält av stora trän rycktes upp med rötterna eller bröts av och splittrades som tändstickor. Allt vårt arbete måste inriktas på att taga hand om stormskadat virke. Det var en orkan som gick över Skåne den julen. Ingen av oss på Filipsro kunde den natten våga sova. Vi var alla uppe. Det knakade och brakade i ladugårdarna, taken bågnade och vi var ängsliga för att de skulle falla ihop, då vi måste vara beredda taga hand om djuren. Jag kunde inte hålla mig upprätt ute utan måste krypa på marken för att taga mig fram. En nybyggd ladugård i grannskapet brakade ihop och på en stor gård i Kristianstadstrakten blev ett 80-tal nötkreatur förolyckade under en sammanstörtad ladugård och måste slaktas på själva juldagen.

Så ung som jag var blev skogsarbetet fostrande och gav intryck i själslivet som aldrig plånats ut. Ett ungt, vaket själsliv är som ett negativ, vilket upptager och inpräntar bestående bilder av omgivningen. Den härliga barrskogsdoften från nyhuggen ved, stockar, grenavfall och från skogen i övrigt uppfyllde luften med friskhet. Den strålande solen, mångfalden av idyller, det livliga fågelkvittret hela dagarna, det rörliga arbetet allt detta gjorde en stark, fysiskt frisk och sund. Skogsarbetet gav starka och lugna nerver, alstrade seg ihärdighet i arbetet och gjorde sinnet öppet och frimodigt.

Far höll sig med flera dagstidningar här liksom i Aska, men även tillsammans med andra grannar och det var enbart frisinnade tidningar. Det var dagliga stockholmstidningar, Kristianstadsbladet och en hessleholmstidning och annat. Något meningsutbyte om tidningarnas innehåll förekom sällan.

Det var inte ofta någon av mina syskon kom hem på besök, tre hade ju redan rest till Amerika. Men en söndag kom en bror hem. Han var vid det laget vittberest. Samtalet mellan far och honom kom in på dagens stora händelse utifrån: de blodiga demonstrationerna och kravallerna i Petersburg den 22 januari 1905. Folkuppmarschen där leddes av prästen Gapon. Notiser om förberedelserna för denna väldiga uppmarsch förkom dagarna före, och jag intresserade mig starkt för dessa händelser. Ännu tidigare förekom då och då notiser om revoltörelser och myterier i Sveaborg, Kronstadt och Sevastopol, om Sibirientransporter av revolutionärer. Det låg en underton i tidningarna av sympati för de förvisade och denna underton fann genklang hos mig och lade grunden till min framtida utveckling.

Far läste högt ur tidningarna om de blodiga händelserna i Petersburg, hur människorna överfölls av kosackerna och dräptes massvis. Många av de flyende demonstranterna hade klättrat upp i träden i Alexanderträdgården invid det kejsrerliga slottet för att rädda sina liv, men blev som sparvar nedskjutna, andra hade flytt in i Kasankyrkan i närheten av Nevsky Prospekt förföljda av kosackerna och blev där dräpta t o m framför altaret. Det var den blodiga söndagen den 22 januari 1905.

Jag stod vid ett litet bord vid fönstret mot trädgårdssidan i det stora vardagsrummet och lyssnade uppmärksamt på uppläsningen och allteftersom far läste knöts mina händer. Jag blev djupt gripen och den sympatikänsla jag i detta ögonblick fick för det ryska folket blev outplånligt ingravert i mitt känsloliv och kom att leva upp och slå ut under min ungsocialistiska tid i Malmö.

Denna min djupa sympatikänsla för det förtryckta ryska folket hade otvivelaktigt släktskap i förhållanden i egna hemmet. Genom fars stränghet hade jag redan i yngsta barndomen kommit i ett motsatsförhållande till honom med sympatier för arbetsfolket. Mot dem blev jag, liksom mina syskon, öppen och frispråkig, men inför far tyst, försagd och tillknäppt. Så långt mitt minne sträcker sig har jag aldrig, och inte heller mina syskon, suttit i fars knä eller mottagit en smekning av honom. Men mor med sitt otroligt milda väsen och varma hjärta blev medelpunkten för oss alla, mig och mina syskon, ja även för arbetsfolket. Vi drogs alltid till varandra och höll spontant ihop.

Men släktskapen var inte begränsad enbart till hemmet utan hade sin anknytning till omgivningen ute i bygderna med de bedrövliga förhållanden det fattiga folket nödgades leva under. För mig var detta en städse påtaglig och påminnande verklighet. Lungsoten, emigrationen, fattigvården, offentliga auktioner på människor, städjans karaktär av livegenskap, otroligt låga löner för otroligt hårt slit under lång arbetsdag och annat. Politisk verksamhet av något slag i egentlig modern mening existerade emellertid inte vid denna tid i denna trakt av Skåne och fackföreningarna fanns inte här.

Skogsarbetena måste uppskjutas för vårarbetet som börjar tidigt i Skåne. Redan i mars sattes potatis. En sådan vårdag 1905 körde drängen och ungdomsvännen Gottfrid och jag med var sitt par hästar och djupplöjde med oliverplogarna den svarta, styvkörda jorden längst ner från gården. Far körde uppe vid denna och satte potatis. Högt belägen som gårdsbyggnaderna och åkern däromkring ligger, kunde han se oss. Då det var så tungt för hästarna, fårorna var långa, lät jag dem pusta ut då och då. Gottfrid gjorde likaså. Far hade tydligen sett detta. Vi stod vid var sin plog och samtalade på avstånd med varandra. Överraskade och utan att vi märkt det kom far med raska steg och gick direkt fram till mig. Han var rödlätt i ansiktet och det bådade storm. Lågmält och med vibrerande behärskad stämning, men med säreget tonfall i rösten frågade han torrt: "Hur går de? Går de inte bra?" Jodå, svarade jag utan att möta hans blick, skakade på plogen och satte hästarna igång.

Den ena hästen hette Bles och var lite sävlig, den andra hette Munter, glänsande svart och hetlevrad. Bara han såg piskan stegrade han sig. Jag lyfte nu på piskan för att snärta till Bles och då ryckte Munter häftigt till. Undan gick det och tiljan vände sig blank och svart som smord med olja. Far följde efter en bit och stannade. När jag kommit ner till änden och vänt och kommit mitt för honom, gick han raskt över plöjningen till mig, lika röd i ansiktet och sade torrt: "Du får inte slå hästarna!" Jag har inte slagit dem, svarade jag kvickt. Frånsett snärten till Bles hade jag icke slagit dem, men klatschat till dem med tömmarna för att hålla den raska farten. Han själv var ibland mot hästarna som en hårdhänt djurtämjare. Andra ord växlades icke mellan oss. Jag fortsatte med rask fart fram till fårans ände och nu kokade trotset inom mig. Resolut och raskt spände jag ifrån hästarna och körde hem, men tog icke åkervägen utan landsvägen. Gottfrid

fortsatte att plöja. Far sade inget åt honom. I motsatt fall, sade Gottfrid till mig senare, hade även han kört hem, gjort sig solidarisk mot mig och slutat sin anställning. Han reste senare till Amerika.

På hemvägen rörde sig i mitt sinne tankar och känslor i mängd. Jag kunde inte fatta varför far kommit tydligen vredgad ned till oss. Gottfrid hade ju bara en liten lön och jag ingen alls. Jag var ju sonen på gården, den siste av barnen som var kvar hemma. Skulle jag då inte ha rätt att låta hästarna få pusta ut för att skona dem, utan att först fråga far om lov för detta? Hade han kanske blivit förargad över något förut och urladdade sin vrede på mig?

Hemkommen i allén mötte jag mor. ”Varför kommer du hem så tidigt?”, sporde hon. ”Nu reser jag, lilla mor”, svarade jag. På ögonblicket kunde hon väl inte fatta detta, men blev förtvivlad och mina ögon blev fuktiga. Inne på gården betslade jag raskt av hästarna, ställde in dem i stallet, gav dem mat, klappade dem och sade farväl. De och jag hade kämpat mycket mycket ihop, förstod varandra så väl och var som kamrater.

Under tiden kom far upp till gården igen och fortsatte potatissättningen. Jag gick in och klädde om mig. Mitt beslut att definitivt lämna hemmet stod nu oåterkalleligen fast. Min tanke var att redan samma kväll resa med tåget till Knislinge, men sista tåget dit hade redan avgått.

Kvällen föll på. Vid stora bordet i vardagsrummet hade jag brett ut en stockholmstidning för att läsa den, men det gick inte att samla tankarna. När jag såg efter hade jag tidningen bakvänd. Far promenerade fram och åter förbi bordet. Ingen sade något. Genom denna tystnad ökades spänningen. Mor måste ha känt oro för denna för när far gick ut, vi visste inte vart, kom hon till mig och viskade att jag borde gå till Svensson i granngården och stanna där över natten. Jag reste mig genast upp och gick sakta ut genom dörren ut på gården. Det var mörkt. Far såg jag inte till. Mor hade gått genom köket och den vägen ut. Hon var ledsen. Jag sade henne att det var bäst jag gick till grannen, och bad henne komma dit nästa morgon för att säga adjö. Jag gick till lantbrukare Svensson på Sköналund, en snäll och vänlig människa. För honom talade jag om vad som hänt och undrade om jag kunde få stanna hos dem under natten. Han förstod mig så väl och kände till fars lynne. Vi drack härligt kaffe där på kvällen och småpratade till långt in på natten. I den sköna bädden skulle jag kunnat somna bums, men oron gnagde mig för mor, att hon nu inte hade någon kvar hemma att anförtro sig åt.

Nästa morgon blev jag bjuden kaffe med hembakade kakor på sängen, och nu kom mor. Hon omtalade då att när far gick ut kvällen innan hade han gått till Sjögren i stationssamhället och haft honom med sig hem. Denne Sjögren var en medelålders, lugn och förständig man. Han hade fjärdingsmans och polismans ställning. Under samtalet hemma hade Sjögren inte hållit med far, utan förebrått honom för sitt beteende och sedan gått.

Jag sade nu ett ömt farväl av mor. Svensson ville skjutsa mig till stationen, men jag avböjde bestämt och gick till fots som jag stod utan bagage. En tid senare skickade Sjögren hälsningar till mig.

Inte ett ord hade växlats mellan far och mig, inte ett argt ögonkast. Hela upprinnelsen kom av att far i argt tonfall frågte hur det gick och gjorde gällande att jag slog hästarna under plöjningen. Hade han kommit och med avspänd röst frågat hur det gick för oss, så hade ingenting passerat som skedde.

Åter i Knislinge

Återkommen till det gemytligare, gladare och ljusare Knislinge, som enligt mitt tycke låg som en pärla vid Helgeån, blev jag anställd som snickare hos byggmästare Larsson, en lugn, sansad och

fin man. Snickeriet hade anor inom mors släkt och låg i blodet hos mig, hemma hade vi egen verkstad och jag var något kunnig i detta yrke. På Rosentorp hade far egenhändigt med söners hjälp byggt nya uthus och pläгат hjälpa folk med ritningar, som han själv gjorde till nybyggnader eller reparationer. Han blev därför ibland kallad byggmästare.

Efter någon månad måste jag resa hem för att hämta mina tillhörigheter. Jag kom oväntat hem en söndag. Mor blev väldigt glad att åter få se mig, men mellan far och mig rådde kyla. Jag packade ihop mina saker i min koffert och skulle just stänga till locket, då far kom fram och ville se vad jag tagit med mig. Djupt sårad i mitt inre öppnade jag locket och sade stucken: ”Var så god!” Som en nitisk tullman grävde han igenom det lilla jag hade av kläder och annat. Mina stövlar halade han upp och sade att de kunde stanna hemma. Han fick ta dem, men de var mina. Jag hade köpt dem i Knislinge för 18 kronor, ett vänskapspris. De var handsydda av fin chevraux. Min sparbanksbok tog han också och behöll — den innehöll något över 30 kronor, och som jag haft från skoltiden i Sandby folkskola, och det insatta beloppet härrörde från drickspengar jag fått av besökande för att jag tog hand om deras hästar. Det var ju min bok, mina pengar, insatta på mitt namn.

Djupt förbittrad över fars beteende och sårad i mitt allra innersta, men utan att yttra ett ord, gick jag ut på gårdsplanen för att få luft för min unga sargade själ. Sedan gick jag till en granngård och bad en av de präktiga sönerna där att skjutsa mig med min förtullade koffert till järnvägsstationen. Han svor över min far. Den familjen hade också sin egendom ner till den bäck som blev upprensad genom far och ingenjör Eyes aktion, och blivit ålagd att bidra till kostnaderna. Raskt spände han en häst för vagnen och skjutsade mig till Filipsro för att hämta kofferten och jag tog kvickt farväl av mor. Jag blev besparad förödmjukelsen att be far få låna någon av hästarna i stallet för denna skjuts.

En socialistisk agitator skulle vid denna tid ha funnit i mig en god jordmån för sin lära, men deras vägar gick inte till denna trakt. Livet själv blev min socialistiske läromästare.

Jag kunde inte förstå detta fars handlingssätt annorlunda än som ett försök att hindra mig lämna hemmet, att omöjliggöra för mig möjligheten att själv klara mig ute i förvärvsarbetet. Det kunde ju inte vara av snålhet och snikenhet. Han lånade ibland bort stora summor åt folk utan att bry sig om kvitton. Sålunda lånade han en gång ut 11 000 kronor till en nämndeman utan kvitto, till ett annat ställe torde han ha lånat bort 10 000 kronor, likaledes utan kvitto. Pengar gick till personer, som var helt ovidkommande för familjen, som aldrig på något sätt bidragit att berika den.

Ända från min yngsta ålder hade jag deltagit i arbetena hemma, ytterst tungt och genom detta mitt nyttiga arbete bidragit i likhet med mina syskon till hemmets ekonomiska välstånd. Nu när jag skulle gå ut för att slita för min existens i förvärvsarbete, missunnades jag mina egna stövlar och de fattiga, sparade slantarna. Vad gagnade det mig att far var välbärgad eller rik. För allt mitt slit hos honom ägde jag nu endast min enkla klädsel för att skyla min kropp. Det låg värden i de arbeten jag utfört. Om jag fått behålla dem för mig själv hade jag nu icke stått fattig som löntagare och lärling med en sådans lön. Med mitt psyke kunde jag inte undgå att reflektera över att arbetare överlag berikade andra men förblev själva fattiga och blev sedda över axeln som ett slags sämre människor. Den gamle toffel- och träskomakaren ifrån en grannby som gått över milen för att få tala med far, stod mig klart i minnet. Far skickade bud ut att han tog inte emot honom. Med besvikelsens tunga steg gick den högväxte, starkt böjde mannen bort i Filipsroallén. Jag stod länge och såg efter honom, och tyckte synd om honom. Episoden fick hos mig en djupare innebörd nu i min kris med far. Arton år var jag nu och lönen hemma under alla åren blev de 10 ören jag fått i Aska för att, som far sade, jag vaktat korna i havren. Minskar man denna summa med de något över 30 kronor far lade beslag på i min sparbanksbok, blev alltså min lön

ett minus. Men bönder runt omkring utnyttjade sina barn, om inte på samma sätt, så dock i samma riktning.

Nästan på varje gård och i varje stuga fanns någon som emigrerat till Amerika. Den dag skulle komma då bönderna såg sig stå ensamma och skriade efter arbetsfolk och klagade över ungdomens flykt från landet, för att de icke i tid velat förstå sig på att på rätt sätt binda ungdomen vid lantbruket hemma. Det var icke för att komma undan något begånget brott eller genom religiösa svårigheter och liknande folk emigrerade, utan för att komma undan utsiktslös framtid i hemlandet, för att komma bort från löss, lort, lungshot, tröstlös fattigdom och oförståelse.

Fast byggmästare Larsson var en snäll och hygglig människa, var dock arbetsmetoderna gammalmodiga. Min närmaste kamrat — som snart emigrerade till Amerika — och jag fick med oxhyvel släthyvla takstolar och tretumsplank, och för hand också ibland sponta planken. Sedan blev Ville Johansson från Önnestad min kompis och vi trivdes utmärkt ihop. En kort tid hade vi tillsammans ett rum i Missionshuset och kunde där själva laga vår mat. I en 10-litershink kokte jag potatisen på spisen, och han stod för lagningen av det övriga. Kaffet kokte jag. Och nästan varje kväll, när kvällsmålet var undanstökat, sjöng vi för fulla halsar Fritjofs vikingabalk:

Nu han svävade kring på det ödsliga hav . . .

Kortspel var på modet i Knislinge vid denna tid. Det spelades auktion, bank, kniv, tjuoett och femkort om pengar, ibland med stora insatser. Men Ville och jag spelade inte kort, använde inte sprit, inte ens bier och inte tobak. Biljarden tyckte jag däremot om.

Ungdomen brukade lördagskvällar draga bort till Haraberga mot Hjärsås och dansa efter dragspel i vägskälet direkt på marken. Jag besökte platsen en gång, men dansade inte. Sedan uppläts marken för dansbana och stånd vid Helgeån invid mejeriet i Knislinge. Där byggdes en liten öppen dansbana. Det torde ha varit den liberale Nils Johnsson-Sigfrid som tog initiativet. Samtidigt blev det tal om att bilda en fackförening. Skoarbetarna torde då redan ha bildat en sådan.

Den första strejk jag lade märke till och blev intresserad av var gjutarkonflikten i Hvilan utanför Kristianstad och i Hessleholm. Den utbröt 1903. Företagarna svarade med lockout och konflikten blev nog så bitter. Det var närliggande och för mig väl kända platser, som bidrog till mitt intresse för den striden. Den blev tillfälligt löst men 1905 utbröt den stora verkstadskonflikten, som även omfattade gjuterier. Genom dessa konflikter vaknade mitt intresse för arbetarklassen i större skala.

Åhus var på den tiden ett frekventerat mål för lustresor med tåg. Billighetsresor blev ordnade en och samma söndag från Hästveda, Hälsingborg, Landskrona, Malmö och även från Köpenhamn till Åhus. En mängd folk ankom en sådan dag dit och de flesta ville utnyttja dagen med bad på den långgrunda sandiga stranden. Baddräkter var vid denna tid sällsynta. En del gick ut i vattnet och klädde av sig, andra badade med underkläderna på, men många badade alldeles naket. En sådan söndag for jag från Knislinge dit. Resan företogs i öppna vagnar klädda med björk-ruskor och annat grönt. Under hemfärden sent på kvällen löd sången mäktigt i vagn efter vagn från de upprymda resenärerna. Tågen hade små vagnar och svaga lok på den tiden. Uppför stigningarna kunde man gå till fots lika fort, men nerför bar det iväg med sådan fart att man tyckte de krängande vagnarna skulle flyga ur spåret. Men roligt var det för en blygsam kostnad.

I Kristianstad

Arbetet avtog hos byggmästare Larsson mot hösten och då bröt jag upp och reste till Kristianstad. Jag fick där anställning på en snickeriverkstad och kom att bo i Näsby. Finsnickeriet på denna

verkstad var jag alldeles ovan vid, och dagarna i ände var den så full av tjock rök från limugnen, att jag såg kamraterna som i en dimma. Till råga på allt fick jag kikhostan och att då stå i denna förfärliga rök var inte trevligt. Det sved dagen lång i ögonen och de tårades som om jag gråtit. Jag trivdes inte alls där. Vänskap med någon slöt jag inte under denna vistelse, utan levde nästan ett eremitliv. Staden var nog vacker med sina många boulevarder och sin stadspark utmed Helgeån — stadsborna fann behag i att stan kallades Lilla Paris — men för mig föreföll den intetsägande, tråkig, självgod och i avsaknad av gemyt.

Ryktet gick att det var lätt att få arbete i Malmö. Jag bröt då upp, glad över att komma ifrån denna otrevliga arbetsplats med tjock rök, klocksnickeri och en grinig, tjtande verkmästare. Malmö blev målet för min resa.

Möte med ungsocialismen

I Malmö hade jag inte en enda bekant. Mitt första bestyr blev att skaffa mig husrum. En annons i en tidning förde mig till Malmöhus vid Södra förstadsgatan i närheten av Möllevångstorget, som då ännu inte var iordningställt. Två trappor upp läste jag på dörren namnet Persson, som enligt annonsen hade rum till uthyrning. En helt vitklädd flicka i 14-15-årsåldern med behagligt utseende mötte. Hos Persson var ett bra, möblerat rum ledigt med fönster utåt gatan. Jag accepterade både rummet och priset, som var två kronor i veckan. I det ingick städning och bäddning. På ett matställe i närheten blev jag ständig gäst med fullt, dagligt kosthåll för först fem kronor och något senare sex i veckan.

Arbete fick jag omedelbart hos byggmästare Lindgren. När jag inte var fullt utbildad timmerman eller snickare fick jag nöja mig med lärlingens lön. Det enda jag fått en verklig, praktisk utbildning i var lantbruk. Hemma på Filipsro hade jag nog på egen hand sökt skaffa mig lite enkla kunskaper i kontorsgöromål, men i den situation jag nu stod, måste jag tillgripa det som jag näst efter lantbruk hade mest kunskap i, och jag blev timmerman.

Byggmästare Lindgren var en hygglig man och vänlig mot arbetarna. De nya arbetskamraterna var bra. Jag hade alltid lätt att komma överens med folk. Familjen Persson var en ordningssam och hygglig familj. Jag begynte trivas i Malmö.

En större tillbyggnad till Malmö sko- och läderfabrik utfördes av Lindgren och där kom jag att utföra mitt första arbete tillsammans med övriga kamrater. Senare överfördes vi till Malmö nya tullpackhus i hamnområdet, som Lindgren också hade hand om. Ett särdeles svårt arbete fick jag tillsammans med ett 50-tal andra snickare vara med om på Malmö stora valskvarn. Mestadels fick man ligga utsträckt på rygg i trummor och bingar vid arbetets utförande. Flera danskar deltog i dessa arbeten och sämjan var god.

Under hela sommaren och långt fram på vintern 1906-1907 var det gott om arbete i byggnadsbranschen i Malmö. Det sades, att om en byggmästare såg någon arbetare flanera på gatan gick han fram till denne och sporde efter om han ville ha arbete. Han kunde i så fall omedelbart få anställning.

Min lön var inte stor, men mina fordringar var heller inte stora och jag levde relativt bekymmersfritt. I motsats till förhållandet hemma var arbetstiden enligt avtal begränsad, något som jag starkt gillade. Några dagar efter min anställning hos Lindgren anslöt jag mig till träarbetarnas fackförening. Lindgren själv ville inte ha något trassel med sina arbetare och rådde mig vid anställningen att gå in i fackföreningen, och detta blev mitt första medlemskap i sådan.

I motsats till mina hemorter var i Malmö gott om nöjen. Men jag deltog inte alls i sådana. Gick

inte på teater, biograf eller deltog i danstillställningar. Tobak, sprit, bier och andra dylika njutningsmedel avhöll jag mig helt från. Någon gång spelade jag biljard, men nu var gard i lag förbjuden och spelades mestadels pyramid. Kapplöpningarna på Jägersro drog en mängd folk och även ungdomar, men jag ömkade hästarna och bevistade aldrig dessa. Under vintern deltog jag i skridskoåkningen på Pildammarna, där en hel del ungdomar hade roligt, likaså på de små dammarna i Slottsparken och någon gång på kanalerna, där musik var ordnad och höjde trevnaden.

Utom dagstidningarna, som jag flitigt läste, köpte jag hela serien Buffalo Bill-lektyren, som då var i ropet. Men jag läste endast några av de första häftena, sedan staplades de i hög olästa. Det var endast fantasi i dem och jag ville ha verklighet. Dottern Elin i familjen fick på begäran taga hand om hela packen Buffalo Bill-häftena. På Folkets hus fanns bibliotek och ett bra läsrum, där man kunde sitta och läsa tidningar av skilda slag eller skriva. Någon bokutlåning förekom däremot inte. Av romanlitteratur var det endast och i nödfall historiska romaner som intresserade mig. Men däremot vetenskapliga böcker. En bok som bar namnet "Vetenskap för alla" blev min favoritbok och den läste jag om flera gånger. Intresset för det vetenskapliga hade sin grund i den förfärliga försummelsen i skolundervisningen hemma. Vi fick ingenting veta om tyngdlagen eller någon förklaring till att jorden var rund eller om dess rörelser. En gång på hemväg ifrån skolan — jag torde då ha gått i folkskolans andra klass — och vi var några pojkar vid badstället vid Rosentorp, tog "Spedans" Nils upp ett glas och sade att det var ett röntgenglas och menade att man kunde se benen i fingrarna genom detta, ja, vilka inre delar som helst i människokroppen. Jag tittade också i glaset men såg ingenting märkvärdigare än fingrarna som de var. Ingen av oss visste vad röntgen var. Samtidigt funderade vi över hur jorden kunde vara rund. Var den rund, hur kunde då människor hålla sig kvar på jordens motsatta sida?

När jag nu sög i mig kunskap i den vetenskapliga litteraturen stod det klart för mig skolundervisningens rent skadliga efterblivenhet och försummelse mot oss som gått i skolan.

En söndag sommaren 1906 när jag gick och flanerade ensam på Skolgatan mötte jag en ung man i min egen ålder. Han hade en tidningspacke under armen. Brand! utropade han, köp Brand!

— Vad är det för en tidning?

— Det är ungsocialisternas tidning.

Ungsocialisterna? Namnet känner jag igen, vad är det för några? Han berättade något om dem. Jag köpte tidningen. Fem öre fick jag betala. Är det ni som ligger nakna på golvet om varandra i ett rum på Folkets hus sporde jag. Han skrattade med hela ansiktet till svar:

— Vad har ni fått det ifrån?

— Jag var i sällskap med en person för någon tid sedan, berättade jag, och han omtalade, när vi gick förbi Folkets hus, att där inne, och han pekade mot fönstren på nedre botten till höger om porten höll folk, som kallade sig ungsocialister, till och han hade hört att nakna kvinnor och män låg om varandra på golvet därinne och han hade även hört att de dödade sina barn. Jag undrade om det var en religiös sekt, för sådana fanns med konstiga riter. Det visste han inte. Hans utsago verkade otrolig, men han väckte min nyfikenhet på namnet. När har ni möten? Han talade om det och att de hölls i rummet till höger om porten. Får jag komma till ert möte? Han hälsade mig välkommen. Jag skall först läsa er tidning så får jag se, om jag kommer. Vi tog adjö av varandra och han gick vidare och utropade sin tidning.

Författaren omkring 20 år gammal (med ungsocialistisk rosett)

Min kontakt med ungsocialismen

Hemkommen till mitt rum i Söderhus läste jag tidningen. I den fann jag genast släktskap med mina egna tankar sen länge. Den fräna, djärva stilen tilltalade mig. Sedan köpte jag regelbundet tidningen. Ungsocialisternas första möte, efter det jag träffat Brandförsäljaren gick jag till. Det hölls mycket riktigt i rummet till höger om porten till Folkets hus och på nedre botten. Jag steg försiktigt in och stannade lite blyg en stund innanför dörren. I rummet eller salen var fullt med folk. Kanske ett par hundra personer. Ingen enda kände jag. Jag bjöds plats på en ledig stol nära dörren. En ung man höll föredrag om arbetarnas levnadsförhållanden. Alla satt tysta och lyssnade och det gjorde jag också. Efteråt blev det debatt. Men tänk alla satt ju som folk på stolar, ingen låg naken på golvet. De behandlade ju förhållanden i samhället som jag kände bra till. Innan jag gick sporde jag de närmaste intill mig när de skulle ha nästa möte, om jag fick bli medlem i deras förening och vad det skulle kosta. Nästa möte inskrev jag mig som medlem i denna klubb.

Medlemsantalet verkade stort och torde varit 300-400 anslutna. Givetvis var det ännu oklart för mig om ungsocialismens innebörd. Stadgar och program sade ju en del, angav riktlinjer. Men jag blev en trogen deltagare på dessa möten med ständiga föreläsningar, föredrag med debatter om förhållandena i samhället, om sociala, politiska, ekonomiska, kyrkliga, kulturella, militära problem, fackföreningsspörsmål, tekniska frågor, historiska skeden såsom franska revolutionen, Martin Luthers reformation, ja nästan allt som rörde människolivet. Jag förhöll mig tyst på alla dessa regelbundna möten, lyssnade, reflekterade, tänkte, lärde. Detta blev för mig en skola av ofantligt mycket rikare innehåll och med bestämdare perspektiv än den slätstrukna folkskolan. De många olika personer som skiftade att föreläsa och föredraga berikade mötena. Här talade Otto Ljungdal om religionen och kyrkan, professor Knut Wicksell i ekonomiska frågor, hans fru Anna Wicksell i andra spörsmål. Här uppträdde Albert Jensen och Emanuel Jansson, Gustaf Bäckström, Carl Schröder, Ernst Gullberg, Cederholm, Gustaf

Svensson, Karl Femström och någon gång en tysk eller dansk på genomresa. Även docent Bengt Lidforss, liksom Wicksell från Lund. Lidforss hade dock tidigare gjort ett obalanserat uttalande, som framkallat berättigat missnöje hos ungsocialisterna i hela landet och han förlorade därigenom sin popularitet hos dem. Leon Larsson deklamerade sina dikter. Ofta kom för mig helt okända studenter från universitetet i Lund och talade. Av denna rikhaltiga intellektuella mötesverksamhet fick jag fram två bestämda riktlinjer, den ena en negativ med skarp, nedgörande kritik av de grova missförhållanden i samhället, den andra en positiv med förslag och projekt om

hur det borde vara uppbyggt för att kunna göra människorna lyckligare och livet för dem mera rättvist, det socialistiska perspektivet.

På sommaren anordnades gemensamhetsträffar i Landskrona, Hälsingborg, Limhamn, Lund. Någon gång i Köpenhamn och danskarna kom till en träff i Malmö. Ibland företogs resan med järnväg, ibland med båt, med röda fanor, ibland med orkester. Det var ungsocialistiska träffar, med föredrag, deklamation och överallt sjöngs arbetarsångerna, Arbetets söner, Internationalen, Tiggarens fosterland, Marseljäsen, t o m på franska.

Under vintern höll ungsocialisterna med sin beundransvärda energi, tilltagsenhet och gåpåaranda, offentliga diskussionsmöten i Folkets hus, vars stora sal sprängfylldes av folk. I debatterna stod bagaren Jöns Jönsson, Carl Eneroth, Oskar Hedberg, Pedersen Hult, Algot Rosberg, Johan Söderberg och många andra av de egna krafterna. Oftast gällde dessa religionen och kyrkan, och präster blev inbjudna. Arbetarsångerna sjöngs som segerfanfar efteråt och med en kraft att själva väggarna kunnat vibrera.

Den bild av religiösa ting jag fått i hemmet, genom skolan och konfirmationen höll inte inför denna nyktra, i grund och botten sunda antireligiösa rörelse, som ungsocialisterna förde fram. Den slogs totalt i spillror. Men denna förändring skedde så snabbt, att jag inte hann smälta allt och skaffa mig en ny världsövertygelse. Ett vakuum uppstod som snart skulle försätta mig i en svår själslig kris och som det skulle åtgå många år att taga mig ur.

Under alla dessa möten och debatter förhöll jag mig i regel tyst men tänkte intensivt. Fast jag utåt sålunda var tyst och passiv var jag inom mig eld och lågor. Hur gärna skulle jag inte velat rycka in i dessa debatter, men mitt patos var så överväldigande att det sprängt sönder ett redigt och sakligt anförande. Därjämte plågades jag av känslan att veta för lite för att våga yttra mig. Jag förbannade den bristfälliga undervisning jag fått under min skoltid. Det kunde inte vara magister Anderssons fel, inte heller min försummade skolgång. De bästa pojkarna i skolan med regelbunden skolgång hade kommit att stå i samma belägenhet som jag nu gjorde. Orsaken måste jag söka i kyrkan och det mäktiga prästerskapets inflytande, hos regering och riksdag, hos dem som fattade beslut i undervisningsfrågor. När man kommit upp i 18 års ålder borde man fått lära sig något mer på det andliga planet än enkla grunder i matematik och modersmålet. Rädslan för att framträda på möten och i debatten ökade spänningen inom mitt eget själsliv, som inte fann någon ventil för utlösning av allt det som rörde sig inom mig i känsla, tankar och reflektioner.

Ungsocialistiska klubben hade en mindre diskussionscirkel och den anslöt jag mig till. I denna lilla grupp på 15-20 klubbister blev det lättare yttra sig än på de stora mötena med tränade debattörer. I cirkeln turades några av klubbisterna om att hålla inledningen. Den verksamaste var Oskar Hedberg och det rörde sig alltid om stora frågor; om religion, kyrkans och prästernas fientliga hållning till arbetarnas frihetssträvanden och rättfärdighetskrav, krig och fred och militarism, arbetstid, löner, arbetslöshet, nykterhet, rösträtt och taktikfrågor för att väcka arbetarna till eftertanke och självmedvetande.

Genom denna egna skolning kunde deltagarna med större säkerhet och saklighet delta i klubbmötena och även våga sig fram på ett offentligt möte. Ännu är i friskt minne en inledning av Oskar Hedberg om maskinteknikens utveckling och dess kommande inverkan på arbetslösheten. Han utgick ifrån vävmaskinernas uppfinning och fulländning med exempel från England. Kontentan av inledningen blev att maskintekniken kommer att utvecklas på alla områden och ersätta den personliga arbetskraften i stor utsträckning inom en snar framtid och om arbetstiden för arbetarna icke inskränktes i förhållande härtill, komme landet att drunkna i arbetslöshet. Konsekvensen av denna utveckling, menade inledaren, måste bli, att arbetarna

nödgas emigrera i ännu större antal för att undgå en orimlig arbetslöshet och även att gå in för en skärpt barnbegränsning, eller genom en samfällid kamp tillkämpa sig sådan löneställning, att de ändock sattes i stånd att leva ett anständigt liv, fastän arbetstiden förkortats.

Det var ingen professor som höll denna inledning, utan en magerlagd arbetarpojke i samma ålder som jag själv.

I debatterna om nykterheten citerades vetenskapliga utredningar om alkoholens fördärliga inverkan på människan i fysiskt som psykiskt avseende. Likaledes fastslogs kapitalisternas-
arbetsköparnas intresse av att arbetarna behöll sina alkoholvanor och spritbegär, varigenom de hölls nere i sin eländiga försoffning och tillvaro, som var en avgjord fördel för arbetsköparna. I kampen för att väcka arbetarmassorna måste denna därför med nödvändighet även inriktas mot rusdryckerna för helnykterhet. Ingen socialism skulle kunna genomföras med en alkoholiserad arbetarklass, inte ens en förbättring av deras levnadsförhållanden genomföras.

Även emigrationen kom upp till debatt med ådagaläggande av dess orsaker. Det framhölls att mången aldrig kom över Atlanten utan dukade under för strapatserna under resan och att andra visst inte fick det så bra i det nya landet. Med eld i själen, patos och knutna nävar förfäktade Hedberg att det var orätt av arbetsfolk att komma undan odrägliga levnadsförhållanden här hemma genom att emigrera. De borde i stället stanna hemma och slåss för att omskapa hela samhället och skapa betingelserna för en människovärdig tillvaro här. Denna tankegång slog mig och jag anslöt mig helt med en avgörande konsekvens för mig inom kort. Jag tyckte det faktiskt inte var rätt att bara sticka iväg i tron att därigenom själv få det bättre och sen inte tänka på de andra här hemma som nödgades leva kvar i förhållanden som emigranterna vände ryggen åt.

Emigrationen hade vid detta laget gripit väldigt omkring sig. Myndigheterna var oroliga och bönder åtminstone i min hemtrakt delade denna oro. Båtlast efter båtlast, fullastade med emigranter styrde över Atlanten. Jag erinrade mig Karl Staaffs föredrag i Hessleholm. Allmogen väntade att han skulle taga upp emigrationsfrågan i föredraget, komma med en lugnande redogörelse över åtgärder, som vidtagits för att dämna upp denna. Mången gick säkert till föredraget i spänd förväntan på detta. Men besvikelsen blev allmän, inte bara hos dem som bevistat Staaffs föredrag, utan hos folk runt om ute i bygderna. Ryktet spred sig snabbt och styrktes av ortspressen, att Staaff endast ytligt och i förbigående omnämnt emigrationen, beklagat dess oroande omfattning men ingenting mer.

När jag vid denna tid fick brev från den bror i Amerika, som lämnade Filipsro och reste ditöver, och han erbjöd mig biljett om jag ville komma över dit, så avstod jag från detta erbjudande. Ändock gick jag då arbetslös och erbjudandet föreföll därför särdeles lockande för mig. Jag ansåg att jag borde stanna här i landet. Jag var född här. Det räknades som mitt fosterland. Jag kände det som ett svek mot alla dem, som var tvungna att leva på skuggsidan som jag själv att bara skudda fosterlandets stoft av fötterna. Vilka åtgärder myndigheterna än vidtog för att stävja flykten från hemlandet, låg dock orsakerna kvar till denna och det orimligt orättvisa tillståndet, hopplösheten, fattigdomen, vanstyret. Det var inte bara i mitt eget hem jag sett hur skogen skövlades, den pågick ohejdat över allt i landet och gjorde köparna rika, medan folket svalt i ohejdat fattigdom. Mången bonde med grann, värdefull skog förstod inte vad denna var värd och lurades att sälja den för en spottstyver, medan sågverksägare, virkeshandlare och exportörer gjorde sina stora inkomster på trävarorna.

Det stod klart för mig, dels genom den klarläggning de många debatterna bidragit till, men också genom min egen givetvis begränsade, men dock gjorda erfarenhet under min tid hemma att skogspatroner, bondepatroner, myndigheter, den besuttna klassen i landet inte av egen vilja och

egna initiativ skulle företaga något för att genomföra de genomgripande förändringar som här krävdes för att arbetarklassen, småbrukare, torpare, backstusittare skulle kunna få det litet bättre. Nej. Det enda som fanns att göra var att få arbetarmassan i rörelse och till en resning för att tvinga den besuttna klassen backa ut ur sin självgoda och förmättna ställning. Denna rörelse ville jag stå solidarisk med, hur det än komme att gå med mig själv. Amerikaresan fick vara, men jag gick länge och vägde och stred i tysthet inom mig själv innan jag slutligen fattade detta beslut. Det blev ödesdigert för mig själv, men beslutet var riktigt och motiven för det var starka.

Emigrationsfrågan kom mig veterligt inte upp någon gång till behandling på ungsocialistiska klubbens möten, möjligen blev den omnämnd i andra sammanhang, men ute i det allmänna livet blev den mycket omdiskuterad.

Däremot kom en annan inte mindre betydelsefull fråga upp till behandling på klubbens möten, likaså i diskussionscirkeln och på kafé Utposten, nämligen militärfrågan och krigs- och fredsfrågorna, som sammanflöt i varandra. Detta frågekomplex debatterades i det oändliga. Det aktualiserades ju också av hela ungsocialistiska rörelsens programenliga antimilitaristiska inställning och propagandan i denna tidning i rörelsens tidningar, Brand, Brands veckotidning och Folkviljan, och på otaliga offentliga möten i landet. Det torde aldrig vare sig före eller efter denna tidsepok förts en så intensiv propaganda mot militarism och krig här i landet som då. Ungsocialistiska rörelsen var den drivande kraften bakom denna. Men i debatterna rådde dock skilda meningar. Somliga förfäktade att ungsocialister skulle gå in i skytterörelsen för att få vapenövningar, skjutskicklighet och få innehava vapen, vilket kunde bli betydelsefullt för arbetarklassen vid en uppkommen revolutionär situation. Andra var principiellt emot att bära vapen och för värnpliktsvägran.

Somliga av våra kamrater i Malmö var ute och fullgjorde sin värnplikt, däribland Algot Rosberg på Revinge hed. Han var avgjort stark motståndare till militärväsendet. Jag sammanträffade med honom en dag när han just kommit till Malmö under en permission, som dock sällan beviljades manskapet. Han berättade att han hade varit i "kurran". Vi var vid denna tid endast ytligt bekanta. Han omtalade att mathållningen på regementet var genomusel och manskapet hade därför gjort matstrejk. Befälet kände till att Rosberg var ungsocialist och på grund av hans säkra och orädda uppträdande blev han utpekad av befälet som ledare av matstrejken och dömd till arrest. En oskyldig matstrejk på ett regemente på den tiden uppfattades av det uppskrämda befälet som en högst allvarlig sak, nästan som en uppvigling till myteri av den som misstänktes vara dess ledare. Det blev nu en gynnsam anledning för befälet att stuka till den spotske Rosberg.

Matstrejken på Revinge hed var emellertid spontan och behövde ingen ledare och Rosberg var det inte heller, ehuru han togs för det och blev bestraffad. I kamratkretsen i Malmö värderade vi honom som en person som visste vad han ville. Han lät sig inte påverkas av andras mening men såg till att han hade en själv och den vek han inte ifrån. Han försökte aldrig påtvinga andra sin åsikt, han ville förfäkta sin åsikt och andra fick förfäkta sin. Hans kamratskap var ärligt och trofast och bakom den kärva ytan fanns en vek, varm och hängiven själ för såväl kamrater som rörelsen. Ytligt var han kyligt reserverad med ett: håll dig på avstånd.

I nummer efter nummer av Brand fanns notiser om kamrater ute i landet som vägrade göra sin värnplikt. De första domarna började falla och blev hårda. För första gången vägran blev det två månaders fängelse och sedan högre straff för fortsatt vägran. Åtta månaders fängelse förekom. Men straffskärningen avskräckte inte, utan oviljan och motståndet mot hela militärväsendet grep omkring sig ännu starkare, långt utanför de ungsocialistiska kretsarna. Antimilitaristiska skrifter och flygblad spreds massvis överallt i landet. En dag gästades Malmö av tre örlogsfartyg från Karlskrona. Jag hade fickorna fulla med flygblad och delade ut till fartygens manskap jag mötte

eller stötte på dem ute på stan och även till befälspersoner. Andra kamrater var ute i samma ärende. Dagen efter detta lämnade fartyget Malmö. Jag kunde då inte frigöra mig från uppfattningen att befälet på örlogsfartygen kände marken bränna i Malmö och ängslats för manskapets nersmittning av antimilitaristisk propaganda. Det hade annars funnits i pressen uppgifter på att eskadern skulle stannat i Malmö längre. Vykort med ett avbrutet gevär gick över hela landet. Exemplar av ”Ned med vapnen” fanns ännu tillgång till och delades ut. Flygbladet ”Inte en man, inte ett öre till militarismen” spreds massvis. I de stora majdemonstrationer som på den tiden förekom i Malmö med ända till 15 000 deltagare bars standar mot militarismen, t ex ”Krig är brodermord”, ”Ned med militarismen”. Det blev här och var sammanstötningar med polisen för sådana standar, ibland med rättsliga efterspel.

Men kampen över hela landet gick vidare och bars upp av ungsocialisterna och ungdomdemokraterna. I Malmö bildade dessa två riktningar en gemensam antimilitaristisk kommitté Gustav Möller, Per Albin Hansson och andra utsågs av socialdemokratiska ungdomsförbundet, ungdomdemokraterna, som dess representanter och från ungsocialisterna blev bland andra Gustav Wessel och jag med som representanter.

Jag var ännu inte uppe i mönstringsåldern, men den dagen närmade sig då jag skulle infinna mig till mönstringen och jag ställdes inför ett avgörande. Onekligen fanns hos mig en viss sympati för den riktning, som ansåg att vi borde lära oss vapnens bruk för framtida behov av att ställa vår kunnskap till arbetarklassens förfogande i händelse av en revolutionär situation, men å andra sidan var jag mycket fientlig mot militarismen. Jag måste välja.

Oskar Hedberg meddelade under hand till några av oss i diskussionscirkeln att han inhämtat Per Albin Hanssons inställning till dennes mönstring och den skulle ha gått ut på att han var betänkt på att vägra inställa sig. Han skulle vid ett tillfälle t o m ha lovat att bli värnpliktsvägrare. Detta beredde oss glädje, ty vi respekterade Per Albin. Besvikelsen blev emellertid stor inte minst hos mig när vi slutligen fick veta att han mönstrat och skulle utföra sin militärtjänst på Kronprinsens husarregemente i Malmö, men slippa själva exercisen och i stället bli skrivare på regementets kontor. Han behövde icke öva sig i vapnens bruk. Det viskades om att befälet på regementet varit angelägna om att försäkra sig om att Per Albin icke blev militärvägrare och ordnat med hans exercis på detta relativt humana sätt. Vi tyckte att han svek sitt löfte, vilket vi hade betraktat som givet. Men vi kom snart underfund med att han på regementet blev värdefullare för oss i vår propaganda än vad han kunnat bli som värnpliktsvägrare.

På överenskommen tid med Per Albin kastade vi en gång stora buntar antimilitaristiska flygblad över den höga tegelmuren in på kasernområdet och där skulle han taga emot dem och dela ut till manskapet. Han utförde detta perfekt och lät meddela oss att flygbladen placerats i alla sängar på hela regementet. En jätterazzia sattes i gång på hela regementet, i logement efter logement för att få tag på flygbladen och syndaren som delat ut dem. Men detta lyckades inte. Per Albin fick inte befälets misstankar riktade mot sig.

En vacker solskensdag, en söndag, skulle vi ungsocialister samlas utanför kasernen i Slottsparken till ett möte. Per Albin hade lovat oss att komma ut till detta. Ernst Gullberg skulle hålla ett antimilitaristiskt föredrag och vi väntade att manskapet skulle komma ut och förena sig med oss. En hel del tidningar och flygblad skulle därvid delas ut till dem. Posten stod i stram givakt vid sin kur invid huvudportalen och ut genom portarna kom en klunga av manskapet, men ingen Per Albin. Officerarna hade blivit varskodda om mötet och skickat ut denna pålitliga manskapsgrupp för att skapa oro. Gliringar och slagsmål uppstod. Gullberg kunde inte fortsätta sitt föredrag. För att inte bli sönderslagen av de utskickade militärerna flydde deltagarna åt alla håll. Jag rundade ett buskage och blev där obemärkt av dem, men somliga av deltagarna gick inte fria från deras

hårda knytnävar. Efteråt fick vi underrättelse från Per Albin att han i sista momentet fått vetskap om befällets aktion och avstått från att komma ut för att undgå befällets misstankar mot sig.

Kort tid innan det blev min tur att infinna mig till mönstringen gjorde jag mitt val. Utan att rådfråga någon enda kamrat eller nämna något därom till någon satte jag mig ner och skrev till rullföringsområdet i Hessleholm, där jag i detta hänseende hörde hemma, och vägrade att infinna mig till mönstringen. Men hur skulle jag motivera detta steg. Jag riskerade fängelsestraff härför. Först skrev jag en lång motivering. Den passade inte och revs sönder. Ännu en. Den gick samma väg. Så skrev jag den tredje i all korthet: ”På grund av revolutionära åsikter infinner jag mig inte till mönstringen”.

På kvällen samma dag jag avsänt denna min vägran, gick jag upp till ”Folkviljans” redaktion för att träffa Gustaf Bäckström, som var säkrast att träffa där. Jag talade nu om för Bäckström mitt val. Han tyckte min korta motivering sade allt och hade hans gillande, men han gjorde mig uppmärksam på straffpåföljden, som enligt notiserna i Brand visade sig oväntat hård och att om jag i fortsättningen vägrade skulle straffen komma att bli åtskilligt skärpta. Jag svarade att jag var beredd taga konsekvenserna av mitt val.

Utom Bäckström var det ingen som visste om denna min militärvägran, först senare fick Oskar Hedberg och kanske någon annan enskild kamrat vetskap om den, men den blev inte omnämnd i Brand, möjligen i Folkviljan genom Bäckström.

Inför värnplikten kom jag härigenom i ett visst avseende att intaga samma hållning som två av mina bröder tidigare. Den ene redan omnämnd och som lämnade hemmet på Filipsro. Den andre var min äldste bror, som jag inte har något minne av. Han var i princip emot militarism och för att undgå värnplikten emigrerade han till Amerika. Far lär ha vetat om denna hans inställning till exercisen och märkligt nog fått hans samtycke till resan.

Utom min medfödda ovilja mot militarismen i likhet med mina två bröder hade den hos mig fått en djupare motivering än hos dem. Kadaverdisciplinen var för mig avskyvärd. Man fick utplåna sitt eget jag, sin egen personlighet med blind slavlydnad med vilken kanske fnoskig knekt som helst som befäl. Den stränga behandlingen i hemmet hade jag tröttnat på; nu skulle den inte få fortsätta i militärtjänsten.

I skolan hade jag fått lära mig utantill ”Du skall icke dräpa” och i konfirmationen hade jag fått slutundervisningen om kärleken till gud och andra människor, men nu skulle jag tvingas till att lära mig att med alla konstens regler döda, skjuta, slå ihjäl, sticka ned, slakta mina medmänniskor om krigstillstånd inträdde eller om fattiga arbetare i mitt eget hemland revolterade mot sina tyranner och utsugare. Jag fann ingen konsekvens i detta.

Jag förnekade inte min vilja att försvara vad jag fann värdefullt, något som jag av instinkt eller förstånd fann mig pliktig att försvara. Men var konung och fosterland detta? För mig, med mina åsikter och min övertygelse? Om det gällt min mor i stället för konungen skulle jag inte svikit min plikt. Och om mitt fosterland sett annorlunda ut. Om tillståndet i det haft ett sådant värde för *hela* dess befolkning, som framtingat en inre maning hos denna att gå till försvar för detta värde, då skulle jag inte undandragit mig göra min plikt och insats om det utsatts för angrepp, men den stora överväldigande massan av landets befolkning kunde med Ossian Nilsson säga: ”Vårt hemland, det är våra trasor, vårt hemland tar ingen ifrån oss.” Det hade inte undgått min iakttagelse att i hemlandet fanns en minoritetsgrupp, vars största intresse och sysselsättning visade sig vara att spekulera för att ytterligare berika sig, som skrålade och hurrade i orgier för sitt fosterland. Jag hade ingen lust, kände ingen plikt att lära mig försvara deras fosterland.

Övervägande delen av folket i hemlandet utgjordes av jord- och industriproletärer, små

hantverkare, torpare och småbrukare med stora familjer, och de många tusenden som stred sin tysta kamp mot lungsoten tills döden knackade på deras dörr. Denna del av mitt fosterland ville jag i uppoffrande kamp försvara. Jag var ju en av dem. Jag svek inte denna del av mitt fosterland genom min värnpliktsvägran!

I vår lilla diskussionscirkel skämtade vid ett tillfälle Oskar Hedberg och menade att vi skulle bli kvinnohatare. Den som ägnade sig åt flicksällskap blev värdelös i vår strid och agitation. Kamraterna föll in i skämtet. Efteråt i min stilla tillbakadragenhet insåg jag att det låg något i Hedbergs skämt, mer än han själv föreställt sig. Någon kvinnohatarförening blev det inte. I klubben fanns flera kvinnliga medlemmar och de var verksamma för rörelsen på samma sätt som vi män. Nojs förekom aldrig. För min del tog jag dock Hedbergs hugskott i tysthet på allvar. Någon kvinnohatare skulle jag inte kunnat bli med den varma kärlek jag hade till min mor. Men flicksällskap kan innebära en förryckning av en mans verksamhet om det är av tillfällig art. Jag handlade klokt och väntade med giftermålet tills 1924 då Röda arméns över sju millioner soldater i fält, av vilka jag var en, stod som segrare vid fronterna över alla vita arméer. Av allt jag till dess genomgått var det enbart en lättnad för mig att jag fastnade på Hedbergs skämt och undvek kvinnosällskapet, undvek bilda familj. Jag blev besparad många och stora bekymmer och hade i svåra tider endast mig själv att tänka på.

Ungdemokraterna och ungsocialisterna gick hårt in i kampen mot rusdryckseländet. Många av dem var medlemmar i NOV (Nykterhetsorden Verdandi). Genom mina kamrater blev jag också med i denna rörelse och ingick i en av logerna. En viss avoghet fanns mot IOGT för dess religiösa, konservativa läggning och riter som den höll fast vid. NOV var frihetspräglad, radikal och folkligt enkel utan ceremonier.

Strängare nykterist än vad jag varit kunde jag inte bliva, men verdandisternas möten var livaktiga och bjöd inte bara på dans, sällskap och diverse trevligheter, utan var höggradigt bildande med föredrag och debatter i en mångfald skilda frågor, som regelbundet togs upp för föredragning. Frejasalarna, där mötena ordinarie hölls av de olika logerna, blev regelbundet fullsatta av medlemmar. Ofta hölls offentliga möten och dessa i likhet med de enskilda behandlade rusdryckernas fysiologiska, psykiska och sociala verkningar. Jag var en trogen besökare på dem alla och lämnade dem alltid med en känsla av att jag fått något till livs och blivit berikad. Dans blev det givetvis nästan alltid efteråt på de enskilda mötena, men den deltog jag aldrig i. Ibland förekom folkdanser av folkdanslag, teatertablåer med anknytning till nykterhetsarbetet, deklamation och musik och mötena avslöts med unison sång med Arbetets söner, Internationalen och andra arbetarsånger.

Genom ungsocialisternas och även ungdomdemokraternas allmänna aktivitet i hela landet inom NOV blev det framförallt dessa båda riktningar inom arbetarklassen som bar upp denna den mest aktiva delen av nykterhetsrörelsen i landet under denna tid. Spriten var billig, försäljningen fri och alltför stora arbetarskaror hängav sig åt spritdrycker. På krogar och i gäng söps det friskt. De små avlöningarna drogs bort från familjerna och gick till litern och krogen. Hustru och barn fick då sitta emellan och fara illa. Fattigdomen blev den ständige gästen i sådana hem med missnöje och otrevnad. Arbetaren glömde för en stund sina tråkigheter, men hustruns bekymmer bestod. Det fanns ingen annan möjlighet att få dem väckta, med intresse för arbetarrörelsen, än genom intensiv propaganda för nykterheten. Men myndigheterna och arbetsgivarparten var allt annat än intresserade av denna propaganda. De ängslades över att arbetarna skulle vakna till insikt om sitt människovärde. Nykterhetsrörelsen blev en föregångare och vägröjare för arbetarrörelsen och folkrörelserna över lag i landet.

Jämfört med dessa möten på verdandilogerna och i ungsocialistiska klubbens diskussionscirkel

blev klubbens möten alltmer tungsamma och rutinmässiga. Möjligen var detta efterverkningar från klubbens sprängning 1903, då bland andra Fabian Månsson, Gustav Möller, Per Albin Hansson, Ossian Nilsson och andra bröt sig ur och bildade Socialdemokratiska ungdomsförbundet, ungdomsklubbar.

Per Albin blev redaktör för det nya förbundets tidning Fram. Ofta sammanträffade vi, hälsade vårt "Hej". Han var klädd som vi ungsocialister med handknutet svart sidenband som slips och bredbrättad svart filthatt. (Det var ungsocialisterna som tog upp det lilla nätta ordet "hej" efter Götiska förbundet, som låtit det falla i glömska, och genom ungsocialisterna och ungdomsklubbar bredde det lilla ordet ut sig över hela landet och blev omsider ett allmänt hälsningsord. Ibland avhånades vi av borgarpresen för ordet "hej" och för den svarta sidenslipsen.) Per Albin var, som jag såg och uppfattade honom från denna tid, en tystlåten, lugn och alltid tankfull person, i sina rörelser och i framträdandet avmått, självständig och lagom reserverad. Han var en god debattör och inläggen präglades av genomtänkt och övertygelse.

Ungsocialisterna i likhet med ungdomsklubbar bestod inte bara av ungdomar över femton år utan även av alla åldrar däröver och många var i högre åldrar.

En episod jag gärna vill nämna. En fråga inom klubben seglade upp och framkallade meningsskiljaktigheter. De flesta i klubben i likhet med mig visste tydligen inte vad saken gällde, men det småpratades klubbmedlemmarna emellan om förhållandet, troligen gällde det olika uppfattningar i någon väsentlig fråga som kanske hörde samman med sprängningen. Axel Holmström kallades ner ifrån Stockholm som en auktoritet och för att få meningsskiljaktigheten ur världen. Det var första gången jag såg och hörde denne man, som med tiden skulle komma att betyda så ofantligt mycket för mig. Jag fann honom vid detta första tillfälle vara en starkt vinnande person genom sitt enkla och öppna framträdande och ärlighet. Den uppkomna skiljaktigheten i klubbens ledning bringade han ur världen och mitt förtroende vann han helt vid detta tillfälle. Jag nämner detta på grund av hans dominerande roll i kommande opinionsrörelsen för vår frihet.

Det måste ha varit under vintern 1908 som en grupp av medlemmarna i ungsocialistiska klubben bildade Malmö norra ungsocialistiska klubb. Motivet var att de tyckte den gamla klubben slöt till och verkade för lam och svårigheter förnams att inom densamma få den livaktigare. Vilka som tog initiativet visste jag icke, men Algot Rosberg blev dess ordförande och efter samtal mellan honom och mig övergick jag till denna klubb. Vi blev från starten ett trettiotal medlemmar. Även typografen och korrespondenten Elis Höglund gick med oss och målaren Albin Sturm blev klubbens kassör. Även Alfred Stern blev medlem i klubben. Men på denna klubbens möten diskuterades inte strejkbryteriet. Den skilde sig inte från den gamla klubben på annat sätt än att i denna nya besjälades medlemmarna utan undantag av livaktighet, en oerhörd aktivitet och gåpåanda.

Det föreföll helt naturligt att ungdomsklubbar och ungsocialisterna på de platser där de hade klubbar var på sitt sätt samlades på något näringsställe på kvällarna. I Malmö hade de förra sin träffpunkt i Folket hus på kafé och ungsocialisterna på KaféUtposten på Södra förstadsgratan. Åtskillnaden var så markerad att de blandade sig icke med varandra på dessa ställen. Innehavaren av Utposten var bagare Jöns Jönsson, som själv var aktiv medlem i gamla klubben och mycket aktiv inom bagarnas fackförening och var med i nykterhetsorden Verdandi. Ett av dessa åren var han med att grunda företaget Solidar, som kom att upptaga hans mesta intresse. Utposten var ett nykterhetskafé och vida känt i landet som ungsocialisternas träffpunkt. När därför klubbister kom från andra orter ute i landet eller från Danmark sökte de sig till Utposten för att träffa sina kamrater. Ett yttre rum var för tillfälliga gäster och klubbisterna höll till i ett inre rum. Utposten

var starkt frekventerat och sköttes mönstergillt av fru Jönsson, biträdd av maken själv och de båda döttrarna Lilly och Agnes, av vilka Agnes var äldst och troligen nyligen konfirmerad. Två pojkar i familjen var i skolåldern.

På Utposten spelade vi ”unghinkar” schack i det oändliga, även dam, någon gång halma, men aldrig kortspel. Rummet var ibland fullsatt med ”unghinkar” från när och fjärran. Här lät det som i en bikupa när alla talade i mun på varandra om dagsaktuella händelser och spörsmål. Sådana rådde det aldrig brist på under denna tid med svåra strider på arbetsmarknaden. Här spaltades idéfrågor upp, analyserades och bedömdes. Inte någon gång senare under hela mitt liv har idéfrågor fått gå igenom en sådan skärseld som här på Utposten. Det var alltid fri debatt och här revs ner fördomar så det fräste om det och här byggdes upp idéer. Här diskuterades Strindberg och många andra svenska författare, Ibsen, Björnstjerne Björnsson, Georg Brandes, Ingersoll och en rad franska och tyska radikala författare. De som var mindre belästa lockades att berika sitt vetande genom utvidgade studier i litteraturen.

Vanligast blev ungsocialisterna kallade för unghinkar efter Hinke Bergegren, men här fick de någon gång även höra att de var de svenska jacobinerna, bekanta genom franska revolutionen. Och denna och bastiljens stormning hade här sina varmaste sympatier. Någon gång sjöngs marseljäsen på franska. Hinke såg jag aldrig här på Utposten och det var ytterst sällsynt att Carl Schröder gjorde något besök. Lantarbetarnas ledare Albin Hansson kom däremot ganska ofta, men var en försiktig och tyst general som helst bara lyssnade. Albert Jensen var redan då populär hos oss och när han kom på resa ville vi gärna lyssna till vad han hade för uppfattningar, särskilt om förhållandena i Frankrike, som han var väl orienterad om. Elis Höglund och Oskar Hedberg var bland de ivrigaste debattörerna. Men hit kom Gustaf Sjöström från Lund, Karl Nilsson från Helsingborg, Cederholm från Landskrona och många, många andra långt uppe från norra delarna av landet och någon gång från Norge.

Förhållandena i Ryssland följdes också med vaket intresse, men givetvis allra mest förhållandena i egna landet. Allmänna uppfattningen här bland unghinkarna var att generalstrejk skulle genomföras 1908 för att förekomma konflikt 1909. Bitterheten mot Landssekreterariatet, LO, var påtagligt för dess visade lamhet och undfallenhet under brinnande konflikter mot arbetsgivarparten runt om i landet.

Som dörrarna mellan de båda rummen på Utposten alltid stod öppna trängde debatterna ut i andra rummet, där tillfälliga gäster satt och ofta hände att sådana blev så intresserade att de kom och ställde sig i dörröppningen för att lyssna. Någon gång fanns bland dessa gäster även någon detektiv, som vi började känna igen men inte fäste oss vid.

Det var vakna, intelligenta och belästa unga män, representerande nära nog alla yrken, som samlades här — kvinnor lyste nästan helt med sin frånvaro. När man inte ville sitta hemma i hyresrummet, inte gick på bio, teater eller krog, blev det avkopplande från sysselsättningen under dagen att samlas i kamratkretsen under vinterkvällarna på Utposten. Och när arbetslösheten satte in hårt i Malmö, blev nykterhetskafét Utposten som ett hem för oss ungar. Där kunde vi värma oss med en kopp kaffe eller ännu vanligare ett glas varm mjölk. Saknade någon slantar och var arbetslös, kunde man dock här få ett franskt bröd med smör och en kopp kaffe på krita. Det fick ofta bli den enda kosten för dagen. Vad frågade staden eller samhället efter om alla dessa arbetslösa unga män hade någon matbit att stilla hungern med, men Jönssons, denna hyggliga familj med medkänsla, tog de uppgifter som staden och samhället totalt försummade. Som arbetslös och utan pengar var jag en av dessa. Och jag har aldrig kunnat glömma Jönssons familj för dess visade mänsklighet. Blev vi skyldiga en liten summa, litade de på vår ärlighet att göra rätt för oss så snart vi kunde få ett tillfälligt arbete och någon inkomst.

Jönsson själv var en radikal och fullständigt orädd stridsman inom arbetarsammanslutningarna i Malmö. Inom kooperativa företaget Solidar kämpade han tappert för att detta skulle utveckla sig i den riktning han tänkt sig. På möte efter möte, offentliga som enskilda, stod han stolt och med glödande djärvhet talande för vad han ansåg rätt och riktigt och alltid hade han arbetarklassens bästa i sina tankar. Han var en bitande talare och fruktad av sina motståndare. Han hade varit bagare förut och kallades bagare Jönsson och för bageriarbetarna, som han aldrig glömde, slogs han tappert. Klart är att hans motståndare inte var sena att ösa bitter galla och smädelse ända till hans död över honom och att vi i almatheahändelsen hade umgåtts på hans kafé togs som slagträ för att tillintetgöra hela hans familj. På den tiden skulle sådana män nedgöras, men i vår senare tid suckar folk över bristen på personer som vågar säga ifrån, tala ut sin åsikt.

Min far hade varit nere i Malmö någon gång 1907 för att köpa en fastighet och därvid besökt en familj som tidigare varit jordbrukargrannar till oss på Filipsro. Av denna familj hade far fått veta att jag var ungsocialist, vilket han tyckt mycket illa om. Jag visste inte om hans besök förrän en tid efteråt. Befolkningen i min hemort var fullständigt okunnig om både socialdemokrati och andra socialistiska riktningar. Det lilla bondebefolkningen läste i tidningar om socialister skrämde endast upp den. Far delade givetvis denna okunnighet och tänkte sig väl ungsocialismen som något vidrigt som jag nu kommit ut för.

Det måste ha varit till julen 1907 jag beslöt mig för att fira julen i hemmet i Hästveda. Jag tog hjärtligt farväl av familjen Persson på Söderhus där jag bodde. Vid tåguppehållet i Lund stötte jag oförmodat ihop med min bror, som var anställd inom handelsbranschen i Lund. Det visade sig att han också var på hemresa för att fira jul. Vi blev bägge glada över mötet och hade en angenäm resa hem. Vi gick till fots från stationen till Filipsrogården. Vid framkomsten var det redan mörkt men hemmets fönster lyste vänligt mot oss. Jag glädde mig mycket åt att fira julen hemma.

Bror gick före in i vardagsrummet, jag några steg efter. Inkomna fann vi till vår glädje att både stora syster och lillasystern kommit hem från olika håll. Den senare var nu lärarinna efter genomgången seminarium. Far stod mitt på golvet. Jag gick raskt fram, räckte fram min hand och sade käckt: Goddag far! Far tog inte min hand. En gardin rullade ner mellan oss. Men jag försökte att inte låtsas om något utan fortsatte till systrarna och rara lilla mor, som stod närmare köket. Vi hälsade alla på det hjärtligaste på varandra.

Medan jag hälsade på de övriga gick far ut, tyst. Jag gick fram och ställde mig på det rymliga golvet, ungefär där han förut hade stått. Så kom han in igen, lite rödlätt i ansiktet, och gick rakt fram till mig. Där stod vi båda på ett stegs avstånd från varandra. Tysta, käppraka, behärskade, allvarliga. Så började han tala, i dämpad, behärskad men intensiv ton. Han sade, att hade jag kommit hem och bett om förlåtelse, skulle han sökt förlåta mig. Men alldenstund jag inte gjort detta, förklarade han, erkände han mig icke längre som sin son. Och han skulle göra mig arvlös.

Utan ett enda ord till far svängde jag om på klacken och började rondan på nytt: Adjö, adjö, adjö lilla mor. Jag tog farväl av henne sist. Och så fortsatte jag tyst och sakta ut genom dörren. Ingen rörde sig, ingen sade ett ord.

Syskonen och mor stod vid samma fönstersida där jag stått den minnesrika dagen då far läste i tidningen om kosackattacken i Petersburg. Ännu kan jag se bilden av dem framför mig när jag vill.

I det lilla rummet till höger om farstun tog jag mina ytterkläder och gick ut på gårdsplanen, utåt allén till stora vägen. Jag påminde mig den gamle toffelmakaren, som gått där så tungt den gång han sökte far och far lät hälsa att han inte tog emot honom. Dröjande gick jag genom byn, förbi kyrkan ner till stationen. Inte en människa mötte jag, inte en skjuts. Det var ju julafton och då är

folk inne på landsbygden. Men genom fönstren kunde jag se tända granar, ljus och vänliga och glada människor.

Vid stationen var det också tyst. Inte en människa i väntsalen. Utanför endast ett par järnvägsmän som ordnade med trafiken. Det var gott om tid innan stockholmståget som skulle föra mig tillbaka till Malmö kom. Jag hade god tid att fundera.

Sen dess har jag aldrig besökt Filipsrogården. Det var sista gången jag såg far. Inte en skriven rad eller uttalat ord oss emellan har sedan dess förekommit. Jag blev inte utkörd ur hemmet. Jag gick själv. Men innebörden i fars ord var inte att ta miste på.

Innan jag denna julafton och sista gången reste hem hade jag dragit ett streck över allt det föregående i hemmet och därför reste jag hem med hurtfriskt humör och gick så käckt fram till far och hälsade. Varför jag skulle komma och be om förlåtelse vet jag inte. Kunde det vara för att jag resolut spände hästarna från plogen och körde hem den där gången eller var det för att han fått veta att jag var ungsocialist. För mig kvarstår frågan alltjämt obesvarad, men jag antar att han inte kunde smälta att jag blivit ungsocialist.

Återkommen till Malmö gick jag till fots genom staden till Söderhus och min lilla lya. Där var i alla fall frid. På juldagsmorgonen öppnades dörren till rummet av fru Persson, som blev stående som ett frågetecken över att finna mig där! Jag hade ju rest hem julaftonen. Så kom dottern Elin och senare den lilla vitklädda flickan jag hälsat på när jag hyrde hos Perssons. Hon hette Ebba och umgicks dagligen med Perssons familj. Alla var förvånade över att jag så fort återkommit. Men jag förklarade ingenting, och aldrig senare heller, om orsaken, utan jag var ju tillbaka, som de själva såg. Det var allt.

Min livsriktning tar form

Under juldagarna stannade jag i rummet. Matsserveringarna ute var stängda under helgen, men ett par dagars fasta tog jag ingen skada av, och behövde inte bli sjuk av övermått av julmat. Sekunder går fort, julen var snart förbi.

Alla de intryck jag inhämtat i det förgångna, gjorda erfarenheter av olika slag, starka impulser jag fått genom ungsocialismen tog nu en fast form och blev för mig en bestämd och fast livsriktning. Amerikaresan hade jag avstått ifrån, pengar för studier av önskat slag saknade jag. Det behövdes inga pengar att sprida Brand, Folkviljan, flygblad, skrifter med samma tendens, för detta behövdes bara god vilja och den fattades inte hos mig. Det var väldiga packar tidningar och annan litteratur jag bar på och fördelade.

Malmö Folkets park hade på den tiden rykte om sig att vara Sveriges vackraste folkpark, anlagd av Malmö arbetare genom frivilligt oavlönat arbete. 15 000 och upp till 18 000 personer besökte den på lördagskvällarna under sommaren. Där fanns flera serveringar, 2 dansbanor, 4 orkestrar, varav en oftast tysk, sommartheater med de brilliantaste föreställningar. Hit gick familjer på dagarna med matkorgar och dukade upp i de trevliga bersåerna. I denna park blev jag omsider allmänt känd som den energiske litteraturspridaren och ungsocialisten, men också ute i stan. På söndagarna for vi gruppvis ut i grannskapet och spred vår litteratur. Vi sjöng "Vårt människovärde", "Tiggarens fosterland", "Marseljäsen", "Arbetets söner", "Internationalen", jobbade med vår litteratur och agiterade. Det gjorde vi oombedda. Uppdragsgivaren var vårt sinnelag, vår varma kärlek till arbetarklassens frihetssträvanden. Men ofta var jag ensam ute nattetid på min cykel med flygblad och tidningar, ner mot Hököpinge, Vellinge, Trelleborg, Limhamn, Arlöv, Lomma och andra orter. Vid nybyggena i stan stack jag in flygblad mellan tegelstenarna i högarna på marken, vandrade stege upp och stege ner på ställningarna och

placerade flygbladen vid brukbaljor på murarna, under tegelstenar som jag lade dit. Murarna, hantlangarna, alla jobbarna måste få dessa i sina händer på morgonen när de började sitt arbete. Olästa blev de icke, sådan stämningen var, omdebatterade blev de också, det visste jag. Tyst, ensam driven av en inre drift, grundad på tro och övertygelse om arbetarmassans samhällsomskapande framryckning arbetade jag. Samhällstillståndet fick icke, kunde icke få fortsätta att vara som det var. Landet kallades i allmänhet för tjuvsamhället och Sveriges rikets lag för Sveriges rikas lag.

Kris och arbetslöshet

En kraftig kris gjorde slut på de goda arbetstillfällena inom byggnadsbranschen från 1906. Byggverksamheten tog ett hastigt slut med stor arbetslöshet som följd. Antalet uppgavs vid ett tillfälle till 2 000, i Malmö, men i verkligheten var det betydligt större, när det var som värst och omslöt även arbetare inom andra yrken. Jag själv blev också arbetslös. Extrajobb fick jag hos byggmästare Stenmark och där kontrolluppmätte jag byggnadsvirke. Någon vecka under vintern 1907-1908 var jag behjälplig med isintagning och isen hämtades på en av Pildammarna. Man tog vad som gavs. Det var ingen idé att fara till andra orter, då förhållandet var likartat där, bron till hemmet var uppriven.

Detta var ju ingenting att leva av, dessa små sporadiska inkomster, men de var för stora att dö av. Så gick bara i Malmö tusentals unga, kraftiga, skickliga arbetare och hankade sig fram. Många hade stora familjer att försörja. Staden, samhället vinkade med kalla handen. Nödhjälpsarbeten fanns inte, det blev en senare tids uppfinning. Fackföreningarna var för svaga för att kunna ge nämnvärt understöd. Kassorna räckte för resten endast kort tid och ungarlarna trädde frivilligt tillbaka för att hjälpa sina familjeförsörjande kamrater.

En dag skänkte en handlare i staden ett parti sill för gratisutdelning bland de arbetslösa. Utdelningen företogs på Folkets hus gård. Den lilla gården var full av arbetare. Det blev nära slagsmål mellan dem, alla ville ju ha något av gåvan och hemma i familjerna satt svältande medlemmar. Jag stannade för mig själv i porten och åsåg spektaklet, reflekterade och förbannade i djupet av hela min själ detta tjuvsamhälle, som hölls i sådant tillstånd av ett litet skikt välsituerade familjer å ena sidan och med ett svältande, hungrande proletariat å den andra. Denna gratisutdelning av sill var ju inte ens en droppe i den allmänna nödens stora hav. Hur välment den än var från givarens sida föreföll den mig som ett bittert hån. Jag hade sett nog och lämnade portgången med mörka tankar.

De arbetslösa skarorna samlades vid mörkningen en kväll till demonstration. Ännu vet jag inte av vilka, när och var det beslöts om denna demonstration. Jag anslöt mig till den. I ledet fick jag höra att den företogs för att visa stadens myndigheter hur omfattande arbetslösheten var och att staden borde göra något för de arbetslösa. Det långa tåget med många tusen deltagare drog österut, till fattiginrättningen. Arbetarsångerna sjöngs längs leden i ett. Framför fattiginrättningen gjordes halt. Det sades att en delegation skulle uppvakta myndigheter där. Plötsligt klingade en fönsterruta, fler följde. Nästan alla rutor utåt den långa fasaden krossades genom stenkastning. De svältande skarornas bitterhet tog sig denna utlösning. Något tal eller något besked kunde jag inte uppfatta, men tåget upplöstes här omsider och demonstranterna gick gruppvis tillbaka inåt staden. Några hade anhållits av polisen.

Det blev polisförhör dagarna efteråt och polisdomstol. En av dem jag gått tillsammans med i tåget blev också ställd inför domstolen, anklagad för uppträdena vid fattiginrättningen. På hans begäran blev jag inkallad som vittne att han ingenting förargelseväckande företagit sig under demonstrationen. Det hade han icke heller. Jag fick avlägga eden och när domaren av min

berättelse hörde att jag deltagit i demonstrationen och varit i sällskap med den anklagade avbröt han och jag ställdes som anklagad. Straffet för min del blev 20 kronors böter. Jag hade ingenting företagit mig i demonstrationen annat än gått med i tåget och sjungit arbetarsångerna. Tåget var så långt, deltagarnas antal så stort att jag var på betydligt avstånd från fattiginrättningsbyggnaden när fönsterrutorna krossades. Straffet för somliga av de anklagade blev kännbart. Staden hade därmed gjort sitt.

Jag väntade också på straffpåföljden för min värnpliktsvägran. Preludier till vad som komma skulle. Jag hade mött ett uppskrämt vilddjur som visat tänderna.

Striden hårdnar

Ja, sådant var läget i landet då jag beslöt mig för att inte emigrera, utan stanna i landet och i enlighet med vad som sagts på diskussionerna hos ungsocialisterna, försöka förbättra förhållandena för de lägre klasserna.

Ungsocialisterna och ungdomdemokraterna insåg hur omedgörligt det ledande skiktet var. Detta ledde till en radikaliserings och generalstrejken som vapen kom att betyda allt mer i agitationen.

Själv delade jag helt de åsikter som framfördes av ungsocialisterna. Säkert fanns också bland socialdemokraterna många som hade samma uppfattning men som ändå följde partiets linje; att genom parlamentariskt arbete i riksdagen genomföra reformer, även om man var medveten om att detta kunde dröja ganska länge. De radikala krävde snabba förändringar av samhället. Denna skillnad i bedömningen var en av grunderna till den motsättning som uppstod mellan socialdemokratiska partiet, lett av Hjalmar Branting, och ungdomsförbundet. Motsättningarna fördjupades senare och ledde slutligen till partisprängning.

Det skall erkännas att ungsocialisterna saknade klara framtidsperspektiv. Vi visste inte riktigt hur det nya samhället skulle utformas sedan det gamla slagits i spillror. Tyngdpunkten i propagandan låg i kritiken av det bestående. Det gällde att ruska upp arbetarmassorna, få dessa att inse vilket eländigt liv de levde, göra dem medvetna om den makt de som massa ändock ägde. Vi ansåg att vi gick i spetsen, kände oss som ett avantgarde och att socialdemokratin saknade den gåpåaranda som läget krävde.

Jag hade en alldeles särskild känsla för lantarbetarna. Dels kände jag deras förhållanden från min uppväxttid, dels kom jag i nära kontakt med deras ombudsman, Albin Hansson, som var ungsocialist och tillsammans med Pilman i tidningen Aurora höll på att organisera Skånes lantarbetare. Albin Hansson, en lugn och stabil kraftkarl med stor organisationstalang, residerade i Eslöv men kom ofta ner till Malmö och berättade då om sina duster med godsherrar och bondepatroner. Striden var ojämn. Framgång här, nederlag där. Lantarbetarna var ännu till större delen oorganiserade. Då konflikt utbröt — strejkvapnet måste ofta tillgripas — vräktes statarfamiljerna ur sina kyffen med smuts och jordgolv och fick söka sig tak över huvudet var de kunde. Fjärdingsmän, länsmän och vid behov ridande polis ställdes till patronernas hjälp och skydd, statarna fick aldrig samhällets stöd. Jag kommer själv ihåg hur fjärdingsmän och länsman vid ett tillfälle bar ut en hustru som skulle föda barn och ställde sängen under bar himmel. Hustrun fick själv klara förlossningen!

Då jag hörde Albin Hansson berätta och drog mig till minnes sådana händelser som den med den havande kvinnan, då påminnes jag också om händelserna i Petersburg och kosackernas lömska överfall på folket. Och jag behövde bara tänka på min egen far för att veta hur nackstyva och tjuriga de skånska jordpatronerna var. Själva levde de i lyx och överflöd i sina slott och stora gårdar, medan statarna levde som djur eller sämre. Jag hade inte glömt t ex Nils Johansson på

Pinkatorpet i Aska. Det var då och är ännu obegripligt för mig hur den mannen kunde hänga med som han gjorde och ha ett så gott humör. Halva familjen dog i lungsot och han själv bröts slutligen ner av värk. Eller Lejons Hanna, ett annat exempel på dessa utslitna, böjda, skrynkliga och förgätna, som aldrig fick njuta frukterna av sitt slit och släp och för vilka inga tal hölls vid högtidsdagar och vid begravningen.

Många bondebarn fick dela arbetarnas slit men fick i likhet med mig och mina syskon bara röna otacksamhet. Jag erinrar mig en liten gård i Hästveda där familjen bestod av fadern samt en son och dotter. Barnen fick inte bara arbeta utan lön utan fick också otroligt dålig kost. Till slut klagade de. Det var under en måltid. Fadern reste sig häftigt upp från stolen, drog fram sin lem och lade den på bordet: Här har ni sul (sovel) era djävlar!

Från lantarbetarna vidgades mina sympatier till alla som kämpade. Ensidigt begränsad skråanda fanns inte hos mig. Jag såg kampen i stort. Det enskilda fackets eller den enskilda yrkesgruppens konflikt var för mig endast en del av det stora hela. Men det väsentliga för mig var knappast själva lönekampen. Visst glädde det mig om arbetarna genom sina löneaktioner kunde tilltvinga sig några ören mer i timman. Men för mig var det viktigare med en grundlig social och politisk omdaning av hela samhället.

Konflikterna blev nu allt vanligare. Enbart under 1908 torde de ha uppgått till omkring 300. Arbetarna använde sig av strejkvapnet, arbetsgivarna tillgrip lockout. Byggnadskonflikten var den som märktes mest men så småningom kom transportarbetarkonflikten, som börjat redan 1907, att anta en alltmer elakartad form. Sympatistrejker från t ex järnvägsmän, som nekade ta befattning med blockerat gods under transport-arbetarstrejken, besvarades av arbetsgivarna med leveransvägran till företagare som stod utanför arbetsgivareföreningarna — det var flera sådana på den tiden — och på så sätt växte omfattningen av konflikterna i kapp med bitterheten. Arbetsgivarna använde sig dessutom av svartlistningssystemet gentemot sådana som visat aktivitet vid arbetskonflikterna eller varit med om att bilda fackföreningar. Tusentals skickliga arbetare tvingades på detta sätt att gå som luffare, vilket sannerligen inte bidrog till att begränsa oron och missnöjet i landet. Vart än dessa prickade arbetare kom predikade de solidaritetens evangelium. Det gällde att inte låta sig nedslås utan hålla samman tills man segrade. Många av dem häktades för lösdriveri och det gick till slut så långt att de knappast vågade gå på landsvägen utan tog sig fram över fälten och genom skogarna.

Sandökravallerna 1907 rev upp sinnena. Då meddelandet gick ut över landet att Albin Sundin och bröderna Fritz och Henning Ståhl dömts till åtta års straffarbete för uppror verkade detta som en revolutionär stöt. Ungsocialisterna mötte beväringarna med standaret: Krig är brodermord! Detta ledde till poliskravaller, flera blev svårt sabelhuggna och många dömdes till straffarbete. Bland dessa var Filip Ström, Elis Höglund och Oscar Malmberg. I Lund kom en hel del studenter på sjukhus efter sammanstötning med polisen. Studenterna var med på arbetarsidan i ovanligt stort antal i Lund och på en del andra platser där Studenter-arbetareföreningar bildades. I Uppsala däremot framstod studenterna som konservatismens värnare. Einar Håkanssons bok ”Draksådd” beslagtogs, Sophus Rasmusen jagades av polisen i Danmark och Sverige tills han sköt sig själv och Fabian Månssons lilla skrift ”Kan Sverige försvara sig?” spreds i massupplaga.

Det var vid denna tid den stora arbetardemonstrationen på den skånska slätten ägde rum. Arbetarna i Hälsingborg och Lund samlades under sina röda fanor och tågade varandra till mötes. Det blev ett jättemöte under jubel (och polisuppsikt!) då de båda tågen möttes; tal, sång, solidaritet, stämning. Striderna förbittrades genom importen av strejkbrytare. De galiziska strejkbrytarna placerades ut på slotten och gårdarna i hela östra Skåne, i Blekinge, Kalmar-trakten och på andra ställen. De inhystes i uthus, bryggghus, tvättstugor. Nu skärptes striden och

motsättningarna ytterligare. Ladugårdskarlarna gjorde gemensam sak med sina strejkande kamrater och stora kreatursbesättningar stod inför hotet att bli omjölkade.

I transportkonflikten ingrep engelska strejkbrytare. De första båtlasterna kom till Norrköping sommaren 1907. Där spred de skräck och avsky hos befolkningen genom fylleri, försök till stöld och våldtäkt samt slagsmål. Tre — Collins, Tomlinson och Kerup — överföll och knivskar svårt två svenskar, S. Nilsson och O. Karlsson. Nilsson fick magen uppsprättad och tarmarna genomskurna. Engelsmännen undgick straff. Det utdömda efterskänktes av regeringen, ”av nåd”.

Även till Malmö kom strejkbrytarna, något över hundratalet. Det var på sommaren 1908. Redarna vågade inte låta dem bo i land utan ett 80-tal inlogerades på skonerten Amalthea.

På senvintern och våren 1908 hölls en mängd möten där det krävdes ett samlat motstånd från fackföreningsrörelsens sida: generalstrejken borde tillgripas. LO:s ledning sade nej. Tydligt stod den under inflytande av det socialdemokratiska partiet som inte ville ha någon storkonflikt inför valet. Det var vår bestämda uppfattning att LO-ordföranden Herman Lindqvist inte var vuxen att klara ut en sådan situation som den vi nu befann oss i.

Många, många av oss greps av förtvivlan inför denna efterlåtenhet. Vi visste att arbetsgivarna inte var beredda på en omfattande kraftmätning ännu. Men deras förberedelser var i full gång och striden skulle inte kunna undgås, bara komma senare, på en för arbetsköparna lämpligare tidpunkt. Det fanns enligt vår mening ingen verklig ledning för de organiserade arbetarna. Herman Lindqvist var hopplös. Det resonades allmänt bland arbetarna i Skåne om att bryta sig ut ur LO och bilda en ny centralorganisation. Men känslan av samhörighet var stark och först 1910 kom SAC, som dock inte förmådde samla mer än en kärna av de mest intresserade och missnöjda.

Hjalmar Branting höll ett föredrag i Malmö vid denna tid. Han talade från den täckta dansbanan längst bort i parken. Behållningen blev för mig lika med noll. Talet berörde andrakammarvalet, gick ut på att dämpa oron, underströk att vi skulle hålla oss lugna. Men detta bidrog ju inte till att lösa konflikten, mättade inga hungriga magar. Jag stod med en annan arbetare ett stycke därifrån vid Svandammen. Då jag åhört föredraget en stund, yttrade jag mig kritiskt till mannen vid min sida. Han blev så arg att han hötte med sin grova käpp och jag trodde att han skulle slå till mig. Tydligt var han en av Brantings män. Jag gick ifrån honom och spred den litteratur jag hade med mig.

För mig gällde inte att utöva terror utan att få hela arbetarklassen aktiv. Vi hade tröttnat på prat, vi ville handling i stället för munväder. Vi sade oss att något reellt måste göras. En bonde kan inte få skörd bara av att stå och prata. Han måste utföra ett arbete först. Så var det också för arbetarna. Hade LO-ledningen tagit ett djärvt initiativ hade såraktioner av skilda slag, som nu kom till stånd, säkert aldrig ansetts nödvändiga.

Sprängningen av Amalthea

Det var en vacker, ljus sommarkväll i slutet av juni eller i början av juli. Ett stort antal människor hade samlats på kajen till hamnbassängen, i vilken Amalthea låg. Det kunde ha varit ett par tusen människor. En hel del ungdomar i studentmössa syntes bland dem. De flesta var vända mot engelsmännen men alla var tysta. På fartyget stod en lång rad strejkbrytare lutade mot relingen. Emellan dem och folkmassan, som de betraktade, stod en rad tomma järnvägsvagnar. Tystnaden avbröta endast av ett par av engelsmännen som högljutt gapskrattade. De andra flinade, viskade till varandra, såg fräcka och utmanande ut.

Plötsligt avlossades tre skott av engelsmännen mot järnvägsvagnarna som stod mellan oss och engelsmännen. Vad var nu detta? Hade engelsmännen blivit hysteriska? Eller ville de visa oss att de var beväpnade?

Svenskarna förblev stilla på sina platser. Men då vi senare undersökte järnvägsvagnarna hittade vi alla tre kulorna. Det var alltså fråga om skarpa skott och hade inte järnvägsvagnarna varit, skulle någon säkerligen ha träffats.

Troligen hände detta innan transportarbetarna i Malmö inbjöd engelsmännen till ett möte i Folkets hus, där de informerades om hur läget var i Sverige och där engelsmännen erbjöds fri resa hem om de genast ville lämna landet. Flygblad om samma sak utdelades också. Några av engelsmännen förklarade att de varit ovetande om förhållandena och lurats hit. Dessa accepterade den fria hemresan men de var endast ett fåtal.

Tiden gick. Strejbrytarna fick även andra varningar men brydde sig inte om dem. De tre som avlossade de skarpa skotten åtalades — och frikändes av Malmö rådhusrätt!

Nu såg jag måttet rågat. Engelsmännen tillåtas att skjuta mot oss svenskar i vårt eget land, och polis och myndigheter skyddar dem, militären tas i anspråk mot Sveriges arbetare, galizier och lantpoliserna hjälps åt att vräka svenska statare och ställa dem under bar himmel, civilminister Hamilton skriver brev till svenska transportarbetareförbundet och hotar med att det ”skall smälla” — dvs. att landets arbetare ska beskjas — om inte de usla lönerna utan knot accepteras! Nej, nu måste engelsmännen ur landet. De skall få en varning som inte kan missförstås och som de tvingas respektera. Vi skall placera en bomb på strejkbrytarfartyget!

Frågan om vem som först kom upp med förslaget är oklar. Algot Rosberg och jag samtalade givetvis med varandra men var helst man sammanträffade med arbetare ute på stan, i arbetet eller på möten, kom engelsmännen på tal och förslagen surrade. Det var många gånger vilda ideer som framkastades och hade de värsta av dem kommit till utförande, hade ingen av engelsmännen kommit levande ur landet. Vi tillmätte inte detta så stor vikt eftersom meningen ju inte var att till liv och lem skada någon, endast visa vilka risker ett kvarstannande kunde innebära.

I krig är allt tillåtet. Och det är en dygd att stjäla vapen från fienden. Utan något sådant filosoferande men också utan samvetskval började vi diskutera var vi skulle komma över dynamit. Det är visserligen ingen dyr vara men det kan vara riskfyllt att köpa i en affär. Särskilt gällde detta så kritiska tider som dem vi då levde i. Men i Klagshamns kalkbrott fanns gott om varan. Det låg nära och var dessutom välbekant för oss efter de utflykter vi gjort dit för att sprida litteratur. Vi visste också att vi där hade sympatisörer och goda vänner. Alltså företogs en nattlig utflykt dit. Resultat: vi återvände med 20 kg dynamit. Det hade inte varit någon konst att ta 120, men det räckte väl med 20 för vår del.

Det var en ljus och vacker sommarnatt med enstaka fågelkvitter. När vi kommit fram till Malmö gömdes dynamiten tillfälligt, för att nästa dag omhändertags ordentligt. Det visade sig att gömstället varit för dåligt då några lekande barn dagen därpå fått tag på dynamiten och insmört sina skor med den. Nu är dynamit, vänligt behandlad, ganska fogligt och ingen olycka skedde. Men genom barnens fynd kopplades press och polis på saken och det hela sammankopplades med konflikten och engelsmännens närvaro. Dock utan att någon kunde finna några ledtrådar till oss.

Här vill jag nämna en sak som mycket förvånat mig. På morgonen efter denna natt i Klagshamn kom frun i huset där jag nu bodde in med morgonkaffet till sin son och mig. Hon stod på golvet med kaffebrickan i handen och frågade oss om vi hört den förfärliga skrällen under natten. Nej, svarade vi båda, vi hade ingenting hört. Jo, sade hon, hon hade vaknat av ett väldigt dån och kunde sedan inte somna om igen. Hon tyckte det var högst märkvärdigt att vi inte hört något, för

det måste ha hörts över hela staden.

Sonen och jag såg på varandra. Vad han tänkte vet inte jag. Men jag tog det som ett varsel. Man kan kalla det vad man vill, men det fanns där. Frun fantiserade inte. Hon var en helt vanlig, borgerlig människa, utan revolutionära åsikter, snäll och hygglig. Sinne för vidskeplighet fanns inte hos mig. Det hade ungsocialismen tagit bort. Men det fanns en hel del i tillvaron som jag inte kunde förklara eller bortförklara.

När det nu gällde att utföra själva handlingen måste vi först för oss själva kartlägga några viktiga saker. Att strejkbrytarna var beväpnade visste vi, likaså att de hade beväpnad vakt ombord och att polisen dygnet runt bevakade fartyget från kajen. Vi utgick ifrån att engelsmännen låg i botten av fartyget, kanske i något lastrum. Kastade vi nu bara en bomb ombord kunde den slå igenom däckets och skada engelsmännen och det ville vi inte. Alltså uteslöts detta tillvägagångssätt. Placerade vi laddningen under vattenytan invid fartyget kunde detta sprängas och många omkomma. Även den möjligheten frångick vi följaktligen. Vi tyckte då, att det för engelsmännen minst farliga vore att placera laddningen utanpå skrovet, högt över vattenytan. Sprängverkan skulle då riktas utåt hamnbassängen, eftersom luften bjöd minsta motståndet.

Det har — av både vänner och fiender — gjorts gällande att vi var okunniga om dynamitens egenskaper. Algot Rosberg som stadsbarn hade kanske inte så grundliga kunskaper därom. Men han hade ju exerceerat och det ingår i infanteristens utbildning att veta lite om sprängämnen. För min del hade jag goda kunskaper både om dynamitens egenskaper och verkningar. I ”Vetenskap för alla” hade jag inhämtat hur man gör bomullskrut. För utrönande av effekten företog dessutom Rosberg och jag två mindre provsprängningar utanför staden.

Vi beslöt alltså placera sprängladdningen vid lastluckan. Inte förrän vid rättegången efteråt fick vi vetskap om att engelsmännen inrättat ett provisoriskt mellandäck av grov plank, där en del av strejkbrytarna hade sitt nattläger. Tydligt fick inte alla plats nere i lastrummet. Detta mellandäck låg i jämnhöjd med lastluckan på yttersidan, just där vi tänkte placera bomben. Men det visste vi ju inte då och jag understryker ännu en gång: våra förberedelser avsåg att eliminera risken för personskador men att ändå skrämja ordentligt. Den fruktansvärda skräll som ett så där löst liggande dynamitskott åstadkommer alldeles invid dem där de ligger och sover borde ge dem en ordentlig chock och vara nog för att de skulle ge sig iväg.

Vi måste ha stubintråd och annat tillbehör. Inte heller detta vågade vi inköpa i någon affär i staden. Algot Rosberg for i stället över till Köpenhamn, där en kamrat Fritzner hjälpte honom med inköpen. För inte heller i Danmark var man riktigt säker. Det kunde ju hända att innehavare av sådana affärer blivit varskodda att observera ifall den som köpte talade svenska.

Av vad jag här berättat kunde man kanske dra slutsatsen att sprängningen var mycket väl planlagd. Så var dock inte fallet. Bortsett från vissa kortvariga resonemang och denna visade försiktighet vid inköpen var det hela av mer spontan karaktär och en genomarbetad plan saknades. Vad själva handlingen beträffar var denna brist ännu mer markant, kanske beroende på att vi endast avsåg att skrämja.

Samma löslighet i uppläggningsråd då det gällde att placera laddningen på fartyget. Av samtal mellan oss tre — Rosberg, Stern och mig förstod jag att de var ovilliga att åta sig denna del av arbetet. Jag förklarade då, att jag åtog mig placeringen om Rosberg gjorde i ordning sprängladdningen och tillhandahöll den vid viss tid vid en överenskommen plats vid kanalen i hamnen. Detta gick han med på. Därmed var saken avgjord.

Jag nämnde Alfred Stern. Han var med oss men deltog inte i förberedelserna, även om han hade vetskap om dessa. Stern var en vänlig och hygglig kamrat och han var lika övertygad om

nödvändigheten att föra kampen på detta sätt som vi var. Och naturligtvis var han lika förbannad på det engelska slöddret som vi och hundratusentals andra svenska arbetare.

Rosberg utförde sitt arbete noggrant. Han förpackade dynamiten i en tunn plåtburk med tidningspapper som fyllnad. Vid explosionen skulle denna tunna plåt bli ganska ofarlig. Grov plåt eller t o m spikar i en trälåda hade kunnat bli mycket farligare. På utsatt tid och plats infann sig Rosberg i sällskap med Stern med sprängladdningen. Jag tog hand om den, de återvände och jag gick att utföra mitt uppdrag. (Jag har efteråt många gånger tänkt på, att om jag varit den usla person som borgarna sedan sökte göra mig till, så hade jag kunnat slänga burken i kanalen och gå bort till ett kafé Ingen hade kunnat komma åt mig för detta. Men inte ett ögonblick föll det mig in att svika. Hade jag gett ett löfte, så höll jag det!)

Jag gick utmed kanalen och kajerna för att finna en båt med vilken jag kunde ro ut till Amalthea i bassängen. Men ingen fanns att upptäcka. Det ljusa, vackra vädret hade tydligen lockat alla båtägare ut i Öresund. Jag ställde undan sprängladdningen och gick en ny rond. Förgäves, ingen båt fanns. Men i kanalen i tullhusets närhet låg en Karlshamnsångare förtöjd. Den hade lossat sin last, låg nu högt och hade en följbåt förtöjd akterut med en grov tross. Detta var nu min enda möjlighet. Men den låg långt från kajen och uppe vid räcket akterut, där följbåten var fastgjord, stod två män och samspråkade. De stod på en halv meters avstånd från varandra, vända snett emot varandra och med fri utsikt över följbåten.

Jag hade dock knappast något val. Med ett djärvt språng från kajen hamnade jag med en duns i följbåten, drog snabbt upp en fällkniv och skar av den tumtjocka, tjärade och hårda trossen. Den var svår att få av men då det lyckats rodde jag sakta längs fartyget och utåt kanalen för att hämta sprängladdningen och sedan vidare den rätt långa omvägen om Kockums varv för att komma in i bassängen till Amalthea.

Det är för mig ofattbart att de båda männen på fartyget inte gjorde några ansatser att hindra mig från att ro bort med deras båt. De måste ha både hört och sett mig, då de stod vända mot följbåten och hade fri sikt över både den och mig. Om detta fartyg i likhet med många andra i hamnen var blockerat, visste jag inte.

Fast det var mitt i natten var det ljust, onormalt ljust för att vara i Skåne. Detta räckte under fjorton dagars tid. Man kunde sitta ute och läsa tidningen mitt i natten. Vetenskapsmännen förklarade fenomenet med att iskristaller i de övre luftlagren återspeglade solljuset och gjorde nätterna till halvskumma dagar.

Jag arbetade nu hårt med båten jag tagit. Den var tungrodd och tog in vatten. Något öskärl fanns inte. Så småningom kom jag fram till Amalthea. Jag hörde då två poliser samtala på kajen på andra sidan, alldeles i närheten alltså. Nu gällde det att placera laddningen. Det var svårare än jag trott. Skeppets sida var hård och hal och så snart jag sökte gripa tag i sidytan gled roddbåten utåt. Flera försök gjordes, med samma resultat. Roddbåten hade nu tagit in så mycket vatten att det gick upp på smalbenen. Inte heller nu föll det mig in att uppge försöket. Enda möjligheten var dock att placera laddningen i lastluckan på båtsidan. Men luckan var drygt två och en halv meter ovan vattenytan och en grov kätting var spänd i kryss utanför den. Varje gång jag sträckte mig för att nå upp gled roddbåten ut igen. Flera gånger stötte den emot båtskrovet mycket hårt och det är mer än märkligt att vare sig vakten på däck, någon av de ombordvarande eller polisen lade märke till dessa hårda stötar i den annars djupa tystnaden.

En ännu konstigare sak i sammanhanget. Ett 50-tal meter om min högra sida, mot valskvarnen, låg blockerade stora kolfartyg. Uppe vid relingen på den från mig närmaste stod fem män och åsåg mitt förehavande. Men ingen av dem rörde sig, ingen anropade poliserna på kajen.

Jag svettades och arbetade. För att komma upp sökte jag ställa mig på roddbåtens kant, men då lade den sig och tog in vatten. Men slutligen lyckades jag, svettig och trött, få upp laddningen i lastluckan, alldeles vid skrovets ytterkant. Stubintråden var kort, endast en kvarts meter. Jag lyckades få eld på den men när jag drog upp tändsticksasken ur fickan följde en papperslapp med ur fickan och ramlade ner i båten. Jag såg den och hade en instinktiv känsla av att jag borde ta upp den men i dessa kritiska sekunder hade jag inte tid med det. Det gällde i stället att omedelbart komma undan från båten innan skottet gick.

Jag var en god roddare och arbetade allt jag förmådde med den vatten-fyllda båten men hade endast kommit ett 50-tal meter från Amalthea då skottet gick med en väldig skräll, som rullade tungt in över hamnen och staden. En glödgad järnring på 3/4 meters diameter flög i en båge över mig och bassängen och slog ner på Kockums varv. Det var tydligen en längd från kättingen som sprängts loss och kommit i rotation.

Skottet gick alltså som vi beräknat utåt bassängen, i samma riktning som jag rodde. Hade jag träffats av den glödande kättingen eller annat som skottet sprängt lös, hade jag naturligtvis stupat på platsen. Detta hade jag dock inte tid att tänka på då. Men jag uppfattade att poliserna ropade åt en man, som satt och metade just på den plats, där jag tänkte angöra båten, att ta fast mig. Jag såg honom och han måste hela tiden ha sett mig, även då jag var sysselsatt vid Amalthea. Men han bara försvann och varken jag eller poliserna fick någonsin reda på vem det var eller varför han inte ingrep.

Just då jag tog land, hörde jag den ene polisen befalla den andre att springa åt ett håll medan han sprang åt ett annat för att genskjuta mig. Jag kom åter ihåg den lilla papperslappen men hade inte heller nu tid att hämta upp den ur den vid det här laget så gott som helt vattenfyllda båten. I stället slängde jag mig upp på min cykel, som jag tidigare på kvällen placerat där. Det var alldeles vid den plats där mannen suttit och metat.

Jag var nu på en liten holme inom varvsområdet. Till höger kunde jag fara ner mot hamnmyningen och över bron där till de övriga hamnområdet. En polis sprang dit för att genskjuta mig. Blixtnabbt valde jag då att fara till vänster över en liten järnvägsbro mot Slottsparken. Jag förstod att här skulle den andra polismannen genskjuta. Men det var inte mycket att välja på. Utanför låg Öresund och på motsatta sidan hamnbassängen där Amalthea låg. Cykla kunde jag som få och kände knappast stötarna när jag mer flög än cyklade tvärs över sliperna på bron över kanalen. Jag hann före poliskonstapeln och fortsatte med rasande fart genom slottsparken, där jag susade förbi ett vettskrämt par.

Framkommen till Södra Förstadsgatan och Möllevångstorget såg jag att folk i massor, trots den sena timmen, strömmat ut på gatorna. Fönstren var fyllda av folk. Vad var det som hänt? Varför detta väldiga skott mitt i natten? Alla frågade men ingen visste något. Och jag visste att nu var beslutet verkställt, nu hade vi ordentligt skrämt upp inte bara Malmö befolkning utan framför allt engelsmännen. Mitt självpåtagna uppdrag var utfört. Det var vid tvåtiden natten mellan den 11 och 12 juli 1908.

Nästa dag sammanträffade jag med Rosberg, som omtalade att det dröjt så länge innan smällen kom, att han tagit för givet att jag misslyckats och beslutat sig för att gå hem. Men just då inträffade den väldiga skrällen och han förstod att jag fullföljt vad vi tillsammans planerat.

Jag funderade på vad jag skulle göra nu. Jag hade ju några timmars försprång för att sätta mig i säkerhet. Men hur och var göra detta? Innan jag företog sprängningen, hade jag nog varit inne på tanken att försöka anskaffa en motorbåt och fara utåt Öresund. Men jag insåg snart att denna tanke inte kunder förverkligas. Dels saknade jag resurser för att skaffa motorbåt, dels skulle jag

snart bli upphunnen av en kust- eller tullbåt och var då också fast för sprängningen.

Nej, skulle jag undgå upptäckt fanns ingen annan möjlighet än att försöka leva helt normalt, stanna i Malmö och trycka i stillhet till uppståndelsen var över. Men att gömma sig här var väl också otänkbart. Dels hade jag ingen bekant med sådana resurser, dels var det redan nu alltför många som deltagit i samtalen och ägde kännedom om våra planer. Skulle jag gömma mig hos någon måste alltså ytterligare personer invigas i hemligheten. Det förelåg också alltför stor risk för denne ifall jag ertappades. Resultatet av mina överväganden blev att jag bestämde mig för att försöka leva som vanligt. Och att om så blev nödvändigt ta konsekvenserna av mitt handlande — vilka dessa konsekvenser än kunde bli.

Påföljande dag, söndagen, gick jag på morgonen till Utposten. I det inre rummet fanns redan en hel del kamrater. De läste tidningar och pratade i mun på varandra om sprängningen. Polisen hade avspärrat hela hamnområdet med plank och flera engelsmän hade fraktats till sjukhuset. Alla engelsmännen hade fått en fruktansvärd chock, var vettskrämda och begärde att omedelbart få återvända till England. Jag yttrade mig inte och ingen av dem misstänkte att det var jag som utfört sprängningen. Mitt i virrvarret av samtal ringde telefonen. Jönssons familj var upptagen med serveringen och jag gick att svara. Det var Gustaf Sjöström i Lund som ringde. Han undrade om något hänt, för ett starkt, dovt dån hade uppfattats i Lund. Jag svarade att en båt med engelska strejkbrytare hade blivit sprängd i hamnen. Därefter ville han tala med en av kamraterna och jag överlämnade luren till denne.

Anton Nilson vid arresteringen efter attentatet

Nu inträffade en fullkomlig överraskning för mig. Jönsson meddelade högt att två personer stod vid utgångsdörren och sökte mig. Utkommen i förrummet fann jag lillasyster och bror, han som var järnvägsman, framför mig. Överraskningen blev så stor för mig att jag glömde hur allvarligt mitt läge var. Jag hade inte haft någon förbindelse med lillasyster sedan vi skildes den där julaftonen på Filipsro och inte heller med min bror på länge. De hade aldrig förr besökt detta kafé men då de inte hade min adress och inte visste var jag bodde hade brodern inhämtat att jag kanske skulle träffas här. De var på resa till Köpenhamn och ville att jag skulle gå med ut och ta en promenad innan båten avgick. Någon förtäring intogs inte och vi gick ut en vända i staden. De kom också in på händelsen som inträffat i hamnen men jag låtsades om ingenting.

Samtalet rörde sig mest om familjesaker och hur svårt far hade det att få arbetsfolk för bruket av de båda gårdarna. Hade han tagit min framsträckta hand den där julaftonen kanske jag hade varit hemma och hjälpt honom med arbetet vid det här laget. Ödet gjorde att allt blev annorlunda.

Tiden var snart inne för dem att gå till Köpenhamns-färjan och de var så enträgna att jag skulle följa dem till denna. Det gjorde jag men på kajen tog min frihet slut.

Där stod detektiv Sten, som jag kände och som kände mig. Han gick direkt fram till mig och bad mig följa honom. Jag sade farväl till mina båda syskon — för att sedan inte få träffa dem på 10 år.

Rättegången

I en liten mörk, illaluktande cellskrubbe i Rådhuskällaren fick jag nu stanna de närmaste dagarna. Ingenting i möbelsväg fanns i denna finka annat än en kort, väggfast träbänk. Klädombyte fick jag inte under alla dygnet. Oron på rådhuset var märkbar, vakterna gick två och två. Vid ett tillfälle observerade jag ett par vakter stå vid ett källarfönster och viskande samtala om risken att bomber skulle kunna kastas in på gården utanför.

En dag var det någon som stämde upp Internationalen. Flera andra stämde in i sången och jag kände igen bl a Elis Höglunds röst. Kraftigt sjungna arbetarsånger ekade sedan genom hela Rådhuskällaren och jag förstod att nästan hela Norra ungsocialistiska klubben anhållits.

Förhören blev långa och täta, dag efter dag. Jag erkände ingenting. Överdetektiv Forssén som främst ledde dessa förhör, var en relativt hygglig man och jag har inget ont att säga om honom. Maten var mycket dålig och oftast skämd. Forssén ingrep mot detta och det blev sedan något bättre. Vid ett av förhören kom vi in på ungsocialismen och religionen. Forssén var fritänkare och våra åsikter sammanföll i den frågan. Kanske gjorde de det också då det gällde engelsmännen. Men han gjorde sin plikt.

Sedan blev jag överförd till fängelset, en gammal fästningsliknande byggnad med vallgravar runt om. Malmöborna kallade det ”väster”.

Jag funderade på om jag skulle klarat mig undan polisen om inte mina syskon kommit och om jag på allvar försökt. Min slutsats blev att det knappast gått. Nu efteråt förstår jag ännu bättre hur svårt ett undanhållande skulle blivit. Inte bara det att alla ungsocialister misstänktes — det fanns särskilda spår som ledde till mig. Jag hade nämligen råkat tappa en avlöningslista i den gista båten som jag använde vid bombens placering. I brådskan hann jag inte söka rätt på den då jag lämnade båten varför den föll i polisens händer. Där fanns alltså mitt namn. Sedan beslogs jag och Rosberg med tvetalan. Vi hade träffast på söndag förmiddag men då polisen frågade om detta förnekade jag det, tydligen av någon önskan att skydda Rosberg. En polis hade emellertid sett och känt igen oss och då samma fråga sedan riktades till Rosberg bekräftade han att vi råkats.

Allt detta var dock bagateller som polisen inte behövde. De fick nämligen en fullständig beskrivning av hur det hela gått till. Den som lämnade denna var en ungsocialist vid namn Albin Sturm. Med detta förhöll det sig på följande sätt: Alfred Stern, som inte anhölls förrän en hel vecka efter Rosberg och mig, litade på att vi höll tyst och gjorde därför inget försök att undkomma. Han hade för Sturm berättat vad vi gjort, och då denne liksom så många andra ungsocialister anhölls, fick polisen en detaljerad bekännelse. När Stern sedan anhölls, konfronterades han med bekännelsen, som sades emana från mig och Rosberg, vilka alltså skulle ha avlagt bekännelse om allt. Stern bestyrkte då att det förhöll sig på detta sätt.

Förhören med mig fortsatte i fängelset och en dag blev jag hämtad till ett större rum, liknande en domstolssal. Där var många församlade och hela förfarandet med Amalthea-sprängningen lästes upp för mig. Man sade mig att detta var den bekännelse som Rosberg och Stern avlagt. Ordföranden röt sedan med all den styrka hans röst var mäktig att jag skulle erkänna min

delaktighet. Jag sade tvärt nej. Forssén såg på mig och skakade på huvudet. Så återfördes jag till min cell. Men jag hörde en av männen i salen säga, att jag kommer aldrig att erkänna.

Jag tog god tid på mig för att genomtänka den uppkomna situationen. Alldenstund Stern och Rosberg erkänt skulle jag inte gärna kunna gagna någon genom fortsatt nekande men jag kunde försämra min egen situation. Dagen därpå ringde jag alltså på dörrklockan till cellen, en slags kobjällra, och anhöll hos vakten att få tala vid Forssén. Efter en stund kom han och jag sade honom då att sådant läget nu blivit kunde jag erkänna allt. Vilket jag sedan gjorde.

Rättegången började den 29 augusti 1908. Som rättens ordförande tjänstgjorde vice häradshövding Hans Brodin och som bisittare tillförordnade rådmännen Knut Dahlberg och K. Tillberg. Åklagare var stadsfiskal Berger och som målsägare skeppshandlare Lundberg — ägare till Amalthea — och engelske konsuln Fr. Corter.

Varken åklagaren eller de män som skulle sitta till doms över oss begrep något av de sociala motsättningarna i landet. De hade tydligen inte heller den ringaste aning om hur strejkbrytaren betraktas inom arbetarleden, hur hatad och föraktad han där är. Samspelet mellan åklagaren och domarna stor redan från början klart för oss. Den neutralitet man från domarens sida numera anses ha rätt att kräva såg vi aldrig skymten av.

Förutom oss tre huvudanklagade fanns där Rosbergs hustru, som trots att Rosberg förklarade sig anse sig som gift med henne av åklagaren titulerades ”ogifta” Agnes Malmström, muraren Thure Andersson Reimer, målaren Albin Sturm — han som för polisen berättade vad han visste om sprängningen — bagaren Jöns Jönsson och den lite nonchalante och humoristiske dansken Andreas Fritzner. Den senare anhölls då man hos honom hittat en anteckningsbok med Rosbergs namn i!

Till vår egen försvarsadvokat utsågs Carl Romanus. Egentligen borde vi haft var sin försvarsadvokat. Dessa hade då kunnat samråda och måhända därigenom förstärkt försvaret. Jag fick veta att Rosberg och Stern godkänt honom och fastän jag var tveksam accepterade även jag.

Jag kände inte Romanus men då han en dag trädde in i min cell och presenterade sig utstrålade sådan godhet och vänlighet från honom att jag omedelbart blev sympatiskt stämd mot honom. Men jag insåg snart att han var en främling för arbetarklassens kamp och det bittra motstånd den hade att övervinna. Vi hade behövt en man som var väl förtrogen med politiska riktningar, idéer, känslorörelser, med det läget inom arbetarrörelsen och i landet. Han borde ha kunnat ta initiativ i pressen och på offentliga möten och därigenom bättre kunnat möta den oerhörda storm av förbittring som nu bröt fram mot oss och ungsocialismen. Nej, en sådan man var Carl Romanus inte. Kanske hade det för resten inte gagnat. Som stämningen i landet var kunde vi anse oss som dömda i förväg, oavsett vad som presterades i försvarsväg under rättegången.

Den första rättegången ägnades dynamitstölderna. En passus i min bekännelse, som gällde vad överskottspartiet av dynamiten skulle användas till, ledde till långdragna förhör. Antingen sökte de täckning för yrkande om att detta endast var en del av en genomtänkt större plan eller också misstänkte de att en organisation stod bakom oss, en organisation som tänkte använda sig av dynamit även på andra håll där konflikt rådde.

Min förklaring att jag inte visste vad överskottet skulle användas till godtogs inte. För att äntligen komma till ett slut på förhören om detta förklarade jag, att jag ämnat fara upp till stenbrotten i nordöstra Skåne och sälja varan där. Detta var en nödlögn, en undanmanöver. Forssén småskrattade och ville inte tro på uppgiften. Han insåg ju lätt att priset på dynamiten var så lågt att det inte betalat reskostnaden. Jag vidhöll emellertid mitt påstående och längre kom vi inte. Det togs till protokollet och därmed var saken pro forma avklarad.

Först nu, under rättegången, fick jag exakt veta hur Amalthea inretts som logementsfartyg för engelsmännen samt att en av dem dödats och 21 sårats. En av dem som legat nära lastluckan hade hittat en bit av den sprängda kättingen i sin västficka. Själv var han dock helt oskadad.

Jag fick också veta, att en festtillställning varit anordnad på Amaltheas däck kvällen före sprängningen. Serviserna, som stått kvar, hade flugit i luften och krossats med väldigt kras. Hela överdäck hade höjts vid explosionen, plankorna i mellandäcket hade splittrats och fartyget, som var byggt i Tyskland, måste skrotas ner. Det framgick även av åklagarsidans rapport att alla de engelska strejkbrytarna i hela landet gripits av panik och begärt att omedelbart bli hemtransporterade. Så skedde också så snart tonnage kunnat anskaffas.

Den festtillställning jag nu fick höra talas om kunde kanske förklara den bristande vaksamheten på båten, då jag försökte placera sprängladdningen. Redarna i Malmö, som låg bakom strejkbrytarimporten, försåg fartyget med sprit och bier i obegränsad omfattning, vilket hade till följd att engelsmännen var druckna i sitt arbete, inte kunde följa landgångarna, välte med kärrorna och utförde ett undermåligt arbete, trots att de betalades långt över vad de svenska arbetarna begärde. Förmodligen hade de nu också supit så ordentligt på sin fest att de därigenom brast i vaksamhet.

Carl Romanus avlade besök hos mig i cellen ytterst sparsamt och det var endast korta stunder vi samtalade med varandra. Under ett av dessa besök informerade han mig om ett steg som sedan kom att spela en ganska stor roll i tidningsskriverier och propagandan: han ämnade begära undersökning om vår sinnesbeskaffenhet. Han motiverade detta med att han ville vinna tid. Kanske dämpades aggressionen mot oss ute i landet, vilket skulle underlätta försvaret. Han ville höra min mening om detta. Jag var först ovillig och sade att jag inte trodde att rätten skulle bifalla en sådan framställning. Men trodde han att försvaret därigenom skulle underlättas ville jag inte motsätta mig försöket. Vilka åtgärder han än vidtog skulle säkert domstolen, som var ett uttryck för reaktionärerna i landet, välja de strängaste lagrummen för våra straff. Här gällde att statuera ett exempel, att skrämja de radikala och revolutionära elementen inom arbetarklassen, inte att skipa rättvisa. Vad vi än företog oss, kunde vi inte ändra på detta förhållande. Romanus sade att han inte ett ögonblick misstänkte att något brast i vår sinnesbeskaffenhet, men han ville som sagt göra försöket. Jag ville inte visa att jag resignerat och lät honom göra framställningen.

Det var under förundersökningarna för en sådan framställning Romanus vänt sig till min far. Denne var emellertid inte intresserad av att hjälpa mig, utan använde tillfället till att få gratis-konsultation för egen del. Han hade köpt en fastighet och var nu angelägen om att bli av med den hyresgäst som bodde där. Hur borde han då förfara? Det andra problemet han ville ha hjälp med att lösa var hur det skulle förfaras med ett litet arv som jag fått och som han nu förvaltade. Om jag dömdes till döden, hur blev det då med detta? Detta fars handlingssätt användes av Romanus för att visa att det inte var otänkbart att det fanns sinnessjukdom i vår släkt.

Som jag förutsett avskog domstolen Romanus framställning. Det tilltalade mig. Man behövde inte vara galen för att bli förbittrad och gripa till vapen under sådana förhållanden som rådde i landet!

Inte i något enda fall förestavade Romanus mig vad jag skulle säga eller hur jag skulle uppträda under rättegången. Inte heller att jag skulle göra ändringar i av mig redan gjorda yttranden inför rätten.

Det var på samma sätt med Rosberg. Han intog en liknande, självständig hållning. Att han till synes ibland ersatte Romanus, då det gällde att göra en välbehövlig insats för att ställa skåpet där det skulle stå, framgår av Rosbergs inlaga till rätten. Men den gode Rosberg tilltrorde rätten om mer än vad jag gjorde, då han i inlagan trodde att domstolen skulle taga hänsyn till under vilka omständigheter handlingen blivit begången. Med en underton av starkt tvivel att Rosberg skulle

kunna vinna något med denna inlaga kunde jag i rättssalen dock viska till honom, att jag tyckte inlagan var bra. Den hade ett dokumentärt värde.

Jag blev rätt överraskad vid en förhandling, när domaren ställde frågan till mig, om konflikten för arbetarna var en maktfråga eller en brödfråga. Jag dröjde ett ögonblick med svaret och tänkte mig för. Så svarade jag att det var en brödfråga. Men jag skulle velat svara maktfråga. Hade jag gjort detta, hade domaren, som jag trodde, fattat det som att det gällde för arbetarklassen något som kallades palatsrevolution. Men så enkel och ytlig var inte arbetarnas kamp. Jag tyckte inte om det svar jag givit och efteråt, i min ensamma cell, funderade jag över frågan och svaret jag gav.

Visst gällde det en brödfråga, kom jag fram till. Men brödfrågan gällde inte maten för dagen, utan ett sådant tillstånd i landet som tillförsäkrade även arbetarklassen en trygg existens. Och för att komma fram till ett sådant tillstånd krävdes den hårda kamp som arbetarklassen förde för att få makt och inflytande, politiskt inflytande. Och genom denna maktställning skulle sedan arbetarnas brödfråga lösas. Brödfrågan var alltså även en maktfråga. Jag hade inte svarat oriktigt, men svaret fick samma oklarhet som frågeställningen.

En dag kom doktor Petrén — stor, bred och myndig — in i min cell. Han kom inte som läkare. Efter några korta repliker till varandra avsnäste han mig överlägset med att säga att jag hade inga åsikter och lämnade cellen. Hade jag inga åsikter, så hade jag dock tid att reflektera. Som timmerman hos byggmästare Lindgren hade jag tillsammans med en annan kamrat utfört ett reparationsarbete på ett kvinnligt hospital i närheten av Peterskyrkan. I det rum där vi utförde reparationerna (25-30 kvm stort) fanns dagligen 15-20-tal kvinnor, medelålders och äldre. Alla hade sitt hår kortklippt och då det var första gången jag såg kortklippta kvinnor reagerade jag. De var också alla klädda i samma kläder i blått och randigt. De småsprang, gick, skuttade kors och tvärs i rummet, pratade och skrattade för sig själva, satte sig, rusade upp, stannade, stötte ihop med varandra och fräste till. Det var sinnessjuka människor. Här måste de dvälas, dag in, dag ut, år in, år ut i denna gamla kåk med tjocka enfärgade stenmurar med ynkligt små fönster. Borta från solen, från andra människor, från livet. Förgätna, bortglömda, hemskt olyckliga. Denna dagliga syn grep mig djupt och jag tänkte på bondhustrun i Aska, som måste vistas i ett tillspikat rum. Den store, dryge Petrén som jag fick äran av ett besök i min cell av, kände jag genast igen. Han var läkare på denna anstalt. Vad han var stor och dryg inför andra och inför mig. Men förstånd, åsikter och människokärlek måste ha varit tilltagna i andra proportioner. Hur skulle dessa arma, olyckliga människor på anstalten kunna bli friska eller på något sätt återställda i en sådan vansinnig tristess? Doktor Petrén borde ha försökt att skaffa sig själv en åsikt och icke vara fångad i gammal konservatism som en fluga i ett spindelnät!

Endast omkring 20 år gammal hade jag redan stött ihop med många svarta sidor i det svenska samhället: torpare, statare, backstugusittare, hjon, auktioner på gamla, orkeslösa och barn. Lungsot, ohyra, lort; arbetslösa, svältande, emigrerande i tusental. Och nu hade jag börjat få skåda innanför murarna till anstalterna. Det stod levande klart för mig hur fantastiskt efterblivet, försummat, vanskött detta mitt hemland var. Det var icke på grund av fattigdom. Det fanns stora rikedomar i landet och de skövlade skogarna gav stora inkomster, spekulationerna likaså. Jag kunde inte döda mina känslor, min reaktion inför vad jag erfarit. Men jag var för tystlåten för att kunna skrika ut mina känslor. Så tillgrep jag handlingen och nu stod jag inför domstol!

Nu var jag själv inspärrad på en anstalt med nakna, kalla väggar, en liten glugg till fönster med järnstänger för. Ett djur på menageri. En säng full med vägglöss, Luthers lilla katekes, en psalmbok, en liten biblisk historia och ett plakat på väggen med inskriften: *Livet är kort, döden är viss, begagna väl den dag som är*. Kroppen försågs med ohyra, själen med vidskepelse, fränsett sanningen på plakatet. Jag klagade på vägglössen, som hängde i klungor utanpå varandra

på järnsängsbenen och luktade illa. Jag klagade men det båtade till intet. Hade jag bara fått in lite såpa och vatten, skulle jag själv gjort rent från dem.

Litteraturen fick vara, vägglössen likaså. Knäckte jag någon, luktade det bara värre. Det blev att vanka, steg fram, vända sig, steg tillbaka, timme efter timme, grubbla, fundera dagen lång. Om nätterna blev det fullt med drömmar. Jag slogs med anfallande tjurar, lejon, tigrar, ohyggliga jätteormar, ja alla möjliga otäcka djur. Men alla gånger stod jag pall.

Föll aldrig för deras hiskeliga anfall. Och ändå kom de i stora flockar och från skilda håll! Jag greps aldrig av panik och skrämsel, tog aldrig till flykten eller sökte gömma mig, utan gick dem in på livet. En natt kom en väldig bjässe till tjur och rusade rakt mot mig, stannade framför mig med ilsket utspända näsborrar och flåsade. Men jag vek inte undan utan tog tjuren i hornen och vred med oanade krafter om hela huvudet.

Jag vaknade aldrig i skräck och svett av dessa drömmar. När jag på dagarna reflekterade över dem, insåg jag att mina nerver var i god kondition om också kanske lite spända. En natt drömde jag att en bevakningsman öppnade celldörren och räckte mig tre brev. Jag såg färgen och storleken på kuverten. Två dagar efteråt kom just den bevakningsmannen med tre brev och det ena hade den blågrå färg och storlek som jag sett i drömmen. Genom den djupa tystnaden och isoleringen blev hjärna och nerver mer mottagliga för tanke- och bildöverföringar.

När vinden låg på kunde jag på kvällarna höra avlägsen musik. Det var från Kungsparken. Mina tankar gick dit. Där hade jag vankat och lyssnat till fina konserter. I tankarna såg jag dammen, de lövrika träden, hörde trastarna och näktergalen. Livet är underbart, var det skulle kunnat vara härligt om inte människorna själva genom sitt sätt att leva ödelade all sann känsla och förnimmelse av livets skönhet.

Jag hörde hästar, de galopperade. Det var säkert ridande polis eller kanske en utkommenderad militärpatrull. Var det oroligt ute i staden? Hade arbetarna utnyttjat den skräck som Amaltheas sprängning framkallade inom de reaktionära kretsarna och äntligen gripit till en samfällid aktion för att slå ner motståndet? Vetskap om detta skulle gjort mig övermåttan glad. Att det var mycket oroligt i staden kunde jag inte undgå att förnimma och att många kamrater var fångslade och satt i liknande celler som min i denna gamla vägglusfästning. Jag hade också på känn att kamrater därute var verksamma för att öppna fängelsedörrarna för oss allesammans. Det märktes på oron hos fängelsets bevakning. Rosberg hade bättre kontakt med detta förhållande. Först efter transporten till Karlskrona — som företogs i all hemlighet bort från det röda Malmö och det röda Skåne — fick jag vetskap om befrielsearbetet. Men dessförinnan skulle domen falla.

En dag blev jag åter nedförd till ett större rum i fängelset. Det hade jag nu hunnit vänja mig vid efter de många förhören och man fick aldrig veta på förhand vad det gällde. Det var min lilla rara mor som ensam vågat sig in i detta gamla lushelvet för att träffa mig. Hjärtligare kunde det ändå inte bli men det måste ha varit tungt för henne. Hon bibehöll full behärskning, föll i en stillsam gråt och undrade hur jag kunnat handla så. Hon trodde att vi dragit lott om utförandet och att lotten fallit på mig, men hon förstod mig och gjorde mig inga förebräelser. Det blev inte lång stund vi fick samtala. Och det skulle dröja tio långa år innan vi kunde återses.

Uppkommen i cellen igen kändes det som om stabila dammar brustit. Min lugna behärskning under mors besök höll nu inte längre. Det var som om en flod av ungdomsminnen sköljt över mig. Visst hade far varit svår hemma, visst hade vi fått slita omänskligt under den långa arbetsdagen utan att ens få ett tack och far tyckte att vi skulle åtminstone göra skäl för saltet i maten, visst hade vi hållits strängt — men ändock, jag levde med i syskonkretsen och med mor som den stora värmekällan. Skolkamrater, konfirmationskamrater, ungdomskamrater från många

platser, julottor med de levande ljusen i stugfönstren längs vägarna, klockringningen — allt strömmade över mig nu efter mors besök.

Min ateistiska byggnad, som rest sig på religionens ruiner genom inflytande av ungsocialismen och debatterna i religionsfrågor, föll ihop som ett korthus. Min övertygelse, som jag trodde grundfast genom läsning av Robert Ingersall, Georg Brandes, Otto Ljungdahl sköljdes bort som en lätt fågelfjäder.

Det blev nu en svår kris jag fick gå igenom men det blev ingen katastrof inom mitt själsliv. Jag begynte läsa i psalmboken. Visst mötte jag en stark trovissighet där och underbart vacker poesi. Men den gav mig ingen mat. Bibliska historien är skriven för barn. Andaktsbok för fångar var heller ingenting. Bibeln var nu det enda. Men gamla testamentets skildringar var för grova för att tilltala mig i mitt upplösta tillstånd. Nya testamentet läste jag delvis om och om igen. Tänkte, grubblade och läste igen. Det var en fast grund för mitt andliga liv jag sökte. Religionen hade ju varit något ända tills jag kom till Malmö. Men den var endast inlärd under skoltiden och höll inte stånd mot de starka ateistiska strömningar jag där mötte.

Jag var ju bara tjugo år gammal och nu denna kris, då jag stod mitt uppe i en ödesdiger rättsangelägenhet. Men jag bibehöll mitt orubbliga lugn och arbetade mig långsamt igenom. Innan domen föll hade jag hunnit resa mig upp betydligt, hemföll inte till en blind tro på religionens ofelbarhet och att den var det enda sanna.

En bevakningsman stack en dag, under rädsla att någon skulle iakttaga honom, in huvudet genom den något öppnade celldörren och sporde mig om något fotografi. Nej, sådant hade jag inte här. Han ville veta vart han skulle vända sig för att få tag i ett sådant. Jag hade inte fotograferat mig under de sista åren. Vi var en grupp ungsocialister som avstod från detta. Genom vår verksamhet kunde vi kanske komma i klammeri med polisen och då skulle inga foton av oss finnas. I konfirmationskortet är jag med i gruppen. Sen dess torde inget fotografi ha tagits. Det kort som sedan spreds och skulle föreställa mig var inte äkta.

Jag passade på att fråga honom om det var Stern som först erkände. Vakten förnekade bestämt detta. Det var inte Stern utan en annan. Vilken annan, sporde jag. Det ville han inte säga, men han betonade energiskt att det inte var Stern.

Vem kunde det då vara? Efter tio år skulle svaret klarna. Det blev på Ljungbyhed vid flygskolan 1918. Jag blev där god vän med Birger Borg. Han hade en liten förtjusande stuga i slänten på Söderåsen, omgördlad av ung, lövrik bokskog. Man hade i denna lilla utsökta idyll fri utsikt över hela flygplatsen ända upp mot Klippan. Här berättade Borg, att den som förrådade oss Amalthea-män var kassören i Malmö ungsocialistiska klubb, Albin Sturm. Han hade blivit mutad av polisen. Summan var inte Borg säker på, men han hade hört siffran 500 kronor och högre belopp. Borg hade en gång plötsligt stött ihop med kassören i Ängelholm och hade då sagt honom rent ut vilken förrädare han var, vilket föranlett kassören att snabbt sno om ett gathörn och försvinna, utan att säga ett ord. 2 000 kronor var utlovade för mitt gripande och det var väl av de pengarna kassören mutades.

Rättegången kröp fram under ideligt åltande av betydelselösa detaljer. De stora, för oss och vårt handlande avgörande frågorna undveks. Men i stället sysselsatte sig rätten i timmar med småsaker. Troligen ville man ge sken av att allt blev grundligt undersökt och att den dom som sedan avkunnades byggde på fakta. Protokollens redovisning av vad som förekommit vid förhandlingarna motiverade ofta att vi ingrep. Såväl Rosberg som jag själv hade upprepade sammanstötningar med rätten om detta. Genom att använda fel ord, utesluta eller förvanska vad som sades kom protokollen att ge en falsk bild. Låt mig ta ett exempel, som Rosberg i sin bok

räddat åt eftervärlden:

Rosberg tillfrågades av ordföranden om han ångrade brottet. Nej, svarade Rosberg, jag ångrar icke vår handling, men jag beklagar att en man därvid omkom, vilket vi icke ville.

Den första satsen togs till protokollet, men det sista i meningen uteslöts. Då dessa protokoll sedan skulle bli det material varpå högre instanser skulle bygga sin uppfattning om oss, är det inte att förvåna sig över att de i stort sett bara stadfäste domarna.

Domen

Domen föll den 18 september 1908. Jag var ännu inte 21 år. I rättssalen fanns en hel del folk, tydligen journalister. Under djup tystnad läste domaren upp utslaget, en lång harang med juridiska formuleringar. Dödsdom avkunnades över Rosberg och mig, Stern fick livstidsstraff. Jöns Jönsson, ägaren till kafé Utposten, dömdes till två månaders straffarbete. Ture Andersson Reimer till sex månaders straffarbete och Natalia Malmström till 100 kronors böter.

De närvarande hade rest sig upp under uppläsningen. Nu var de på helspänn. De ville se hur vi skulle ta domen, hur vi skulle bete oss i detta ögonblick. De kände inte till vår inre styrka, förstod inte vilken kraft motivet — att få en ändring av de fruktansvärda förhållandena för arbetarklassen — gav oss. Jag stod där jag stod, utan att ändra en min. Rosberg och Stern likaså. Var detta för de närvarande en besvikelse eller en sensation, så var det för oss som mottog domen en naturlig hållning. Ingen av oss ansträngde sig för att visa denna attityd. Rosberg kände kanske besvikelse. Men jag kände alltför väl till sinnelaget i motståndarna till vår kamp, arbetarklassens kamp, för att vänta mig annat. Jag överraskades alltså inte av domen; den var av mig väntad. Hade annat lagrum funnits att åberopa, andra paragrafer med ännu strängare straff, så hade det dömts efter dem. Det var här fråga om vedergällning, hämnd från den besuttna klassen i samhället.

Ledamöterna i domstolen var från samma klass, kände full samhörighet med den genom skolor och leverne, hade samma åsikter som där härskade, dömde som man där bedömde. Vad annat kunde man vänta av en sådan domstol!

Återförd till cellen kom snart fängelseprästen på besök. Skulle han se hur jag tog domen? Troligen. Jag förhöll mig lika strong som i domstolssalen. Vi samtalade om varjehanda och det har fallit ur mitt minne om vi ens berörde domarna. Besöket blev kort och så blev jag ensam med mitt öde.

Känslolös var jag inte. Men några fuktiga ögon blev det inte. Hela mitt inre knöt sig samman i trots och i känslan av att jag åter mött klorna och käftarna från vilddjuret-samhället. Hade jag haft en klinga och det gällt en duell med en representant från detta samhälle, hade jag bums gått i fäktning. Nu ville jag strid.

Där låg psalmboken. Den fick ligga där den låg liksom bibliska historien, ”Andaktsbok för fångar” och Bibeln. I de starka reaktionerna från domen ebbade hela floden av ungdomsminnen och mors besök ut och jag drevs oemotståndligt över till ateismen. Under tiden i Karlskrona, medan jag väntade på att dödsdomen skulle gå i verkställighet, befastes denna linje ytterligare. Det kom att dröja flera år innan jag åter närmade mig den sökandets linje som jag sedan följt.

Att Jöns Jönsson blev dömd till de två månaderna grämde mig. Han var fullständigt oskyldig. Ingen visste detta bättre än jag. Fast vad var annars att vänta av domstolsherrarna? De tyckte väl som åklagare Berger i sitt yrkande av ansvar på Jönsson, att han utlånat verktyget för dynamitbeslaget i Klagshamn och cyklar, och att hans restaurang varit tillhåll för gärningsmännen. Så att om en storförskingrare bor på Hotell Kramer i Malmö eller Grand Hotell

i Stockholm, så skall jämväl hotellägaren dömas — alldenstund gärningsmannen haft sitt tillhåll där! Och om någon lånar en cykel av en vän för att åka någonstans och vännen ingenting vet vad cykellånet avser, men cykellånaren utför en lagstridig handling, då skall vännen som lånat ut sin cykel i god tro också ställas till ansvar och ådömas straff för cykellånarens handling!

Vem som lånat cykeln av Jönsson, är mig obekant. Men det var jag som lånat ett litet, kofotsliknande verktyg av honom en kväll och det hade jag med mig till Klagshamn. Det behövde dock inte användas. Jönsson använde verktyget i köket för att öppna sockerlådor med. Just i det ögonblick jag bad att få låna verktyget stod han med en kaffebricka i handen för att servera en gäst. Han hade varken tid att fråga eller jag att förklara vad verktyget skulle användas till.

Även hans lille son togs i förhör till polisen. Och det på ett så brutalt sätt att gossen blev chockad och dog inte långt efteråt. Polisen hade försökt pressa pojken att omtala sådant som vare sig han eller någon annan i familjen inte visste. Här var alltså en människa som dog, men icke genom sprängskottet på Amalthea utan genom polisens ingripande och metoder. Men här yrkades icke dödsstraff på gärningsmannen. Jag skrev en gång senare från Långholmen till vederbörande myndigheter om Jönssons oskuld. Men det var tyst. Det menades väl, att vad betyder en orättvisa mer eller mindre i en värld full av orättvisor.

Efter tio år sammanträffade jag åter med Jönsson och hans hustru. De innehade inte längre kafé Utposten. Och under riksdagsvalet 1936 blev jag i tillfälle att sammanträffa med dem. Något år innan Jöns Jönsson dog, han var då ensam men hade det bra både vad ekonomi och bostad beträffar, träffade jag och en namne till mig också samman med honom. Han var vid samma strålande humör som förr, samme gästfrie man, kritisk som förr, med okuvlig rättskänsla.

— Vet du att domaren tog livet av sig? sporde Jönsson på tal om gamla händelser.

— Nej, det vet jag icke.

— Jo min själ gjorde han så. Jag kom gående nere i hamnen och vem mötte jag om inte domaren i sällskap med ett fruntimmer, det var kanske hans fru. Jag kände igen honom på långt avstånd och under hela tiden vi passerade förbi varandra spände jag ögonen i honom allt vad jag orkade. Han kände igen mig och visade sig besvärad, var så säker på det. Endast en kort tid efteråt läste jag hans dödsruna i tidningen. Jag funderade mycket på det, för han såg så frisk ut när vi passerade varandra. En tid senare sammanstötte jag med hans jungfru ute på staden och henne var jag sen gammalt bekant med. Naturligtvis ville jag veta varför domaren dog så plötsligt. I början var hon ovillig men så berättade hon i förtroende att domaren begick självmord och att alla blivit tillsagda att hålla tyst så att den saken inte kom ut.

Det var sista gången jag skildes från den präktige mannen. Jöns Jönsson och Karl Eneroth — som från att ha varit frälsningssoldat blev en stabil och hängiven ungsocialist — dessa två och deras familjer, var de bästa människor jag lärde känna i Malmö. Hur raka i ryggen har de inte stått, synliga för allt folket i kampen för arbetarklassen, utan tanke på att streba för att få en plats i solen. Hur såg jag inte denne Jönsson, reslig, med det bakåtstrukna håret, kämpa för sina kamrater bagarna mot deras omänskliga nattarbete och föråldrade tunga arbetsmetoder.

Fängelser

Karlskrona

Det var mitt i natten, mörkt och tyst. Celldörren öppnades med skrammel av en nyckelknippa och

in i cellen trädde två vakter med tänd fotogenlykta i handen. Jag reste mig upp från den enkla bädden och fick tillsägelse att följa med dem ut, utan att veta vad detta skulle betyda.

Nerkommen på bottenvåningen fick jag tillsägelse att taga av mig skjortan och stod där nu helt naken. En hög kläder, som jag igenkände som mina, låg på golvet och jag fick tillsägelse att ta dem på mig. Under lång väntan förblev vi där och jag funderade över vad som var i görningen. Domen var ju överklagad, eller skulle genom Romanus överklagas, varför denna aktion väl inte kunde betyda att den skulle under nattens tysta timmar så där utan vidare exekveras. Jag funderade härpå. Man kunde aldrig veta.

Äntligen blev jag förd utanför fängelset och där stod en otymplig fångvagn, som jag blev tillsagd att stiga upp i. Jag kunde inte se ut men begynte förstå, att färden gick till järnvägsstationen. Vi stannade framför stationen och jag blev förd till en godsfincka, som användes för fångtransporter. Vart skulle jag föras? Var Stern och Rosberg också med, kanske i någon annan vagn? Var kamraterna därute i färd med att söka befria oss och var det därför vi på detta mystiska sätt nattetid sändes i väg till ett säkrare ställe?

Efter lång väntan och ovisshet avgick tåget på morgonsidan. Först i Växjö, där vi stannade en god stund, kunde jag genom en smal springa läsa stationens namn. Jag såg också en järnvägsman där borta, som stod vänd mot finckan, och med ett leende vinkade försiktigt med handen. Visste han om denna transport eller anade han den? Och gällde vinkningen mig? Jag kunde i varje fall inte besvara den. Sent på kvällen kom vi fram till Karlskrona och fängelset, där jag instuvades i en cell.

Nästa morgon kom en medelålders man i en något nermjölad blå kommiskavaj in i cellen, tog mig i hand och presenterade sig som fängelsedirektör Leander. Jag gjorde en lätt bockning. Det första han sedan sade var: Jag högaktar er. Och så satte han sig på träpallen och pratade som om han varit en gammal vän, utan choser. På en enda gång avlägsnade han hos mig den spändhet, som den ovissa transporten försatt mig i. Det var en förträfflig, en verkligt god människa jag hade framför mig, det kände jag. En som jag otvunget kunde tala med. Senare på dagen kom även fängelseprästen in till mig. Han presenterade sig, Harald Erici, hette han. Även han verkade vara en hygglig människa. Jag fick senare en del att göra med honom och lärde då känna honom som den bästa prästman jag någonsin träffat.

Det kändes genast mycket lättsammare här i Karlskrona fängelse än i det förfärligt dystra och tungsinta malmöfängelset, den förskräckliga mardröm jag nyss sluppit ifrån. Hela andan i Karlskrona verkade lättande och gjorde mig psykiskt starkare.

Vägglöss fanns även här men de var så få att man knappast lade märke till dem. Dessutom fick jag här in vatten så att jag kunde skura cellen. En dag upptäckte jag en liten mus som smög sig in i cellen. Vi blev så småningom så goda vänner att jag kunde smeka den. Jag gav den också matsmulor. Nattetid lade den sig ibland under huvudkudden och sov. Fångvaktarna fick se att jag hade den men de lät den vara.

Så länge domen inte var slutligt avgjord, var jag inte tvungen att arbeta. Men för att få något att sysselsätta mig med fick jag göra tandpetare till restaurangerna i staden och som omväxling repa drev till båtarna. Det senare var en trist sysselsättning och dammade svårt. Tjårlukten tyckte jag däremot om. Men att sova och äta i detta lilla cellrum med dammig tjårdrev var inte vidare lämpligt.

Av eget initiativ hade Erici gått till Folkets hus och lånat böcker åt mig. En dag kom han med hela Schlossers världshistoria, en stor packe band. Jag stod glad av häpnad. Och just historia, min bästa litteratur. Band efter band läste jag, om och om igen. Reflekterade, byggde upp åsikter.. .

Blev jag trött, så repade jag drev som omväxling. Så kom Erici också med Grundtvigs kyrkohistoria. Så ettrig ateist jag var vid denna tid kom kyrkohistorien dock väl till pass. Jag läste den mycket grundligt och fick en sammanfattande bild av kyrkornas och den kristna religionens hela utveckling. Den blev som ett fundament för mig längre fram i min strävan att komma till rätta i religiösa ting och få en hållfast uppfattning i min livsåskådning.

Vilken grym, blodbesudlad, omänsklig hänsynslös utveckling, fann jag inte kyrkans historia vara. Philip II:s flammande kättarbål i Spanien, Bartolomeinatten, krig utan ände, häxprocesser, förföljelser i det oändliga, hiskelig vidskepelse. Om Jesus stått upp i vår tid och sett hur hans efterföljare ställt till med hans fina förkunnelse — vad skulle han då tänkt och sagt? Kanske: Fader, förlåt dem, ty de har inte vetat vad de gjort.

Det torde ha varit under första natten i Karlskrona fängelse jag lärde mig knackspråket. Det knackades försiktigt här och var i väggarna, vilket måste vara ett sätt för fångar att meddela sig med varandra. Men hur skulle jag kunna få nyckeln till detta språk? Fråga bevakningen gick inte, för enligt plakat på väggarna var det strängt förbjudet att knacka i väggen. Jag sov inte, lyssnade och tänkte och långt fram på natten hade jag funderat ut nyckeln. Ett knackslag för a, två för b, tre för c, osv. En lätt dunkning med knytnäven betydde o, å, u, och två sådana efter varandra var ö. Detta var språket i sin enkla form och snart lärde jag mig alla dess mångfaldiga förkortningar, varigenom man kunde meddela sig på ett flytande sätt. Det blev då nästan som en stenografi. När man sedan blev skickligare, kunde man överenskomma med den som man meddelade sig med om en kod och då blev knackningarnas betydelse nästan omöjlig för någon utomstående att förstå. Ty man visste aldrig om någon stod ute i korridoren och avlyssnade. Samtalade man med grannen under den tysta natten, behövde man bara skrapa lätt med en nagel och den man talade med lade då örat till väggen och lyssnade. Skulle man tala med någon som satt flera celler bort måste man utföra knackningarna i fängelsets yttervägg.

Redan nästa dag började jag försiktigt praktisera denna egendomliga samtalsmöjlighet. Jag fick kontakt med än den ena, än den andra av fångarna. och slutligen med Rosberg. Nu fick jag veta att både han och Stern satt här. Rosberg och jag satt flera celler ifrån varandra men kunde ändå föra långa samtal. Vid svårare tillfällen förmedlade någon fånge, som satt emellan oss, våra samtal.

Men vi fick ännu bättre möjligheter att korrespondera med varandra. Handräckningsfångar, som endast hade kortvariga straff, blev våra postiljoner. Det var Rosberg som fått kontakt med dem och lyckades få över ett brev till mig. Sedan blev det nästan daglig postgång. Rosberg hade på något sätt fått betydligt bättre kontakt med kamraterna i yttervärlden och genom korrespondensen fick jag nu del av vad han inhämtat. Jag fick nu veta, att det var för att kamrater i Malmö arbetade på att fritaga oss från fängelset där, som vi transporterats till Karlskrona. Men kamraterna i Malmö övergav oss inte här heller. De hade samlat in pengar och genom kamrater i Karlskrona fick vi nu en lång tid mat utifrån och behövde inte leva på fängelsets dåliga kost. Jag försökte också med många knep korrespondera med dessa kamrater. En hårt hoprullad liten brevlapp, inlagd i en urholkad kork till en flaska, var ett sätt. Potatis i retur och korvbitar var andra. Etiketten på en flaska kunde också avtagas och med en knappnål prickades text på denna, varefter etiketten åter fastsattes på flaskan. Kamraterna därute förstod detta, lösgjorde etiketten på nytt och kunde mot ljuset läsa vad som var inprickat. De svarade på alla dessa sätt och man måste också kunna läsa en del mellan raderna.

Kamraterna arbetade också på andra sätt för att befria oss. Det sades, att en ölutkörare Olausson lade ner ett sådant arbete för vår befrielse att han dog av överansträngning. Johan Söderberg från Malmö hade av ungsocialisterna skickats till Karlskrona och blev där den drivande kraften i

befrielsearbetet. Ehuru det var kallt ute, höll jag alltid den lilla fönstergluggen öppen nattetid. Snöflingorna flög in och lade sig på filten men jag var härdad från ungdomen.

En natt kom en skur grus in genom öppna fönstret och studsade mot taket. Jag flög upp, det var kallt i den bara skjortan, men kunde inte se eller höra någon. Den natten hade kamrater där ute äntrat det höga planket till fängelseområdet och varit utanför både Rosbergs och mitt fönster. Rosberg hade fått kontakt med dem, meddelade han mig i korrespondensen efteråt. Sedan återkom de flera gånger. Rosberg och jag fick härvid var sin bågfilklinga att såga av gallren med. Sedan skulle kamraterna därute ta hand om oss och hjälpa oss. Men både Rosberg och jag begärde i stället av dem en kraftig bulstax för att klippa av gallren med. Sågade vi i gallren kunde det höras, och bevakningen var påpasslig. Varje dag undersöktes gallren i min cell. Kamraterna utanför var av annan mening, det hade troligen inte heller gått att klippa av gallren med en bulstax. Men dagarna gick och tiden hastade.

En dag öppnade en av de yngre vakterna försiktigt dörren till min cell, höll den lite på glänt och såg sig omkring. Han erbjöd sig att släppa oss alla tre, Rosberg, Stern och mig, mot att han fick 1 000 kronor. Men det skulle ske snabbt. Han sade att han ville ha de 1 000 kronorna för att kunna resa till Amerika och därigenom komma undan. Men han gjorde det inte för pengarnas skull, sade han. Jag sökte få kontakt med kamraterna ute så att de kunde ordna det med bevakningsmannen men det dröjde för länge.

Axel Holmström i Stockholm hade jag ännu inte kontakt med. Först någon vecka efter denna händelse med vaktmannen fick jag mitt första brev från Axel. Det gjorde mig oerhört glad. Jag hade ju aldrig träffat honom, aldrig talat ett ord med honom, endast en gång sett honom och åhört ett föredrag av honom vid ungsocialisternas möte i Malmö. Jag kände det nu som om han räckt oss, och mig, en räddningsplanka.

Under tiden vi satt i Karlskrona, blev direktör Leander vald till riksdagsman. Det hurrades och jublades utanför fängelset en kväll och då jag frågade en vakt vad det var, talade han om att Leander valts till riksdagsman. Han var vald av de frisinnade. Direktör Leander kom någon gång då och då in till mig, frågade hur det var med mig och visade sig alltid vänlig och hygglig.

Vårt mål hade nu vandrat till hovrätten, där domarna fastställdes, och till högsta domstolen, där Rosbergs dom ändrades till livstids straffarbete. Sterns dom stod fast, min dödsdom likaså. Rosberg var gift och hade barn och det gladdde mig att han kanske ändå någon gång i framtiden skulle få återse dem. Och domen över Stern? Ja, det är väl onödigt att säga att den var hård. Stern hade de facto knappast deltagit i Amalthea-sprängningen. Han visste om den och var tillsammans med Rosberg när denne överlämnade sprängladdningen till mig. Men det var allt.

Efter domstolens beslut återstod för mig endast nådevägen till kungen. Men det var inte mycket att hoppas på. Jag stod i valet och kvalet några dagar om jag skulle begära nåd eller inte. Ingen påverkade mig i någondera riktningen men jag blev påmind om att jag måste besluta mig. Om jag inte begärde nåd utan lät domen gå i verkställighet kanske arbetarklassen därigenom skulle väckas till besinning och rycka upp sig till verkliga krafttag i kampen mot konservatism och nattsvart reaktion. Min avrättning kanske blev en chock och en sporre vilket en benådning till livstidsstraff näppeligen skulle bli. Reaktionen skulle givetvis jublat över denna utgång men snart nog fått inlösa den växel den utfärdat. Men om jag lät domen gå i verkställighet, skulle reaktionen säkerligen i efterhand urskuldat sig med, att jag hade själv velat ha det så, annars hade jag kunnat begära nåd. Arbetarklassen hade kanske låtit sig bedragas av ett sådant resonemang och effekten jag beräknat hade uteblivit.

Om jag däremot anhöll om nåd men kungen avslög densamma, hade de reaktionära elementen

inte längre möjlighet att urskulda sig inför arbetarmassornas revolutionära uppmarsch, en uppmarsch som förr eller senare måste komma. Kungen och kungahuset hade i längden näppeligen vunnit något på en sådan utgång. I varje fall hade det kunnat bli en belastning för dem. Ja, så stod det och vägde för mig, för och emot.

Under dessa dagar då jag hade svårt att bestämma mig fick jag av vakterna veta att ett 80-tal riksdagsmän intervenerat för att få domen ändrad. Vilka dessa var fick jag ingen vetskap om men drog slutsatsen att det var socialdemokrater och frisinnade. Bland dessa senare tänkte jag mig Leander och Nils Johnsson Sigfrid i Knislinge.

Harald Erici kallade mig en dag upp på sitt tjänsterum och skämtsamt tänkte jag han skulle ge mig den sista smörjelsen. Men den gode mannen bad mig hjälpa honom ordna med böckerna i fängelsets bibliotek. Det var en slags revision och biblioteket var aktningvärt stort. Ett par dagar hjälpte jag honom med detta. Han omnämnde också riksdagsmännens aktion. Jag inflikade att jag var mycket betänkt på att icke anhålla om nåd. Han genmälde att han förstod mig, men tyckte jag inte skulle tänka på mig själv utan också på min mor. Det var den ömmaste punkt han kunnat vidröra. Men vi samtalade inte mer om detta utan fortsatte med böckerna. Därvid lade jag märke till att han hade lappade skor. Det var alltså sant som bevakningsmännen omtalat för mig, att denne prästman var så snäll och hjälpsam mot fångarna, att han vid deras frigivning t o m gav dem bättre skor och själv gick i lappade. Det var nog det goda hjärtat hos honom mer än behovet av hjälp som gjorde att jag kom att vistas uppe hos honom i biblioteket. Han ville att jag skulle få komma ut ur den ensamma cellen med mina brydsamma tankar. Att jag var fräsande religionsfientlig tog han mer gemytligt och menade vid ett tillfälle, att det fanns verkligt goda människor, som var varmt religiösa. Det höll jag med honom om.

Utan att få råd eller hjälp av någon beslöt jag mig för att begära nåd hos konungen och på detta sätt få domen ändrad. Men mitt hopp om att denna nådeansökan skulle beviljas var nästan obefintligt. Jag var beredd, och jag skulle gått till stupstocken som den eldröde revolutionären och ateisten, med sinnet fullt av trots. Jag kände ingen ånger över mitt ingripande mot engelsmännen.

Under rättegången i Malmö kom det fram, att en av arbetsgivarorganisationerna, som låg i konflikt med transportarbetareförbundet, begärt hos sin broderorganisation i England, att denna skulle vara dem behjälplig med att hitförskaffa arbetare därifrån, arbetare som var villiga att utföra blockerat arbete. Skeppsredare och kolimportör Sigurd Hedberg stod i spetsen för kampen mot transportarbetarna i Malmö och stuveribolagets disponent, kapten Lindahl, ledde importen av strejkbrytare. Bönen blev hörsammad. Det gick en ständig transport av sådant folk till svenska hamnar. Det hade ju också gått bra tidigare med importen av galizierna som strejkbrytare i lantarbetarkonflikten. Myndigheterna ställde sig på deras sida, bevakade dem, skyddade dem i striden mot landets arbetarbefolkning.

Ett annat exempel. Kungen avlade skyndsamt ett besök på Malmö allmänna sjukhus för att betyga de sårade engelska strejkbrytarna sin aktning, tog var och en i hand och gav dem pengar som plåster på såren. Och den kungen hade som valspråk: Med folket för fosterlandet! Ingick kanske inte lant- och industriarbetare i folket? Eller skulle de ovillkorligen förhålla sig som slavar, nöja sig med vad som bjöds dem av herremännen? Eller var kanske, när allt kom omkring, valspråket bara en fras, utan mening!

Innan han avlade detta besök hos engelsmännen hade han besökt Skabersjö. Där jagade han och hade det trivsamt på alla sätt, medan arbetarna runt om slet som svettiga slavar eller gick arbetslösa utan mat för dagen för sig själva och sina familjer. Dagligen kunde jag i Malmö få

höra hur arbetarna klandrade kungen och svor över hans utbasunerade jaktlycka på Skabersjö slott. Han hade, sade man, större intresse för hararna på slottet än för statarna och lantarbetarna!

Medan jag väntade på kungens svar på min nådeansökan såg jag en natt i drömmen kungen stå hög och militäristisk med ett papper i handen och ett par steg från honom en annan mansperson. Kungen gjorde en avböjande rörelse med högra handen och vände sig tvärt om, så att jag såg honom på ryggen, tog ett par steg fram, stannade, till synes ändrande ett redan fattat beslut. Så vaknade jag. Vad skulle detta betyda? Gällde det min dödsdom? Var papperet han höll i handen min nådeansökan? Hade han först beslutat sig för att domen skulle stå fast och gå i verkställighet och sedan omedelbart ändrat sig och beslutat annorlunda? Jag tydde drömmen så och fick faktiskt genom den en liten gnista av hopp. Men dröm är dröm och jag ville inte invagga mig i säkerhet och sedan ställas öga mot öga med skarprättaren.

Ungefär en vecka efter denna dröm kom direktör Leander, åtföljd av en person, in i cellen och läste upp för mig, att kungen av nåd bifallit min ansökan och förändrat straffet till livstids straffarbete. Skrivelsen var undertecknad den 26 februari 1909.

Någon jubelscen blev det inte från min sida. Jag var lugnt behärskad som förut, ehuru jag kände hur en känsla av lättnad och avkoppling inträdde. En livstid i fängelse var ju inte heller något stort glädjeämne. Tiden från den 12 juli till dessa sista dagar i februari hade varit rätt påfrestande i den ålder jag var. Men det var endast en kort tid i förhållande till den som förestod.

Det är många som efter frigivningen frågat mig hur det kändes att under denna tid ha en hotande dödsdom över sig. I någon förtvivlan eller panik befann jag mig aldrig. Skogs- och jordbruksarbete hade byggt upp mitt nervsystem, som kunde hålla balansen även när det blev som svårast. Jag hade inte handlat för egen vinnings skull och var i harmoni med mig själv, med mitt revolutionära sinnelag och min övertygelse. Detta gav mig styrka. Och för övrigt, gick inte varenda människa och bar på sin dödsdom! Den ene levde några år, någon dog någon dag, timme eller sekund äldre än den andre men slutet var ofrånkomligt. Många gick med sjukdom och visste på förhand att deras sista dag nalkades, några som gick ut i krig visste också att de snabbt kunde falla. Det kan ju bero på sättet, att kommenderas ut att dö eller att hämtas ut till en plats för arkebusering. Verkan kan bli olika på olika personer. Men den som går ut till första skyttelinjen, till batteriet eller ger sig upp med flygmaskin i ett krig, den måste också erfarä ungefär samma känslor. Kanske också den som begår självmord. Det blir en psykisk brytning mellan i födelsen av naturen nedlagd drift att fortsätta livet och medvetandet om att detta liv skall avbrytas. Den som går in för att offra sitt liv för en sak bär dock inom sig en kraft som motverkar och övervinner den naturliga driften att leva. Detta medvetande kan i en situation framträda med en oerhörd styrka momentant under någon sekund eller minut. En kapten på ett fartyg kan t ex i en nödsituation ställas inför ett sådant prov. Han måste låta alla andra på fartyget först gå i räddningsbåtarna och själv vänta till sist.

Är en sådan inre kraft obefintlig för en dödsdömd måste situationen te sig hemsk för denne. Det har stor betydelse för den dödsdömd om denne betraktar domarna och bödlarna som stående under honom, om han dömts av bittra fiender eller om domen betraktas som orättfärdig. I så fall frammanas överlägsenhet, stolthet och trots, som då kan bli en allt övervinnande kraft.

Utan det att jag bar på övertygelsen att jag inte sprängde båten för egen vinnings skull eller för en personlig saks skull, stod det klart för mig — vad som än sades eller framhölls av andra — att avsikten endast varit att skrämja engelsmännen ur landet och att jag inte rädde för det man mig ovetande anbringat det mellandäck på vilket engelsmännen sov. Engelsmännen själva var i första hand ansvariga för Amalthea-händelsen och mitt, Rosbergs och Sterns öde, genom att de med full

vetskap om sin judasgärning fortsatte sitt provocerande handlingssätt mot Sveriges arbetarbefolkning. Arbetsgivareföreningen och myndigheterna, som ensidigt tog engelsmännens parti, var också medansvariga.

Jag, Rosberg och Stern fick bära hela ansvaret för Amalthea-händelsen, och jag och Rosberg skulle med våra liv plikta för den medan Stern skulle sitta i fängelse hela sitt liv. Men det verkliga, det stora ansvaret låg utanför oss, låg på annat håll.

Denna klara övertygelse gav mig den styrka jag under hela tiden fram till min benådning och även i fortsättningen, under de mest omänskliga förhållanden, visade.

Först här i Karlskrona fick jag genom korrespondensen med Rosberg veta vilken hätskhet som uppstått även i den socialdemokratiska pressen. Detta kunde ha verkat nedbrytande på mig om inte min egen övertygelse varit så stabil och stark. Vad den pressen skrivit eller vad som från det hållet sagts, att man där tagit avstånd från oss, det bekom mig nu icke det minsta.

Från min synpunkt tedde det sig märkligt, att ute i samhället blickarna riktades mot så många håll då det gällde att analysera varför Amalthea-händelsen inträffade. Helt andra än den fullt synliga, den verkliga och den som för alla borde vara den uppenbara. Sålunda fick i första hand ungsocialismen skulden. Några skyllde på Hinke och Schröder och möjligheten att det hela, berodde på psykiska defekter hos oss. Hos en del, som kände till mitt hem, fick min far skulden och det forskades i kyrkböckerna angående mina släktförhållanden; om det i släkten fanns föregående brottslighet eller visad abnormitet.

Ungsocialismen hade ingenting med händelsen att skaffa. Schröder var alltför torr och alltför böjd för isolering på Folkviljans redaktion för att hålla en intimare kontakt med oss unga socialister. Sällan besökte han något av våra möten och på verdandilogerna såg jag honom aldrig. Hinke hade jag aldrig vare sig sett, talat med eller hört tala. Det skedde först en tid efter min frigivning, när jag en gång kom från Ryssland. Under min tid i Malmö satt han i Ystads fängelse. Han epistlar därifrån i Brand, läste jag däremot. Men de var kåserande, helt oskyldiga. Först under hans senare år fick vi närmare kontakt med varandra och då lärde jag mig uppfatta hans ärliga vilja, varma hjärta och höga intelligens.

Det fanns också de som betraktade mig som anarkist eller terrorist. Det senare har jag icke varit — Amalthea var en ensamstående handling, inte något principiellt ställningstagande — och inte heller anarkist, ehuru jag många gånger skulle velat vara det för dess fina mänskliga ide. Men att genomföra en sådan samhällsidé har alltid förefallit mig förutsätta en bättre människotyp, och en sådan kan knappast tänkas inom nu överskådlig tid, om ens någonsin. Jag har varit intresserad av ett annat samhällssystem, genomfört i vår tid och med hänsyn tagen till människorna sådana de är.

En annan sida av saken, som i debatten hos en del ungsocialister och andra fått en framträdande plats, är rätten att döda. En strejkbrytare dog. Det skulle liksom inte gå ihop, att jag som ungsocialist förorsakade att en människa dog och att ungsocialisterna i princip är motståndare till att döda. Så allmänt omfattades dock inte denna princip av ungsocialisterna. Principfrågan stod för litet i förgrunden, var för lite uppmärksammas. Fast givetvis var de liksom jag emot att döda.

Men ni alla som anklagat mig eller riktat förebråelser mot mig i denna fråga — sitter ni inte själva i glashus då det gäller principerna? Hur handlar ni om det verkligen gäller? Vägrar ni lyda mobiliseringsordern att gå ut till fronten och där döda andra människor? Vägrar ni befatta er med verktyg för sådant syfte? Står ens etikens högsta lärare och representanter fast vid en sådan princip? Vittnar inte de olika kyrkornas, de olika religionernas historia om blod, massmord och människors förintelse i religionernas och deras gudars namn? Har inte religionernas tjänare,

prästerna, själva gripit till svärd och dödat, gjort uppror med vapen i hand, och läst Herrens välsignelse över krigsmakten till lands och vatten? Och vilket råd gav Martin Luther till feodaltherrarna i Tyskland under det tyska bondeupproret? Ja, han befallde herrarna att skjuta ner bönderna som galna hundar! Och ändå står Luther i dag som en ofelbar idol och Guds tjänare.

Skulle ni alla anhängare av principen att inte döda stått som passiva åskådare om nazisterna trängt in i Sverige och dödat, bränt och ödelagt som de gjorde i Danmark, Norge och även Finland? Hade ni inte en önskan att stå sida vid sida med kamrater i FAI och CNT för att slå ned Francos arme och rädda republiken under spanska inbördeskriget?

Jag överlåter åt var och en att svara på dessa frågor och pröva hållfastheten i bekännelse och konsekvens. Jag är emot att döda, har alltid varit det. Men livet är sådant att jag funnit att denna önskan, denna princip, inte alltid kan omsättas i konsekvent handling.

Jag kan ju här citera vad jag skrev 1917 vid min frigivning, framsprunget ur min egen bittra erfarenhet. Var man, var kvinna — kämpa för din personliga frihet och lev i överensstämmelse med dig själv, vilken stora, sköna, heliga rätt blivit dig i skapelsen given och genom densamma dig ej förvägrad. Personlig frihet är den största och skönaste frihet. Frihet är oberoende. Leve den personliga oavhängigheten!

Jag har inte kunnat undgå att bemöta den stora vikt som lagts på att en engelsman omkom vid Amalthea-händelsen. Både Rosberg och jag beklagade detta vid rättegången. Men samtidigt såg jag för mig de många, många runt om i landet, som dog för tidigt genom umbäranden av alla de slag på grund av att samhället och arbetsgivarna förvägrade dem betingelserna för ett längre liv. Det var också ett sätt att taga liv, att döda i en ohygglig omfattning. Jag skulle önskat att flera än jag insett detta och mer betonat den saken.

Något längre fram i tiden, på Långholmen, menade löjtnant Cederblad i ett samtal vi hade om Amalthea-händelsen, att jag haft för mig att jag genom Amalthea skulle genomföra arbetarnas revolution. Jag genmälde, att jag aldrig haft en tanke på en sådan sak. Det var endast en akut handling i en akut situation. Av hans yttrande förstod jag att han inte var ensam om dessa uppfattningar men jag framhöll för honom att jag inte kunde hjälpa att folk gjorde sådana överkliga konstruktioner.

Men vi hade kamrater och vänner ute i friheten, som tänkte och kände som vi, som inte svek oss. De lade bevisligen ned ett omfattande arbete för att rädda oss undan giljotinen och befria oss ur fångenskapen. På 1930-talet, flera år efter vår frigivning, fick jag intressanta bekräftelser på detta. Ryska handelsdelegationen där jag vid denna tid var anställd hade tillsammans med Naftasyndikatet hela tredje våningen i City-palatset vid Norrmalmstorg. Jag kom en dag gående i en av de långa korridorerna då en för mig främmande ryss gick förbi mig, men vände sig om och frågade om jag inte var Anton Nilsson.

— Jo, svarade jag, och drog mig avsides i mottagningshallen.

— Jag vistades i Danmark då du satt i fängelset i Karlskrona, och vi var flera som arbetade på att taga ut er ur fängelset men polisen företog en razzia hemma hos oss och fann en ritning över fängelset i Karlskrona som vi gömt i kakelugnen.

— Å, var du med i det. Det fick jag veta i Karlskrona och det var anledningen till att vi så snart hemligt skickades därifrån till Stockholm. Det var väldigt intressant att träffas.

— Jag är bara på genomresa och fortsätter till Tokio, där jag skall tillträda platsen som Sovjetunionens ambassadör i Japan. Men nämn ingenting om detta om frigivningen, inte heller här på kontoret.

Det lovade jag och så tryckte vi varandras händer som gamla frihetskämpar och skildes för att icke mer råkås.

Långholmen

Polisen på något ställe i Danmark hade gjort husundersökning hos revolutionära polacker och ryssar och därvid funnit i kakelugnen hos dem en ritning över ett fängelse. Förmodligen i samarbete med svenska polisen fick de fram att ritningen gällde Karlskronafängelset. Härav drog de slutsatsen att arbetet på vår befrielse var vitt utgrenat. Sedan dröjde det inte länge innan vi forslades till Långholmen. Först Rosberg och Stern och sedan även jag.

En dag öppnades celldörren i Karlskrona för sista gången för mig och jag blev tillsagd att följa med. Inkomna på ett tjänsterum stod där tillförordnade direktören Färnström — Leander var troligen i riksdagen — och en vakt. Tf direktören var en smärt man i medelåldern och jag hade fått intrycket att han var hygglig och korrekt.

Nu fick jag tillsägelse att kläda av mig och där stod jag helt naken. Min insmugglade bågfilklinga bar jag sista tiden fastbunden på ena låret och nu blev den helt synlig. En av vakterna tog bort den och jag fick ta mina egna kläder på mig i stället för fängelsedräkten. Så spändes en järnklov om högra handen och en om högra fotens vrist, förbundna med en grov järnlänk. I de båda vakternas närvaro sade fängelsedirektören, att jag skött mig så bra, att om jag själv höll tyst med klingan så skulle inte han heller säga något om den. På den punkten var vi överens, till stor båtnad för mig. Jag har aldrig sett honom sedan och alltså inte fått tillfälle att ärligt tacka honom för hans vänliga handling.

Jag förstod nu att det skulle bära iväg till en ny plats. En bugning till avsked, och transporten gick till järnvägsstationen och en fångvagn i tåget. En vakt var med.

I Linköpings fängelse gjordes uppehåll för natten och nästa morgon sammankopplades jag med andra fångar, på samma sätt jag läst om ryska fångtransporter till Sibirien. I en öppen fångvagn förspänd med hästar, gick vägen till stationen, där vi lösgjordes från varandra och instuvades i var sin toalettliknande skrub i tågets fångvagn. Men innan jag ute på fängelsegården skildes från fängelset kom en jovialisk, något korpulent överkonstapel, över medelåldern, fram till mig, tryckte min hand till avsked och sade: Du är liten men naggande god, stå på dig bara!

Sent på eftermiddagen kom vi fram till Liljeholmens station i Stockholm. Utkommen ur vagnen såg jag en massa med folk. Med min högra hand skakade jag järnkedjan jag var bunden med, och vänd mot folkmassan ropade jag ut med min stämmas fulla styrka: Leve revolutionen! Och massan svarade: Leve Anton Nilson! Blixtsnabbt föstes jag in i ett rum i stationsbyggnaden. Två kraftiga civilklädda kriminalare grep mig där i bägge armarna och vakten från Karlskrona ställde sig vid den låsta dörren med den vänstra axeln stödd mot dörren och i den högra handen en uppdragen revolver. Sekunderna gick. Kriminalarna och jag stod i mitten av rummet. Ängslan och oron syntes klart hos dem. De fruktade att folkmassan skulle spränga dörren och befria mig. Det hade också kunnat genomföras, om det gjorts snabbt och resolut. Den ene kriminalaren släppte min arm och ringde som besatt efter förstärkning. Ännu en gång upprepade han sin påringning och nu skrek han otåligt, att det måste ögonblickligen komma förstärkning. Vi stod en kvart och kanske ännu längre innan förstärkningen kom och jag stoppades in i en bil som med rasande fart körde över broarna till Långholmens centralfängelse.

Framkommen avlägsnades fjättrarna och jag måste åter ta av alla kläder. Vid ett litet bord satt en löjtnant Cederblad och den som lossade kedjorna var en ung överkonstapel. Jag blev noga undersökt på hela kroppen, måste gapa och blev undersökt i munnen, fick böja mig fram medan

vaktaren bredde isär mina skinkor och såg in i ändtarmen, tydligen utan att finna något annat än det som skulle vara där. Så fick jag ta på mig fångkläderna, vilket var välkommet för jag frös. Och jag var glad att jag inte hade bågfilklingen nu, för då hade vägen gått direkt till straffcellen. Nu gick den i stället till en annan cell och där fick jag sedan vistas ensam i isolering under tre långa år utan avbrott. Tillsammans med rannsakingstiden blev det tre år och åtta månader.

Hur hade arbetarna i Stockholm fått vetskap om min transport? Först efter många år fick jag förklaringen av Axel Holmström. Någon hade ringt upp honom och omtalat med vilket tåg jag transporterades. Om telefonsignalen kommit från någon i Karlskrona som noggrant höll vakt, från en av vaktpersonalen eller från en järnvägsman är obekant. Så snart Axel Holmström fått telefonbeskedet ringde han runt till sina kamrater i kedjeföljd och alla hade så strömmat till Liljeholmens station för att invänta tåget.

Jag blev placerad i en cell på andra våningen i den flygel som är närmast nuvarande Västerbron med utsikt över Långholmsberget. Ja, utsikt är väl ett oriktigt uttryck, för det var straffbelagt att ställa sig på den trebenta pallen och kika ut genom den lilla fönstergluggen. Jag satt i samma cell i tre år.

Varje kväll och morgon gick två vakter ronden och knackade med en hammare eller en träklubba på gallren. De två första åren fick jag öppna den mittersta delen av fönstret som jag ville under dagen som natten. Det lilla fönstret hade tre rutor och den mittersta var öppningsbar. Men under hela det tredje året låstes detta varje kväll, även under de varmaste sommarnätterna. Man kände sig då nästan levande begravd.

Jag torde ha varit den ende bland fångarna som utsattes för detta. Orsaken var att man ville förhindra mig att denna väg få kontakt med någon av de andra fångarna eller med yttervärlden medelst brev, som kunde ha smugglats ut. Min fysiska hälsa undergrävdes långsamt genom detta, reumatisk värk uppstod och jag började besväras av allt svårare blodrusningar år huvudet. Jag blev het som en kakelugn i ansiktet och svalkade ner det genom att långa stunder hålla än den ena, än den andra kinden mot den kalla ytterväggen. Vecka efter vecka, månad efter månad fortsatte detta.

En halv timme om dagen blev man utsläppt på en fånggård i solfjädersform, en fånge i varje inhägnad med höga plankväggar. Man fick inte stanna upp utan måste ständigt gå, vilket kanske var behövligt för att i någon mån få blodet syresatt. En halvtimme av dygnets 24 var dock otillräckligt för att hålla fysiken i någorlunda form. Till och från fånggården måste varje fånge ha mask över huvudet och gå på minst sex stegs avstånd från närmaste; ett slags genomfört preusseri.

Dagen efter min ankomst till Långholmen blev jag nedkallad till direktören. Det var den ökände Wollin, i majorsuniform. Han satt vid kortändan av ett stort sessionsbord och vid den motsatta kortändan skulle jag ställa mig i givaktställning. Han ville väl se hur jag såg ut, och så gällde det vilket arbete jag skulle få utföra. Utan att fråga vad jag kunde eller vilket yrke jag önskade arbeta i, gav han den medföljande överkonstapeln befallning: Jag skulle bli skraddare. Jag hade aldrig förr sysslat med detta yrke.

Majorstiteln var Wollin mån om. Men troligen hade han aldrig varit major utan endast fått titeln vid avgången från militärbanan.

Det var sällan Wollin besökte mig i cellen under de tre åren. Men när han, prästen eller någon överkonstapel eller fanjunkare kom på besök, ställde de sig strax innanför dörren. Fången skulle ställa sig i motsatta ändan av cellen, vid ytterväggen, och i givakt. Det påminde om djurtämjaren i lejonburen men ingick som allting annat i systemet att vårda fångarna!

Den ena dagen var den andra lik. 365 sådana dagar, det kallades ett år. Och tre sådana år! Ett liv i en enformighet som dödar själen. Tjocka, kalla stenmurar med en liten glugg, som aldrig släppte in solen. Utestängd från denna, allt livs förnyare, utestängd från luften. Men lite liv fanns här: vägglössen. Sverige — lortens land, lössens land, spritens land! Det fanns många bakom dessa murar som blivit spritens offer. Och bakom dem lika många olyckliga familjer. Spiritens offer. Det började med vinet vid altaret och slutade med människovraket bak fängelsegallret. Och prästen, han drack vin vid altaret och brännvin bakom det. Lyckliga forntid utan samhälle med kulturfernissa. Det var i alla fall ett liv nära naturen och i överensstämmelse med naturen.

Skriya brev fyra gånger om året fick man. Fyra gånger. Efter ödmjuk anhållan. Censur. Inga besök. Under många, långa år, ingen vän, ingen förtrolig att tala med, utbyta tankar med, ingen att taga i handen. Leve Fosterlandet!

En Husqvarna symaskin rullades in i cellen och så började mina första försök i skraddaryrket Fångarna hölls sysselsatta i flera yrken: snickeri, skomakeri, skradderi, bokbinderi. I kök, tvätteri och som handräckning inne och ute. Inom skradderiet var vi tydligen flera, för in till mig kom en verkmästare som hette Jensen — ibland kallades han visst också Jönsson en hygglig och snäll man något över medelåldern.

Jag lärde mig snart trampa och handskas med maskinen. Tyget till plaggen var tillskuret innan jag fick in det. I början skulle jag enbart sy byxor till marinen. Jag fick 20 öre paret, men då skulle de också vara pressade. Pressjärnen värmdes någon annanstans i fängelset. Jag fick ringa i dörrklockan och säga till när jag behövde dem. 40 öre per dag var det högsta man fick förtjäna. För en del av denna lön tilläts man köpa skummjolk för att förbättra kosten. Kommistyget var hårt att sy i och körde man fort kunde maskinnålen bli varm. Under alla de tre åren i ensam cell höll jag på med detta yrke. Men det blev inte bara byxor utan även västar, kavajer och en tid militärkappor, vars tyg var ännu fastare och då blev nålen ofta så varm att det rök ur tyget. Sista halvåret fick jag laga upp och snygga till kostymer åt fångar som avtjänat sitt straff och stod i beredskap att lämna fängelset. Då fick jag också snygga upp bevakningsmännens och deras familjers civila kläder. Det var ett slags förtroendeuppdrag och jag ansågs kanske som en bra skraddare. Förtjänsten fick dock inte överstiga 40 öre om dagen nu heller.

1 maj var på den tiden ingen allmän helgdag. Fångarna måste arbeta som vanligt. Men jag smög mig till vila från arbetet åtminstone halva dagen, från middagstid. Demonstrationen blev för mig ett steg fram, ett tillbaka, timmar i följd. Tankarna var hela tiden ute hos arbetarnas demonstrationståg. De sjöng för fulla halsar, jag viskade deras sång, viskade för att inte höras:

*Upp trälar uti alla stater
som hungern bojar lagt uppå.
Det dånar uti rättens krater,
snart skall upprottets timma slå.
Störtas skall det gamla snart i gruset
slav stig upp för att slå dig fri ...*

Den lågmälda arbetarsången inne hos mig blev som ett osynligt band med arbetarnas kampsånger där ute. Under alla de tio åren gnlade jag dessa sånger. De bar. Och inom mig sjöng jag ut dem med hela min styrka och glöd.

Utom den gängse fängelselitteraturen kunde man få låna böcker på fängelsebiblioteket, som var betydande och innehöll mycken god litteratur. Alla romanerna, utom några historiska, fick vara för mig. Lånevägen fick jag både algebra och geometri. Jag anhöll hos fängelsedirektören och Fångvårdsstyrelsen att få inneha griffeltavla för att kunna räkna, men detta avlogs. I min cell var

trägolv och på söndagarna använde jag min skraddarkrita till att på golvet rita geometriska figurer och beräkna dem. Även ekvationerna slog jag upp på golvet.

Mitt intresse för matematik och de räkneoperationer jag kunde göra på fritiden i smyg, var den bästa hjälpen då det gällde att hålla huvudet klart och tankarna i god form. Jag stötte på en svårlöst ekvation som jag höll på med över en veckas tid utan att kunna lösa den. Begära hjälp av prästen eller någon annan ville jag inte. Så en morgon drömde jag om ekvationen och löste den i drömmen. Jag blev så glad att jag vaknade, hoppade upp ur bädden, och i bara skjortan lade mig ner på golvet med skraddarkritan och slog upp hela ekvationen, alldeles som jag drömt. Det stämde. Jag hade funnit det obekanta värdet.

Jag kände mig både glad och stolt över att ha löst problemet, ehuru det märkliga inträffat, att detta skedde i sömnen, i en dröm, men misslyckats i vaket tillstånd. Euklides fyra första böcker, som jag även fick låna, lärde jag mig komplett utantill, axiom efter axiom. Men jag ville inte bara ha det som en läxövning; jag ville också förstå axiomens innebörd. Denna matematiska träning lugnade mig, höll hjärnan i funktion och motverkade cellpsykosen, som annars nästan alltid angriper en fånge efter en viss tid. Jag fick ingen känning av den, vilket jag tillskriver matematiken.

Under senare tiden av min cellvistelse fick jag vara med i en slags fängelseskola, som satts igång. Liksom i ”kyrkan” på söndagarna fick fångarna här sitta i var sitt bås. Läraren kunde man se men ingen medfånge. Det var ett ganska enkelt skolschema som följdes. Men någon timmes lektion blev dock ett hälsosamt avbrott från den tyngande ensamheten i cellen. En av lärarna under denna tid var Ernst Granfelt. Jag kom att tycka mycket om honom och när han en eftermiddag kom in i min cell och meddelade att han skulle lämna skolarbetet emedan han fått befordran till centralfängelset i Härnösand, blev jag djupt ledsen över detta. Vi tryckte varandras händer och jag tackade honom för den tid jag fått nöjet ha honom som lärare.

Varje morgon och afton hölls bön av någon av de båda prästerna, Carlman eller Ehrenborg. Då öppnades celldörren på glänt med ett par decimeters öppning och en hake lades på utifrån. Fången skulle ställa sig i givakt och avhöra bönen, en kort predikan och psalmsång till kammarorgel. Vakter patrullerade fram och tillbaka och såg till att fångarna inte lämnade sina platser vid dörrarna. Skedde detta någon gång fick fången omedelbart tillsägelse att stanna kvar vid dörren. Vägran uppfattades som tredskande och föranledde bestraffning.

Varje söndag hölls gudstjänst och alla fångar måste då gå till sina båsar i ”kyrkan” eller kyrkorummet med mask på och gå med minst sex stegs avstånd, alldeles som vid rastningen. Utom de ordinarie prästerna kunde ibland någon präst utifrån hålla predikan. Orgelspel och körsång av gemensamhetsfångarna förekom alltid.

En söndag, kommer jag ihåg, talade en äldre man med långt vitt patriarkskägg. Det torde ha varit pastor John Hedberg, fattigprästen kallad. Han tog hand om sjuka och hemlösa barn, som höll till nere vid Slussen, som sov under någon presenning, trasiga, tiggande. Pastor Hedberg tog hand om många av dessa barn och skickade dem till sin stora koloni, Kristinedal i Dalsland, där de fick gå i yrkesskola, få läkarvård, komma ut i naturen och i en bättre miljö. Denne man kämpade en gång för folkets kyrka mot sina antagonister, som var emot hans hjälpverksamhet. Hans predikan är den enda jag fäste mig vid på Långholmen. Det var en berest, världserfaren man, som med sin glänsande talekonst säkert höll varenda fånge vaken och intresserad.

En av de böcker jag lånade på biblioteket läste jag mycket grundligt och den fick betydelse för min ställning till religionen. Den bar titeln ”Sökare efter Gud” och var skriven av en slav i Främre orienten. En märklig bok som jag aldrig kunnat glömma. Slaven-författaren bar namnet

Epiktetos.

Sedan första året gått till ända fick jag mottaga brev från vänner och kamrater utifrån. Bland dessa var Axel Holmström. Till jul fick jag även telegram. Breven och telegrammen kom från hela landet, från många platser i Norge, från Paris, Amerika. En amerikansk läkare skrev, skarpt i tonen, och krävde vår frigivning. Det brevet kom fängelsedirektör Wollin in i min cell och läste upp men tog det sedan med sig igen. Kanske finns det ännu i något arkiv. Han muttrade något om sin ovilja mot brevet när han gick.

En annan gång kom han in i cellen och meddelade, att han fått brev från min far. Han läste upp även det brevet för mig. Far skrev en uppmaning till fängelsedirektören att hålla efter mig, för jag var en mycket envis person. När Wollin läst färdigt och innan han gick sade han, att jag hade en knarrig far.

Jag kommer ihåg också ett annat besök. Wollin läste upp en resolution som ankommit från franska LO, där det omtalades, att LO beslutat blockera alla svenska fartyg i franska hamnar tills vi blev fria. Innan han gick muttrade han mer missnöjt än vanligt om de franska arbetarnas tilltag.

En gång kom han in med ett telegram som jag fick behålla. Det var från Göteborg, varifrån 50 000 arbetare sände mig sin hälsning. Troligen var telegrammet avsänt i samband med en 1 majdemonstration.

Brev och telegram duggade ganska tätt det sista året i ensam cell. Det var hälsningar från olika håll, inte minst från kamraterna i Malmö. Jag minns, förutom Axel Holmström, Bernhard Hellström i Eskilstuna och Zeth Höglund särskilt. Axel Holmström skrev kortfattat om arbetet för vår befrielse och jag kunde alltså hela tiden följa detta. En del religiösa personer skrev välmenande och vackra brev. Även om jag inte delade dessa brevskrivares uppfattningar — de skrev framför allt till julen — läste jag dem dock noga och med respekt ock tacksamhet. Regelbundet fick jag brev från lillasyster, ibland även från storasyster och mor.

En hel del brev och telegram fick jag nog aldrig se. Det förvånade mig egentligen att jag fick så mycket som jag fick, med en så sträng fängelsechef som Wollin. Alla dessa hälsningar utifrån gladde mig mycket. De var lika många ljus som tändes i mörkret och en svag förhoppning började så småningom spira, en förhoppning om att trots allt kanske ändå en gång komma ut, med livet i behåll. Det gick då lättare att trampa symaskinen, att stoffera med nål och tråd.

Varenda dag tog jag en stunds gymnastik enligt det lingska schemat för att behålla min fysiska spänst. Inte första året, då allt syntes så hopplöst, men senare. Maten var allt annat än bra. Endast mjukt grovt rågbröd, degigt och surt så att man kunde krama ihop dess mjukare del och kasta den mot väggen, där den då fastnade. Sluringen på tisdagarna var som diskvatten, redd med något rågmjöl. Sillen i de flesta fall undermålig om inte alldeles oätlig. Längs ryggen på sillbiten fanns lite köttigt, men revbenen var bara som på ett väl avgnagt kadaver, den röda färgen vittnade om gammal sill. En mager havrevälling, kokt på vatten, var morgon och rågmjölgröt en del kvällar i veckan, även den kokt på vatten, var bland det bästa som bestods och höll magen i någorlunda form. Kaffe, the eller socker förekom aldrig och för min del saknade jag dem inte. Smöret ersattes med en gnutta margarin.

Strängt förbud för tobak av alla slag rådde. Jag kände dock inget behov därav. Enkelheten i kosten besvärade mig inte då jag hade en spartansk läggning. Men jag tyckte att det som gavs borde vara friskt och aptitligt, men det var sällsynt.

Trots den mer än skrala kosten gick jag efter en tid in för vegetarismen, som jag redan i friheten intresserat mig för. Därmed avstod jag från kött, fläsk och sill under fem år i följd. Kosten var

matematiskt så uträknad, att fången skulle kunna balansera livsuppehållet på den, men inte därutöver. Bortfallet av dessa animalier blev nu något riskabelt för min hälsa. Jag skrev till fångvårdsstyrelsen och anhöll om kompensation för bortfallet. Det blev blankt avslag. Jag fortsatte dock strikt med min vegetariska kost i fem år och förnam en känsla av stolthet inom mig över att jag på detta sätt behärskade min varelse, kunde sätta mig över både fångar, bevakare och fångvårdsstyrelse, köttätande hel- eller halvbarbarer.

En tid var maten så dålig att jag under tre dygn vägrade intaga föda. Jag åt ingenting. Rapport härom gick tydligen till Wollin, ty jag fann mig en dag observerad i all tysthet. Jag kände på mig efter de tre dyggen att jag skulle kunnat fortsätta ända till slutet. Men det fjärde dygnet drack jag litet vatten och åt något. Femte dygnet fick jag en våldsamt magblödning. Rena blodet stod som en kvast ur halsen i två omgångar. Nattkärlet blev halvt av den röda vätskan och jag blev med ens väldigt matt. En fångvaktare kom in just då och fick se mig. Han skickade efter läkaren, en stor korpulent man, som tjänstgjorde före doktor Djurberg.

Jag hade fått lägga mig ett slag på britsen, vilket annars var förbjudet under dagen. Doktorn undersökte mig inte alls, bara frågade hur det stod till. Jag svarade, att jag förmodade att det bara var en åder i magen som brustit. Doktorn vände sig då till vakten och sade: Han säger att det bara är en åder i magen som gått sönder. Och så gick doktorn sin väg. Senare på dagen var jag uppe och fortsatte mitt arbete som förut. Jag torde inte ha legat mer än ett par timmar på rygg. Orsaken till den svåra magblödningen visste jag icke och något framtida men fick jag inte.

I cellen fanns ingenting annat än en hopfällbar, tredelad säng av järn som var fastgjord i golvet, en flyttbar, trefotad stol eller pall, en väggfast hörnhylla av trä, på vilken alltid låg bibeln, psalmbok och "Andaktsbok för fångar", ett litet tvättfat med tvål och — om fången för egna medel inköpte den — tandborste. Där ställdes också maten. En handduk hängde på sidan, och under bordet — och maten — hade "burken" sin plats, i vilken man fick göra sina naturbehov. Det hela var som synes mycket hygieniskt, belevat och fint. Andlig och lekamlig spis och toalett i samma hörna, tänk så rationellt!

Sängkläderna bestod av tredelad madrass, stoppad med hö eller halm, två smala lakan, en filt av dålig kvalitet och en kudde, stoppad med halm. I sängen var fastsatt en träskiva, så att när den var hopslagen kom skivan att utgöra bord. Till detta kom så symaskinen.

Tavlorna på väggen utgjordes av "Ordningsregler för fångar", Lings gymnastikschema samt det obligatoriska "Livet är kort, döden är viss. Begagna väl den dag som är."

Det var strängt förbjudet att ställa sig på pallen och titta ut genom gluggfönstret. Men visa mig en enda fånge som inte bröt mot detta förbud. Jag gjorde det också. Fönstergluggen var så högt placerad att man måste ställa sig på pallen för att kunna se ut. Ursprungliga meningen med denna detalj var att fången endast skulle kunna se himlen, vilket skulle bidra till hans religiositet! Det var alltså ett kristet påfund. Men fångarna var som andra människor, prästerna inräknade. De ville se något av jorden också och därför bröt de mot förbudet. Det var för resten inte alltid man såg himlen heller för molnens skull.

Många, många år efteråt träffade jag Ebba. Hon berättade att hon en hel dag vankat omkring på Långholmsberget och tittat upp mot fängelset för att få se en skynt av mig, men förgäves. Hon hade sett flera ansikten i fönstergluggarna men kunde inte känna igen mitt.

En dag hördes väldiga jubel där ute. Kvickt upp på pallen. Åh, vilken massa folk på Långholmsberget. De hurrade, vrålade, jublade. Vad kunde det vara? De såg alla uppåt. Surr i luften. Åh, där kom det en som flög, en till, ännu en. Tre stycken som flög i luften! De såg ut som jättefåglar. Något sådant hade jag aldrig sett förr. Men det sabla titthålet i dörren måste jag akta

mig för. Jag hörde steg utanför dörren. Kvickt ner från pallen. I glaset såg jag ett öga. En vakt gick utanför och tassade. Jag hörde hur han fortsatte i korridoren. Upp på pallen igen. Folkmassans jubel hördes som stormens dån över havet. När jag till slut steg ner från pallen tog jag en lång promenad i cellen. Kommer jag ut härifrån skall jag bli flygare, föresatte jag mig. Men jag sade ingenting till någon. Behåll det för dig själv, sade jag mig. Skulle det komma till fängelsemyndigheternas kännedom, kan de betrakta dig som galen och du kommer att spärras in på sinnessjukhus och aldrig bli fri! Så jag höll tyst.

Sedan fick jag veta, att det var friherre Carl Cederström som denna dag hade flyguppvisning i Stockholm och väckte sådant jubel och sådan sensation.

Det förannonserades att chefen för fångvårdsstyrelsen, generaldirektör Wieseigren, skulle avlägga besök hos mig. När stunden var kommen öppnades dörren till cellen högtidligt och in trädde en äldre, högväxt herre i paraduniform. Han hälsade inte vid inträdet och jag ställde mig i stram givakt vid motsatta ändan av cellen. Han frågade inte efter hur jag hade det, men hur det var blev det gemytligare, och vi begynte prata med varandra riktigt förtroligt, kanske över halvtimmen. Vi samtalade ingenting om fängelseförhållandena, utan social-politiskt i anslutning till Amalthea. När han gick tog han mig vänligt i handen till avsked. Det var enda gången jag såg honom besöka fängelset och om han besökte någon mer vid detta tillfälle vet jag inte. Hans fars namn kände jag väl till som den store, framgångsrike och betydelsefulle nykterhetskämpen Peter Wieselgren.

Prins Bernadotte besökte ofta en del fångar, men till mig kom han aldrig, vilket dock andra till synes gudfruktiga män gjorde. En av dem föll en gång på knä framför mig och bad en bön. Min ställning i religiöst hänseende var dock oförändrad. Att så lättvindigt ryckas med religiöst var mig fjärran. Jag hade att fortsätta min kamp i detta hänseende. Den började under rättegången i Malmö efter min mors besök och trängde sig nu fram i förgrunden.

När jag med min religiösa uppfostran mötte radikalismen i Malmö med sin fräna men förnuftiga kritik av religionen, kyrkan och prästerskapet greps jag av kritikens berättigande. Men tiden blev för kort för mig att sakligt bygga upp en hållbar åskådning. Så kom mors besök — då hela ungdomstiden vältrade sig över mig — och sedan domen med den motsatta reaktion den utlöste: den mest ettriga ateism, värre än den jag funnit hos radikalerna i Malmö.

Det blev först nu, i den långa vistelsen i isoleringen, som jag började riktigt plöja igenom djungeln och få en stadigare, mer nyanserad, förnuftigare uppfattning i religiösa ting. Vad som framdragits är bara det lilla av det myckna jag utsatte för tankarnas utredning. Det slutade med att jag fick en djup och ärlig aktning för Jesu person och gedigen sympati för det mesta av det han förkunnade enligt evangeliernas framställning. Han framstod för mig som en betydande gestalt, som jag separerade bort från kyrka och det som kallades kristendom, vilken de facto upptagit inom sig en mängd gammalhedniska föreställningar och riter och grovt förvanskat Jesu både fina etiska och sant mänskliga lära och framträdande. Kyrka och prästerskap har varit den lärans dödgrävare.

Jag begick som revolutionär inget misstag då jag som ungsocialist förde kampen mot kyrklig kristendom och prästerskapet och allt det reaktionära rävspel de bedrev mot arbetarbefolkningen i religionens namn. En helt annan sak var den enskilde individens religiösa övertygelse, som gärna för mig fick vara deras privata angelägenhet. Efter år av spänningar och brytningar hade jag nu återkommit till samma läge som före Amalthea-händelsen, men nu med solidare och mer genomtänkt grund.

Det var ytterst sällan fängelsets präster, Carlman och Ehrenborg avlade besök hos mig i cellen

under de tre åren och några samtal i religionsfrågor förekom aldrig. Löjtnant Cederblad avlade endast ett besök under denna tid. Han ville då göra gällande att Amalthea-händelsen avsåg att vara upptakten till revolution, vilket jag, som jag förut berättat, förnekade. Men jag framhöll vid det tillfället, att arbetsgivarna saknade laglig rätt att förbjuda svenska arbetare att bilda intresseföreningar eller att ansluta sig till dessa. Då de ändå gjorde det var det en självtagen rätt, som stod i strid mot grundlagen. Ännu mer graverande för dem var att de skaffade massor med utläningar till landet, vilka skulle vara dem behjälpliga att vidmakthålla denna självtagna rätt och vräka svenska medborgare ur deras bostäder, som straff för att de organiserade sig fackligt.

Cederblad undvek detta samtalsämne. I stället ville han veta hur vi ungsocialister tänkte oss det nya samhälle som skulle ersätta det gamla. Jag medgav ärligt att ungsocialismen var mycket oklar på den punkten. Den gängse uppfattningen, som jag själv delade, var att staten skulle övertaga produktionsmedlen och naturtillgångarna övergå i samhällets ägo, alltså en statssocialism. Jag framkastade i sammanhanget ett projekt som jag själv funderat ut i cellen, nämligen att produktionsmedlen skulle kunna organiseras i ”ringar”. T.ex i stället för privatägda skofabriker skulle dessa kunna sammanslås i hela landet under en organisation, ”ring”. Organisationen kunde med lätthet beräkna behovet av skor för hela befolkningen per år räknat och inställa produktionen därefter, varigenom överproduktion av tillverkningen, stagnation, arbetslöshet kunde undvikas och stabilare löneförhållanden genomföras för skoarbetarna. Även inom andra yrken och näringgrenar skulle sådana ”ringar” kunna organiseras.

Utopier! utopier! — skrek Cederblad, och slog ifrån sig med högra handen. Det ville jag inte godtaga men framhöll att det var mina egna funderingar. Ett sådant tillstånd som rådde nu, med lättsinnigt och spekulativt igångsatta företag, hänsynslös konkurrens, överproduktion, arbetslöshet och svält — det kunde ingen slå bort med tal om utopier. Tyvärr var allt en ohygglig verklighet. Cederblad gick.

De tre åren i ensam cell nalkades slutet och gemensamheten närmade sig. Det hade varit en svår tid. Men mitt livliga tankearbete och framförallt matematiken samt gymnastiken varje dag hjälpte mig igenom eländet. Cellisoleringen bröt ner mången fånge så att han blev skadad för livet. Somliga blev vrak, så att de inte kunde ta hand om sig själva när de äntligen blev fria igen. Mången natt väcktes jag och de andra fångarna av de hemskaste skrik, som skar genom märke och ben. Då blev det spring av vakter ute i korridoren nyckelskramlande, oväsen, tumult och så tyst. Troligen belades fången med munkavle och vi hörde endast hur han fördes bortåt korridoren. Vart? Ja, det undrade jag många gånger över. Att fången under sådana utbrott fick fruktansvärt med stryk, slag hur som helst, är säkert. Den fånge som satt över mig fick ofta sådana utbrott. Jag blev så van vid hans beteenden, som hördes ner till mig, att jag nästan kunde beräkna när utbrottet skulle komma.

Det började med den vanliga gången fram och tillbaka i cellen timme efter timme. Så, efter några dagar, ökades tempot, stegen blev raskare. En stunds vila och så en rask vandring igen, hela dagen och även på natten. Efter någon dag ytterligare ökades tempot ännu mer och jag kunde höra hur han pratade med sig själv, allt högre och högre. Nu närmade han sig ett våldsamt vansinnesutbrott, oftast på natten. Han upphävde förfärliga vrål. Isoleringen bröt ner honom. Samhället gjorde honom till vrak.

Tankarnas kretslopp var det farligaste. Den som insåg denna fara och kunde bryta tankekretsloppet klarade sig. Jag själv var väl medveten om den. Blev jag trött på annat kunde jag under långa söndagar också stega fram och tillbaka på golvet. Men då gnlade jag på Marseljäsen eller någon annan kampsång, vilket gav associationer av livet utanför.

Knackspråket kunde giva någon lindring men bevakningen var påpasslig här. Knackningarna måste göras ytterst försiktigt, med nageln på ett finger, så att det lät ungefär som husbockarnas ljud.

Efter tre år och åtta månader kom jag i början av 1912 ut i gemensamhet med andra fångar. Celltiden var slut. Jag fortsatte mitt arbete som skräddare, nu på verkstad tillsammans med andra fångar. Där fanns stora, normala fönster och arbetet kunde utföras med bättre belysning än i cellen. Lokalerna verkade mycket gamla. Jag fick veta att Rosberg sysselsattes med bokbinderi och att Stern var snickare på respektive verkstäder, men vi kunde inte sammanträffa.

Gemensamhetsavdelningen bestod av en korridor vid ena yttersidan längs flygeln och med normalt stora fönster. Utmed korridoren var cellerna med galler utåt korridorsidan. Ytan var inte större än att två smala sängar kunde stå bredvid varandra, men då bara en fanns återstod resten av golvytan i cellen för fångens rörelse. Fångnen fick inte förflytta sig hur som helst i korridoren, utan måste kvällar, morgnar och söndagar, då han inte var inlåst, vistas rakt fram från sin cell vid långbordet utmed ytterväggen. Han fick samtala lågmält med sina närmaste grannar. Efter aftonbönen låstes fångarna in bakom sina gallergrindar för natten och på morgonen öppnades grindarna för morgonbönen. Under denna måste fångarna stå i givakt ute i korridoren.

Ingen fånge som inte var sjuk, fick stanna i cellen under bönestunden, utan måste stå ute i korridoren, vänd mot centrum, där prästen predikade men inte kunde synas inåt korridorerna. Efter morgonbönen och havre-vällingen gick gåsmarschen med sex stegs avstånd till verkstäderna och på kvällen likadant tillbaka till cellerna. Men då blev varje fången kroppsvisiterad i vakten.

Efter aftonbönen och cellernas låsning släcktes belysningen under mörka årstiden. Då återstod för fången att försöka sova eller att vaken vanka omkring på den lilla golvytan. Allt detta var ett utmärkt sätt att förstöra fångens självständighetskänsla och säkerhet och göra honom till en odugling efter frigivningen. Hela institutionen med sina fåniga regler och meningslösa disciplin skapade återfallsförbrytare. Endast de psykiskt mycket starka motstod de dåliga verkningarna och bibehöll sin personlighet, sin ambition och sin reaktionsförmåga.

Jag har berättat att fången skulle ställa sig i givakt om Wollin kom in i cellen. Detsamma gällde om han visade sig på fängelsegården under rastningen. Då skulle fångarna ta av mössorna och så länge skymten av honom fanns kvar skulle de stå så. Och detta gällde även om han var på mycket stort avstånd. Hos mig skapade detta förakt för fängelset och dess ledning och fångarna i gemen tyckte det hela var löjligt. Föraktet för fängelsemyndigheterna gick ofta över i ett allmänt förakt för myndigheter då fångarna sedan blev frisläppta.

En dag kom Wollin upp i skräddarverkstaden. Alla fångarna där hasade sig ner från det långsgående skräddarbordet och ställde sig käppraka i givakt. Men jag satt kvar och stofferade på mitt plagg. Han gick rakt fram till mig och sporde varför jag inte gjorde som de andra fångarna. Jag satt ändå kvar och svarade, att jag inte ville bli störd i mitt arbete. Så hasade jag mig slarvigt ner från bordet, utan att ställa mig i givakt. Wollin gick.

Jag väntade mig extra bestraffning för detta men det blev det inte. Wollin lade det dock säkert på minnet för att hämnas vid ett annat tillfälle. Han kände det säkert som en smälek att de andra fångarna såg intermezzot.

Denna respektlöshet från min sida stod inte i överensstämmelse med mitt eget sinnelag men jag ville inte som de andra visa hycklad slavrespekt, och jag ville också ge Wollin en vink om vad jag tyckte om hans fånigheter med denna sorts drill. Efter det han gått instämde fångarna med vad jag gjort, hånskrattade åt Wollin men menade, att det kommer jag nog att få sota för.

Tiden på morgonen var så knappt tilltagen mellan att den heta havre-soppan serverades och morgonbönen, att man måste sörpla i sig så snabbt att man brände sig i munnen. Jag reagerade omsider även mot detta och forsatte med soppan tills jag var färdig, fast morgonbönen begynt. Andra fångar började följa exemplet. Jag fick sedan veta att Rosberg i sin korridor börjat reagera på liknande sätt. Missnöjet med förhållandet blev till slut så starkt att morgonbönen helt borttogs. Det kändes som en lättnad för oss alla.

Vid söndagsgudstjänsterna med fångarna fick jag nu sitta tillsammans med dem utan masken. En mycket bra sångkör av fångar ledde sången, en fånge spelade orgel. Många av fångarna sjöng med i psalmsången, som ljud hög och mäktig. I och för sig var det trevlig avkoppling på söndagarna, men för mig, som var övertygad ateist, blev det hela ett gyckel. Därför anhöll jag att få slippa delta i gudstjänsten och i stället få kvarstanna i min cell. Det blev avslag. Min åsikt respekterades inte alls. Jag skulle tvingas vara med i gudstjänsten, vara en hycklare. Jag sjöng aldrig med i psalmsången och nu började jag visa min reaktion mot tvånget genom att inte följa den liturgiska ordningen. När alla fångarna reste sig upp enligt denna satt jag kvar. Det verkade ju demonstration. Några gånger gick det. Jag fick höra att Rosberg också reagerade på sitt vis mot gudstjänsten, gjorde sig sjuk eller opasslig för att få stanna i cellen.

En dag blev jag uppkallad till Wollin. Han satt där vid sitt stora tjänstebord. Han framhöll att han visste om mitt handlingssätt i kyrkan men att detta inte längre fick fortsätta. Jag invercade på de andra fångarna och det fick icke ske längre. Min förnyade anhållan att få slippa delta i gudstjänsten kunde han inte bevilja. Min åsikt kunde han inte göra något åt, men blev jag befriad att delta i gudstjänsten, kom andra fångar med liknande begäran och det kunde äventyra gudstjänsten. Jag fick nu välja. Att följa den liturgiska ordningen eller att få extra bestraffning. Jag svarade, att inför hotet om extra bestraffning skulle jag delta i gudstjänsten och underordna mig liturgen, ehuru det stred mot min övertygelse och åskådning. Så långt jag vet förde jag och Rosberg — men utan varandras vetskap och helt oberoende av varandra — en stilla men segsliten opposition, som kanske kan kallas för kamp mot det hyckleri och den vidskepelse som kallades religion. Endast ett ytterst ringa antal fångar var verkligt religiösa; de flesta spelade religiösa för att få reventy av detta vid sin villkorliga frigivning. Ledning och myndigheter därute bedrogs av denna falskhet. Men det kunde de gärna ha!

Det var en lycka att vara befriad från tobaksbekymren. Många fångar led svårt av att inte kunna tillfredsställa sitt begär. Fångar som gick på handräckning utanför fängelset hittade ibland halvrukta cigarett- eller cigarrstumpar och dessa smög de sig till att plocka med sig. Naturligtvis var det ohygieniskt och även hälsovådligt, för man visste ju inte om den som förut haft fimpen i munnen var frisk eller inte. Men sådant bortsåg fångarna ifrån. Dessa fimpar maldes sedan i smyg till snus eller användes som tuggtobak — men även som klingande valuta. Med dessa kunde fången i gemensamheten byta sig till mat från andra fångar, som då avstod något av sin mat för att få tobak. Det hände också att handräckning fiskade upp bortkastade stumpar i spottlådan hos bevakningsmanskapat, vilket naturligtvis var ännu mer ohygieniskt. Slemmiga av spott och upphostningar kunde stumparna inte rengöras efteråt, utan kom till användning som de var. Det var flera av de bättre fångarna som reagerade mot detta svineri. Fängelseledningen visste om det, fångar hade också riktat fångvårdsstyrelsens uppmärksamhet på saken, men detta oskick florerade ändå.

Någon gång lyckades det någon fånge att mot vederlag förmå en medkännande bevakningsman att smugla tobak till dem. Även vidtalade, frigivna fångar ombesörjde att tobakspartier placerades på överenskommen plats, som handräckningsfångar visste om och där kunde ta hand om dem. Denna smuggling försiggick på många sätt och på olika vägar. Ibland misslyckades den

också. Fångar med mjuk rygg och för att köpa villkorlig frigivning, skvallrade på medfångarna. Osäkerheten var därför alltid stor. Våldiga razzior företogs, med uppbrutna golvtilljor och takbräder. Verkstäderna och nattcellerna, ofta med uppsprättade madrasser, grundunder-söktes. Men fångarna lärde sig knepen och klarade nästan alltid sin tobak. Razziorna ledde alltid till omfattande oro hos fångarna. Den ene fången hjälpte den andre gömma tobaken, den ene var ängslig att den andre skulle skvallra. Denna osäkerhet och oro var skadlig för fångarnas mentalitet. Smygandet och smusslandet tränade fångarna att kringgå förordningar, vilket de utnyttjade så snart de åter blev fria. ”Fångvården” gjorde på detta sätt somliga fångar till beständiga brottslingar.

De som ertappades ådömdes stränga extra bestraffningar med hårt nattläger och förbrukade därmed kanske sin möjlighet till villkorlig frigivning. Ett högt pris, men det avskräckte inte. Efter avtjänad extra bestraffning kom fången in på samma banor för att få tobak. En och samma fånge kunde råka ut för upprepade extra bestraffningar för samma överträdelser.

Det var intressant att tänka över brottets uppkomst och motivet. Det uppståndna begäret trotsade alla följder för att bli tillfredsställt. Dessa fångar, som var så gripna av sitt tobaksbegär, var i övrigt inte alls sämre än andra fångar. De var skickliga i sitt arbete, blev lugnare av tillgången på tobak, men oroliga, nervösa när de var utan. Någon gång kunde det leda till slagsmål mellan fångar. Den som ertappades ha skvallrat eller knyckt tobak från någon annan fånge gav upphov till osämjan. Denna till synes obetydliga sak, med allmän och ständig oro och svåra verkningar, kunde helt elimineras genom tillåten anskaffning av tobak i någon form för fånge med sådant behov. Betalningen kunde han ha klarat genom de pengar han förtjänade i fängelset.

Som väl var fanns ett betydande bibliotek på Långholmen och fångarna var flitiga att låna böcker och läste mycket. Intressena visade sig vara starkt skiftande, men romanlitteraturen var tydligen den mest eftertraktade. Min närmaste granne i gemensamheten, en smålänning, var en driven matematiker, särskilt i algebra, och vi hade ett gemensamt intresse i detta.

Det var beklagligt att fångarna inte fick tillfälle till annan skrivning än några enstaka brev per år till sina närmaste därute. Annars hade flera säkert ägnat sig åt detta, tränat sina tankar och i skrift givit uttryck för vad de gick och bar på, vilket hade varit nyttigt för dem. Nu gick de och tänkte mycket, reflekterade över vad de mött i livet, även stora spörsmål, men detta tvangs stanna inom dem och begravas där. Att endast få skriva något enda, censurerat, brev till någon anförvant under året var föga lockande. Genom censuren blev breven också förljugna. Fången kunde inte i dem vara sig själv, vara ärlig. Och varför skulle han inte få skriva till någon av sina vänner därute, som han kanske var mera förtrolig — inte i någon dålig mening — med än med anförvanterna?

Att helt utestänga fången från allt skeende ute i livet var felaktigt. Han tvangs att dö från det han vuxit upp med och när han åter blev fri stod han främmande för allt väsentligt som hänt där ute i världen under fängelsetiden. Detta försvårade också hans anpassning efter frigivningen.

En liten skrift hittade dock in till oss genom fångvårdsstyrelsens och fängelsemyndigheternas nådiga medgivande. ”Solglimt” hette visst det lilla bladet som var omtyckt av fångarna men alldeles otillräckligt. Hur liten och sällsam den än var gav den oss dock några inblickar om världshändelserna, såsom världskrigets utbrott och i stora drag dess förlopp.

I gemensamheten hade jag betydligt större möjligheter iakttaga både befällets och bevakningsmännens egenskaper. Efter vad jag kunde finna satte direktören för fängelset sin prägel på hela bevakningen. Inom hela vaktstyrkan rådde strängt militär disciplin, som utgick från Wollin. Fanjunkare, överkonstaplar, underkonstaplar, konstaplar lydde blint vad Wollin

befallde. De vågade inte annat. Något helgjutet kamratskap inom bevakningskåren kunde jag inte märka. Ett råskinn till bevakningsman rapporterade minsta lilla förseelse hos fångarna, och ju rapportgalnare han var, desto större befordringsmöjligheter gav detta hos Wollin. Smög sig någon bevakningsman till att visa större humanitet mot fångarna, riskerade han att bli betraktad som olämplig och gick miste om befördran.

Genom detta system snedvreds hela meningen med fångvården, i den mån en sådan existerade. Desto mera framträdde den otroliga brutaliteten, som från moralisk om än inte juridisk synpunkt måste vara mer brottslig än det mången fånge gjort sig skyldig till. Om Wollin och andra i ledningen trodde att denna behandling skulle verka avskräckande för framtida brott, misstog den sig grundligt. De flesta övergreppen skedde i smyg och blev kända endast av dem som drabbades samt befäl och vaktmanskap. Men både jag och Rosberg fick genom egna erfarenheter kännedom om behandlingen.

Rosberg hade smuggelvägen fått i sin hand en bok av Fransisco Ferro, den nya skolans grundläggare i Spanien. Under en tobaksrazzia som även omfattade bokbinderiverkstaden, föll den i bevakningens händer och troligen på Rosbergs plats. Han blev nu uppkallad till Wollin, som krävde att Rosberg skulle omtala av vem han fått boken. Rosberg vägrade. Wollin blev rasande och skrek att om Rosberg inte talade om av vem och på vad sätt han fått boken, så skulle Wollin sätta honom på en plats, där varken sol eller måne skulle nå honom. Det var naturligtvis källaren, Långholmens värsta helvete, han åsyftade. Rosberg stod fast i sin vägran. På Wollins befallning överfölls nu Rosberg av överkonstapel Hurtig och andra vakter. Rosberg skulle nu föras till ”Järnburen”. Men innan dess blev han slagen och sparkad så att han till slut förlorade medvetandet. I två timmar låg han sedan på golvet i buren medan Wollin och den tillkallade läkaren promenerade utanför för att avvakta utgången.

Fångar som var kommenderade på handräckning såg misshandeln och en av dem, han hette Jönsson och var från Lund, kom nerspringande till tvätteriet, där jag vid denna tid arbetade, och skrek: De slår ihjäl Rosberg! Därpå försvann han snabbt ut igen. Konstapel Wretholm stod ute på golvet i tvätteriet och jag i hans närhet. Hans ansikte avspeglade djupt bekymmer. Jag själv och övriga fångar greps av vrede och oro. Några detaljer fick vi dock inte veta genast. Men ryktet spred sig i alla verkstäder och liksom hos oss i tvätteriet avstannade arbetet. Detta var på eftermiddagen och när fångarna marscherade från sina arbetsplatser upp till gemensamhetslokalen märkte man oron och spänningen. Redan i vakten, som vi alla måste passera, var bevakningen förstärkt och fanjunkaren var närvarande. I lokalerna viskades nu allmänt om Rosbergs behandling; handräckningsfångarna kunde berätta. De stora grindarna till varje gemensamhetskorridor stängdes och låstes, vilket annars aldrig förekom. Förstärkt bevakning posterades utanför grindarna. Aftonbönen hölls med grindarna låsta. Stämningen bland fångarna var nu sådan att gränsen för allmänt uppror låg nära. Och utbryter uppror bland fångar, då blir det hämningslöst som hos en naturkraft.

Rosberg dömdes till hård extra bestraffning men till källaren kom han inte. Hans hälsa var redan förut undergrävd och detta ledde till en försämring. Han erkände aldrig varifrån han fått boken.

Fransisco Ferrar blev utpekad som ledare för revolten mot katolska prästernas och jesuitmunkarnas kyrkoterror och genom deras inflytande dömdes han till döden och avrättades i fästningen Montnick den 13 oktober 1909. Revolten krävde flera hundra dödsoffer men Ferrar deltog inte i den. Som den nya humana skolans grundläggare blev han helt bannlyst av präster och jesuiter. Han vann sympatier över hela världen för sina idéer. Jesuitbödlarna i Spanien fick nu ett värdigt sällskap med sin broder i Christo: fängelsedirektör Wollin på Långholmen.

Jag kom att arbeta tillsammans med en fånge som hette Johansson och var från Höganäs. Han var 25-30 år. Av någon anledning hade han kommit i delo med bevakningen, varför han greps och förpassades ner i källaren. Han blev också slagen och sparkad. På den tiden gick vakterna i stövlar — ett bruk som började avtaga under min fängelsetid — och att bli sparkad utan urskillnad på kroppens olika delar kunde få långvariga följder.

Långholmskällaren har jag aldrig sett. Men flera av de fångar som stiftat bekantskap med den har berättat om den och deras berättelser överensstämmer med varandra, varför jag på goda grunder antar att deras beskrivningar är riktiga. En ganska brant trappa leder ner till källaren.

Öppna för Amaltheamännen av Hannes Sköld

Andras sång går opp för världens troner
eller virvlar bort i viraksröken
vilken tänds för några hjältespöken
eller för en murknad nuckas ben
eller mänskoslaktens bataljoner
eller kanske för en gammal trasa
som har fladdrat över slagfälts fasa
varest suckar och granater ven

Men jag vill ej sjunga för de döda
och ej heller för det glada livet
som blev lättingar och lollor givet
till förströelse och tidsfördriv
Huru tungt i glädje att föröda
timmar, vilka fylls av andras tårar!
Ack, att ligga död som lik på bårar
är ett liv mot dessa bröders liv

Alltid stiger dagen lika dyster
alltid sjunker natten lika däven
aldrig styr en tankefarkost stäven
hän mot hoppets Vinland för de tre.
Hopplöst ser de sommarens sparvlek yster,
hopplöst hör de vinterstormen vina,
hopplöst ser de höst och vårar tina
i de dömdas domnande armé

Liv, ack liv, som blev i sten begravet,
skall en gång ej dina grifter rivas
och av blommor dina vallar livas,
varest nu blott smutsigt ogräs gror!
Hör på bruset ifrån mänskohavet!
”Ned, i murar, som oss arma skiljen!
Ned i grus den grymma grå bastiljen!
Ge dem åter åt sin far och mor.

Denna dikt publicerades i februari 1914. Hannes Sköld var en känd gestalt i den radikala rörelsen. Han var språkforskare, medförfattare till skriften Det befästa fattighuset och skrev den kända dikten Första maj, första maj, varje sliten kavaj. Senare blev han ordförande i den

socialistiska studentorganisationen Clarté.

Nedför denna störtades nu Johansson av tvenne vakter. De höll i var sin arm på Johansson, så ryckte de armarna bakåt samtidigt som de knuffade kroppen framåt. Johanssons fall var så våldsamt att han fick en bristning i bröstet. Han blev liggande på golvet nedanför trappan och utsattes där för ytterligare misshandel, slag och sparkar. Under vår vistelse klagade han ofta över smärtor i bröstet efter den behandlingen. Det troliga är att han kom att få men för livet.

Jag fick av olika fångar höra, att när en fånge inte längre stod ut utan började skrika på det sätt jag förut beskrivit, så stormade fångvaktarna in i hans cell, slog och sparkade honom och släpade honom till antingen ”Järnburen” eller särskild, madrasserad cell. Fångvaktarna använde sådana tillfällen till att ohämmat slå och sparka fången och släpa honom längs korridoren till isoleringscellen. Jag fick en förklaring till de ofta förekommande skriken och bullret från min egen långa celltid, som alltid gjorde mig djupt beklämd. Men i gemensamheten blev man icke heller fri från dem.

Ibland när vi var ute på rastning, varvid nästan varje fånge gick med framåtlutad överkropp, sänkt huvud och blicken envist riktad mot marken samt med händerna på ryggen, kunde vi höra skärande skrik plötsligt bryta igenom tystnaden. De kom från fångar i källaren. När skriken därifrån bröt fram hände det att vakter kvickt kom till dessa gluggar, satte en dyna för och placerade en stenplatta ytterst. Därmed ville de hindra skriken att tränga ut.

Då jag själv icke sett hur källaren såg ut, måste jag lita till fångars utsago. Enligt dem bestod cellens avbalkning på två sidor av vertikala, grova regler med visst avstånd. Mellan dessa burar eller mellan burens regelvägg och murad vägg gick en smal korridor till byggnadens yttervägg och där i ändan släpptes ljuset in genom fönstergluggen, som var synlig utifrån vår promenadgård. Det sparsamma ljuset som trängde in i korridoren från det genomsmutsiga gluggfönstret måste sedan reflekteras i rätt vinkel mellan reglarna för att ännu sparsammare ge lite ljus åt fången i cellen där. Wollin skrek ju åt Rosberg att han skulle sätta honom där varken sol eller måne skulle kunna skina på honom och Wollin visste i detta fall vad han hotade med. Fången i källaren fick där aldrig se vare sig sol eller måne, dagsljus blev starkt dämpat och om natten måste det ha varit hemskt. Till råga på allt fanns i källaren stora, farliga råttor, som härjade bland fångarna. De gav också upphov till att fångarna skrämde utfor i förfärliga skrik. Både Johansson och andra fångar berättade samstämmigt att det hände att de ilska råttorna hoppade upp på dem och ville bitas och att de med armar och ben måste värja sig mot dem.

Nere mot golvet på den ena regelväggen var en skjutbar matho placerad. Den hade tre skålformiga fördjupningar. Den ena var avsedd för potatis, den andre för supanmat och den tredje för vatten. När maten gavs drogs hon utåt och ifylldes och fördes sedan in i sitt läge åt fången. Vid sidan om hon var en träsked fastgjord i en smal kedja. Men träskeden kom sällan till användning, enär fången i sin ödelagda sinnesbeskaffenhet bröt sönder den eller bet sönder den och sedan med handen måste fånga upp vattnet eller supanmaten. Potatisen åts oskalad. Det hände att fången låg på golvet invid hon och sörplade i sig vatten och supanmat direkt med munnen. Så nära djurets stadium drevs han av den behandling han fick!

Generaldirektör Sigfrid Wieselgren i fångvårdsstyrelsen måste ha vetat om detta, då källaren ofta kom till användning för misshagliga fångar ända till hans avgång. Så fort ombytet skedde i fångvårdsstyrelsen och Almquist blev överdirektör förbjöd han bruket av källaren som förvaringsplats åt fånge. De som fanns kvar i källaren skulle föras därifrån. Hur många de var är mig obekant men de måste ha varit flera. Jag fick höra talas om tre av dem.

En av dem hette Hansson och han hade hållits fängslad i källaren 18 månader i följd. När han —

fullt vansinnig — kom upp i luften igen föll de murkna sista klädtrasorna sönder. Han skickades omedelbart till ett hospital i Växjö och hans vidare öden är mig obekanta. Det berättades om Hansson att han åt sin egen avföring, kletade den på väggarna, gick ibland naken, rev sönder sin madrass och spridde ut madrasshalmen över golvet och låg där som ett djur. En annan fånge hade hållits fängslad i källaren under 16 månader i följd, en tredje något kortare tid.

Kanske som en hämndeakt för att jag inte visade samma trälmentalitet som övriga vid Wollins besök på skräddarverkstaden, då jag satt kvar på bordet och arbetade, fick jag omsider kommendering till arbete i tvätteriet, en av de mest påfrestande sysselsättningarna.

Tvätteriet var omodernt till sin utrustning och arbetet där blev därför synnerligen tungt. Det sysselsatte sex ordinarie och två extra fångar — allt under uppsikt av en bevakningsman, som blev den genomhyggliga Wretholm. Jag kom att bli bas för detta arbete och samarbetet med Wretholm blev under hela det år jag kom att stanna kvar i tvätteriet det allra bästa. Han lade sig aldrig i arbetet utan fick jag helt sköta det efter mitt eget huvud. Han oroade heller aldrig fångarna där med några ingripanden. Kamratskapet mellan oss alla blev därför mycket gott. Vi ombesörjde tvätten inte bara för Centralfängelset utan även för Kronohäktet, inalles omkring 600 man. Arbetet måste drivas energiskt för att hinna med hela tvätten för veckan, tvättad, torkad, manglad och hoplagd i ordningsföljd. Sommartid blev det värst, då fångarna hade linnekläder och dessa skulle tvättas för ombyte. Vid sådana tillfällen fick vi hela berg av tvätt. Dessa kläder var också mycket tungsamma att arbeta med. Dessutom fick vi i tvätten även bevakningsmäns tvätt och diverse annat. Altarduken till kyrksalen fick jag på mitt särskilda konto och för att jag alltid gjorde den så fin gav prästen mig extra böcker i lån, böcker jag särskilt gillade.

På lördagen inräknades tvätten och lades i blöt och under söndagen gick jag dit ner för att koka upp ett par kok. Då var jag alltid ensam och fick jag då någon giltig anledning att slippa gudstjänsten. På måndagsmorgonen sattes full fart och då infann sig även de två extra, som fick vara kvar t.o.m. torsdagen. Ångan blev nu så tjock att vi knappast såg varandra. I sina rörelser såg de ut som skuggfigurer. Fast vi hade minimalt med kläder på oss, blev vi genomdränkta av svett och fukt. De kokta kläderna vaskades i en apparat som sköttes av två man. Den tog på krafterna. En stockholmare, ung och till synes i god kondition, föll omkull avsvimmad. Han orkade inte med detta tunga arbete under hög, kvalmig värme. Kläder, som inte blev rena i vaskapparaten, måste borstas för hand med grov borste. Två man höll på med det. Allt i strumpväg gick igenom tvätten varje vecka och måste särskilt behandlas. Tvättarna plägade passa på och valka sina egna strumpor vid dessa tillfällen. De gjorde det skickligt. Strumporna blev då tjockare och mjukare, som filt.

Denna valkning var strängt förbjuden av Wollin, men Wretholm låtsades icke se det och jag lät dem valka färdigt. Någon glädje skulle de väl få känna för sitt verkligt goda arbete. På torsdagseftermiddagen var vi färdiga med tvätten, under fredagen genomfördes mangling — mangeln drogs för hand — och på lördagsförmiddagen räknade jag och lade i ordning all tvätt. Genom denna arbetsordning fick mina fem kamrater lindrigare på fredagen och nästan alldeles ledigt på lördagen. Klagomål på tvättens beskaffenhet avhördes aldrig under det år jag var där. Kokningen var jag också noga med, för det underlättade arbetet. Den företogs i två cementkar på omkring 1 000 liter vardera. Sköljbassängen var så rymlig att vi ibland badade i den och t.o.m. kunde ta ett par simtag. Fast det var av Wollin förbjudet.

De som hamnade i tvätteriet hade mycket svårt att komma därifrån igen och därför ansågs detta arbete som en sorts straffkommendering. I brist på annan ventilation måste under vintern alla fönster hållas öppna under själva tvättningen, de första fyra dagarna i veckan. Men under de kalla dagarna bidrog detta bara till att ångan i tvätteriet blev ännu tjockare. Den kondenserades till

vatten på de kalla väggarna och allt blev genomdränkt av vatten och fukt. Då vi inte hade tillgång till ombyteskläder måste dessa torka på kroppen. Fysiskt svaga personer stoppade inte någon längre tid i detta klimat och även de starkaste bröts ned. Det hjälpte inte att någon fånge klagade över arbetet och anhöll hos Wollin att bli förflyttad. Det gjorde jag också, utan resultat. Wollin visste nog vad han gjorde då han kommenderade mig dit. Reumatism blev oundviklig.

Jag hörde talas om en fånge som inte stod ut med sitt arbete på annan avdelning och därför gång efter annan anhöll om att få annat arbete men förvägrades detta. Han tog då en yxa och högg av fingrarna på sin ena hand. Då fick han sin önskan uppfylld och förflyttades. Men det kostade fången invaliditet för livstid. Så onormalt, brutalt, hänsynslöst drev Wollin sitt fångvårdssätt. Jag tvangs nu in på något liknande. Anhålla om förflyttning var lönlöst. Det hade jag gjort flera gånger utan resultat. Min fysik, hur stark den än var, skulle inte hålla ut hur länge som helst. Men hur skulle jag kunna göra mig omöjlig där och komma därifrån levande? I tysthet gick jag en tid och funderade över detta. Slutligen beslöt jag mig för att skälla min ena hand och arm.

En söndag gick jag ner i tvätteriet för koka en omgång tvätt medan gudstjänsten pågick. Om jag höll handen en längre tid i den kokande luten, skulle det kanske lyckas. Nog puttrade det i den med kläder fyllda grytan eller cementkaret men vattnet var inte tillräckligt hett för att göra avsedd verkan. Jag förde handen ända ner till armbågen och höll armen där. Smärtan var svår men när jag kallsinnigt drog upp armen igen var den endast lätt kopparröd. Det var inte tillräckligt. Jag bet ihop tänderna och stoppade ner armen i luten igen. Den här gången höll jag den kvar ännu längre. Men inte heller nu var luten tillräckligt het för att koka armen. Det skulle i så fall ha dröjt alltför länge och jag tordes inte uppehålla mig längre i tvätteriet. Armen var ännu rödare och värken svår. Jag måste dock avbryta för denna gång och gå upp till min bostadscell i gemensamheten. En längre bortvaro hade väckt uppmärksamhet. Mina medfångar där lade märke till min röda hand men jag skyllde på de varma kläder jag tagit i under kokningen.

Även i gemensamheten fick vi regelbundna karbad under uppsikt av bevakningsmännen. När jag klätt av mig och steg ner i badvattnet kände jag att det var hetare än jag ville ha det men jag steg dock i. Just som jag lade mig ner kände jag en brännande känsla på framsidan i bröstet. Något sådant hade jag aldrig känt förr. Jag fortsatte badet men kände mig inte bra efteråt. Vad kunde det ha varit för konstigt, intensiv smärta? Vattnet hade jag inte själv tappat i karet utan det utförde annan fånge åt oss alla.

Endast ett par dar efter detta bad blev jag mycket sjuk. Jag anmälde mig till läkaren för besök. Det var dr Djurberg som var läkare. När jag hade kommit in till honom i sjukstugan på besökstid och i ordningsföljd endast såg han på mig, frågade var jag arbetade och då svarade: i tvätteriet, befallde han att jag skulle återgå till arbetet där. Wretholm hade fått uppgift om att jag skulle gå till läkaren och när jag kom in i tvätteriet såg han genast att jag inte var som förr och frågade hur det var med mig. Jag svarade honom att jag kände mig sjuk men läkaren undersökte mig inte utan bara befallde mig att återgå i arbete. Wretholm viskade då till mig att jag inte behövde ta i så hårt, utan ta igen mig lite så kanske det blev bättre.

Nästa dag var jag ännu sämre och stannade kvar i sängen. Rapport om detta gick till Wollin och upp kom han åtföljd av överkonstapel Hurtig, fanjunkare och ett par-tre konstaplar. Wollin gick fram till sängen, slet filten av mig och befallde sina mannar att föra mig ner i arbetet. Någon temperatur hade ju inte tagits men så sjuk som jag då var måste jag ha haft mycket hög feber, jag skulle tro omkring 41 grader.

Nedförd i tvätteriet av Wollins garde övertogs jag av Wretholm som fick order att jag skulle fortsätta mitt arbete där. När de andra gått kom Wretholm till mig och viskade att jag kunde få

lägga mig på en av träbritsarna som gick längs väggarna vid mangeln och som annars användes att lägga tvättkläder på. Jag behövde inte arbeta, viskade han, för han såg ju hur sjuk jag var. Men han ville att jag skulle hålla tyst med att jag inte behövde arbeta.

Jag låg hela dagen på träbänken, orkade ingenting. Mina medfångar var snälla. De tog mitt jobb också. Dagen därpå låg jag hemma igen och nu fördes jag till läkaren utan att jag bad därom. Wollin ville säkert först förvissa sig om att jag spelade sjuk och sedan döma mig till extra straff för vägran att arbeta. Jag hade fått extra bestraffning förut med hårt nattläger medan jag var i tvätteriet. Dr Djurberg endast såg på mig och sade åt sjukvårdaren att jag skulle återföras till arbetet. Men nu gick jag fram till Djurberg och bad honom bevakande att undersöka mig. Visserligen kände jag mig åtskilligt bättre än dagen dessförinnan då jag besökt honom, sade jag, men bad i alla fall om en undersökning. Föraktfullt och nonchalant sade han åt sjukvårdaren: tag temperaturen på honom. Jag kommer ej nu så här många år efteråt ihåg exakt hur hög febern var. Men jag hade omkring 40 grader, möjligen 39,7. Jag blev själv förvånad för jag kände mig just då faktiskt bättre. Jag drog slutsatsen, att när jag hade så pass hög feber nu och kände mig bättre, så måste jag haft inemot 41 grader när Wollin slet filten av mig. För då flimrade det för ögonen och tankarna ville inte fungera.

Djurberg själv såg förvånad ut och befallde kallt att jag skulle intagas på sjukhuset. Därmed slutade mitt arbete i tvätteriet. Min stora tur och lycka var Wretholm. Utan honom hade jag stupat. Med sin förstående och mänskliga läggning, som han måste smygga sig till att visa, räddade han mitt liv. En annan vakt hade kunnat tvinga mig till att arbeta så sjuk som jag var och det hade jag inte orkat med.

Den extra bestraffning jag fått medan jag arbetade i tvätteriet var i arbetets början. Mina händer hade under tre års tid varit vana vid skradderiarbete och var för mjuka för det krävande arbetet i tvätteriet. Obligatorisk gymnastik förekom i gemensamheten en stund vissa dagar. Det var vanlig Ling-gymnastik men också ställning och bom att klänga i och stärka armarna på. Jag tyckte om dessa gymnastikstunder. Under cellisoleringen hade jag själv utövat enkel gymnastik. Men genom arbetet att dagen i ända draga tvätteriets vaskapparat hade jag fått flera stora vattenblåsor i händerna.

När jag infann mig till gymnastiken en dag under sådana förhållanden med händerna bad jag löjtnant Wahlberg, som förde kommandot, att få slippa gymnastiken den dagen och visade honom mina händer, alldeles blåsiga. Han ansåg att jag skulle delta. Då jag stod på mig och menade att jag med sådana händer inte kunde klänga i ställningar och ha armrörelser på bommen, fräste han av mig med: Ni vägrar alltså att delta i gymnastiken! Vänd till en av vakterna befallde han så: för upp honom. Så blev jag uppförd i min korridor och sedan nedkallad till Wollin, som utan vidare utdömde 14 dagars extra bestraffning med tre dygn hårt nattläger för vägran att delta i gymnastiken. Men jag hade inte vägrat, utan anständigt anhållit om att bli befriad denna gång.

På sjukstugan fick jag nu stanna länge och bra nära för resten av mitt liv. Sjukrummet var ganska rymligt med flera sängplatser och relativt snyggt. Förutom jag själv låg några andra sjuka fångar här och en av dem dog, en aldrig man med helvitt hår och intelligenta drag, vittnande om lyckliga dagar i det förgångna. Vad som första gången fört honom till detta elände vet jag inte men jag tyckte det var hemskt att han hamnat där och nu fick sluta sitt liv där, utan kontakt med de sina därute.

Sjukvårdaren, en lång, smärt, svartmuskig man med ett skadat öga och något darrande händer, hade översynen av sjukstugan. Under sig hade han en sjukvårdskunnig fånge i 25-30-årsåldern, en hurtig, glad och i allo präktig gosse, som ständigt vistades i sjukstugan och höll uppsikt över

oss sjuka. Om något allvarligt inträffade kunde han genast meddela sig med sjukvårdaren och denne med läkaren.

Det var först sedan långt om länge jag av denne fånge fick veta vilken sjukdom jag hade. Min behandling blev isblåsa på hjärtat under lång tid och fem gånger om dagen en matsked salicylsyra. Men febern släppte inte. Digitalis fick jag också och efter en tid strofantin. Av detta ordinerades jag sex droppar tre gånger dagligen. Men genom den ordinarie sjukvårdarens förbiseende fick jag nio droppar tre gånger dagligen av detta starka gift. Efter flera dagars behandling med strofantin höll jag på att gå åt. Jag måste kasta vatten i ett, endast några droppar åt gången, med väldig smärta. Dessa droppar urin åtföljdes av slamsor med en röd blodfläck i kanten på varje slamsa. En läkare förstär varför dessa slamsor följde med urinen och varifrån de kom. Det var rena helvetet. Jag kunde inte ligga på rygg, inte på magen, inte på någondera sidan, endast på tre kvart på höger sida. Pulshastigheten höll sig under lång tid på 130 slag och däröver. Jag badade i svett, dag och natt, vecka efter vecka. Sjukvårdsfången kunde vrida svetten ur skjortan. Någon dietmat fick jag inte men jag fortsatte min vegetariska kost och åt inte kött, fläsk eller sill. Någon kompensation för detta fick jag inte i form av större rationer av annan mat. Men min vilja var okuvlig. Värst tyckte jag det var med surlimpan, så degig att jag som andra fångar rullade kulor av den. Och så den eländiga korngrynsgröten, som alltid var halvkokt med svällande gryn efteråt i magen. När jag åt endast ett par tre skedar av denna gröt i ransonen var det som om hela min kropp kom i skälvning, hjärtat fick inte plats och ville liksom spränga sig ut ur bröstet. Mjölgröten var det bästa och utan den vet jag inte hur det gått.

Febern rasade med samma intensitet under tre månader i en följd. En gång sade dr Djurberg — som gjorde nästan dagliga visiter i sjukrummet att det var ”en envis man med sin feber. Jag har gjort vad jag kunnat och kan inte göra mer”. Han lät mig förstå en gång att salicylsyran kan angripa huvudet eller magen vid en längre tids användning och undrade om jag kände verkningar av den. Huvudet stoppade men magen begynte svikta med begynnande magkatarr. Det var därför den halvkokta korngrynsgröten var så olämplig. All mat jag serverades undersöktes genom att röra i den med sked och sjukvårdsfången anförtrodde mig att även mina ombyteskläder ytterst noga undersöktes.

Det var nog Wollins mening att taga livet av mig här så oskuldfullt omärkligt. Det hade blivit en liten notis i en tidning om händelsen och så vore den saken avverkad. Men min vilja var stark. Jag släppte inte efter utan faktiskt betvang mitt sjuka, oroliga hjärta att lugna ner sig. Isen i isblåsan smälte snart och blev ljumt vatten. Men viljan smälte inte. Med intensivaste fantasiföreställning försatte jag mig bort från sjuksängen, plågan och fängelset. Kroppen låg där den låg, men min inre människa satt i en roddbåt ute på den stilla sjön. Ensam rodde jag där, hörde det rogivande droppet från årorna, skvalpet från årtagen, beundrade den bedårande sommarkvällens himmel med lite rödlätta strimlor och jag sjöng: Härlig är kvällen, fridfull och ren, Solen kring fjällen, sprider sitt sken. Skogarnas älvor binda en krans, midnattens drottning tråder en dans.

Om och om igen försatte jag mig bort ur fängelset. Jag var inte sjuk. Jag var fri och ute på sjön med min båt. Jag sjöng ”Dold mellan furorna” och andra små sånger och levde mitt liv därute. Där var frid och ro. Mitt sjuka hjärta fick liksom vila, fick en lugnande medicin.

En kväll, och jag var den kvällen ännu sjukare än förut, kunde jag inte resa mig upp, inte ligga — hjärtat ville inte längre. Då hörde jag: Hurra, hurra, hurra! hurra! Vad kunde det vara? Jag hörde Internationalen spelas! Var det röster från kamrater därute, som inte svek oss Amal thea-män? Det var sorl av människoröster. Jag kunde inte frigöra mig från tanken, att det var kamraterna därute som jag hört. Det gav mig nya krafter!

Många, många år efter denna kväll talade bagare Nils Lindkvist om för mig att han och hans Anna var med på den turen runt Långholmen. Ungsocialisterna i Stockholm hade en utflykt utåt Mälaren och de bad kaptenen gå runt Långholmen för att hälsa Amalthea-männen och det gjorde han ett par varv. Därvid spelades Internationalen och sjöngs arbetarsånger och hurrades för oss. Dagen efter hade borgartidningarna varit ovettiga mot kaptenen för att han gjort på detta sätt. Men mig gav detta i det ögonblicket en ovärderlig glädje.

Pastor Carlman avlade ett besök hos mig en dag. Det var den enda gång jag såg honom på sjukstugan under de fyra månader jag låg där. Han kom direkt fram till mig och satte sig på sängkanten. De övriga sjuka ägnade han sig inte åt. Han var till ålder kommen och var i själva verket en snäll och hygglig man men mycket konservativ i tro och åsikter. Det var han som gav mig rikligt med böcker för att jag tvättade altarduken och annat smått för kyrksalen.

Han sade att den sjukdom jag hade, den kunde jag inte överleva. Det är en sjukdom som inte går att bota. Han undrade därför om jag hade någon sista önskan att framställa. Nej, svarade jag, det har jag inte. När han hörde det besvärade han sig inte mer utan reste sig och gick efter att ha sagt adjö. Den andre prästmannen, Ehrenborg, var mera frisinnad och hade ett ljusare sinnelag men han kom aldrig på besök i sjukstugan. ”Jag var hungrig och I gåven mig icke att äta, sjuk och I besökten mig icke”. Jag låg och tänkte . . .

Fast jag visste att mina ombyteskläder noga undersöktes innan de skickades innan de skickades till tvätteriet, skrev jag en liten lapp och rullade ihop. Det lilla brevet var ställt till Rosberg och omtalade med några ord min belägenhet. Den hårt hoprullade papperslappen stoppade jag in i min ombytta tvätt. Jag hade faktiskt ingen förhoppning att den skulle nå Rosberg. Men det underbart märkliga inträffade. Att inte den lilla rullen föll ut redan vid undersökningen utanför sjukstugan men sedan föll ner på cementgolvet i tvätteriet, bland en sådan massa tvättkläder! Och att fången som såg den, inte nonchalerade den lilla obetydliga rullen utan tog upp den och gick avsides och vecklade upp den i smyg och läste den. Det hela var rent otroligt!

Jag fick aldrig veta vad den vaksamme fången hette. Denne kunde inte heller personligen sammanträffa med Rosberg på bokbinderiet men han lämnade papperslappen till en annan fånge med tillsägelse att försöka smuggla den till Rosberg. Och det lyckades. Rosberg lyckades sedan smuggla den vidare till Axel Holmström och han och ungsocialisterna i Stockholm slog genast larm i tidningen Brand. Men de ordnade också genast med att hovläkaren, professor Edgren skulle besöka mig. Vilken härlig solidaritet från fången i tvätteriet, via Rosberg till Axel Holmström och ungsocialisterna!

Doktor Djurberg kom på sitt rutinmässiga besök men hade denna gång en herre med sig. De kom båda fram till min säng. Den främmande herren hälsade vänligt och bad att få undersöka mig. Han knackade och lyssnade och visade särskilt intresse för vänstra axeln och skuldran. Ingen gång förut hade jag blivit så noga undersökt. Och vilken humanitet strålade inte ut från denne läkare! Jag tyckte att hans blotta närvaro gav mig krafter. En verklig mänsklig själ i allt detta elände. Jag visste inte vem han var och att han blivit skickad av Axel Holmström utan tänkte att doktor Djurberg, som sagt att han gjort vad han kunnat, tagit en annan kollega med sig för konsultation. Efter undersökningen klappade denne läkare mig på min vänstra axel och sade milt och hoppfullt, att nu hade jag gått igenom det värsta.

Genom den sjukvårdande fången fick jag omsider veta att jag haft vatten i högra lungsäcken, reumatisk feber, inflammation i hjärtats inre hinnor. Genom den höga hjärtverksamheten hade jag råkat ut för en hjärtförstoring och när hjärtat då inte fick plats hade det börjat tränga undan andra organ, ett slags hjärtförflyttning. Det hade lyckats med långvariga kompresser få lungsäcken fri

från vatten. Någon tid efter professor Edgrens besök utbytte Djurberg salicylsyran med aspirin och nu släppte febern, som under tre månader hållit sig vid 39-40 grader. Djurberg blev själv förvånad och förklarade att det kunde inte vara aspirinet som tog ner febern, utan den var helt enkelt utbrunnen. Under en tid framöver togs tempen fem gånger dagligen och svängningarna var stora mellan 35-39 grader vissa dagar.

När jag så småningom skulle börja lämna sängen höll inte benen. Sjukvårdsfången ledde mig fram och tillbaka på golvet en stund i taget för att jag skulle få stadga igen. Smaken hade jag totalt förlorat och nu måste jag — efter fem år — bryta min vegetariska livsföring för att få smaken tillbaka

Det var de nära fyra åren i ensam cell med kalla stenväggar och dålig ventilation då den lilla fönstergluggen var stängd under halva dygnet under ett helt år och sedan ett år i tvätteriet i gamla lokaler och med otidsenliga tvättmetoder — det var detta som låg bakom min sjukdom. Möjligen hade jag genom tvättkläderna blivit utsatt för infektion. Men det hade inte behövt bli så svårt om inte Wollin och även Djurberg visat sådan likgiltighet i början av sjukdomen. Detta höll dock på att kosta mig livet. Min starka fysik, grundad genom arbetet i hemmet med skog och jordbruk och näringsrik mat, bröts ner genom hänsynslös brutalitet och urgammalt konservativt system, som drabbade inte bara mig utan alla under Wollins knektvälde.

Någon gång fick vi äran av en grupp riksdagsmäns besök. En grupp på 3-4 stycken kom ett par gånger under min Långholms-tid och det gjordes då i förväg stort väsen av detta inom anstalten. Allt skulle då se så bra och välordnat ut som möjligt. Wollin ledsagade herrarna och släppte dem inte ett ögonblick. De fördes dit han ville men ingen annanstans. Någon smög sig till att viskande samspråka med någon fånge i närheten, men Wollin var då kvickt framme och både riksdagsmannen och fången skildes från varandra som tagna på bar gärning. Fången kunde ju också löpa risk att bli utsatt för extra bestraffning efteråt eller på annat sätt trakasserad för djärvheten att tala med riksdagsmannen. Även jag stod på avstånd i mitt arbete som andra fångar och åsåg herrarnas besök och vi tyckte efteråt att det var rena ynkedomen se dessa representanter för landets högsta institution förhålla sig som rädda harar inför en liten fångknekt. Deras besök hade kunnat få betydelse om de utan rädsla för Wollin besvärat sig med att sätta sig in i förhållandena, sett bakom kulisserna, talat öppenjärtigt med fångarna, som kunna ge dem goda tips för inspektionen. I riksdagen hade de efteråt kunnat påtala de värsta grymheterna som försiggick i riksdagens omedelbara närhet, på en av landets största anstalter, där fångvård skulle utövas och bekostas genom riksdagens beviljade anslag. Deras skygghet och ödmjuka-tjänare-attityd under Wollin framkallade endast förakt och löje hos oss fångar. Den hemska källaren användes oberoende av deras besök lika flitigt, järnburen likaså. Och behandlingen var lika brutal. Inspektion fann vi inte riksdagsmännens besök vara och någon annan inspektion märkte jag aldrig. Wollin härskade här, enväldigt.

Genom skiftet av generaldirektör för fångvårdsstyrelsen inträdde en stor förändring. Maten blev mera omväxlande, bättre sammansatt, smakligare och mer näringsrik. Källaren förbjöds som förvaringsplats av fångarna, järnburen fick endast i trängande undantagsfall begagnas. Även andra lättnader förmärktes. En klassförordning genomfördes samtidigt, så att de fångar som skötte sig bra fick utsikt att komma upp i den bästa klassen, varifrån de hade utsikt att få fängelsetiden förkortad genom villkorlig frigivning och för livstidsfångarna tidigare beviljad nåd. Idén med detta var inte så tokig men den genomfördes valhant och vann därför inte i början fångarnas förtroende. Wollin och hans drängar var ju också komplett olämpliga att genomföra programmet enligt dess anda och avsikt.

Rosberg, Stern och jag fick inte vistas tillsammans i gemensamheten. Vi fick därför bara på

söndagarna i kyrksalen se en glimt av varandra. Stern med sitt lugna temperament gick någorlunda fri från Wollins hämndkänslor. Fast även om Rosberg och jag främst utsattes fick även Stern känna på de wollinska knektfasonerna.

Alla tre kom vi bra överens med våra medfångar. Jag kom aldrig i delo med dem på något sätt och inte heller med vaktpersonalen. Inte ett ont ord växlades mellan mig och de medfångar jag kom i beröring med. Flera av dem var både intelligenta och lätta att umgås med. Med en psykologiskt riktig behandling skulle de allra flesta kunnat återvända till friheten och bli som vanliga medborgare i samhället. Men ack, genom de wollinska metoderna förstördes många av dem för alltid.

Visst fanns här ett fåtal svåra förbrytare. Men jag var övertygad om att därute, i full frihet, gick ännu större. Människor som tog livet av många genom att utsätta dem för undernäring, ohygien och slit.

Härnösand

Över fyra månader hade gått sedan jag insjuknade och min hälsa hade stadigt förbättrats. Då fördes jag plötsligt en dag med tåg bort från Långholmen tillsammans med två vakter. Resan gick från Stockholm över Ånge och Sundsvall med tåg och därifrån med båt till centralfängelset i Härnösand. Det var nog så riktigt vad Henning von Melsted skrivit: Så länge Amalthea-männen hålles i fängelse, står ovädersmoln över Långholmen. Vi fick nu inte längre förvaras i samma fängelse. Rosberg transporterades till Göteborg och jag norrut medan Stern kvarhölls på Långholmen. Detta var hösten 1913.

Under resan i fångvagnen satt jag hela tiden belagd med handbojor i en liten skrubb med en golvyta på omkring 1 m². I Sundsvall fick jag stanna under en natt i fängelset och nästa morgon fördes jag över till en hytt i båten till Härnösand. Utan att jag givit minsta anledning härtill blev jag i Sundsvall belagd med en grov kätting kopplad om bägge smalbenen. Kättingen var så avpassad i längd att jag kunde ta ut stegen. Med denna rasslande kätting måste jag bestiga båten, passera folket på kajen och upp på båtens däck. Alla glodde på mig. Inte visste de att jag bar denna kätting om mina båda ben för att jag velat försvara dem mot storsvenska rovdjur. Jag fick långt senare veta att transporten företogs sjövägen av säkerhetsskäl. Händelsen vid Liljeholmen när jag transporterades från Karlskrona till Långholmen kunde upprepas.

Stark kuling gjorde att båten rullade och dök och när jag kom fram till kajen i Härnösand upprepades samma kättingtrassel. Kättingen fastnade i båtkanten vid landgången, men jag kom loss och folket glodde på mig som om jag kommit från en annan planet i världsrymden. Att inte svenska fångvården passade på att ta betalt av publiken för en sådan attraktion! Inkomsten skulle räckt till många klosettpapper. Varje cellfånge fick nämligen bara 14 klosettpappersblad per vecka. Räckte inte dessa — i papperslandet Sverige — fick lorten stanna kvar i stjärten.

Det var höstmärknad i Härnösand och med mina rasslande kättingar vandrade jag över torgbeläggningen bland stånd och folk, tvärs över torget med två uniformerade män som uppvaktning. Man höll på att tappa hakan, affärerna stannade av och alla ögonen blev för mig till spjut som stack, sved och gav sår. Om jag varit en jätte och haft en stenslägga, skulle jag plattat till denna vampyr som kallade sig Sverige. Hade jag inte varit revolutionär förut, så blev jag det nu! Inte tusen Hinke Bergegrenare med sin propaganda hade kunnat uträtta vad som nu skedde på några minuter. Det var ingen kort väg att gå och kättingen rasslade mot mark och sten för varje steg jag tog.

Det blev ingen försämring för mig att bli förflyttad till Härnösand. Direktör Bring var en lugn och

fast man, ytterligt fåordig men vad han sade menade han och gav inget löfte utan att se till att det infriades. En man med sådana egenskaper sattes givetvis en bättre prägel på förhållandena i hela anstalten. Han höll fångvårdarna stramt och somliga av dem var inte så värst tillfreds med detta, men det är ju orimligt begära att en fängelsedirektör skall vara fullkomlig mot alla. Även läkaren, doktor Trägårdh, var en gemytlig och behaglig människa. Han var därjämte andre läkare på det närliggande hospitalet.

Gemensamhetsavdelningen var av liten omfattning med endast ett 15-tal fångar. Snickeri och skomakeri var de allmänna sysselsättningarna. Skomakarna gjorde verkligt bra handsydd skodon, norrlandspjäxor, under ledning av en självständig och bra verkmästare. Arbetena utfördes i samma cell som fången vistades i och det var från hälsosynpunkt och trevnad långt ifrån bra. Arbetet dammade och att då vistas dygnet om, äta och sova där arbetet utfördes, endast avbrutet av en halvtimmes daglig promenad, kan väl ingen tycka om. Men annat stod inte till buds och det låg utom möjligheten för fängelsets förvaltning att ordna det på annat sätt.

I källarlokalen fanns dock s.k. dubbelceller för snickeri, verkstadsceller, där det endast arbetades. Antalet sådana var otillräckligt. I snickeriet gjordes vanliga möbler av ek, björk och annat träslag, såväl bonade som polerade och även fanéarbeten utfördes. Somliga av dessa fångar var verkligt skickliga i sitt yrke. Det var så gott som uteslutande militära beställningar som låg till grund för dessa arbeten och troligen också för skotillverkningen. Höga skåp i fyrkant av furu tillverkades i mängd för militären. Överhuvudtaget var dessa präktiga sysselsättningar en nyttig och glädjande avkoppling för fångarna som var verksamma i dem. Förtjänsten för dem följde generella fastställda normer för hela landet och blev endast några 10-tal ören per dag och för en viss del av denna förtjänst fick fången göra en liten förstärkning i sin kost. Även snickeriet hade sin verkmästare, en gotlänning.

Här blev jag tillfrågad vilket yrke jag önskade arbeta i. Jag valde givetvis snickeriet. En lång tid arbetade jag i källaren som möbelsnickare och under ett halvår kom jag enbart att polera och bona möbler. Att dag efter dag inandas spritlukten blev rätt besvärande. En tid ägnade jag mig helt åt verktygsslipning för samtliga snickare och skomakare och även åt bevakningen privat. Sågarna fick jag justera och fila upp. Tillsammans med snickeri och polering blev det ett omväxlande arbete och jag blev ganska rutinerad i jobbet.

Under vintern fick jag valla och laga upp skidor åt vakterna och deras familjer. Jag måste slutligen ha blivit en ganska god vallare ty jag fick inga klagomål men ofta erkännanden. Och ända hade jag aldrig stått på en skida. En del måleriarbeten av möbler förekom också och fången Andersson från Stockholm, som vistats länge i fängelset, var konstnärligt skicklig i sitt yrke. På lediga stunder och med de enkla medel han hade till sitt förfogande målade han ur fantasien små vackra motiv, mestadels landskap. Ett par sådana lyckades jag få ut som gåva till Axel Holmström. Själv gjorde jag ett litet polerat skrin åt prästen och vi gjorde små trevliga pennskaft av olika träslag. Dessa små hobbyarbeten blev som mellanstick mellan de större uppgifterna.

Här i gemensamheten fick jag äntligen inneha griffeltavla med griffel och jag fortsatte med matematiken emellanåt. Jag lånade också böcker ur biblioteket genom prästen. Sviterna av min sjukdom från Långholmen hade jag under nätterna stark känning av. Så fort jag lade mig på kvällen, kändes det som om hjärtat ville spränga bröstet eller helt stanna. Då steg jag genast upp och vankade på den lilla golvplattan i bara skjortan. De ljusa sommarnätterna var det bättre. Då kunde jag sitta hela natten till framåt femtiden på morgonen och ägna mig åt matematiken, göra beräkningar med hjälp av griffeltavlan utan att frysa, vilket blev fallet om vinternätterna då jag frös så jag skakade i hela kroppen. Framåt femtiden på morgonen började hjärtat lugna sig och jag fick då sova ett par timmar. Detta upprepades många, många nätter under lång tid. Jag

förfrågade mig hos doktor Trägårdh om detta förhållande. Han företog en undersökning av hjärtat och sade att det var ingen fara med det, men att det kom att dröja minst sju år innan sviterna av den sjukdom jag haft försvann. Han fick rätt. I Ryssland blev jag helt återställd, kunde obesvärat gå på skidor miltals uppe vid Murmansk och uthärda Centralasiens väldiga hetta. Jag kunde även obehindrat motstå militärflygningens spänning och strapatserna i aktiv fronttjänst.

Sommaren 1917 fick jag ett ensamt ganska rymligt rum med stort fönster, visserligen gallerförsedd, men ändå. Jag fick också korkmatta på golvet. Jag ägnade mig nu inte åt verktygsslipning och snickeri längre utan var mestadels sysselsatt med trädgårdsarbeten ute och gick till och med utanför fängelsemuren utan bevakning. Jag hade alldeles för god behärskning över mig för att detta skulle lockat mig till smitning. Även här hade vi linnekläder på sommaren och fångarna i tvätteriet hjälpte mig i smyg att hålla mina kläder snygga med manglade veck på byxorna. Ingen gång under fängelsetiden hade jag gått så snyggt klädd som nu. Det var annars förbjudet att anlägga veck på byxorna. Men ingen anmärkte på det hos mig. (Att byxorna inte fick ha veck utgick från fångvårdsstyrelsens konservativa föreställning att fångarna skulle se schaskiga ut och känna sitt mindrevärde. Fångvaktarna skulle då bättre synas, så högt över dessa lumpna fångfigurer och kunna visa sitt förakt för dem). Jag rakade mig också regelbundet och det gjorde även de andra gemenskapsfångarna. De flesta rakade sig med en skomakarekniv, även jag, och det gick fint. En spegelbit eller en polerad metallbit gick i smyg lånevägen mellan oss. Det var förbjudet att raka sig, men förbudet kunde inte upprätthållas. På Långholmen försiggick liknande, fångarna hade ambitionen att hålla sig snygga men där blev det skvaller, bestraffningar och stort rabalder till ingen nytta. Fångarna rakade sig ändå i smyg.

Vägglöss fanns det även här i Härnösand och till och med i gemensam-hetscellen. Men här hörsammades våra klagomål och ansträngningar gjordes att åtminstone minska dem. En gång roade vi oss med att under en extra rengöring med fotogen dra upp en cirkel på golvet och släppa vägglössen innanför cirkeln. De travade där tills de kom till fotogenkanten men gick aldrig över den utan vände för att försöka komma undan på annat ställe, med samma resultat. Vi fick lite roligt åt dessa experiment. Den lilla platta vägglusen visade sig inte så dum och när den inte kunde taga sig ut ur cirkeln visade den tydlig oro, egenskaper som nog har sin likhet hos människan.

Fångar i gemenskapen fick anmäla sig till en nybörjad språkcirkel. De fick själva välja vilket språk de hade intresse av. Det blev engelska. Vi blev inte mer än 4-5 stycken men vi fick en mycket bra lärare. Tyvärr slappnade intresset hos de övriga, en efter en. Gruppen slopades därför men jag hann dock lära mig något engelska. Någon motsvarighet till detta fanns inte på Långholmen.

Maten hade blivit åtskilligt bättre men det långvariga kriget, med svår livsmedelsbrist i landet, gjorde att mathållningen även i Härnösand blev ytterligt knapp. En löjtnant som kom ut i gemenskapen — han var av dansk härkomst — stor och nära två meter lång lättnade 30 kg under två månader. Alltså ett halvt kilo om dagen. (Löjtnanten avtjänade straff för spionage för rysk räkning på Bodens fästning). Maten var så knapp att alla fångar blev regelbundet vägda för att vikten inte skulle gå under det tillåtna. De som kom under den tillåtna viktgränsen fick extra ransoner. Det fanns fångar i gemenskapen som var ute och grävde i matavfallet i svinmattun för att finna något att stilla sin alltid gnagande hunger med. Jag för min del, med min asketiska läggning, besvärades inte av detta. Vakterna sade ibland att vi ändå fick bättre mat än de själva, som fick livnära sig på nästan bara rovor. Kanske talade de sanning. Men de var dock fria och kunde sko sig på annat sätt.

Vi fick inte veta mycket om det stora världskrigets förlopp och verkningar. Det var det lilla

”Solglimts”-bladet som informerade något och en del kunde man kanske också få genom samtal med vakterna. I krigets början blev jag starkt besviken över att arbetarna i de indragna länderna inte genomförde allmän internationell generalstrejk för att förhindra dess utbrott, därigenom genomförande vad som antagits vid flera internationella kongresser i pampiga resolutioner. Jag själv hade helt anslutit mig till detta. Då generalstrejken inte blev av kom jag en tid att sympatisera med tyskarna. Antagonismen mot tsarrysland och det imperialistiska, konservativa England var stor hos mig. Men så småningom insåg jag, att hela kriget var en enda stor galenskap. Här mördades miljontals av Europas unga män. Vad var nu alla dessa småförbrytare i fängelset i jämförelse med alla storförbrytare som härjade ogenerat därute, som inte nöjde sig med att stjäla en särk i stället för en skjorta, utan försatte hela länder och folk i denna förfärliga katastrofsituation! De blev dock betraktade som stora män, om vilka det skrevs i världshistorien, medan de små i fängelset fick upp bära allt det förakt samhället orkade med.

Jag tog mig då före att i största hemlighet bilda en fredsförening bland gemensamhetsfångarna. Så gott som alla utom en gammal gubbe blev medlemmar i den. Vi hade regelbundna möten i min cell så långt den lilla platsen medgav. Vi antog ett utformat program, som jag själv skrivit ihop, och förde protokoll på klostertapper över våra möten och beslut. Ibland inledde jag, ibland målare Andersson, som hade djupa, väl genomtänkta idéer, och ibland någon av de andra. Vi debatterade inledningarna och alla tyckte vi att våra strängt hemliga möten var intressanta och givande. En av oss stod utanför och höll vakt så att ingen av vakterna eller befälet skulle komma och överrumpla oss. För sådant föreningsliv var strängt förbjudet och straffbelagt. Detta var dock säkerligen Sveriges originellaste fredsförening med det mest konsekventa programmet.

Direktör Bring avgick och i hans ställe inträdde Granfelt, som förut varit lärare på Långholmen, där jag fattade sympati för honom. Hans assistent blev en prästson från Nerike som också tjänstgjort en tid på Långholmen. Båda hade alltså gått i Wollins skola. Granfelt visade sig vara en man, som kunde lova allt men hålla intet. Och Kastengren framstod som den mest pedantiska person, utomordentligt intresserad av de obetydligaste saker. Om en och samma bevakningsman kom med talrika rapporter över fångar till Bring, riskerade han bli inkallad och få en tillrättavisning. Sådant hände. Men nu, med Granfelt och Kastengren i ledningen, gick det vägen med rapporterna. Kastengren var överallt, snokade överallt, fastnade för de minsta bagateller, spionerade på både vakter och fångar och Granfelt lovade både runt och tunt, utan att de minsta lägga sig vinn om att infria vad han lovat. För fångarna betydde ett löfte att bli förhjälpna till villkorlig frigivning oerhört mycket. De hade kanske inte bara sig själva att tänka på, utan även familjer därute. När Granfelt svek sina löften framkallade det djup besvikelse hos fångar, som av honom lovats hjälp. Han kom själv med sådana förslag om hjälp och invaggade därigenom fångarna i illusioner. Men vi kom snart underfund med Granfets sätt och till slut var det ingen av oss som satte tro och tillit till vad han sade. Kastengrens egenskaper kom vi också snart på det klara med. Men Trägårdh förblev den samme gemytliga läkaren.

En episod ur hans liv medan jag var i Härnösand har jag alltid behållit i minnet som ett föredöme. Han var gift och hans hustru såg både snäll och bra ut. En kväll bjöds på sång av någon sångkör från stan, möjligen från en skola. De sjöng bra och jag blev både gripen och tacksam för denna enastående föreställning, den enda under min tid där. I Karlskrona uppträdde en gång frälsningsarmén med musik och den var också mycket bra, utom att det slogs för hårt på stortrumman, som tog bort en del av njutningen i själva musiken. Denna sångföreställning i Härnösand var alltså den andra under alla mina år i fångenskapen. Det var en ung man som ledde kören. Denne och doktorinnan blev visst från första ögonkastet kära i varandra. Sångledaren var från annan ort, det sades från Stockholm, och när han reste ifrån Härnösand endast några dagar efter föreställningen reste doktorinnan med honom. Doktor Trägårdh följde dem båda till tåget,

sade hjärtligt farväl till dem och önskade dem välgång. Men han sade också till sin hustru, att om hon inte kände sig lycklig tillsammans med sin nye utkorade, så var hon välkommen tillbaka till honom. Tåget gick. De vinkade farväl till varandra. Inte mer än ett par veckor efteråt hade hon tröttnat på sångledaren och vände tillbaka till doktorn, där hon mottogs med öppna, ärliga famnen och slutet blev gott.

Det måtte ha kommit till Kastengrens känndeom att vi hade någon förening på gemenskapen. Gubben, som inte var med oss i föreningen och som ingen av oss tyckte om, hade suttit inalles 30 år i fängelse för tjuvnadsbrott och det passade nu Kastengren använda honom som spion mot löfte att han skulle förhjälpas till någon sorts villkorlig frigivning eller i varje fall förkortad strafftid.

Fredsföreningens protokoll och program lät jag sammanföra i en liten blåpärmad kladdbok och i känslan av omedelbar fara lyckades jag få den utsmugglad med en av vakterna för att sändas till Axel Holmström. Dagen efter kom en jätterazzia. I snickarcellen blev allt omrivet. Varje kväll efter arbetets slut sopade jag fint i arbetscellen och stoppade hyvelspånen i säck. Nu blev under natten säcken utstjälpt. Jag tror varenda spån undersöktes, trälistor, hyvelbänk, ja allt blev genomsnokat. Sen kom turen till min cell och de övrigas dagceller. Madrasserna togs ur och sprättades upp, halmen undersöktes. Inte ens sopborsten gick fri från granskningen. Men inte så mycket som en olovlig synål hittades. Glad var jag dock att kladdboken var utom fara. Hade Kastengren fått den i sina händer, hade det blivit en stor sak. Det hade inneburit svår bestraffning för mig. Man fick inte vara fredsvän eller påverka fångarna, i varje fall inte i ideell fredsriktning. Axel Holmström hade den lilla boken så länge han levde och föredrog delar ur den under flera av sina föreläsningar.

I allra största hast skrev jag med blyerts på ett avrivet vitt omslagspapper några rader att skickas med en just frigiven fånge till Axel Holmström. Jag var orolig och misströstad att opinionsrörelsen för vår frigivning skulle lyckas. Jag skrev ned min stora längtan att komma ut igen och då ville jag vara med att resa arbetarna mot sina utsugare och förtryckare. Just när fången nappade till sig den hopvikta lappen genom källarfönstret hade en vakt stått uppe i ett fönster på fängelsets långsida och sett det. Fången kom i förhör och brevet togs ifrån honom. Det finns på Riksarkivet som protokollbilaga.

Världskriget drog ut på tiden. Flera av de ordinarie bevakningsmännen blev turvis inkallade till militärtjänst och ersattes av extra anställda vakter. Ibland dessa fick jag många goda vänner. En och annan chokladkaka och tidning fick jag av dem och nu fick jag också veta en hel del om kriget, om livsmedelssituationen och andra förhållanden i landet samt även om opinionsrörelsen för vår frihet. Vi fick smyga oss till dessa för mig så dyrbara ögonblick. Jag skall inte nämna någon vid namn men jag har aldrig kunnat glömma dem. Somliga var helt opolitiska men sympatiserade med oss Amalthea-män, andra åter var organiserade syndikalister, som tagit anställningen som extra vakter för att få kontakt med mig, vilket fullständigt lyckades. De skötte i övrigt sin tjänst korrekt och ingen tycktes märka något särskilt med dem.

I fredsföreningen smög vi oss till att hålla möten som förut, men utan att föra protokoll. Vid det här laget kom jag en tid att samarbeta med en fånge från Hedemora. Han var lantbrukare och hade vistats en del år i Amerika. En lugn, tystlåten och stadgad man. I fängelset hade han utbildat sig till snickare. En dag berättade han en underlig syn han haft i sin cell. Det var på morgonsidan. Han plägade ligga på rygg med händerna uppe på filten när han sov. Men denna morgon fick han en känsla av att han frös om händerna och halvt om halvt vaknade. Han gned händerna lite mot varandra och tyckte det var så underligt ljusst i cellen. När han vände på huvudet fick han se ett svagt ljusst dimmigt töcken i cellens ena hörn. Det framträdde starkare och då gned han sig i

ögonen för att konstatera att han verkligen var vaken. Töcknet tog form uppåt, blev starkt och gick nere vid golvet till ett intet. Det tog gestalt och nu kände han tydligt igen dragen hos sin mor. Skepnaden rörde sig sakta mot sängen. Hela överkroppen tecknade sig tydligt och han såg skepnadens läppar röra sig som om de ville säga något åt honom. Invid sängen såg skepnaden ner på honom, höll sig en liten stund stilla och tonade sedan bort fullständigt. Han var under hela tiden klarvaken och kunde naturligtvis inte sova mer den morgonen.

Ett par dagar efteråt fick han brev hemifrån med sorgebudet att hans moder hade gått bort. Han räknade lätt ut att det hade skett på precis samma tid som skepnaden hade uppenbarat sig för honom. Under det sista ögonblicket i hennes liv hade hennes tankar tydligen varit hos sonen i fängelset.

Jag funderade mycket på den säregna händelsen. Avståndet mellan Hedemora och Härnösand är ju dock avsevärt. En tankeöverföring på en sorts elektrisk väg var ju tänkbar, men hade en sådan kunnat ske på detta avstånd? Och här var ju mer än tankeöverföring. Det var en direkt bildöverföring av modern, så tydlig att sonen kände igen hennes drag. Någon annan kraftkälla för överföringen än sin organism hade hon inte. Det finns något svårfattligt i människans psyke. När man lever i stark isolering ifrån den bullersamma och sinnet störande yttervärlden blir detta odefinierbara mera förnimbart.

En gång drömde jag symboliskt om mig själv under denna tid av mitt liv. Jag vandrade raklång fram på en inte så smal väg. Men den avsmalnade, blev så smal att jag måste lägga mig ner och krypa på knäna för att hålla balansen. På det smalaste stället kunde jag nätt och jämnt ha mina båda knän i bredd. På båda sidor var becksvart bråddjup och därnerifrån hörde jag på min vänstra sida kvidande människoröster. Men jag såg ingen. På detta ställe hade jag svårt att hålla balansen och lutade farligt åt den vänstra sidan, kröp inte längre utan höll mig alldeles stilla en stund för att hämta krafter. Så fortsatte jag sakta framåt, krypande. Vägen började breddas men var ännu på en lång sträcka för smal för att jag skulle våga resa mig upp. Den breddades allt mer och slutligen reste jag mig. Bråddjupet var passerat. Sedan kunde jag gå raskt fram dit vägen eller stigen sammanflöt med utbrett landområde. Två arbetare stod där och inväntade mig och bakom dem låg ett långsträckt gammalt hus. Så fort jag mötte arbetarna, gick jag upp på taket och började riva det gamla huset. De båda andra hjälpte till, började hugga så de rostiga spikarna gnisslade när vi bröt upp de gamla bräderna.

Då vaknade jag. Detta var inte så lätt att tyda. Kanske jag höll på att falla när jag var som sjukast på Långholmen? Men detta låg ju redan ett gott stycke bakom mig i tiden. I alla fall manade drömmen mig till försiktighet och när jag vaknade tyckte jag att jag började på ett riktigt sätt då jag begynte uppe vid takåsen när jag satte igång att riva det gamla huset, som jag gissade var det gamla samhället. En rivning av det var påbörjad av andra, men av någon anledning avbruten.

När frihetsklockan klämtat för mig, tillspordes jag en gång av Ragnar Casparsson om sexualförhållandet under fängelsetiden. Jag kunde upplysa honom om att för min del hade jag inga som helst besvär, vilket han hade svårt att fatta. Under alla åren bland fångar förmärkte jag inte ett enda fall av självförnedring eller homosexualitet hos dem. Det var ytterst ovanligt att samtalen rörde sig om sexualliv eller att någon uttryckte en sådan längtan. Somliga trodde att något ämne ingick i maten med beräkning att ta bort eller dämpa sexualkänslan. Jag delade inte den uppfattningen. Känslan av att vara fånge och fängelseförhållandena med dålig mat och sinnets och organismens pressade tillstånd dämpade starkt hela livslusten och därmed även sexualkänslan. Fast fången var fånge var han inte utan vilja tillräcklig att behärska en genom de allmänna förhållandena neddämpad sexualitet. En och annan fånge jag var tillsammans med hade tidigare varit stamanställd vid försvaret. Dessa kunde berätta vilka råa och osedliga förhållanden, med

homosexualitet och annat, som de varit i tillfälle att observera bland officerarna av högre rang. Jag kände mig då glad över att sådant snusk inte florerade inom fängelserna, så långt min iakttagelse sträckte sig.

För min personliga del torde stark tankeverksamhet, starka socialistiska intressen, längtan att bli fri och kämpa vidare, asketisk läggning och sjukdom med långvariga verkningar ha utgjort dämpande faktorer på sexuallivet. Förhållandet inom fängelset är nog analogt med livet ute i friheten. Människor med stora, tyngande bekymmer, oro, ängslan, sjuklighet, onormalt hårt och krävande arbete får sina sexualkänslor betydligt nedsatta. Sexuallivets styrka står i direkt förhållande till människans livsmod, kroppsliga och psykiska hälsa. Naturligtvis under förutsättning att inte sjukliga eggelser finns.

Den stora allt överskuggande frågan var när jag kunde få återvända till friheten. Axel Holmströms brev kom långt om länge, troligen fick jag inte mottaga alla, och han gjorde sitt bästa att inpränta hos mig att opinionsrörelsen till slut skulle lyckas återföra oss Amalthea-män till friheten. Men jag tyckte det gick långsamt. Motståndet var nästan omöjligt att övervinna. De reaktionära, konservativa tänkesätten var starka och omedgörliga. Kanske Axel Holmström var gripen av för stor optimism?

Mitt tvivel ville ibland föra mig till att i handling taga mitt liv i egna händer och försöka nå friheten. Jag hade redan på våren 1917 goda vänner bland bevakningen — skulle jag försöka den vägen undanröja fångenskapen för min del? Av en ordinarie bevakningsman, en lugn, tystlåten, stabil och ovanligt sympatisk människa, fick jag en dag vid denna tid nyckelämnen och en riktig nyckel att rita av för att göra mina nycklar själv. Den äkta nyckeln fick jag behålla bara för ett ögonblick medan han väntade. Jag ritade av den och förfärdigade i största hemlighet nycklar, särskilt till fängelsets utgångsdörrar. Smuggelvägen sände jag brev härom till Axel Holmström. Men i sitt brev svar förbjöd han mig att använda nycklarna och på egen hand fly. Och min tro på den präktige mannen var så stark att jag lydde hans råd. Ett halvår gick och jag bar på dessa nycklar i tysthet. Min verkliga fångvaktare under hela denna tid var alltså ingen annan än bokförläggare Axel Holmström i Stockholm!

Men ännu tidigare, under vintern 1916-1917, var frågan om rymning aktuell. Det fanns finsk-svenska fångar i gemensamheten och förhållandet mellan dem och mig var så gott att de var mig fullständigt tillgivna. De var också med i vår fredsförening. Av eget initiativ ville de göra allt för att få mig ut ur fängelset. De föreslog en flykt vid denna tid och de berättade att de hade bekanta ute som de ansåg sig helt kunna lita på. Flykten skulle mestadels gå över fjällbygderna, samer med renar skulle föra mig mot finska gränsen. I Finland skulle jag ligga och trycka en tid hos deras vänner tills jag kunde sändas vidare. Resplanen och färdväg gjorde de upp i detalj. Den ena av dem hade bekanta vid finska gränsen som skulle hjälpa oss.

Jag smugglade ut ett brev till Axel Holmström även denna gång. Han avrådde i svarsbrevet, bestämt. En av finnarna skulle snart bli fri och då förbereda min flykt. Men Axel Holmström reste upp från Stockholm och sammanträffade med den frigivne och avvärjde därmed hela planen. Då jag alltså senare redovisade mitt innehav av nycklarna, intog Holmström samma hållning. Jag lydde honom båda gångerna. Fast nog var det frestande. Att gå ett halvår med nycklar till hela fängelset men inte göra bruk av dem! Det var ju annars bara att öppna och kliva ut. Underligt att jag hade en så stark tilltro till Axel Holmström.

Vi var nu i slutet av april 1917. Jag arbetade som snickare, verktygsslipare, filare och skidvallare. Jag lagade även söndriga skidor. Hade en rätt så rymlig cell i källarvåningen som verkstad. Jag hade varit uppe till den sedvanliga halvtimmespromenaden i fånggården. När jag hade kommit in

i fängelset hörde jag Internationalens toner tränga igenom alla vrår. Någonstans utanför spelades Internationalen och Arbetets söner och det slogs dundrande på trumma. Dag efter dag de sista dagarna i april upprepades detta, om och om igen. Under dagen dånade trummorna så att det genljöd både i gamla och nya fängelset. Genom mina goda kamrater bland vakterna fick jag veta att arbetarna demonstrerade runt om i staden och kontrollerade livsmedelsinnehavet hos borgarna. Somliga av dessa hade stora lager gömda. Potatis, socker, smör, mjöl och andra förnödenheter helt olagligt då alla livsmedel var ransonerade. Folket svält, stod timtals i långa köer utan att få annat än rovor till bordet, medan borgarna hade sina källare fulla med mat. Där ser man! Här i fängelset en fånge som stulit en särk i stället för en skjorta att ha på sig. Eller denne hälsingepojke, som stulit ett par skor! Därute i frihet dessa s k lojala samhällsbevarare. Fint, moraliskt folk, borgare, allmänt aktade! Nu stal de grovt från allmänheten som led nöd. Var det att undra på att arbetarna tog saken i egna händer, tömde under jubel och musik borgarnas källarförråd av mat och delade ut dessa till den hungrande allmänheten!

De demonstrerande arbetarna i Härnösand sände i sammanhanget ett ultimatum till centralfängelsets direktör Granfelt, till landshövdingen i länet och till statsministern med krav på att jag skulle frigges ur fängelset innan kl. 4 den 1 maj. I annat fall skulle fängelset utsättas för stormning och jag skulle med våld befrias.

Skogs- och flottningsarbetare, sågverksarbetare och andra från när och fjärran strömmade till Härnösand. Staden torde väl vid den tiden inte haft mer än cirka 9 000 invånare, men det samlade arbetarnas antal uppgick till mellan 9 000 och 11 000. Då jag 1958 höll föredrag i Enskede kom efter föredraget en man fram till mig och presenterade sig: P.O. Lindberg. Han omtalade sedan att de var 180 man som gick till fots i samlad trupp från Kramfors till Härnösand — cirka 30 km — för att ansluta sig till demonstranterna i Härnösand och delta i stormningen av fängelset.

Fritz Ståhl från Sandö, känd från Sandöupploppet tillsammans med Albert Sundin och Henning Ståhl, var den drivande, eldige och viljestarke mannen som for kors och tvärs i Ådalen och manade arbetarna att strömma till Härnösand. Och han blev hörd...

1 maj 1917

Den 1 maj 1917 dånade musiken och trummorna mäktigt i hela fängelset. Internationalen, Arbetets söner och andra arbetarsånger genljöd. Spänningen i fängelset var förtätad. Vakterna gick två och två, tysta och allvarliga. Skolsalen var utrymd och förvandlad till ett sorts lasarett. 200 man infanteri med påsatta bajonetter och ett stort antal maskingevär besatte fängelset. De inlogerades särskilt i tvätteriet. Hela centralfängelset var avspärrat. Ingen fick lämna det och ingen fick komma in. Nere i källaren, i min cell liksom i andras, spikade soldaterna ihop bord till kulsprutorna. I min cell fick de själva göra detta. Jag stod och åsåg deras arbete; någon arbetslust hade jag inte denna dag. Andra soldater höll på att uppmontera kulsprutor i trappuppgångarna i nya fängelset, vid de höga fönstren som vette ut mot området där arbetarna i stort antal var samlade och varifrån man väntade stormupploppet. Enligt uppgift till mig var ett 40-tal kulsprutor uppställda på skilda platser inom fängelset. Andra soldater förstärkte fängelsets inkörsportar med plank och stolpar på områdets insidor.

När jag den dagen företog promenad på fånggården var jag i en väldig spänning, fast utåt fullkomligt lugn och behärskad. Det gällde kanske liv eller död för mig, kanske för många innan kvällen kom. Kanske det var min sista promenad. Jag var övertygad om, att så fort stormningen genomfördes, skulle jag skjutas ner inom fängelset med fängelsebefällets vetskap. Arbetarna skulle inte ha fått ut mig levande. När jag efter promenaden kom in i gemensamhetsavdelningen och såg ut genom det ena fönstret, gick en soldat utanför fram och tillbaka. Han vände sig mot

mig, stannade och gjorde ställning, tog upp en träbit från marken och täljde med bajonetten för att visa mig att denna var skarpslipad. Spånorna föll, den ena efter den andra från tråklossen ner på marken. Han tittade på mig och småskrattade. Det gjorde jag också medan jag pysslade om den pelargonia vi fick ha i gemensamheten.

Jag hade fått veta det mesta av vad som försiggick där ute av de extra bevakningsmän som var syndikalister. En av dem berättade att arbetarna hade sammandragit stora mängder sprängämnen för stormningen. Han själv hade under natten till den 1 maj varit med arbetarna utanför fängelset som deras observatör och vakt gentemot fängelset men nu när jag talade med honom var han vanlig fångvaktare. Jag fick också veta att soldaterna från förläggningen i Sollefteå, frivilligt uttaget manskap för att vara pålitligt för befälet. När arbetarna fått veta att soldater var på väg hade de sänt en ilpatrull för att spränga en bro och försena deras ankomst till fängelset. Men patrullen hade anlänt för sent.

Direktör Granfelt kom ner i min arbetscell. Två soldater spikade ihop kulsprutebord och Granfelt frågade mig om jag visste vad som var i görningen. Jag lät vidgå att jag kände till något, men givetvis helt lite. Han meddelade mig då att arbetarna sänt ett ultimatum att jag skulle frigivas innan kl 4 på eftermiddagen och så frågade han mig hur jag skulle ställa mig, om arbetarna med våld befriade mig. Jag svarade honom, att det betydde lite hur jag ställde mig till detta. Hade arbetarna lagt ner sådan möda för att befria mig, så måste jag nog följa dem, antingen jag ville det eller inte. Vi var överens om att en eventuell stormning av fängelset skulle komma att kosta mycket blod och jag tyckte att det skulle vara bäst om den inte företogs, då jag kanske ändå snart kunde bli fri. Granfelt frågade genast om han fick framföra denna min åsikt till arbetarna. Jag svarade ja och han avlägsnade sig omedelbart.

Mina finsk-svenska medfångar och jag hade i all tysthet diskuterat vad vi inifrån skulle kunna företaga oss för att komma arbetarna till hjälp om stormningen sattes in. Finländarna gick på handräckning och genom sina egna metoder hade de bra vetskap om var den och den fången satt i cell, vad han hade gjort, vad han hette och en del personalia. De var så väl underrättade att de kunde uttala sig om vilka av dem man kunde lita på. Vi gjorde då upp en plan som strikt skulle följas och genomföras kort tid efter stormningens början. Finnarna hade också skaffat sig nycklar och skulle blixtnabbt släppa ut några av de fångar som bedömdes som pålitliga. Dessa skulle sedan hjälpa till med att bemäktiga sig kulsprutan en trappa upp vid fönstret i nya fängelset. Denna måste till varje pris tagas då dess eld skulle bli mördande för arbetarna. Korridoren mellan gamla och nya fängelset skulle blockeras för att isolera nya fängelset. Sedan kulsprutan tagits kunde man gå till angrepp mot den som var placerad på liknande farlig plats två trappor upp. Mina medfångar var eniga med mig att största risk förelåg att jag skulle bli skjuten inom fängelset och de var inställda på att genomföra planen utan mig. Vi visste inte hur många av vakterna eller vilka, av fängelsets egna vakter alltså, som skulle ställa sig solidariska med arbetarna. Men några av dem, det visste vi, skulle göra det, och några förhålla sig tveksamma.

Tiotusentalet förbittrade, allvarliga, kamplystna norrlänningar i hungerdemonstrationer, lägrade utanför fängelset med mängder av sprängämnen, ett avsänt ultimatum till statsministern, inom fängelset 200 soldater med ett 40-tal kulsprutor och skarpslipade, påsatta bajonetter och så ett visst antal av fängelsets vaktstyrka på arbetarnas sida — ja, detta var ställningen vid centralfängelset i Härnösand denna 1 maj 1917. Läget var allvarligare än vad mången föreställde sig. Det var allvarligt i hela landet, inte minst i Stockholm. En utlösning i Härnösand hade blivit våldsam. Det skulle inte ha blivit mycket kvar av fängelset. Och den händelsen hade kastat hela landet in i revolutionens frossbrytningar. Militärens pålitlighet började svikta för de makthavande och man fraterniserade med arbetarmassorna på skilda platser. Jag fick genom vakterna vetskap

om kravallerna vid Seskarö. Och i Ådalen hade en arbetarskara förmått järnvägsmän på ett persontåg att ta dem med på tåget och föra dem direkt till Härnösand.

Granfelt hade under dagen stegat ut till arbetarmassorna och talat till dem. Han hade därvid framhållit vad jag yttrat till honom nere i min arbetscell, men förvrängt mitt yttrande. Arbetarna hade inte heller trott honom. Hans och mitt yttrande kollades efteråt av mig och en vakt, som hört vad Granfelt sagt.

Bättre lycka hade då Ådals-arbetarnas idol på den tiden, Ivar Wennerström. Enligt uppgifter jag fick den 1 maj hade landshövdingen telegraferat till statsministern att han stod maktlös och troligen begärt förstärkningar. Statsministern skulle ha svarat att han skickade upp Ivar Wennerström.

Denne kom och talade till arbetarna, manade dem att lugna sig och inte företaga några förhastade åtgärder. Angående oss Amalthea-män uttalade han förhoppningen att vi snart skulle bli frigivna. Han lyckades få omkring halva arbetarmassan på sin linje, medan den återstående delen ville genomföra stormningen av fängelset och icke återvända hem förrän detta var klart. Då sammanhållningen bröts, segrade Wennerströms linje definitivt och arbetarna återvände småningom till sina respektive hem. Statsministern var den gången psykolog och kände tydligen till Wennerströms inflytande på Ådalens arbetarbefolkning. En förstärkning med militär hade däremot kunnat få en farlig utgång.

När kvällen kom verkade allt tyst och lugnt inom fängelset och jag kände en verklig lättnad över utgången. Min spänning gav med sig. Soldaterna stannade dock kvar inom fängelset ytterligare några dagar, tills de helt plötsligt hemkallades som opålitliga för sin uppgift och ersattes med 200 man ditkommenderade trupper. Dessa stannade i fängelseområdet omkring 14 dagar, varefter de hemkallades. Inalles låg militären där cirka en månad. Det uppgavs, att de som förut anmält sig frivilligt till denna tjänst, sympatiserade med arbetarna och tagit kommenderingen för att 1 maj ansluta sig till dem i deras aktion.

1922 var jag hemma på besök från Ryssland och höll föredrag bl a i Härnösand, i ett åldrigt hus med liten lokal och en läktare. Efter föredraget kom en medelålders man fram till mig. Han sporde mig om jag kände igen honom. När jag dröjde något med svaret inföll han, att han tjänst gjorde som extra bevakningsman i fängelset och då kom jag genast ihåg honom, en tystlåten man som jag inte riktigt visste var jag hade. Han frågade om jag visste vilken order som förelåg i fängelset 1 maj. Nej, det visste jag inte. Jo, sade han, det förelåg en hemlig order att du skulle skjutas i fängelset om arbetarna försökte taga dig fri. Jag svarade, att det var jag själv övertygad om och beredd på. Han var då — vid tiden för mötet — ordförande för socialdemokratiska föreningen i staden och arbetade på tobaksfabriken där. Han var fullt trovärdig och ordern är alltså inte en legend utan en realitet. Vem som utfärdat orden har jag dock ingen aning om.

På höstkanten tyckte jag mig förmärka en förnyad oro bland bevakning och befäl.

Höstmarknaden i staden plägade samla mycket folk från orterna runt omkring. Misstänktes en upprepning från 1 maj?

Tyvärr kom jag nu att begå min största dumhet under hela min fängelsetid. En ung hälsingefånge duperade både mig och andra med att han var dömd oskyldig och visste sig ingen levandes råd hur han skulle bära sig åt för att få rättelse. Jag begynte allvarligt tro på honom. Han visade sig korrekt och ordentlig i sitt uppförande. Då jag numera inte hade en tanke på att göra bruk av de nycklar jag i hemlighet innehade och som jag nu burit på ett halvt år, gav jag denne fånge en nyckel för att han skulle kunna ut till sitt hem och få hjälp med att få sin sak tillrättalagd. En kväll då vi satt i vår lilla gemensamhetsmatsal slängde han plötsligt sin matsked ifrån sig och stack ut

ur matsalen. Någon bevakning syntes inte till utanför, vilket annars brukade vara fallet. De närvarande fångarna såg förvånade på varandra utan att förstå anledningen till mannens handlingssätt. Men jag förstod.

Vi avslutade raskt vår måltid och blev inlåsta i våra nattceller. Lyktor tändes utanför och det blev ett allmänt spring för att finna den flyende. Det blev en lätt sak. Han hade krupit under ett plank i fånggården och sade till manskapet med lyktorna på gården: är det mig ni söker, så är jag här. Och därmed hasade han sig fram. Planket var 2,5-3 meter högt och vid basen över halvmetern brett med tillspetsning uppåt. Egentligen var det två plankväggar som lutade tillsammans uppåt och vid basen hade fången krupit in och lagt sig. Det hade varit den enklaste sak i världen att taga sig upp på taket till smedjan utmed gården och därifrån hoppa ut i det fria. Han erkände att han fått nyckeln av mig.

Nästa morgon togs jag ur gemensamheten och sattes i ensam cell i gamla fängelset och kvarhölls där en månads tid. Jag väntade på benådningen och kände mig orolig över att opinionsrörelsen genom detta skulle beredas svårigheter för vår frigivning. Fången dömdes till 30 prygel för rymningsförsöket. Av Granfelt och Kastengren.

Åter till Långholmen

Helt oväntat transporterades jag en dag i all hemlighet sjövägen till Sundsvall och därifrån med tåg till Långholmen. Två vakter ledsagade. Just som jag kom fram till fångvagnen till tåget i Sundsvall och de båda bevakningsmännen gått åt sidan kom sonen till en trädgårdsmästare i stan och fick syn på mig. Det var en snäll och präktig ung man, som tjänstgjort som extra bevakningsman i Härnösand, där vi fått sympati för varandra.

Kvickt kom han nu fram till mig, hälsade och viskade: revolutionen har brutit ut i Ryssland, du blir snart fri! Och därmed stack han kvickt bakom andra vagnen och försvann, utan att de båda vakterna märkte något. Det var en tröst han gav mig. Men vi har aldrig hört av varandra sedan.

Framkommen till Stockholm på morgonen, förmodligen Liljeholmens station, fanns ingen som tog emot. Först gick den ene vakten någonstans för att ringa till Långholmen. Då han dröjde länge gav den andre sig också iväg för att söka efter kamraten. Jag lämnades mol allena, var inte inlåst, hade inga bojor, hade kunna promenera bort utan vidare, för båda vakterna blev så länge borta att jag började fundera på att söka efter dem. Men jag stannade kvar och såg till att ingen tog fångvagnen ifrån oss. Äntligen kom de och färden ställdes till Långholmen. Hade transporten företagits så plötsligt att underrättelsen om den inte hunnit mottagas på Långholmen? Tydligt! Tidningarna i huvudstaden hade emellertid fått nys om episoden med vakterna och var sura över att jag på det viset så länge lämnats ensam, utan bevakning. Kanske var det för den förestående höstmärknaden i Härnösand befälet däruppe blivit ängsligt och skyndsamt ville ha bort mig därifrån. Nyckeln ökade kanske också.

Ja, så var jag åter på detta Långholmen och blev insatt i ensam cell. När jag kom in till direktören, som nu hette Nilsson (Wollin var tydligen borta), beklagade denne vänligt att jag påförts en extra bestraffning i Härnösand om en månads vistelse i ensam cell med 8 dygns hårt nattläger, ett straff som jag nu omedelbart måste avtjäna. Det var för innehav av nyckeln som jag velat hjälpa hälsingefången med.

I straffcellen tas allting bort: sängen, pallen, bibeln, psalmboken, allt. Kvar blir endast fyra nakna, kalla stenväggar, golv och tak och fönstergluggen i ytterväggen. Kläderna måste man ha på sig, dygnet runt, men ingen filt eller något annat plagg. Det blir att vanka fram och tillbaka timme efter timme i den lilla cellen tills man är alldeles genomtrött. Och då blir det att lägga sig ner på

golvet med en armbåge till huvudgård. När man blir för öm i benknotorna får man resa på sig och börja vandringen igen, dygn efter dygn.

Men åtta dygn har dock en gräns. Maten, liksom brödet, slängdes in i cellen på golvet. Liggande utsträckt på golvet eller sittande som en muselman fick man intaga sina måltider. Nog var jag spartansk i mina levnadsvanor, men detta var för mycket även för mig. Det blev många ömma punkter där benen i kroppen putade ut. Bevakningsmännen visade sig överlag överraskande hyggliga. Löjtnant Cederblad kom genast in till mig och vi hade ett längre, vänligt samtal. Den ena bevakningsmannen efter den andra, när de måste öppna celldörren för mat och för toalettburken, nickade vänligt eller sträckte fram handen för att hälsa på mig och t o m utbytte något ord, om ingen annan såg det.

Det åtta dygnen gick, Månaden tog också slut. Jag blev nedkallad till direktören och fick besked om att jag skulle fortsätta med det yrke jag hade haft där en gång förr, skraddarens, samt att jag skulle vistas i ensam cell. Detta var en missräkning för mig, ty jag var ju gemensamhetsfånge och hade tidigare försmäktat nära fyra år i ensam cell. Men inför fångvårdens maktfullkomlighet hade jag endast att foga mig.

Samma gamla hederliga verkmästare Jensen kom nu in och hälsade på mig. Vi pratade länge med varandra och ordnade med arbetet. Vi kände oss som två gamla bekanta som inte träffats på länge. Han kunde inte förstå varför jag åter skulle hållas i ensam cell. Så började knoget igen med symaskin, nål och tråd.

Efter ett fåtal dagar blev jag nerkallad igen till direktören. Han läste upp en skrivelse från fångvårdsstyrelsen. Den gick ut på, att alldenstund jag visat mig farlig för den allmänna säkerheten inom fängelset, skulle jag kvarhållas i ensam cell på obestämd tid. Jag tyckte detta var förfärligt. Det kommer att försvåra min frigivning och arbetet för Amalthea-kommittén, sade jag. Direktör Nilsson instämde och beklagade skrivelsen men ansåg sig ingenting kunna göra åt saken. Och jag blev förd tillbaka till cellen.

Nu tänkte jag noga över det nya läget. Vad Axel Holmström och alla i Amalthea-kommittén måste bli bekymrade då de hörde detta. Detta kommer säkert i tidningarna och blir omdebatterat. Anses jag farlig för den allmänna säkerheten inom fängelset med så sträng bevakning, hur skall då folk kunna tänka sig att jag skall kunna vistas ute i friheten, utan bevakning! Det såg mörkt ut för mig.

Var detta ett sista försök från reaktionärerna att sätta krokben för min frigivning? Jag beslöt mig för att raskt försöka bryta udden av fångvårds styrelsens fruktansvärda beslut. Jag hade ingen att tala med, inga brev eller hälsningar fick jag utifrån. Hos direktören anhöll jag genom en bevakningsman att få skriva extra brev till mina hemorter och få intyg däriifrån om mitt uppförande på den tiden. De måste ju ändå säga något och i varje fall komplettera de intyg jag ett år tidigare i en brydsam situation fått ifrån Knislinge och Hästveda. Jag fick aldrig del av innehållet i fängelsebefällets utlåtande om mig för varje gång en ansökan kom in från opinionsrörelsen om vår frigivning. Deras yttranden följde sedan med handlingarna till fångvårdsstyrelsen, högsta domstolen, regeringen och Kungl. Maj:t för beslut. Jag hade en intensiv känsla av att fängelsemyndigheternas utlåtanden gick i helt negativ riktning för att motverka frigivningen. Vid det laget hade jag skrivit ett brev för att skicka med en frigiven fånge till Holmström och i detta uttryckt min önskan att få komma ut och resa arbetarna mot tillståndet i landet. Brevet föll i fängelsebefällets händer och framkallade stort rabalder. Nu ville jag skaffa motvikt och tilläts skriva till personer i Knislinge och Hästveda med begäran om intyg från den tiden om min person. Jag skrev till Anna Wahlgren i Knislinge och lantbrukare Svensson på Sköналund i Hästveda. Det var även då som

jag sände ut ett SOS i ett förtvivlat läge. Överraskande snabbt mottog jag en bunt intyg från Knislinge och sammalunda från Hästveda, undertecknat av många namn. Jag skickade dem till justitieministern jämte en skrivelse (materialet finns nu bland amaltheahandlingarna på Riksarkivet). De införs här som ett tack till folket i Knislinge och Hästveda.

INTYG

På begäran intygas att ynglingen Anton Nilson vilken arbetat som hantlangare vid min bostadsbyggnad år 1904 några månader visade sig vara en ovanligt snäll och arbetsam yngling vilken uppförde sig nyktert och ordentligt och hövligt på alla sätt. Jag önskade gärna ha honom kvar i arbetet och ansåg honom ha god framtid för sig.

Då det berättades att han deltagit i det s.k. amaltheadådet kunde jag icke fatta att det var samme yngling och tog för givet att han starkt påverkats av andra.

Solvik pr Vanås 16/10 1916.

N. J. Sigfrid

Direktör, ledamot av riksdagens andra kammare.

Anton Nilson, som varit i mitt arbete sommaren 1905, uppförde sig under nämnda tid till min fulla belåtenhet, alltid nyktert, visade god flit samt uppmärksamhet i arbetet, hade ett mycket gott uppförande mot mig såväl som sina arbetskamrater, varför jag kan ge honom de allra bästa vitsord.

Knislinge den 20/10 1916

Lars Larsson, Byggmästare

Att ynglingen Anton Nilson som vid femton och sexton års ålder hade anställning hos olika arbetsgivare i dessa trakter, vid denna tid iakttog ett i allo hedrande uppförande, verkade hederlig bondpojke och visade ej på något sätt missnöje med rådande förhållanden i samhället, varder härmed på begäran intygat.

Vanås den 16/10 1916.

N. E. Stigner.

Köpman. Revisionsnämndens ordförande.

Ynglingen Anton Nilson under tiden han vistades här på platsen uppfört sig mycket skötsamt och ordentligt och önskar få se honom här tillbaka.

Vanås den 16/10 1916.

Nils Nilsson. Lantbrukare.

Att Anton Nilson, under tiden jag känt honom här i Knislinge, visat sig nykter och uppfört sig mycket hyggligt och städat, visat sig som en ordentlig yngling. Vilket härmed intygas.

Knislinge den 17/10 1916.

Per Persson. Sågmästare.

Från den tid under cirka 2 å 3 år, då Anton Nilson, född in Norra Sandby socken, vistades här i trakten som (arbetare) har jag ett nu kvarstående minne av honom såsom hövlig och anständig i sitt uppträdande, vilket på begäran vitsordas.

Vanås den 23 okt. 1916.

A. Truedsson. Stationsmästare.

Härmed intygas att Anton Nilson, som under 1/2 års tid var inneboende hos mig, under denna tid visade sig vara en pålitlig, omtyckt och ordentlig yngling som för sitt vänliga o. hjärtliga sätt var mycket avhållen av såväl mig som min familj. Och som han under denna tid visade sig obrottslig samt i besittning av ett behärskat lynne var det mig obegripligt att det kunde vara han som varit med om att utföra Amaltheadådet och tog för givet att ung o. oerfaren som han var påverkats därtill av andra varför såväl jag som min familj kände det djupaste medlidande för honom.

Knislinge pr Vanås den 27/10 1916.

N. J. Wahlgren. Skräddarmästare.

På eget initiativ får jag härmed intyga att den tid Anton Nilson vistades här i Knislinge uppförde han sig på ett utomordentligt gott sätt. Närmare vill jag skildra honom som en absolut nykter samt synnerligen arbetsam yngling. Han visade sig alltid hövlig samt tillbakadragen, varför han var allmänt omtyckt här. Detta intyg lämnar jag på heder och samvete hvad det gäller hans vistelse här i vår bygd.

Knislinge pr Vanås d. 20/10 1916.

Sjunne Andersson.

Handelsresande för Knislinge skofabrik.

Härmed intygas på begäran att Anton Nilson, som arbetat i Knislinge i c:a 3 års tid, och att jag som den tiden var tillsammans med honom dagligen under 1 å 1 1/2 år lärde känna honom som en plikttrogen, ordentlig och snäll yngling, som på den tiden ej hyste några samhällsvådliga tankar. Därför var den en överraskning för mig och alla här, som med honom voro bekanta, då underrättelsen kom att han var inblandad i s.k. amaltheadådet.

Broby den 21 oktober 1916.

M. Oredsson. Spannmålshandlare.

Att ynglingen Anton Nilson under ett års tid logerat hos mig och under denna tid uppfört sig mönstergillt, alltid nyktert och städat, var ärlig och ordentlig på alla vis, varför jag aktade honom som en son. Det brott han begick är nog en följd av dåliga kamrater, ung och oförständig som han var.

Ola Andersson. F.d. Lantbrukare.

På begäran vill jag härmed intyga att Anton Nilson den tid han varit i min tjänst alltid uppfört sig oklanderligt i alla delar, jag kan säga att han varit en med de bästa arbetarna av de många jag under min mångåriga arbetsgivartid har haft.

Knislinge den 20 oktober 1916.

H. J. Hansson.

F.d. kvarn- och sågverksägare.

G:m B. H.

Att Anton Nilson, under den tid han vistades i Knislinge, uppförde sig nyktert och ordentligt, samt föreföll att vara en ovanligt god och ofördärvad yngling, som man minst av allt skulle tro om någon brottslig handling, intygas härmed.

Knislinge per Fanås den 16/10 1916.

N. J. Sjövall.

Smedmästare (Hovslageri, vagns- och smidesverkstad)

Fri!

Men händelseutvecklingen gick så snabbt att de ytterligare intyg jag nu tänkte skaffa från andra orter i Skåne blev onödiga, ty endast ett par dagar efter direktör Nilsson läste upp skrivelsen från fångvårdsstyrelsen, blev jag åter nerkallad till direktören. Det var sent på eftermiddagen. Han satt vid ändan av det långa konferensbordet, där Wollin en gång ilsket skrek ut mot Rosberg, att han skulle sätta honom där varken sol eller måne skulle skina på honom. Åtföljd av en vakt ställde jag mig i givaktställning vid bordets motsatta ända. Nog undrade jag under vägen till direktören vad det nu kunde vara för fanstyg som var i görningen. Men jag hade slutat vara orolig. Direktören frågade mig vad jag trodde det gällde denna gång. ”Det kan jag inte veta, det har varit så mycket som inträffat — jag är väl aldrig fri?” Jo, svarade Nilsson.

Jag stod där lugn och behärskad, utan att säga något. Men inom mig kände jag, som om jag befriats från en väldig tyngd. Nilsson fortsatte långsamt: ni kan bli fri redan i kväll om ni lovar resa med nattåget ner till er hemort. Annars skulle jag få stanna i fängelset till nästa morgon. Han befarade demonstrationer och för att undvika dem skulle jag i stället samma kväll kunna bli fri om jag gick med på hans villkor.

Jag svarade att jag inte hade något intresse av någon demonstration utan omedelbart ville resa ner till Skåne för att träffa min mor. Men jag ville att en av vakterna skulle följa med till Axel Holmströms hem först. Jag ville träffa honom innan jag reste men kunde inte själv hitta rätt i staden. Direktör Nilsson lovade detta och sporde om jag i övrigt stod kvar vid mitt löfte att resa. Härtill svarade jag tveklöst ja.

Nu blev det fart på gubbarna. Kläder skulle anskaffas kvickt. För det var inte många timmar till dess att nattåget skulle gå och jag måste ha kläder, ta på mig dessa, hinna hem till Axel och Siri Holmström och sedan vara vid stationen innan tåget gick. Några papper skulle också göras i ordning av fängelsemyndigheterna. Efter en kort stund kom en ny kostym, underkläder, skjorta och annat i klädväg som behövdes. Två man hjälpte mig att få på kläderna, som passade. Löjtnant Cederblad hjälpte mig knäppa hängslena bak!

Cellen fick jag inte tid att gå tillbaka till och den gode Jensen fick jag inte säga adjö till. Ett hjärtligt handslag till farväl med de närvarande och Cederblad och jag lämnade Långholmen i sällskap med mannen som skulle följa mig till holmströmska hemmet. Hur vi for vet jag inte men nu stod vi vid dörren där det stod ”Holmström”.

Jag ringde på dörrklockan. Axel öppnade själv. Han stod finkladd, med överrocken på.

— God dag, Axel!

Han kunde i första ögonblicket inte fatta att det var jag, men så föll vi i varandras armar. Min ledsagare stod och såg på. Så kom Siri. Stora, långa famnen. Min ledsagare ursäktade sig och sade adjö. Efter år av otrolig kamp var vi nu tillsammans. De ville genast bjuda mig på förtäring men jag måste tacka nej för jag skulle med tåget och tiden var knapp. Detta kunde Axel inte fatta. Men jag förklarade hur det förhöll sig och bad honom följa mig till stationen. I all hast lämnade han mig en annan version av min frigivning. Den gamla Swartzska regeringen hade avgått och efterträtts av den Edén-Brantingska, som på sitt första sammanträde samma dag beslutat att Rosberg och jag omedelbart, samma kväll, skulle frigges. Stern hade blivit fri för ett halvt år sedan.

Axel undrade varifrån jag kom. Från Långholmen. Det kunde han inte fatta. Han stod färdigklädd att ta tåget till Härnösand och möta mig där. Det var därför han hade överrocken på då han öppnade för oss. Att jag i hemlighet sänts tillbaka till Långholmen var en fullständig överraskning för honom. Ingen inom Amalthea-kommittén visste om det. Han hade olika gånger under dagen haft samtal med regeringsledamöter men därvid hade ingenting om att jag satt på Långholmen kommit fram. Kanske visste regeringen inte heller detta, i annat fall hade Axel nog inte hållits i okunnighet om saken. Axel upplyste mig också om att Nilsson inte haft rätt att kvarhålla mig på Långholmen till nästa dag, ty regeringen hade givit order om min omedelbara frigivning samma dag som beslutet fattades.

Detta var den 26 oktober 1917.

Direktör Nilsson hade alltså lurat mig. Men det gjorde ingenting. Mitt beslut att resa ner till min mor stod fast. Axel följde mig till tåget, och så var jag på väg mot söder. Jag var fri!

Jag sov naturligtvis inte på natten. Upplevelsen var för stor för att jag skulle kunna det. I en vagn sammanträffade jag med min gamle vän från 1908 i Malmö, Gustaf Svensson — Röde Gustaf kallad — och vi hade mycket att berätta varandra. Jag skulle nu närmast resa till Sösdala, i närheten av Hessleholm.

På morgonen stod jag åter — efter nästan tio fruktansvärt långa år — inför min älskade lilla rara mor och mina två systrar. Nyheten om min frigivning hade ännu inte blivit känd och det blev en stor överraskning för dem att jag nu stod livs levande mitt ibland dem. Mor med sitt oförlikneliga lugn och sitt stora tålmod behärskade sig även nu fint. Men glädjen över återseendet kan helt enkelt inte beskrivas.

Jag blev kvar hos de mina några dagar för att därefter, enligt mitt löfte till Siri och Axel Holmström, återvända till Stockholm. Jag bodde hos dem under den närmaste tiden i deras gästfria och vackra hem. Där ringde telefonerna, där kom och gick folk dagen i ända. Alla ville gratulera, alla ville hälsa välkommen tillbaka.

Den 1 november höll ungsocialistiska klubbarna ett välkomstmöte för oss i Folkets Hus A-sal. Här fick jag nu trycka händerna på några av dem som arbetat för vår frihet: professor Knut Wicksell, Zeth Höglund, Texas Ljungberg, C. J. Björklund, Henriksson, Malmborg, Holmberg och många andra. Salen var sprängfylld.

Här hölls tal och naturligtvis skulle även jag tala. Men jag kunde inte. Läpparna var som låsta. Spänningen inom mig var alltför stor. På en enda gång stormade över mig alla mina upplevelser. Första maj samma år med risken för väpnad konflikt, isoleringscellen, transporten under förödmjukande former, bestraffningen med åtta dygn på golvet, fruktan i samband med skrivelsen och beslutet från fängvårdsstyrelsen . . . Och så den plötsliga frigivningen, mötet med

mor och systrar, med Axel Holmström och alla andra vänner — allt i en löpande följd. Nej, jag kände att jag inte kunde tala. Det enda jag efter en stunds tystnad kunde pressa fram var: Leve revolutionen!

Det varav mitt hjärta var så fullt, det som burit mig genom dödsstraff och vedermödor under långa, svåra år, det fick nu tala genom de två orden. I dem inmängde jag hela min slitsamma ungdomstid, men inte bara min. Nöd och slit hos torpare, statare, backstugusittare; fattigdom, slit, oro och slavliknande förhållanden för hela arbetarbefolkningen; förtryckets piska över folket, förd av hänsynslösa rovriddare, det wollinska tyranniet — allt sammanstrålade i detta ögonblick och låste min tunga.

Senare kom en enkel bjudning på hotell Gillet för ett 30-tal personer. Bland dessa var Stockholms borgmästare Carl Lindhagen, som slog sig ner vid mitt bord. Vi samtalade länge. Han hade hela tiden stått vid vår sida och kämpat för vår frigivning.

Axel Holmström och jag fick också en inbjudan från justitieministern i den nya Edén-Brantingska ministären, Eliel Löfgren. Vilken underbar människa, denne liberal! Han ville av mig veta något om förhållandena i fängelset och han bad mig komma med förslag till förbättringar. Dessa skulle han sedan pröva och föra vidare. En del saker som omedelbart borde genomföras framhöll jag för honom. Han bad mig då återkomma med förändringar som skulle genomföras på längre sikt, vilket jag lovade. Tyvärr kom annat i vägen och jag kunde inte uppfylla mitt löfte. Men jag förstod att Eliel Löfgrens intresse för fångvården kunde båda en ny tid för dem som drabbats av fängelsestraff. Det gällde att kunna ge en hjälpande hand, inte bara stöta djupare ned den som råkat i fördärvet.

Även till bankir Olof Aschberg blev jag hembjuden. Han bodde i det Brantingska huset uppe vid Observatoriehöjden.

Sådana ofta återkommande inbjudningar fick jag från flera håll. Men en dag fick jag en av annat slag. Det var riksdagsman Carl Winberg som tog mig med till ett hemligt möte med en revolutionskommitté, där man skulle taga ställning till läget i landet och eventuellt utse en revolutionsregering. Winberg stod själv vid dörren och kontrollerade att inga obehöriga kom in. Resultatet av diskussionen blev att man beslöt avvakta den nya regeringens åtgärder.

Vid denna tid stod landet faktiskt inför hotet om revolution. När jag en afton besökte Fritz Johansson i ”Soldat- och arbetarrådet” kom den ene flottisten efter den andre in och rapporterade ställningen på de olika krigsfartygen. Manskaper inom flottan i Karlskrona och Stockholm stod enligt dessa rapporter redo att göra myteri och ansluta enheterna till revolutionskommittén. Det enda man väntade på var en signal.

Det blev ingen revolution. Men det var den Edén-Brantingska regeringen som i elfte timmen vred om klockan, kastade ut reaktionen och styrde kurs mot den tid vi nu lever i.

Opinionsrörelsen

Det skulle bli alltför ofullständigt att sluta denna berättelse utan en, låt vara summarisk, redovisning av opinionsrörelsen för vår frigivning. Denna blev omsider så mäktig att den inte kunde nonchaleras, så omfattande att den saknar motsvarighet i vårt land. Omkring 1 650 möten med i runt tal en halv miljon åhörare hölls här i landet. I de flesta europeiska länderna, i Canada och USA hölls möten, avfattades resolutioner. Enbart i USA hölls 600 möten med omkring 120 000 deltagare. På de utsända petitionslistorna insamlades 129 362 namnunderskrifter i Sverige, vartill kom ytterligare några hundratal från andra länder. Inbundna i tio stora band kan man ännu i dag

finna dem i Nedre Justitierevisionens arkiv. Det är rena och fina listor blandade med andra som bär tydliga spår av att ha vandrat runt på arbetsplatserna. Där är välskrivna namnteckningar blandade med namn som med möda präntats av grova och vid sådan sysselsättning ovana fingrar. Men de bär alla samma vittnesbörd om hur vår frigivning kom att bli en hjärtesak för många, många. Främst bland dessa stod Axel Holmström, eldsjäl, som aldrig tröttnade att ge ut skrifter, att bevaka myndigheternas fängelsepolitik och som medverkade som talare vid inte mindre än 560 opinionsmöten!

Kort tid efter att vi fått våra domar började de första kraven på revision komma. Det var i början ropandes röster. August Palm torde ha varit en av dessa, Texas Ljungberg en annan. Den senare har i en skildring av mötet berättat bl a detta: Mötet kom att hållas i lokalen vid Allégatan 12. Två uniformerade konstaplar posterade vid porten till huset. Antalet civila poliser kunde icke exakt uppskattas i den överbefolkade lokalen, i korridorer och trappor. Det gissades på hela dussinet, inklusive stenografer. Ord och meningar som kunde mångtydas vägdes omsorgsfullt innan de utlämnades åt stenografernas referat. I den beträngda situationen kom Kata Dahlströms råd väl till pass. Hon hade lärt mig att använda skalderna. Och så kom Gustaf Fröding till min hjälp: ”Ty många ha tyckt, det var rätt som gjordes, det säges och menas, att den ej skall stenas, som gjort vad de önskat, men själva ej tordes.”

I slutet av mars 1912 höll professor Knut Wicksell föredrag vid ett av ungsocialisterna i Malmö anordnat möte. Under titeln ”Nåd och amnesti för politiska fångar med särskilt avseende på Amaltheamännen” trycktes detta i 5 000 ex. och utkom på hösten samma år. Genom att sådana personer som Wicksell, Henning von Melsted och kända jurister som Wilhelm Hellberg och Carl Romanus engagerade sig fick opinionsrörelsen redan tidigt en moralisk och juridisk pregnans som var ytterst betydelsefull, framför allt för opinionsbildningen i de mer intellektuellt betonade kretsarna.

I november 1912 tillsattes den första Amalthea-kommittén av Transportarbetareförbundets styrelse. På nyåret kompletterades den med tre ledamöter, en från vardera LO, den socialdemokratiska riksdagsgruppen och partistyrelsen. På ett möte den 10 april 1913 bildades ännu en kommitté. Det var Stockholms ungsocialistiska klubbar som ansåg det nödvändigt att lägga upp propagandan på ett något annorlunda sätt. Det var denna kommitté som stod för den stora namnlistinsamlingen. Så kom slutligen en viss samordning mellan de olika kommittéerna som det kanske inte är nödvändigt att i detalj redovisa. Och slutligen en ny kommitté vald på ett möte i Hornsbergs hage den 3 maj 1916. Här talade, utan att detta var i förväg uppgjort, sedermera landshövdingen Ragnar Casparsson (händelsen finns skildrad i hans självbiografi ”Vårt fattiga liv”) och Emil Manus.

En av tvistefrågorna mellan den första — den kallades också ”lilla” kommittén — var om det skulle vara en masspetition eller en ”elitpetition”. Det blev bägge delarna. Undertecknare på den senare var bl a en rad riksdagsmän, givetvis mest socialdemokratiska men även liberala, fackföringsledare och många kända kulturpersonligheter såsom Marika Stiernstedt, Carl Eldh, Hjalmar Söderberg och Lubbe Nordström.

Opinionsrörelsen ledde slutligen till resultat och hade därigenom nått sitt mål. Men vilken fantastisk insats hade inte gjorts innan dess, vilken uthållighet och solidaritet hade inte manifesterats. I fabriken, på kontoren och verkstäderna hade de nötta namnlistorna vandrat från man till man, i hemmen hade man diskuterat, bakom de röda demonstrationsdukarna hade banderollerna med krav om vår frigivning burits. Det skräckfyllda hatet mot oss, som fanns omedelbart efter Amalthea-händelsen, hade undan för undan gett vika för en annan syn på händelsen, motiven hade klarlagts, förståelsen ökat. Men ännu längre hade kampanjens verk-

ningar nått. Genom denna fick vi en diskussion om fängelsestraffet, om samhällets rätt att hämnas, om fångarnas behandling. Den reaktionära fängelseledningen sökte rida spärr mot utvecklingen genom att varje gång den tillfrågades avstyrka frigivning. Men dess uppfattning fick inte bli bestämmande. Den sopades undan av folkopinionens stormvåg. Vid inträdet av en ny tid blev det omöjligt att längre hålla oss fångslade.

Jag har nämnt endast ett fåtal namn av dem som deltog i frihetsrörelsen. Detta är medvetet. För även om jag nämnde tusenden och åter tusenden, så skulle jag ändå aldrig få med alla dem som vore värda att namnges. Jag har inte ens räknat upp alla dem som genom sina föredrag eller artiklar fick böter eller fängelsestraff och utan vars insatser kampanjen aldrig skulle blivit den hela arbetarklassens stora protestaktion som den nu blev. Men detta att jag inte nämnt dem, innebär inte att jag glömt dem eller deras gärning.

Kanske lever man i minnets värld då man blir äldre, kanske överskattar man betydelsen av det man själv upplevat eller spelat en roll i. Men jag kan inte hjälpa, att jag vid tanken på opinionsrörelsen för Amalthea-männen frågat mig själv ungefär så här: Är det i våra dagar möjligt att skapa en sådan folkstorm för att tre människor ska befrias från ett fängelsestraff? Kan man tänka sig att — utan hjälp av massmedierna radio och TV få så många människor engagerade? Är det möjligt att nå utanför landets gränser på samma sätt som då, trots att kommunikationerna i dag är så oändligt mycket bättre?

Jag låter frågetecknen stå kvar. För mig är det en källa till ständig glädje att tänka på denna solidaritetsyttring från svenska arbetare och intellektuella.

Flygutbildning på Ljungbyhed

En av medeltida förhållanden präglad ohygglig fängelsetid var äntligen slut. Hyllningen för oss amaltheamän på Folkets Hus i Stockholm var avverkad. Någon revolutionsregering kom icke till stånd i avvaktan på Edén-Brantingska regeringens åtgärder. Algot Rosbergs tanke att vi tre amaltheamän i fortsättningen skulle sammanhålla med att gemensamt överta och bruka något lantbruk, eventuellt ägna oss åt trädgårdsskötsel, kunde jag icke förlika mig med, så orimligt hårt som jag och syskonen fått arbeta på fars gårdar i Skåne från mina yngsta år. Att genomgå en flygutbildning hägrade för mig sedan flera år tillbaka. Jag fick den blixtingivelsen på Långholmen när jag hörde folkmassans jubelorkan utanför Långholmsberget där Västerbron numera är framdragen. Av nyfikenhet bröt jag mot de fåniga fängelsereglerna och äntrade upp på den trebenta pallen för att tjuvtitta ut genom den enda, lilla fönstergluggen. Det var svart av folk på berget och mot skyn såg jag för första gången i mitt liv en flygmaskin brumma omkring och så en till och ännu en-tre stycken samtidigt uppe i luften. Detta var något alldeles nytt.

Efteråt dristade jag mig att fråga en bevakningsman av den något hyggligare sorten, när han öppnade celldörren, om vad som hänt. Nonchalant upplyste han att det var någon som hette Cederström som haft en flyguppvisning på Gärdet i stan. Med den enkla upplysningen fick jag låta mig nöja. Tre steg fram, tre steg tillbaka i den trånga cellen och efter en halvtimmes ”promenad” med funderingar hade jag mitt beslut klart. Blir jag någonsin fri skall jag ägna mig åt flygning och bli flygare. Var tyst med detta, tänkte jag. Kommer det till fängelsemyndigheternas kännedom blir jag betraktad som galen och kanske inburad på livstid som idiot. Och jag höll tyst med mitt vaknade flygintresse.

Denna flyguppvisning inträffade något av åren 1910-1911. Fram till 1917 behöll jag min lilla hemlighet. Inte ens Axel Holmström som min intimaste vän fick veta något. 1917 var de ofattbart svåra åren passerade och jag var en fri man. Under ett av mina besök i Stockholm några veckor

efter min frigivning hösten 1917 beslöt jag känna mig för om flyget och min flygutbildning. Min intuition sade mig att friherre Cederström skulle vara den rätte personen att tala med. Han hade en flygskola och tog emot elever. Efter att ha inhämtat var Cederström hade sitt flygkontor för jag dit. Jag stod inför ett avgörande.

Han tog emot. Jag presenterade mig som en av amaltheamännen, Anton Nilson, som nu ernått friheten. Cederström såg förvånat på mig. Genast framförde jag mitt ärende med relationer om min tjuvtittning genom fönstergluggen när han hade sin flyguppvisning på Gärdet. Nu ville jag med mitt besök förfråga mig om jag kunde få min flygutbildning i hans flygskola. Jag hade hållit tyst med mitt flygintresse under alla åren sen dess, förklarade jag, av fruktan att det skulle missförstås av fängelsemyndigheterna som kanske utnyttjat det till min skada.

Vi började samtala om hans flygskola och min utbildning. Jag fick så gärna utbilda mig i hans flygskola, yttrade han, men den var förlagd till Furusund ute på isen under vintern och skolan skulle i de dagarna överflyttas till Stockholm. En tid åtgick för överflyttningen och till dess måste jag vänta. Cederström erbjöd sig att brevlades underrätta mig när skolan åter kom igång och utbildningen började.

De första veckorna väntade jag otåligt på ett besked från Cederström om hur långt flyttningen av skolan fortskridit. Mitt brev i ärendet besvarade han omedelbart och meddelade att omställningen av skolan fördröjts genom att isen vid Furusund höll på att gå upp tidigare än väntat. Samtidigt fick jag besked om att Krokstedt skulle bli min flyglärare.

Under väntetiden hade jag inhämtat att Thulinverken i Landskrona hade en flygskola på Ljungbyhed i Eslövs närhet. Det korta avståndet till Sösdala syntes mig mer lockande än det dyrare Stockholm och enär väntan blev påfrestande i min iver sände jag brev till dir. Enoch Thulin i Landskrona med förfrågan om att utbilda mig i deras flygskola. Dagen efter som jag avsänt mitt brev erhöll jag brevsvaret från Thulin, vari han hälsade mig välkommen till deras flygskola. Brevsvaret innehöll även kontrakt för utbildningen. Villkoren i kontraktet syntes oroande hårda, men utan långvarigt betänkande accepterade jag och undertecknade kontraktet. Därmed bröts min kontakt med Carl Cederström. Medan jag vistades på flygskolan i Ljungbyhed fick vi den sorgliga underrättelsen att Cederström och Krokstedt omkommit ute i Östersjön under en flygning till Finland.

Med av båda parter undertecknat kontrakt för min flygutbildning på Ljungbyhed infann jag mig på skolan och presenterade mig för dess chef, löjtnant Nordquist. Mitt namn föreföll honom bekant genom internationella kampanjen för amaltheamännens frigivning, men han yttrade sig icke utan tog tyst emot kontraktet med förfrågan om garantisumman som var fastställd i kontraktet för utbildningen var i ordning hos Thulinverken i Landskrona. Det var den ännu icke, men jag väntade att så skulle ske endera dagen. Nordquist gav beskedet att min utbildning icke kunde börja förrän han fått besked från Thulinverken i Landskrona att garantisumman var säkrad. Försenad i mina planer hade vintern gått och våren kommit. Oron för garantisumman gnagde mig. Blev den icke ordnad kunde jag icke utbilda mig på Ljungbyhed. Summan måste vara hög, ty enligt kontraktet skulle den täcka försakad skada på handhaven flygmateriel av eleven, annan skadad egendom på flygplatsen, eventuellt annan skada i samhället och tredje person. Det kunde i svårare fall komma att röra sig om flera tiotusentals kronor. Uppkomna skador måste tagas kontant ur garantisumman innan flygutbildningen fick fortsätta. Garantisumman måste därefter återställas i samma värde. Kunde detta ekonomiska icke nöjaktigt ordnas avbröts utbildningen definitivt. Under denna tid i flygets början kunde en flygelev icke erhålla någon försäkring. Riskmomentet var alltså betydande för en flyglärling.

I mina bekymmer för den höga garantisumman för min flygutbildning vände jag mig förväntansfullt till den rike Olof Aschberg med förfrågan om han ville hjälpa mig med denna till Thulinverken, så att jag kunde börja min flygutbildning.

Ute på fältet kom löjtnant Nordquist en dag emot mig med glad uppsyn. Han hade fått underrättelse om att Aschberg hos Thulinverken säkrat garantisumman för min utbildning som nu omedelbart kunde börja. Det jublade inom mig. Kanske jag äntligen skall få min gamla dröm uppfylld. Flygelevernas antal var stort och skolans aktivitet livlig. Bättre rekreation efter de många svåra åren än här vid flyget kunde jag inte tänka mig och mina planer med perspektiv framåt i tiden sporrade mig.

Ännu vid min ankomst fick eleverna icke vara med och flyga i egentlig mening. De fick börja att rulla på lång bana utmed flygfältet med de små och primitiva anzani- och blieriotapparaterna. Deras hästkraft var icke större än omkring 30, vingarna saknade beklädnad och man kunde därför icke lyfta alls från marken. Rullningen några dagar avsåg att giva eleven vana vid hastigheten och styrning. Det hände nästan dagligen att någon elev tippade under dessa rullningar, dock utan att skada sig och med endast ringa skadeverkan på materielen. Kostnaderna drogs av på garantisumman. Ingen avskräcktes härigenom att fortsätta sin utbildning. Jag började också att rulla några varv med blieriotypen, som ansågs något bättre än anzanitypen, men man fick använda vad som stod till buds. Eleverna var många och maskintyperna få.

När eleverna fått tillräcklig träning genom dessa rullningar fick de köra samma typer med väv om vingarna och kunde börja lyfta hoppvis några meter i taget tills de hade träningen inne att lyfta högre på något hundratal meter och slutligen flyga examensflygningen enligt internationellt fastställda prov. Klarades dessa avslutades därmed kursen och eleven fick sitt internationella flygcertifikat av Flygklubben i Stockholm. Kadern utökades av nyutbildade flygare under denna pionjärtid.

Sedan jag hade rullat några varv med blierioten över fältet kom chefen Nordquist med ett leende emot mig och sade att jag hade visat goda anlag för flygning. Det var ju uppmuntrande. Inför trupp av flygelever meddelade Nordquist en morgon att större maskiner med dubbelkommando skulle sättas in i utbildningen. Två plantyper skulle därvid sättas in, thulinbiplan och albatross. Det stod fritt för eleverna att övergå till detta nya i utbildningen efter anmälan och en mindre ändring i kontraktet. Det var första gången detta utbildningssätt genomfördes här i landet och jag var en av de första eleverna på Ljunghed som insåg fördelen härav och anmälde mig för utbildning på dubbelkommando. Därmed avslutade jag de mindre trevliga rullningarna. Alla eleverna övergick omsider till utbildning på de stora maskinerna med dubbelkommando. Jag fick till lärare och instruktör på albatross löjtnant Nils Kindberg. Han förfasade sig över det känsliga thulinbiplanet. Han tyckte att han balanserade som på en synål när han flög med det. Albatross låg stadigare i luften. Ibland fick han rampfeber vid starten, men så snart hjulen lämnat marken släppte rampfebern. Det var ytterligt ont om flygbensin på grund av världskriget och dessa större maskiner slukade långt mer bensin än de små anzani och blieriot. Vi måste använda träsprit och andra blandningar och Kindberg varnade oss för att få spriten i ögonen. Det var farligt. Någon gång kunde vi elever ute på svarta marknaden komma över några liter flygbensin, men den kostade fyra kronor litern. Albatrossen tog in 200 liter i sin tank. Hastigheten som maskinerna presterade låg på omkring 120 km/tim och man kunde komma upp till tre-fyra tusen meter. Till skillnad från maskiner med roterande motorer hade dessa typer fasta motorer och drevs med träpropellrar. Vid mekanikernas översyn av maskiner och motorer fick eleven efter eget fritt val närvara och eventuellt deltaga.

Det var en verklig upplevelse att komma upp i lufthavet på 2000-3000 meter stillsamma morgnar

med en bedårande utsikt över hela Skåne och med den trygge Nils Kindberg vid spakarna. På dessa turer kunde jag se ända från Stora och Lilla Bält i Danmark, i radie till Taberg i Småland, den glittrande Östersjön som silver runt hela Skåne och detta utan kikare!

Under denna flygets gryningstid fanns icke fallskärmar, radar eller radio. Höjdmätare fanns, men de var mycket opålitliga nära marknivån. Kunskap i telegrafi och meteorologi erfordrades icke. Telegram om barometerfall, antågande oväder, som var så viktigt för vår utbildning, erhöi vi sällan. Att spotta på fingret och känna efter varifrån vinden kom fick vara vår vädertjänst. Jag hade tur. Endast vid ett tillfälle råkade jag ut för ett beklagligt missöde. Under en soloflygning över heden med albatrossen sprang propelleraxeln av med en kraftig smäll. Stora bitar och flisor från den splittrade propellern slungades med kraft in i förarsitsen, träffade min hjälm, men utan att skada mig själv. Jag äntrade ur maskinen som om ingenting inträffat. En omedelbar undersökning företogs av axeln och det visade sig att den hade en kallbräcka i godset som gick ända in till dess mitt. Det ansågs märkligt att axeln hållit så länge. Detta var fabriktionsfel och förorsakade mig ingen kostnad, som Thulinverken stod för.

Ett gnagande bekymmer för de civila unga flygarna utgjorde hur de efter skolans avslutning och erhållet certifikat skulle kunna utnyttja sin utbildning.

I flera fall hade de investerat aktningvärt kapital för sin kurs. Hur skulle det kunna utnyttjas? Eller skulle det frysa inne som utgift för personligt nöje och en viss status? Danska, norska och finska eleverna hade inga sådana problem, deras planer var uppgjorda innan de kom till Ljungbyhed. Officerare som kommenderats från Malmö för utbildning på Ljungbyhed hade heller inga sådana problem. Efter sin utbildning återvände de till sina respektive förläggningar och staten hade bekostat deras utbildning. Utom skolan fanns inget civilflyg i landet, knappast något militärt. Somliga av de civila riktade sina blickar på utlandet för att få nytta av sin utbildning och Amerika, där flyget var betydligt mer utvecklat. Alla var medvetna om flygets stora framtidsmöjligheter, men detta kunde de icke gå och vänta på. För min del föresvävade Ryssland redan innan jag kom till Ljungbyhed. Min ideologi och revolutionen pekade åt det hållet. Genom de ständiga samtalen om flygets framtidsmöjligheter som befodringsmedel mellan skilda länder väcktes mina tankar att i Ryssland söka upprätta flygförbindelse mellan det landet och Sverige. Perspektiven stannade hos mig själv och när skolan var slut för mitt vidkommande gick min färd österut till det stora landet.

Mina socialistiska och revolutionära idéer domnade icke under vistelsen på Ljungbyhed. Ibland for jag ner till Malmö för att hålla kontakt med ungsocialisterna på deras kafé på Skolgatan. Ofrivilligt blev jag föremål för deras frågor och intresse om flyget och i hela samlingsen fann jag den moltysta publiken med öronen på spänn. Ett stort möte ordnade jag i Moriska Paviljongen i Folkets park med red. C. J. Björklund och Angelika Balabanova som talare om ryska revolutionen. Moriskan blev sprängfylld med tusentalet personer och jag öppnade mötet. Balabanova var från Sydryssland och god vän med Lenin, hans maka Krupskaja, Trotskij m fl. Efter mötet erhöi jag löfte av dem båda att hjälpa mig till ryskt visum framöver.

En morgon stack jag i väg från Ljungbyhed till Malmö per cykel, cirka sju och en halv mil, cyklade under dagen kors och tvärs i Malmö för att träffa kamrater och sedan mot kvällen tillbaka till Ljungbyhed, dit jag anlände tidigt på morgonen. Cykeln ställde jag åt sidan och gick direkt till flygmässen för att purra flygarna. Flygvädet var idealiskt. I samlad trupp och med grammofonmusik marscherade vi till heden, drog ut maskinerna ur hangaren och startade våra övningar med grammofonmusik på marken. Trots att jag vid det laget cyklat säkert 20 mil stack även jag upp med albatrossen och svävade omkring i det blå. Härligt liv!

Lilla midsommarafton (dagen före egentliga midsommarafton) kom med strålande flygväder. Jansson från Helsingfors viskade i mitt öra att han och jag skulle flyga examensproven och vi gick till hangaren.

— Men bensinen räcker icke, inföll jag.

Jansson undersökte tankarna till de små outnyttjade anzani- och blieriotmaskinerna och överförde det lilla han fick fram till albatrossen. Ingen såg det, för vi var ännu ensamma. Thulinverken skulle ju enligt kontrakt hålla oss alla med bensin för vår utbildning. Det var ingen stöld. Skolans chef Nordquist och en hel klunga elever och motorfolk anlände. Jansson och jag förklarade att vi ville starta certifikatflygning och så skedde. Jag lät Jansson vara först, och det gick lyckligt. Jag var nästa. Även min examensflygning gick bra. Bensinen räckte. Hurra! Nu stod jag i alla fall vid målet för många års drömmar!

Tiden var inne för mig att bryta upp. Min flygutbildning var avslutad, flygproven avlagda och godkända. De vackra blommor som vänner bland ortsbefolkningen gratulerat mig med hade vissnat. Jag sade farväl åt Ljungbyhed och begav mig till mina båda systrar i Sösdala.

Till revolutionens land

Sommaren 1918 fortsatte världskriget med ofattbart blodiga strider på västfronten. På ostfronten brakade allt samman genom ryska revolutionen. Livsmedelsläget i Sverige blev det sämsta tänkbara. Ehuru jag hade det utmärkt hos mina systrar i Sösdala tyckte jag dock att det kändes begränsat och jag ville i min oro sväva ut. Utlandsresor, särskilt till Ryssland i revolution och med en rasande koleraepidemi i St. Petersburg, syntes svår att ordna.

Min värnpliktsvägran för tiotalet år tillbaka befriade mig icke från värnplikten och det erfordrades tillstånd från länsstyrelse och regering för utlandsresan. Det kunde dröja i veckor innan ett sådant beviljades. Väntan blev lång och inget svar anlände från länsstyrelsen angående tillstånd att få avresa till Ryssland. Jag beslöt då att fara upp till Stockholm och samtala med krigsministern om min avresa.

Utan föransmälan stegade jag upp till departementet och bad att få tala med krigsministern. Det var högkåren Nilsson från Örebro. Jo, han tog emot. Av anmälan måste han förstätt vem jag var, som han var med om att på deras första regeringssammanträde bevilja min frigivning. Han tog vänligt emot och bad mig taga plats vid sitt departementsbord och verkade vara en enkel och folklig man, till sin åskådning frisinnad-liberal. Efter att jag kortfattat framhållit mitt ärende, att få regeringstillstånd att avresa ur riket till Ryssland, enär jag fortfarande var i värnpliktsåldern yttrade statsrådet: ”Jag tycker att du gjort värnplikt nog och kan få resa. Men jag skall först tala med statsrådet Östen Undén om saken och sedan delgiver jag länsstyrelsen i din hemort, där du kan inhämta regeringens besked.” Och så var audiensen slut

Bara någon vecka efteråt fick jag besked av länsstyrelsen att hinder icke förelåg för min resa.

I Stockholm hade Angelika Balabanova under tiden ordnat med ryska representationen att jag fått visum för min resa. Vid min ankomst till huvudstaden möttes jag av C. J. Björklund och hans vän Barmas, som sades vara bankir från Ukraina och en tid vistats i Stockholm. De båda inbjöd mig till NK och inköpte där en förstklassig flygardräkt som gåva till mig och den blev ovärderlig under den kommande vintern med påfrestande vistelse i aktiv fronttjänst i Baltikum.

En ovanligt vacker och sommarmild lördagseftermiddag den 21 september 1918 anlände jag i sällskap med Axel och Siri Holmström till Skeppsbron vid min avresa med ångfartyget ”Luleå” till Petrograd. Balabanova och Ture Nerman och en del affärsfolk reste med samma båt. Många

hade samlats på kajen för att säga farväl åt resenärerna, som hade en äventyrlig färd framför sig under pågående världskrig och minerad Östersjö. Ibland folket på kajen fanns Barmas, Z. Höglund och C. J. Björklund och andra kända ansikten. Siri överräckte ett fång röda nejlikor åt mig och Balabanova fick blommor av Zäta. Båten gled ut och i det stämmningsfulla avskedets ögonblick stämmer jag upp Internationalen: ”Upp trälär uti alla staterNerman och Balabanova instämmer och många på kajen likaså. Det blev högtidligt. Det viftades och vinkades så länge vi kunde se en skynt av varandra från kaj och till båt.

Resan var inte billig på den tiden. Första klass kostade tusenlapparna för enkel resa, andra klass hundralapparna och däckplats 7-8 hundra kronor. Jag valde däckplats för att spara på mina pengar och då fick man hängmatta till natten för att sova på däck. Jag hade suttit så många år instuvad att jag föredrog däck framför hytt. Vid framkomsten till Petrograd ämnade jag omedelbart fortsätta till fronten där det inte föresvävade mig komfortabel levnad. Ett par, tre dygns överresa på Östersjön med däckplats betydde därför ingenting.

Jag isolerade mig ganska ordentligt från andra passagerare under hela resan genom att under dagarna vara för mig själv framme i fören på ”Luleå”. Havet, de vitfräsande vågorna, vidderna var mitt sällskap. Jag kunde icke se mig mätt på detta. Och bättre utkik kunde kaptenen näppeligen haft efter eventuellt kringflytande minor. Jag fick för mig att vi styrde mot Riga när vi så länge haft sydlig kurs efter att för några minuter ha angjort Helsingfors, där vi icke fick gå i land. Finska myndigheterna förbjöd detta. ”Luleå” gick tydligen icke med många knop i den grova sjön. Vi var bara på väg till Reval och tyskarna stoppade oss på redan. Hela dagen och natten tvangs vi ligga kvar. Ingen passagerare tilläts komma i land. Tyskarna hade intagit Reval och gjorde sig ingen brådska. Mer angelägna var tyska officerarna att göra affärer med ”Luleås” resenärer. Slupar med officerare ombord gick som på löpande band mellan deras förläggning i staden och ”Luleå”. Affärerna gällde cigarretter, sprit och mycket annat, rena gulascheriet. Balabanova med sitt säkra öga fann i de tyska officerarnas beteenden tecken på att världskriget stod inför sitt slut. Det vi fick bevittna av den tyska krigsmakten visade att den var i moralisk upplösning.

På måndagskvällen, två dygn efter vår avfärd från Stockholm, tilläts ”Luleå” fortsätta resan. På tisdagsmorgonen dagen därpå dök en stor tysk jagare upp i högsta fart genom den grova sjön och prejade oss. Den försökte lägga sig längs med ”Luleå”, men förgäves, sjön var för grov. Av en väldig våg lyftes jagaren och rände med sin stäv rakt mot ”Luleås” förskepp, som fick en kraftig buckla. Hade det velat sig illa kunde ”Luleå” blivit sänkt. Jag uppehöll mig framme i fören på ”Luleå” och fick taga emot en kaskad av vatten vid sammanstötningen. Plåtarna på ”Luleås” skrov höll för smällen och efter intermezzot kunde vi fortsätta mot Kronstadt.

I Kronstadt måste vi stanna för visitation och inspektion, men den genomfördes kamratligt och förståeligt. Ett stort antal krigsfartyg, av vilka flera slagskepp, låg i Kronstadt för ankar och med helröda flaggor i sina masttoppar. Med ångan uppe låg de stridsberedda. Slutligen gick sista biten till Petrograd utan mera krångel den underbart ljumma och vackra septemberkvällen, en afton så skön att den bevarar sig i minnet när vi angjorde hamnen i det röda Petrograd, där revolutionen i det stora landet hade sin upprinnelse.

Jag stod nu på tröskeln att förena mig med det folk som genom revolution sprängt sina månghundraåriga bojar. Inte visste jag mycket om detta land och dess stora folk, men känslan för proletariats befrielse skar genom allt och gick över klen lärdom. Visst hade vi ungsocialister på kafé Utposten läst och debatterat Maxim Gorki, Leo Tolstoj, Krapotkin och många andra. Visst hade jag läst ”Döda själar” av Gogol, läst Turgenjevs böcker och Valdemar Langlets ”Till häst genom Ryssland”, men detta var dock små droppar om det ryska folkets liv. Långt mer vetenskap

om detta folk måste jag nu komma att få genom vår gemensamma kamp.

Möte med Petrograd

Efter viseringar och kontroll av resenärernas bagage vid vår ankomst till Petrograd i september 1918 företogs färden för Angelika Balabanova, Ture Nerman och mig direkt till hotell Astoria. Näst efter hotell Europa var detta stadens noblaste hotell med trehundrafemtio rum, de flesta med bad och telefon. De flesta av bolsjevikpartiets ledare med Sinovjev och hans fru samt högre chefer för stadens förvaltning, militära chefer, varibland Trotskijs ställföreträdare Posern, samt kurirer var gäster på Astoria. Finska revolutionens ledare som flytt till Leningrad, Sirola, Manner, Kuusinen, Kohonen m fl, bodde också på Astoria. Det var alltså en verklig central för internationellt kända och tongivande personer. Balabanova, Nerman och jag blev hänvisade till var sitt rum. Alla rum och korridorer var frilagda från mattor och det verkade lite kallt och trist. Orsaken till detta var den tidigare fruktansvärda kolerans härjningar. Det var lättare genomföra effektiv desinfektion och hygien utan mattor.

Sedan vi installerat oss i våra rum blev vi alla tre denna första kväll inbjudna till Sinovjev och hans fru Lilina, gamla vänner till Balabanova. För mig blev det en upplevelse. Bara för några månader sedan satt jag inspärrad på det rysliga Långholmen och nu var jag gäst hos Sinovjev i revolutionens hjärta, Petersburg. Lilina bjöd på traktering och jag kunde i stillhet göra reflektioner över svenska pressens lögn om bolsjevikernas leverne, att de levde flott och i lyx medan folket svalt. Lilina ställde fram té i glas på bordet utan duk, en tallrik med ett ouppskuret stycke grovt rågröd och några karameller i stället för socker. Det var hela trakteringen. Inget smör eller pålägg, inga knivar eller gafflar. Var och en bröt en bit av brödstycket på tallriken och åt till téet medan det pratades om Zimmerwald, världskriget, läget runt om i Europa på skilda områden och frågor och svar korsade varandra. Sinovjev frågade när revolutionen skulle utbryta i Sverige och han visade sig besitta goda kunskaper om svenska förhållanden.

Medan vi gästade Sinovjevs, kom min önskade fronttjänst också på tal. Sinovjev varnade mig för att omedelbart gå ut till fronten. Två danskar, sade han, hade rest till södra frontavsnittet och blivit skjutna av röda armén i tron att de var spioner, ehuru de var vänner och gäster. Det kunde gå på samma sätt för mig, då jag inte kunde språket, menade Sinovjev, som ansåg att jag måste vänta minst ett par veckor och under tiden lära mig lite ryska så jag kunde göra mig förstådd. Han skulle ställa en lärare till mittförfogande. Det blev en fru Jekimovskaja från Litauen som kom att lära mig de enklaste grunderna i ryska språket. Hon bodde också på Astoria och talade utom tyska även bra svenska.

Efter aftonens bjudning hos Sinovjevs företog jag en rundvandring nere i hallen och såg att maskingevär rullades fram och uppställdes vid entrén och på andra platser och där posterade soldater. Order hade utfärdats att ingen fick tillträde till Astoria eller lämna hotellet utan passersedel och detta väckte givetvis min nyfikenhet, men jag kunde ju inte ett ord ryska. Väntade man uppror i staden? Jag kunde dock inhämta så mycket att alla betydande platser i staden, telefon, telegraf, järnvägsstationer också vidtagit sådana åtgärder och att det inte bara gällde Astoria.

Jag kunde inte somna denna första natt med säregna upplevelser. Vid midnattstid hörde jag från mitt rum intensiv kulspruteeld ute i staden. Den fortsatte lika intensivt ända fram mot morgonen, då det blev tyst. Av den häftiga eldgivningen drog jag slutsatsen att manfallet måste blivit betydande. En prolog till mitt inträde i röda armén. Det skulle under nära sex år framåt bli min musik. Morgonen dagen efter fick jag veta att det var den sedermera omtalade och bekante

anarkisten Machnos första revoltförsök mot bolsjevikerna, som slutat med nederlag för honom under natten och att manfallet icke var så stort som jag förmodat. Kanske. Sådant var svårt för mig att få uppgifter om.

Då hade koleran tagit många fler liv i staden. Den hade utbrutit hos några män på en pråm ute på Nevafloden. De hade druckit Nevas vatten. Därefter hade farsoten tagit en sådan fruktansvärd omfattning. Det sades att folk syntes gå omkring friska på förmiddagen och var döda på eftermiddagen. Serveringsfolk på näringsställen skötte serveringen på morgonen och låg döda på kvällen. Somliga, sades det, angreps under promenad på gatan av kramp i magen, knäna drogs upp mot bröstet. De föll omkull och inväntade slutet. De döda samlades ihop och kördes på vanliga flakvagnar till stora massgravar utan ceremonier. Kistor av ohyvlade bräder spikades ihop och lagrades på torg och andra öppna platser, även utanför Astoria. Vem som helst fick komma och ta av lagret åt sina döda. Våldiga mängder av kalk hade stjälpits ut i Nevafloden för att hämma epidemien. Vid min ankomst till Petrograd var det värsta över.

Andra dagen efter ankomsten till Petrograd skulle Sinovjev tala på förmiddagen till uppmarscherande soldatmassor vid deras generalmönstring på den stora platsen vid Vinterpalatset. Sinovjev inbjöd Balabanova, Nerman och mig att åka med honom i hans stora bil till soldatmönstringen. Det var ingen lång väg, endast några hundratal meter över Nevsky Prospekt. Sinovjev lät föra sin bil endast något tiotal meter in på platsen, som kan ta emot omkring åttio tusen människor. Den var fullpackad av soldater. Platsen begränsades av krigsministeriets halvcirkel-formade byggnadskomplex, Vinterpalatset, Eremitaget, någon annan obekant byggnad och en flik av Alexanderträdgården. En jättemilitärorkester spelade Internationalen och marscher. Sinovjev började sitt tal med lite hes och nästan pipig röst. Hur skulle hans röst kunna uppfattas av denna folkmassa, det fanns ju på den tiden inga högtalaranordningar. Balabanova lutade sig mot Nerman och mig och viskade att detta var typiskt för Sinovjev och att han snart skulle öka sin röst i styrka. Efter några minuter blev hans stämma klar och mäktig. Orden studsade mot husväggar som hammarslag och hans tal hördes lika bra överallt hos denna den största folkmassa jag någonsin sett. Efter talet blev hurraropen i folkhavet som en enda utdragen jättetrumvirvel, avbruten av orkesterns Internationalen. Efter Sinovjev talade Balabanova med kraft och värme. Nya hurrarop, nytt uppspel av Internationalen. Det var den högsta stämning jag någonsin upplevt, det var något annat än min viskade International i smyg på Långholmen. Här levde jag upp i mitt själsliv, det som kvävts inom mig sedan konfirmationsåldern på Filipsrogården i Hästveda.

Kommandoorden ljöd från de olika kolonnerna, rättningar i leden gjordes och kolonn efter kolonn marscherade genom den stora portalen ut på Nevsky Prospekt, längs denna till Nikolaistationen. Kolonnerna defilerade förbi Sinovjevs bil, han själv stod i givakt med honnör och vi andra i bilen käppraka, tysta. Vilken perfekt ordning i leden, soldaterna med det långa ryska geväret vid axeln och påsatta bajonetter av den ryska fyrkantiga långa typen.

Det var icke paraddrillade soldater i vackra kläder med allsköns ordnar och märken som här marscherade förbi, utan helt vanligt folk, män i sin bästa ålder, som i stor utsträckning enrollerat sig frivilligt i röda armén för att tåga till fronterna. Huvudbonaderna utgjorde en blandning av pälsmössor, vegamössor, plommonstop, filthattar, soldat- och marinmössor. Somliga bar de långa ryska militärkapporna, andra vanliga paletåer och somliga hade de typiska ryska vadderade vindtygskläderna. Fotbeklädningen var blandad: läderstövlar, vanliga promenadskor, bastskor med av band omlindade smalben och somliga hade filtstövlar. Jag kände att jag valt rätt när jag lämnade flyget på Ljungbyhed och nu var beredd att förena mig med detta härliga folk i gemensam kamp för våra socialistiska ideal, i nedkämpandet av de förtryckande feodalväldena i Europa och för skapandet av en ny tid för folken. Många av de bortmarscherande skulle aldrig

mer få återse sin stad. De gick inte bort tysta och försagda, nej, hela Nevsky Prospekt var ett enda hav av sång. Men säkert tog många av dem i sin begeistring dock ett tyst sista farväl åt sin stad och hembygd.

Det var viktigt för mig att få hum om språket för att snarast gå till fronten. Jag behövde bara några timmar en dag för att lära mig förstå språket och skriva det konstiga alfabetet. Sedan började jag med att inlära tjugofem ryska ord varje dag. Nästa dag repeterade jag dessa tjugofem och inlärde tjugofem nya ord. Tredje dagen repeterade jag de femtio inlärdade och utökade ordförrådet med ytterligare tjugofem o s v tills jag repeterade över hundra ord åt gången och lärde mig nya ord. Det blev ansträngande och Ture Nerman menade att jag inte skulle gå i land med en sådan forcering. Men jag fortsatte, energi saknades inte och då kom Jekimovskaja mig till hjälp med att binda ihop orden och deras böjningar. Ännu mer värdefullt var att hon tog mig ut till klubbar och församlingar, presenterade mig här och där, ledsagade mig tillsammans med andra ut i staden och det rådbråkades värre för att de nya kamraterna och jag skulle förstå varandra.

Under denna första tid i Petrograd hade jag dagligen iakttagit hur folkgrupper av båda könen samlats på sina arbetsplatser, verkstäder, fabriker, bostadshusens gårdsplaner eller ute på öppna platser till militära övningar under någon utvald ledare. Fanns inte tillräckligt med gevär övades med käppar som vapen. Dessa övningar pågick över allt i hela Petrograd och förhållandet var säkert ensartat över hela det revolutionära Ryssland. De försiggick under dagar och på kvällar samt hela söndagarna. Efter en snabbövning hos de mindre grupperna sammanslogs dessa till större enheter med nya övningar. Slutligen skedde den stora generalmönstringen framför Vinterpalatset för avresa till fronterna. Matroserna i Östersjöflottan intog en framträdande roll i alla sammanhang, klädda i sina marina uniformer, som instruktörer, som kolonner i de militära formationerna. I sin stora popularitet förde de revolutionens gloria med sig var de uppträdde. Ingenstans kunde jag upptäcka snobberi eller översitteri. Alla var lika mot alla. Tilltalsordet var över allt kamrat (tova-ritsch). Även de som förde befälet i större militära formationer tilltalades med kamrat. Ibland kunde man dock få höra att chefer tilltalades med ”kamrat kommandant” (tovaritsch kommandir).

Samtalsvis med mina nyförvärvade vänner fick jag veta var de hetaste striderna stått revolutionsdagarna under sommaren och hösten året förut. Det framgick att det varit i korsningen Nevsky Prospekt och Sadovajagatan invid Dumahuset och Gostinni Dvor. Strider hade utbrutit här och var i staden, ehuru av mindre omfattning. Kamrater omtalade hur de tagit betäckning i förstugor, källartrappor o s v för att komma undan kulregnen. I hotell Astorias hall med de höga fönstren hade gäster öppnat eld, skjutit genom fönsterrutorna på folkmassan på platsen framför Isakskatedralen. Denna besvarade elden och elva av gästerna i hallen hade stupat. Jag hade inte kommit till vilket land som helst utan till ett jätterike med den mest omfattande samhällsomdaning som förekommit i världshistorisk tid. Revolutionen var visserligen genomförd i hela centrala Ryssland vid min ankomst, men långt bort i periferien fortskred den långsamt ända fram mot 1920-talet.

I Petrograd rådde givetvis som över allt i Ryssland sträng ransonering av såväl livsmedel som andra varor. Man tänkte i första hand på barnen. Det gällde särskilt mjölken. Efter barnen kom industriarbetarna, soldaterna i röda armén och flottan och vetenskapsmännen, vilka grupper av befolkningen fick de rikligast tilltagna ransonerna. Den övriga delen av befolkningen fick nöja sig med mindre och fick det svårast. På torgen såsom i Petrograd salufördes ännu fritt en del frukt, marmelader, konfek tyrer, solrosfrön, mjölk och ägg också i någon mån. Lantbefolkningen kom också in till staden med mjölk och ägg till sina bekanta familjer. Allt detta hjälpte ju upp ransonerna betydligt än så länge. Men det stundade långt hårdare tider.

Ture Nerman och jag blev en dag inbjudna till ett av de folkkök, som inrättats på skilda platser i

staden. Som gäster blev vi serverade en blomkålsrätt och Nerman uttryckte till värdinnan att det var det läckraste som han någonsin smakat. Jag kunde helhjärtat instämma i Nermans beröm, van vid svenska fångvårdens kost som jag var. Men redan nästa dag levde jag med i det ryska folkets vardag och intog måltiderna i folkköket. Det blev ju lite annorlunda. Folkköket var inrymt i stora lokaler som före revolutionen utgjort ett förnämt stall för hästar. På utrymme, inredning och trevnad fanns inget att anmärka. Golvet var belagt med tjockt lager sågspån som fångade upp all smuts som strömmen av hungriga människor förde med sig från fotbeklädningen. Sågspånet byttes dagligen och golven gjordes rena. För några kopek eller gratis fick man dagligen ett mål mat här och kompletterat med ransonen på kort blev det tillräckligt för att inte svälta ihjäl. Måltiden bestod mestadels av en skål soppa, kokt på enbart vatten med tillsats av oskalad och dåligt sköljd potatis jämte en bit härsken norsk sill. När man åt av soppan knastrade det mellan tänderna av sand och på botten av skålen låg lagrad jordsmuts. Av sillen märkte man just ingenting mer än revbenen, som höll sig fast i fiskryggen och liknade spanten på en båt, precis som inom svenska fångvården. En liten bit svart bröd hörde till portionen, men det ryska brödet var alltid bättre än det svenska på grund av spannmålens bättre kvalitet. Jag hörde aldrig någon av gästerna knota. Det gjorde givetvis inte jag heller. Tvärtom var vi belåtna att få denna varma måltid för dagen.

Genom Sinovjevs förmedling och hänvändelse till krigskommissariatet i Petrograd blev jag enrollerad i militärflyget i Gatjina, cirka sju mil från Petrograd, en av de största och förnämligaste flygplatserna i den forna huvudstadens närhet, belägen vid de båda järnvägarna Petrograd—Dynaburg och Petrograd—Jamburg—Reval. Jag stod nu inför uppbrott från många kamrater och vänner och historiska händelser i Petrograd. Förkovran i ryska språket hade blivit betydligt eftersatt av allt jag fått vara med om och upplevt i Petrograd, men det kanske klarade sig ändå. Under ett helt år framåt fick jag alltid rum på Astoria, när jag besökte staden och det kom att ske rätt ofta. Allt eftersom jag kom i kontakt med hela ledarkadern där och blev mer eller mindre bekant i dess krets, fick jag rika tillfällen att iaktta deras dagliga liv och leverne. Vart jag vände mig mötte jag enbart män och kvinnor som med bistert allvar, utan vila, rast eller ro, och med de största egna försakelser arbetade för revolutionens seger och framgångar. Vilka jättelika problem blev de icke ställda inför och hur orkade de hålla ut. Världsproletariatet är skyldigt dem alla honnör!

I Sverige hade jag vägrat göra min värnplikt — här gick jag som frivillig i krigstjänst. Med min första militära kommendering på fickan satte jag mig på tåget till Gatjina.

Stridsflygare vid baltiska fronten

Icke utan viss oro lämnade jag Petrograd och infann mig i staden Gatjina för att tillträda min tjänst i dess flyg. Min utbildning på Ljungby-hed hade varit gedigen, men den var av civil karaktär och i Gatjina övergick jag direkt utan förberedande utbildning i militär aktivitet till frontflygning. Det är en avsevärd skillnad mellan dessa två utbildningar. Jag kunde icke utesluta att jag i min nya tjänst kunde möta rutinerade krigsflygare.

Vid min ankomst till Gatjina anmälde jag mig omedelbart till flygstaben. Efter uppvisande av min kommendering från militärhögkvarteret blev jag föreställd för stabens chef agronomen Petrovitsch. Genom hans kamratliga sätt att ta emot mig försvann min oro. Han ledsagade mig ut på flygfältet för att bekanta mig med hangarer, maskiner, verkstäder och personal. I motorverkstaden bad han mig att inte försumma att lära mig diverse detaljer på ryska, varvid han tog en hammare och slog lätt några slag på en motor och sa att hammaren hette molotok, motorn hette motor. Jag fann flygfältet bra, något mindre än på Ljungbyhed, men antalet flygplan och typer var tämligen begränsat och inte alls nya. Någon jakt bland personalen fann jag icke, utan en

stillsam aktivitet rådde och detta bidrog också till att dämpa min oro. Jag stod ju inför helt nya förhållanden med ett främmande språk, det enda som förenade oss var medvetandet att vi var revolutionärer. Men med en sådan samstämmighet i känsla och medvetande kommer man lättare överens i det praktiska.

Gatjina bestod av den egentliga staden och det intilliggande Lilla Gatjina, båda med järnvägsstationer till två dubbelspåriga järnvägar: Petrograd—Pskov—Dynaburg och Petrograd—Narva—Reval. Lilla Gatjina var välförsedd med planterade vitstammiga björkar utmed gatorna. I den lummiga grönskan låg villorna som inbäddade. Lilla Gatjina var ett utpräglat villasamhälle, där förmöget folk från överklassen slagit sig till ro i egna dyrbara villor. Naturen var frapperande vacker i hela Gatjinaområdet med planteringar, stora parker, grunda sjöar, där vattnet porlade upp från botten genom ett eget underjordiskt tryck. Småfisk fanns i sjöarna och vita svanar gled omkring. Kejsrerliga slottet invid sjöarna dominerade och var försett med gamla krigiska minnen, varibland svenska kanoner, tagna som krigsbyte.

Enligt rysk sed hade varje flygare rätt att själv utse sin flygspanare och mekaniker och denna rätt gjorde jag bruk av. I Petrograd hade jag fått kontakt med en finsk-svensk chaufför med anställning på förra svenska ambassaden och honom tog jag i min tjänst. Han hette Teodor Suomeo och vid fronten kallades han Fedja.

Första uppdraget jag fick av Peter Petrovitsch var att taga min mekaniker med mig och på flygplatsen i Petrograd se ut en maskin åt oss. Jag skulle låtsas provflyga en maskin och om jag fann den acceptabel, skulle jag flyga med den till Gatjina.

Genom våra medhavda dokument fick vi utan svårigheter tillträde till aerodromen i Petrograd och kunde obehindrat gå omkring och beskåda maskinparken, som var betydlig. Det var tyska, engelska, franska och italienska maskintyper, några tydligen krigsbyte, men alla var sotiga, rostiga och nerslitna, i så dåligt skick att jag avstod att provflyga någon. På denna flygplats fick jag för första gången bese ingenjör Sikorskis jättestora maskin, ensam i sitt slag i hela världen. Man behövde en stege för att kunna äntra upp i planet. Provflygningen med jätten hade gått bra. Numera utgjorde den ett museiföremål. Berikad av Sikorskis djärva flygmaskinskonstruktion återvände jag till Gatjina och avgav min rapport om det klena tillståndet hos flygmaskinsparken i Petrograd.

Flygplatsen i Gatjina var före världskriget en av de förnämsta i Ryssland. Den speciella avdelning som jag blev kommenderad till hade till chef en medelålders man, smärt, elegant, världsvan. Han hette Georg Carlov. Han talade flera språk och även svenska riktigt bra. Enligt hans utsago hade han besökt Stockholm flera gånger och av vad jag kunde inhämta av hans uttalanden hade han medverkat i ryska balettföreställningar. Vi två kom att få mycket att göra med varandra under fälttåget i Baltikum och vår goda vänskap blev bestående.

För att få lite militär drill över Fedja och mig lyckades jag förmå Georg Carlov att exercera med oss under lediga stunder. Det blev en del övningar med bara oss två som rekryter, men det jag fick lära hade jag redan inlärt medan jag gick i folkskolan i Norra Sandby i Skåne. Någon nytta av ”drillen” fick jag aldrig, men i Sverige hade jag vägrat göra exercisen och här bad jag om att få militär drill.

Natten till första årsdagen av oktoberrevolutionen blev vi alla flygare beordrade av Peter Petrovitsch att tillsammans med övrig personal på flygplatsen utföra vakttjänsten för hela Gatjinaområdet. I varje patrull ingick tre man. Georg Carlov, Fedja och jag utgjorde en patrull och vi var ålagda att bevaka ett angivet område. Klädda i full mundering med hjälm och i gevär med påsatt bajonett utförde vi vår vakttjänst. Den blev min första i mitt liv, men långt ifrån den

sista under min vistelse i Ryssland. Hela natten förflöt lugn i hela Gatjinaområdet. Endast en man hade blivit gripen, men släppt efter att ha kunnat uppvisa sitt dokument.

På årsdagen av revolutionen blev det däremot liv och rörelse utan motstycke i Gatjina. Jättelika demonstrationer välldes in på vägarna från byarna till staden. Kunde inte ryska folket läsa och skriva så kunde det då sjunga, och med vilken känsla och övertygande trosvisshet. Bondfolk ända till milen avlägset deltog i demonstrationen till Gatjina för att fira första årsdagen av revolutionen och de kom med fladdrande fanor och under musik. I avdelning efter avdelning med tio i bredd välldes folkmassorna in och sjöng oavbrutet ryska revolutionens sorgmarsch och Internationalen. Vilken stämning!

Folkmassorna samlade sig omkring tsarpalatset, från vilket helröda fanan vajade segerstolt. Korta tal hölls från utplacerade talarstolar och musikkårer höjde stämningen. Över uppmarschen kretsade flygmaskiner som en hälsning. Massuppslutning av allmogefolk, den äkta framsprungna entusiasmen för revolutionen blev för mig en oförglömlig upplevelse. Årsdagen firades i tre dagar som helg och över hela landet utbetalades full lön åt de anställda.

En av festdagarna hölls offentligt möte i slottets stora salong som en minneshögtid över revolutionen. På Georg Carlovs begäran kom jag att prestera mitt första tal i landet över revolutionen och Carlov översatte mig, ovationsartat bejublad av salongens fulltaliga och fina publik. Jag var också i bästa stämning över vad jag upplevt på årsdagen med segerglädje och tillgivenhet för revolutionens ledning.

Under denna min första tid i Gatjina fick jag besök av både C.J. Björklund och Sven Linderoth från Stockholm. Jag kunde föra dem omkring i Gatjina och visa dem sevärdheter och berätta något om stadens historia.

På alla sätt uppmuntrade och understödda av England och Frankrike försiggick militära förberedelser och uppladdningar i de baltiska staterna för gemensamt anfall på Sovjetryssland. Detta sammanföll med tyska grupperingen i Pskov. Avsikten var tydlig att hjälpa England och andra kapitalistländer att likvidera revolutionen. För att möta hotet förlängdes röda arméns nordliga front från Arkangelsk-Murmansk och utmed Finland. Sträckningen fortsatte mot Litauen. Trotskijs ställföreträdare, estländaren Posern, fick övertaga ledningen för hela denna förlängda nordfront. Fabricius blev befälhavare och Gusinski blev kommissarie för sjunde armén. Längre fram i tiden blev han sekreterare på Ryska handelsdelegationen i Stockholm.

Kort tid efter årsdagen av oktoberrevolutionen inledde de baltiska staterna fientligheterna. Röda armén mötte attacken med att sätta in anfallet mot staden Pskov, med sitt sedan århundrade strategiska läge utmed Petrograd—Dynaburgjärnvägen och samtidigt med järnväg över Walk till Riga. Den flygavdelning som jag tillhörde beordrades till en station som hette Torosina, ett par mil från Pskov. Den urgamla staden hade inga föraktliga befästningar. Högkvarteret för ostfronten under världskriget blev förlagt hit och det var här tsar Nikolai tvingades att abdikera. Vi väntade att få stanna kvar i Torosina flera veckor och upprättade ett flygläger på en åker några kilometer från stationen. Intill hade vi ett skogsbryn som skydd. Vi hjälptes åt att resa det stora hangar-tältet och placera in maskinerna. Ett par järnvägsvagnar blev vår bostad. Det fanns gott om varg i trakten. De kom i stora flockar, först en hanne för orientering och sedan hela flocken. De gick ända in till våra tält och vi kunde icke göra vaktombyte mellan stationen och flygfältet utan att vara två i sällskap och beväpnade för vargarnas skull. Hela området mot Pskov visade sig ödsligt och trist. Vintern blev sträng med meterdjup snö som lamslog vår flygaktivitet. Istappar hängde meterlånga ner från flygvingarna. Vi måste blanda sprit i vattnet till de fasta motorerna för att inte få elementen sönderfrusna.

En dag i november inledde röda armén sitt anfall på Pskov. Striden blev häftig. En hel dag och påföljande natt rasade kampen om staden. Kanonerna dundrade och sökarljus lyste upp den mörka natten. Långa röda-korståg rullade mot Petrograd och gav intryck av att många blivit sårade. Raketer och ljussignaler korsade varandra och hus stod i lågor. Arbetarna i staden gjorde uppror och kom röda armén till hjälp. Striden rasade hela natten från hus till hus, från gata till gata och på morgonen föll Pskov. Röda armén hade framgång med sin första framstöt. En del av fiendestyrkan drog sig tillbaka följande järnvägen mot Dynaburg. En del retirerade utmed järnvägen mot Walk.

Anfallet leddes av staben som inkvarterat sig i Torosina. Under flera dagar intog vi flygare tillsammans med stabens personal våra måltider i en liten stuga. Mathållningen var ensartad som den förekom ute vid frontlinjen hos manskapet. I små behållare av plåt fick vi vår portion hirsgryn vid grytan i fältköket ute på marken. Vi slevade i oss av gröten med målade och fernissade träskedar och avslutade med tédrycken. Här tarvades ingen dukning och här rådde inget fjäsk. Hirs-kosten föraktades av somliga som kallade dessa gryner för likgryn och påstod att kineserna tvättade sina lik med dylika gryner. Men gröten var bra.

Under mina överflygningar i trakten verkade den alldeles för ogästvänlig och omöjlig för någon landning med maskinen. En nödlandning hade blivit katastrof. Inte den minsta lilla åkerplätt kunde jag upptäcka, men flera meter breda, rostiga taggtrådshinder syntes ända så långt man kunde se i fjärran. Möjligen härledde sig dessa från första världskriget och utnyttjades nu igen. Marken verkade ha varit utsatt för häftiga granatanfall.

Röda armén förföljde de fientliga trupperna oavbrutet mot Dynaburg och intog så småningom även denna stad och viktiga järnvägs-knutpunkt. Även utmed järnvägen Pskov—Walk—Riga retirerade de fientliga trupperna under uppehållande strider i terrängen. Ifrån Torosina företog jag en flygning över Pskov mot Walk men måste nödlunda vid en station med namnet Neuhausen. Motorbränslet hade tagit slut. Innan jag kunde få påfyllning, blev jag kvarliggande i Neuhausen ett par dagar. En tysk flygare hade störtat och omkommit där dagen innan. Hela bybefolkningen kom ut och hälsade på oss, flygspanare Fedja och mig. Det var lågt till taket på grund av dis och innan jag fann en liten åkerbit att gå ner på, höll jag på att riva ner en skorsten på ett litet bostadshus.

Under väntetiden i Neuhausen besökte jag folk i byn och pratade med dem så lång min språkkunnighet tillät. Man visade sig vänligt inställd till ryska revolutionen och röda armén, och när människorna fick veta att jag var svensk, blev de ännu vänligare. De talade om att där fanns svenskminnen från karolinernas krig och yrkade på att jag skulle besöka dem och detta gjorde jag med nöje. Här i trakten hade stått en hård strid mellan svenska och ryska trupper. Minnet härav levde kvar från de gamla till de unga och visade sig allmänt hos allmogen. Sympatierna för svenskar levde kvar. Tyskarna var illa omtyckta, vart de kom utkrävde de skatt av befolkningen, som fick skatta för hundar, höns, krukväxter i fönstren, gardiner osv. Därför såg jag ingenstans någon gardin för trista fönster. Befolkningen gömde eller avlägsnade allt de kunde för att inte tyskarna skulle skatteplundra dem. Flera timmar satt jag hemma hos en hantverkare som sydde ihop skinnfällor till kläder. Det ofrivilliga nedslaget i Neuhausen blev faktiskt riktigt trivsamt och lärorikt.

Samma dag vi fick motorbränsle och startade för vidare flygning mot Walk hade den förmögnaste i byn föranstaltat ett större gästabud för Fedja och mig. Dottern i 25-30-årsåldern hade med sina föräldrar varit ute med alla övriga för att titta på oss när vi nödlandat och det var dottern som stod för gästabudet. Hon var kraftig och rödkindad som en stadig skånsk bondtös. Jag fick veta om bjudningen för sent och i min iver startade jag. Det var lågt till tak med tunga

moln och vi försvann vid starten direkt i molnen. Efteråt fick jag veta att äldre kvinnor börjat gråta i tron att vi omkommit när vi försvann i molnen. Där bodde ett härligt folk i Neuhausen.

I staden Walk var det ännu osäkert. Fientliga trupper höll sig med säkerhet ännu kvar där. Därför gick jag ner på en sjö invid den lilla staden Verro på omkring 6000 inv. Isen på sjön höll. Tyskar och andra fientliga trupper hade lämnat Verro på förmiddagen och röda armén stod på e.m. i staden. Svaga strider pågick i trakten. En stor samling av stans befolkning, befäl och delar av röda armén mötte oss vid stranden av sjön in på staden. Vår ankomst var en överraskning. Med min tolk och flyspanare Fedja kunde jag samtala och förklara och stilla nyfikenheten, som icke blev mindre av att det framgick att jag var svensk. I den lilla vackra staden kom jag att uppehålla mig ett par veckors tid. En övergiven och bra villa ockuperades som bostad åt oss. Soldater ur armén ställdes till vårt förfogande. Julen 1918 kom jag att "fira" i villan och staden, men tillståndet var osäkert och under fjorton dagar hade jag icke kläderna av kroppen. De stunder sömn som blev möjliga låg jag med kläderna på och med armégeväret i hand. Kamraterna eldade på i stugan för det var råkallt ute med mängder av snö och jag befarade stugan skulle fatta eld.

Varje dag tog jag en promenad i den vackra allén från gymnasiet ut i stan och under dessa blev jag bekant med flanerande gymnasister i allén, två flickor i 15-16-årsåldern. Ungdomarna visade sig mycket intelligenta och städade, representerande en äldre puritansk uppfostran. Varje dag vid middagstid sammanträffade vi i allén under promenader på någon timme och genom våra samtal på tyska och ryska lärde jag mig så bra att tala tyska att vi slutligen samtalande på det språket. Flickorna talade därjämte både ryska och franska och något engelska. Av allt att döma hade ungdomarna i likhet med folket i stan större sympati för ryska revolutionen och röda arméns intagande av staden än de hade av den gamla regimen.

På flygchefen Carlovs initiativ blev jag nu medlem i bolsjevikiska partiet på min medhavda svenska ungsocialistiska partibok. Det var annars mycket svårt att vinna medlemskap i partiet under denna tid. Man måste rekommenderas av två kända medlemmar och jag var ju dock från ett annat land och med relativt nya bekantskaper i kamratkretsen. Under hela min fortsatta vistelse i Ryssland stod jag kvar i partiet, cirka tio år, och några komplikationer inträffade aldrig angående mitt medlemskap utan kamratskapet förblev under alla åren det allra bästa.

Ryktet spred sig i röda armén att Trotskij skulle anlända. Han for ständigt med sitt specialtåg från front till front för att stimulera kampen och själv inhämta informationer om det militära läget. Ryktet om hans besök verkade som en injektion på hela armén, icke av rädsla och skrämsel över att han skulle komma, utan av begeistring. Trotskij var oerhört populär även ute vid denna front och det uppfattades som en ärebetygelse att få besök av honom.

Under hans tidigare besök vid fronterna plägade han dela ut klockor som förtjänsttecken till föreslagna kamrater i förbanden. Tillgången på dem hade tagit slut och därför delade man ut skinnkläder i stället för klockor. Trotskij avhöll möte och talade till soldaterna. Ett antal skinnrockar lät han dela ut åt dem som blivit föreslagna. Inom flyget hade jag blivit den ende som föreslagits och sålunda blev jag förärad en skinnrock för visad aktivitet i tjänsten. Min tjänstgöring förhindrade mig att närvara, men vid min återkomst blev jag gratulerad av kamraterna. Utdelandet av ordnar hade ännu icke praktiserats vid denna tid och jag avskydde dylik, men en skinnrock var både praktisk och trevlig att få.

Striderna koncentrerades till järnvägarna på detta frontavsnitt. De blev därigenom svårt ödelagda. Rälsen revs upp på kilometerlånga sträckor, broar sprängdes, på stationerna ödelades allt, sammalunda telegrafsystemen. Flygets främsta uppgift gick ut på att anfälla järnvägarna, bomba tågen på linjerna. Specialarbetare följde röda arméns frammarsch och vid ankomsten till en

station blev det deras uppgift att återställa järnvägens funktion. Specialiserade brobyggare återställde förvånansvärt snabbt en ödelagd bro. Belysningsystem och telefon i samhällen utmed järnvägen blev totalförstörda under striderna, men återställdes så fort röda armén anlände. Fälttelefon fick fungera mellan de viktigaste organen, familjer måste bli utan telefon. Genom att operationerna koncentrerades utmed järnvägarna blev allmogon ute i byarna avsidat från järnvägslinjerna oberörda. På andra fronter i landet blev dock förhållandet annorlunda genom att krigföringssättet försiggick mycket olika med massinsats av kavalleri och artilleri.

Röda armén gick segrande fram utmed järnvägen mot Dynaburg och intog denna viktiga central och fortsatte utmed järnvägen till Riga, På sträckan Pskov—Riga intogs Walk och därifrån behärskades järnvägen till Reval. I Walk blev striden hård. Därefter följde efter häftiga strider Venden, Segervolden och Wolmar. Det påstods att manfallet ute vid de första linjerna uppgick till 50% av manskapet. Det kontrarevolutionära Lettland med bistånd av tyskar och även engelsmän bjöd hårt motstånd i terrängen på dessa omnämnda platser som var lämpliga för krigföring och för att förhindra Rigas fall. Men röda armén stod icke att hejda och trängde fram mot Rigas förstad Rodenpois vid Dynafloden. Järnvägsbron över floden blev sprängd av de retirerande trupperna och de försökte även spränga den långa landsvägsbron invid järnvägsbron, men hann blott skada det ena brohuvudet när de upptäcktes av röda arméns patruller och blev nedskjutna. Dynafloden är mäktig i sitt nedre lopp invid Riga och avsikten med sprängningarna var givetvis att åtminstone försena röda arméns intåg i staden. Efter att Rodenpois intagits blev denna förstad till Riga bas för röda arméns flyg.

Både Estland och Lettland hade upprättat egna röda arméer och den lettiska röda armén försåg sig med eget flyg och med egen flygförvaltning. Den 3 januari 1919 intogs Riga av röda armén. I förstadsorten Rodenpois blev striderna mycket bittra. Lettiska vita armén, understödd av tyska och engelska trupper gjorde kraftigt motstånd vid Dynafloden som en naturlig försvarslinje för att förhindra Rigas fall.

Efteråt inträffade ett lugn som kändes märkligt. Uppe i Walk, Venden m.fl. platser blev man så van vid gevärs- och kulprutesmatter, ljussignaler och raketer under de mörka kvällarna att man fick en känsla av att detta var normalt. Stillsamheten i Riga efter stadens fall blev därför märkbar, men andra sidan, västerut, fortsatte striderna och vita armén retirerade för det starka trycket av lettiska röda armén, förstärkt av estniska trupper ur dess röda armé.

Genom att järnvägstrafiken återupptogs både på linjen Petrograd—Dynaburg—Riga och Petrograd—Pskov—Riga väcktes befolkningens reslust. Baltisk befolkning kunde åter träffa balter som länge vistats inåt i Ryssland. Folk hopade sig vid stationerna för att invänta tåg och dessa medförde endast någon enstaka personvagn och utgjorde militära transporter. I Pskov bevittnade jag rena kalabaliken när tåg ångade in på stationen. Personvagnarna blev redan i Petrograd överfulla med resande och t.ex. i Pskov väntade tusentals på resmöjlighet. Alla förde knyten med sig och i villervallan slets de bort från ryggar och händer och trampades ner. Folk grät, skrek och knuffades för att få en plats i vagnarna. Soldaterna sköt i luften för att försöka lugna ner de besinningslösa människorna. När tågen äntligen vinkades till avgång, var vagnstrapporna fulla med folk som hängde i klungor, folk trängdes på buffertarna och på vagnstaken rådde trängsel. Ute på linjen orkade många inte haka sig fast utan föll och omkom. Det fanns ingen möjlighet att få ordning på denna trafik.

Livsmedelsläget var mycket bättre ute på den erövrade landsbygden än i det hungrande Petrograd och även detta lockade folk att fara med tågen för att skaffa mat. Livsmedelsransonering var dock genomförd överallt, men man hade möjlighet att köpa ägg, smör och mjölk hos lantbefolkningen och priserna var lägre än t.ex. i Petrograd. Vi flygare hade som alla andra i förvärvsarbete

månadslön, cirka 1 000 rubel i månaden plus något extra per flygtimme, men värdet sjönk vecka för vecka och lönen blev icke större än vad en spårvägsbiljett kostade i Petrograd och sedan avskaffades pengar i hela sovjetområdet under flera månader, då allt i lönehänseende bortföll.

I Ukraina och södra Ryssland och ända fram till Petrograd fanns icke salt att uppbringa, men i östersjöländerna fanns ännu salt. Salt blev det bästa bytesmedlet i olovliga handeln, bättre än guld. Saltbristen utgjorde en svår plåga för både människor och djur. I flyget förbigick man förbudet på så sätt att manskap sändes ut i byarna i dessa provinser och köpte upp rikligt med salt, som packades i låror och sändes med en kommission till Ukraina som motorer för att kringgå järnvägskontrollen.

Livsmedlen man bytte till sig i Ukraina medfördes i retur till Gatjina och fördelades ibland flygpersonalen. Saltbristen var resultat av kapitalisternas prompt genomförda hungerblockad mot Sovjetryssland vari även Sverige deltog. När det icke gick att militärt nedkämpa det revolutionära Ryssland, skulle man svälta det till underkastelse och kapitulation.

Epidemier och hunger blev svåra i Petrograd. Kontrarevolutionära agenter hade sprängt gas- och elverk och nedbränt telefoncentralen. Det fanns ingen ved. Staden och omgivningen blev mörkklagda, rörledningarna frös sönder och fastigheterna blev nedisade. Men befolkningens sammanhållning och kampvilja sviktade aldrig. Icke mer tsaristisk regim med livegenskap och prästerlig välsignelse av tillståndet. Hade de kristnas gud inget bättre åt folket kunde det avstå från både gudligheten, kyrkan och prästvåldet.

Vid mina besök i Petrograd tog jag alltid in på Astoria. Av alla kamrater och vänner jag besökte och ville samtala med var Kohonen den viktigaste. Makarna var flyktingar från Finland, där de hade varit med i ledningen för revolutionsrörelsen i Helsingfors. På sina frontkartor markerade Kohonen detaljrikt ställningen mellan röda och vita ute vid fronterna. Härigenom fick jag kontinuerligt bästa informationen över hela det militära läget i landet. Medan vi två studerade krigskartan och samtalade om det militära läget, lagade fru Kohonen det doftande goda téet. Hos familjen Kohonen kom jag att känna en fläkt av det familjära som ett trivsamt avbrott från ståhejet ute vid fronten, där det inte fanns en tidning att tillgå och ryktesfloran var besvärlig.

Under ett sådant stadsbesök en kväll ämnade jag hälsa på en familj som jag blivit bekant med. Dörren öppnades försiktigt lite på glänt med dörrkedjan på och vi hälsade förbindligt genom dörrspringan, men jag avråddes att stiga in enär familjen hade smittkoppor. Jag fortsatte då till en annan familj och där låg de sjuka i fläcktyfus. Så fortsatte jag till en tredje familj och, vilken otur, där hade de spanskan. Svälten var allmän, epidemiernas giftmoln omvärvde den forna huvudstaden. På natten for jag med tungt sinne tillbaka till fronten.

C.N. Carleson från Vänsterpartiet i Sverige hade anlänt till Petrograd för att sammanträffa med Litvinov, som skulle komma från Moskva, och båda hade tagit in på Astoria. Jag tog tillfället i akt och invigde Carleson i min plan om en flyglinje till Stockholm. Som en bräcka i den internationella blockaden kunde försöksvis en flygning mellan Petrograd—Stockholm för att få över mediciner vara motiverad. Kunde folken och regeringarna i de kapitalistiska länderna verkligen vara så blottade på all mänsklig känsla att de skulle förvägra sådan humanistisk transport. Det vore värt ett försök för att taga blockadmakterna på pulsen. Jag hade också nedskrivit en handling i frågan och jag visade denna för Carleson. Han blev så intresserad att han erbjöd sig att samtala med Litvinov om saken. Efter deras sammanträde fick jag beskedet av Carleson att Litvinov visat stort intresse för planen, men ansett att frågan var tidigt väckt i det oroliga politiska läget och menat att den kunde tagas upp i ett senare stadium. Med detta fick jag nöja mig.

Under ett förnyat besök i Petrograd var jag fast besluten att besöka svenska legationen i staden med förfrågan om möjligheten att företaga en flygning till Stockholm i avsikt att aktualisera en flygförbindelse. Jag gjorde förfrågningar om hur personalen på legationen förhöll sig till revolutionen och sovjetrepubliken och vem på legationen som ansågs bäst att föra ett samtal med. Allmänna omdömet var att en herr Lundberg på legationen skulle vara bäst och mest folklig. Ingen tycktes veta om att samtliga legationer och ambassader hade stängt och personalerna lämnat Ryssland. Jag kände icke heller till detta. Lundberg, med titeln envoyé, ansågs alltså vara hyggligast att tala med och jag beslöt mig för att begära samtal med honom.

Framkommen till legationshuset på Engelska kajen stod utanför på trottoaren en soldat i röda arméns uniform med gevär och påsatt bajonett. Jag ignorerade soldaten och steg frimodigt in, för paraddörrarna stod vidöppna. Inkommen i en slag hall såg jag två nedhukade män som brände papper i en öppen spis. Det brann duktigt.

— Sdravstvojtje, hälsade jag.

— Sdravstvojtje, svarade en av männen och båda tittade upp på mig.

— Jag söker en herre här som heter Lundberg. Går det att få träffa honom.

— Här finns ingen Lundberg. Alla har lämnat legationen och rest, fick jag till svar.

På deras fråga varför jag sökte Lundberg svarade jag att jag kom från fronten och önskade få ett samtal med en herr Lundberg om en flygning till Sverige och att jag själv var svensk. Männen hade rest sig upp, men lågan brann fortfarande, och den ene av männen gav order till soldaten på trottoaren. Jag skulle följa med denne. Jag fick gå före och han gick efter med geväret i handen. Vi kom till Goročovaja, platsen hade jag hört talas om, en farlig plats, för där burades kontrarevolutionära in, kanske för sista gången innan livet slocknade. En man med namnet Peters härskade där och om bara namnet Peters nämndes, skalv den som inte hade rent samvete. Peters var chef för statskommissionen för kontrarevolutionens bekämpande, tjekan. Jag hade hört att den mannen var obevekligt sträng. Jag fördes upp för ett par trappor till ett fyrkantigt vanligt bostadsrum. En kvinna mötte. Hon talade flytande svenska och sade att jag kommit till ett mycket farligt ställe. Det tror jag, gav jag till svar. Innerst inne insåg jag var jag hamnat, men kände mig inte alls ängslig. Jag hade ju rent samvete. Hon gick in i ett annat rum och därifrån kom en jovialisk herre i medelåldern. Han tyckte att jag bort insett det olämpliga i att vara vid fronten och i röda armén och avlägga besök på utländsk ambassad under så orolig tid. Detta instämde jag uti. Men jag har inte vetat om att utländska legationer stängts och personalen lämnat landet. Mer blev det inte. Jag fick avlägsna mig och jag sade kamratligt farväl till honom. Riktigt bränd för jag mot kvällen direkt ut till fronten. Jag tyckte att de båda personerna på Goročovaja hade bemött mig förståeligt på ett fint sätt. Ovetande om det spända läget hade jag handlat oklokt. Något ytterligare obehag av besöket på svenska legationen fick jag aldrig.

Under denna höst 1918 strövade mängder av hundar omkring som övergivna och förvildade i staden. Ägarna hade flytt för revolutionen och lämnat sina hundar kvar. Många av dem såg ruggiga och farliga ut. Ryktet gick att folk fångade in dylika hundar, slaktade dem och åt hundkött. Jag träffade flera av mina finska kamrater som sade sig ha ätit hundkött och funnit det både mörkt och ätbart. Humorn visste berätta att när en hund fick syn på en finne stack den kvickt. Under ett av mina besök i staden råkade jag ovanligt nog ut för hungerkänslan. En ung kvinna vandrade omkring och hade några små ”biffar” i en låda som hon bar på magen genom en rem om halsen. Sådan handel var förbjuden och det varnades i tidningarna för att köpa och äta dylika. Folk gjorde biffar av både katter och råttor. För några kopek tillhandlade jag mig en ”biff” av gatuförsäljerskan. Ja, nog fick jag ner den, men den var rik på broskaktiga kulor och knölar, så

möjligen var det katt eller råtta. Den enda gång jag tillät mig en sådan gastronomisk ”finess”, men jag dog ju inte.

På nyåret 1919 utropades Lettiska socialistiska sovjetrepubliken och en grånad pionjär i landets arbetarrörelse och frihetsyttringar vid namn Stutzka blev republikens president.

Krigskommissarien hette Petersén. Lettiska röda armén, understödd av estniska trupper ur dess röda arm, forcerade framryckningen under strider mot tyskarna och intog städerna Mittau och Libau utmed kusten. Engelska flottenheter låg utanför Riga-bukten. Gång efter annan ställde denna ultimatum till röda armén att lämna Riga.

En av de första dagarna efter det staden erövrats av röda armén fördes de stupade ur röda armén under striderna utanför staden i en imponerande procession från Rodenpoishållet och utmed Alexandergatan till den öppna planen framför domkyrkan i stans centrum, där de placerades under sorghögtidligheter i en massgrav. Många tiotusentals, kanske hundratusen, deltog i processionen. Längs leden sjöngs i ett ryska revolutionens sorgmarsch. Båda trottoarerna längs Alexandergatan var fullpackade av folk, männen med blottade huvuden när de många kistorna fördes förbi och folket på trottoarerna sjöng med i sorgemarschen. Sorgflorbehängda fanor fördes i leden och i staden flaggades på halv stång. Allt var oerhört gripande. Jag själv kunde icke betrakta mig som bara en åskådare, utan jag hade aktivt deltagit i fälttåget ända från Gatjina. Processionen och stämningen vittnade om det lettiska folkets sympati för de fallna och ryska revolutionen.

Det stora sorgetåget över de fallna i striden om Riga följdes snart av ett liknande. Från flygplan spreds sorgkantade flygblad över Riga med underrättelsen att Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht mördats i Berlin av ultrareaktionära officersmodden från överklassen. I tiotusental marscherade åter befolkningen i Riga längs Alexandergatan med sorgflorbehängda fanor. Åter var trottoarerna fullpackade med folk. Alla, i såväl leden som på trottoarerna, sjöng ryska revolutionens sorgmarsch, männen med blottade huvud och i stan flaggades på halv stång. Stämningen var dov, bitter mot den ruttna borgerligheten, bestörtningen var allmän.

En plan invid Alexandrabangården utsågs till flygfält för vårt samlade flyg från Gatjina. Första klass järnvägsvagnar blev flygkansli och i begränsad omfattning även bostad för flygarna. Vi fick välja att bo i vagnarna, bo på hotell i staden eller genom erhållen rekvisition från arméledningen övertaga privata lägenheter. Mestadels bodde jag på hotell Viktoria på Alexandergatan i centrala Riga. Genom arméledningen erhöj jag därjämte en rekvisition på en dylik privat våning.

Många letter som i årtal vistats i Ryssland anlände genom de ändrade förhållandena till Riga och Lettland. Återkomsten förorsakade sådan glädje bland dem att livsyran höll på att framkalla oro för sin hämningslöshet med upplösning av disciplin. Ändock rådde strängaste spritrestriktioner med allmänt dryckesförbud. Man såg aldrig någon berusad människa ute i gatulivet, ehuru smyghandel med sprit kunde förekomma.

Gatulivet i Riga var livligt. Hotell, restauranger, matsalar och kaféer, teatrar och biografer fungerade som under normala förhållanden och var livligt frekventerade. Biograferna var på samma gång varietéer och restauranger. Man tog plats vid bord och intog förtäring samtidigt som man såg bioföreställningen. Detta verkade livligt och folkligt i motsats till det stela enahanda stirrandet på en biografduk. Näringsställena höll i regel öppet till midnatt. Varietéeförekom också.

Ordningen på gator och torg föreföll mycket god. Ordningsmilisen på allmänna platser och ordningsvakter vid teatrar och restauranger bestod övervägande av unga, korrekta och väl-disciplinerade kvinnor i uniform och med skjutvapen. De uppträdde med större bestämdhet än män och blev respekterade. Unga kvinnor var också konduktörer och förare på spårvagnar.

Befolkningen syntes leva sitt vanliga storstadsliv och utan det minsta tecken till diktatur. När jag ensam eller i sällskap promenerade framåt på gator i Riga, kunde förnimmelsen vara att jag promenerat i Stockholm. Befolkningen verkade lika välklädd som i vilken huvudstad som helst i nord- eller västeuropa.

På stadens alla hotell företogs kontrollrond klockan tolv på natten. Men endast gäster ur röda armén blev föremål för kontrollen. Innehade en sådan gäst alkoholdryck eller om denne luktade alkohol eller innehade butelj som luktade sprit, blev gästen arresterad och ådrog sig dom. Befäls-person riskerade bli degraderad till menig.

Med rekvisitionshandlingen på en bostad infann jag mig till uppgiven adress på Elisabethgatan. Familjen som ägde våningen hette Michelsen och var av judisk börd. Fru Michelsen tog emot mig, hennes make såg jag aldrig, men det sades att han hade en snickerifabrik vid Veidendam ute i hamnområdet. Fru Michelsen läste långsamt igenom innehållet i det för henne så farliga dokumentet, vilket innebar att familjen skulle helt avstå sin bostad i möblerat tillstånd och själv söka sig bostad på annat håll. Med upplyftad hand visade hon inåt våningen och sade: ”Var så god!” Hon ändrade inte en min. Deras dotter trädde fram, kanske i 20-årsåldern. Ett piano stod i hallen där vi stod och inåt våningen skymtade en steinwayflygel. Dottern frågade ödmjukt om hon fick flytta pianot in i våningen från hallen. Nej, svarade jag, det skall stå där det står. Enligt den farliga rekvisitionen kunde jag bara be dem avflytta utan att taga något med sig. Kort som en order framställde jag min önskan att de skulle avbalka ett hörn av hallen med en skärm, ställa in en säng och tvättställ, dottern kunde spela obehindrat på pianot där det stod, ty jag tyckte om musik, ehuru jag inte spelade själv.

Jag kände mig friare på hotell Viktoria och utnyttjade hall-rummet hos Michelsens endast någon gång. Jag blev mycket god vän med familjen och den bemötte mig alltid med största välvilja. Inte så mycket som en knappål förlorade familjen Michelsen på mig, utan jag blev ett skydd för dem så länge jag var i Riga.

Livsmedelsläget försämrades mycket snabbt i staden. Allting tog slut. Hungerblockaden tillämpades och all import var utesluten. Även inåt landsorten skärptes krisen. Priserna steg skyhögt. Dagligen erfordrades minst 20 järnvägsvagnar med matvaror från landsorten för stadens behov och detta kunde icke genomföras. Enda järnvägen, Dynaburg—Riga, blev strängt anlita av militärtransporter. Krisläget blev allt svårare och de stora förhoppningarna om bättre tider grusades med avsvanad sympati för revolutionen och röda armén. Men trots de upptornade svårigheterna genom utländsk fiendlighet visade även befolkningen i Östersjöprovinserna att de själva kunde taga hand om sina länder och framtiden utan en förtryckande regim och herremansklass.

De förr rika damerna bytte bort sina guldföremål och briljanter för matbiten och utländska gangster gjorde sig förmögenheter på nöden i staden. Riga lutade mot sitt fall och kontrarevolutionen stod färdig att rycka in.

Kamrater i flygkansliet kom ut till mig på flygfältet med bud från president Stutzka att jag omedelbart skulle infinna mig hos honom på Riddarhuset. Jag hade ingen aning om vad frågan kunde gälla. Det kunde icke vara fråga om något ogillande av vår flygaktivitet, ty vi i flyget hade verkligen uppfyllt våra plikter i stort, i någon detalj i så stora aktioner kan ju brister uppstå. Som jag stod och var klädd fältmässigt for jag till Riddarhuset och trädde in i den väldiga, eleganta riddarsalen i Riddarhuset. Längst bort i salen satt presidenten vid sitt skrivbord. Han bad mig sitta ner på länstolen invid hans bord. Medan han just börjat sin berättelse varför han kallat mig till samtal inträdde från en sidodörr en man. Han tog mig i hand och presidenten presenterade honom

som republikens krigskommissarie Petersén.

Presidenten berättade att enligt de informationer som han hade fått hade svenska flottan förenat sig med engelska flottenheterna i Rigabukten. Underrättelse hade ingått om att svenska armén landstigit i Estland för att förena sig med de fientliga trupperna i anfall på de röda arméerna. Krigskommissarie Petersén nickade instämmande gång på gång under presidentens berättelse. Jag satt moltyst och lyssnade, inom mig faktiskt slagen med häpnad, ändock överraskade detta mig icke. Sverige var officiellt medverkande till internationella blockaden mot Sovjetryssland och då givetvis inklusive östersjöprovinserna och sålunda fientligt inställd och då kunde vad som helst inträffa.

De båda herrarna uppdrog åt mig att skriva ett flygblad på svenska. Det skulle tryckas i stor upplaga och spridas från flygmaskiner över svenska och fientliga trupperna i Estland. Jag skulle själv få utforma flygbladet och som en tyst överenskommelse var det givet att det skulle bli upplysande om förhållandena i läget mellan reaktionen och revolutionen med vädjan till svenska trupperna att lägga ner vapnen eller eventuellt förena sig med röda armén. Om inte hela förband gjorde detta kunde man räkna på att enskilda enheter skulle göra det och truppsammansättningen nedbrytas. Jag hade ingenting att invända häremot och förklarade mig villig att göra det bästa möjliga för att verkställa uppdraget.

Den andra frågan som följde gick ut på att jag fick i uppdrag att flyga till Stockholm och till svenska regeringen överlämna handlingar med begäran om erkännande av Lettiska socialistiska sovjetrepubliken. Jag var tveksam om svenska regeringen skulle göra ett sådant erkännande. Det gick icke ihop med Sveriges visade fientlighet i deltagandet av hungerblockaden, svenska trupper i Estland och svenska flottenheter tillsammans med de engelska i Ribabukten. Men även i detta fall lovade jag att försöka uppfylla uppdraget. Audiensen var slut.

Jag satte mig omedelbart i förbindelse med svenske konsuln i Riga, som hette Holmgren eller Holmberg. Samtalet kom att gälla båda ärendena som förslagits mig av presidenten. Konsuln tyckte att ryktet om svenska trupperna i Estland och svenska flottenheter i Rigabukten lät fantastiskt. Han hade ingenting hört om detta. Han höll för troligt att ryktet var helt ogrundat. Han kunde heller inte tänka sig att svenska regeringen skulle vara villig att erkänna Sovjetlettland under rådande internationella politiska förhållanden, men det skadar ju inte att försöka, tillade han. Han trodde icke att svenska regeringen skulle vara emot eller ha något att invända mot min flygning till Stockholm och gav mig rådet att undvika kurs över militära områden i Sverige. Jag fick den uppfattningen efter besöket hos konsuln att han visade sig för ärlig att undanhålla eventuell vetskap om svenska krigsäventyr.

För att få ännu tillförlitligare underrättelser om svenska militära avsikter for jag snabbt till Petrograd och i hotell Astorias hall sammanstötte jag oförmodat med Otto Grimlund som precis anlant från Stockholm över Helsingfors för att fortsätta till Moskva. Han kom som representant för Vänsterpartiet och skulle delta i kongressen i Moskva för att bilda en ny arbetarinternational. På stående fot i hallen samtalade vi om ryktet. Grimlund stod överraskad och förklarade att han ingenting hört om svenska trupprörelser. Han hade hört att det i Estland fanns en grupp svenskar som förut deltagit i nedkämpandet av revoltrörelsen i Helsingfors. Dessa hade skeppats över till Estland, men det är ju bara några äventyrare, tillade Grimlund. Av en liten fjäder hade tydligen uppstått en rejäl höna. Svenska äventyrare i vita armén i Finland för att nedkämpa de röda var ingenting att spilla krut på. Större uppgifter förelåg oss i röda armén.

Efter min återkomst till Riga avlade jag rapport till presidenten om vad jag inhämtat hos svenske konsuln och hos Otto Grimlund. Styrkeförhållandet ändrade sig så snabbt i Lettland att frågan om

ett svenskt erkännande av Lettiska sovjetrepubliken måste anstå.

Flygaktiviteten var på den tiden i beroende av dagsljuset och därför förekom icke flygning under natten. Fullmåne inträffade och nätterna blev ovanligt månljusa. Detta lockade mig att företaga flygning om natten. Jag underrättade min flygspanare Fedja härom och förberedde honom på en sådan nattflygtur på prov över Riga. Jag ämnade redan påföljande natt företaga denna, det brådskade, men min maskin måste ses över. Mekanikerna fick löfte av mig att få en flaska vin om de på den korta tiden blev färdiga med maskinens översyn, detta kunde genomföras trots de stränga restriktionerna. Löftet fick en sporrande verkan, men maskinen blev icke klar för den bestämda natten och följande natt måste inväntas. På eftermiddagen dagen före gjorde jag en provflygning med en man, Elisejev som flygspanare, en intelligent, vaken ung man med anarkistiska åsikter.

Vi startade och gick upp till 3000 meter över Riga. Nere vid markytan var det lugnt, ljusst och fint väder, men på denna höjd råkade vi ut för oväntat stark luftström, orkanlik och byig. Motvind skakade och vibrerade allt i flygkroppen, byarna slängde mig upp ett hundratal meter och så föll jag lika mycket nästa sekund. Ibland vräktes maskinen på sidan, manövreringen blev arbetsam. 6-7 kilometer utanför Riga och över Dynafloden låste sig sidorodret. Spaken stod som spikad och jag hade endast stjärtrödet att manövrera med. Jag befarade att det icke skulle hålla för sådan påfrestning. Störtning blev oundviklig. Med stjärtrödet förhindrades spinn, som blivit katastrof. På några sekunder låg jag nära isytan på Dynafloden, men isen hade icke hållit för sådan stöt och vi hade drunknat. Tack vare lugnet nära marken lyckades jag med bakrodret pressa maskinen något uppåt, men alldeles framför reste sig en hotande fabriksvägg. Med förskräckelse såg jag den. En kollision verkade oundviklig.

Det är ofattbart att jag under bråkdelen av sekunder med bakrodret lyckades vrida maskinen så att jag med ena vingen lätt skrapade fabriksmuren och kom att glida förbi i den stora hastigheten. I samma ögonblick hade jag den kilometerlånga och meterhöga isbrytaren av hopvräkt sten framför. Den följde Dynafloden. Döden, flög det genom huvudet. Vad jag icke märkt var en upphöjning av flodbotten nära isbrytaren och den var lite snöbetäckt, därför märkte jag den icke. Hjulen snuddade vid denna kulle och maskinen fick en stöt uppåt och jag svävade över isbrytaren och blev stående intill dess andra sida. Kallt och utan panik hade jag funnit mig i den farliga situationen. Maskinen tog ingen skada. Ofattbart att vi levde. Bara någon meter längre åt sidan hade vi missat kullen och skulle ha krossats mot stenbarriären.

Kvickt hoppade jag ur maskinen och började en undersökning, varför sidorodren låst sig. Nu fungerade de. Jag fann inget fel, steg framför propellern och vred på den utan att finna någon orsak. Elisejev äntrade långsamt ur maskinen och stödde sig mot flygkroppen utan att säga något. Han hade fått en chock och jag lät honom vara.

När jag vände mig om, såg jag vid randen av flodens många meter höga slänt några män med höjda gevär, de stod färdiga att skjuta. Somliga av dem hastade ner för slänten, ömsom höjde och sänkte de sina skjutvapen. Försökte jag röra vid propellern höjde alla gevären. Därför ställde jag mig helt stilla vänd mot dem. Ännu fler män dök upp vid randen och svängde med sina gevär. Elisejev stod chockad, fortfarande lutad mot flygkroppen. Nu hade männen kommit helt nära, de var ett tjugotal. Ansikte mot ansikte fixerade vi varandra. De pratade lettiska. På ryska förklarade jag för dem att vi tillhörde röda armén och att vi kommit från Riga, vårt flygläger låg vid Alexanderbangården. Männerna var mycket misstänksamma och jag förstod att någon bland dem fått order att gå och skaffa telefonförbindelse med vårt flygläger för att kontrollera mina uppgifter. Elisejev vaknade till och höll båda händerna för ansiktet, han visste icke om han levde. Mannen som sänts för att kontrollera mina uppgifter kom tillbaka med glad min, vi var ”de

våra”. Glädjen spred sig över oss alla. De tillhörde lettiska röda armén och hade tagit oss för fientliga flygare. Jag tackade dem för god vakthållning och menade att maskinen kunde stå kvar till nästa dag, då jag skulle ha min mekaniker med mig och ytterligare undersöka vad som inträffat med sidorodren som låst sig, men nu fungerade. Lettiska soldaterna åtog sig att hålla vakt om maskinen och Elisejev och jag skulle ta oss fram till vårt flygfält. Mörkret började falla på. Vår avdelning i Riga hade fått meddelande att vi störtat och hade ryckt ut med ambulans för att hämta oss. Ryktet hade förmält att vi omkommit.

Dagen efter var Fedja med mig på en förnyad provflygning. Före starten gick vi igenom alla detaljer hos maskinen utan att kunna upptäcka något fel. Det oförklarliga låsningsfenomenet skulle snart bli uppenbart. Uppkomna till samma höjd som under föregående dag rådde ensartade stormbyiga vindförhållanden, nere vid marken hade det varit lugnt. Maskinen slängdes hit och dit genom vindkasterna och skalv. Spaken till sidorodren låste sig precis som under föregående dag. Bara stjärtrödet hade jag att manövrera med under sådana vindförhållanden. En snabb undersökning i förarsitsen gav ingen lösning. Vi föll på vingsidan och gick i pik, men med bakrodret kunde jag räta upp maskinen igen. Fedja skrek något till mig utan att jag kunde uppfatta vad han sa för det svåra bullret med propellern piskande vindstötarna. Han dunkade mig i ryggen och äntrade ut på vingen till höger om mig. Hållande sig i stagen såg jag att han försökte lösa upp styrlinorna till sidorodren. Genom skakningen och att de var för löst spända av mekanikerna snodde de sig som rep och kunde inte glida. Linorna hade snott sig så hårt att han icke kunde skilja styrlinorna från varandra. Mekanikerna hade slarvat. Det var en fantastisk prestation av Fedja. Men om han också kunnat skilja styrlinorna åt på den sidan så var de lika snodda på den andra. Att på sådan höjd utan fallskärm och under sådana vindförhållanden stå ute på vingen, hålla sig i stag med ena handen och lösa linorna med den andra, samtidigt som maskinen vräktes hit och dit, lyftes många meter upp och föll lika många meter ner detta var en enastående bedrift. Hade han släppt taget i staget väntade honom döden där nere. Han äntrade in i maskinen igen utan att ha kunnat lösa upp linorna.

Med bara stjärtrödet kunde jag inte göra mycket och vi störtade under sekunder som en sten. Vi slog ner vid Alexanderbangården och hade tur även denna gång. Stöten tog i en hård, hopsjunkna snödriva under vintern. Remmen som jag var fastbunden med slets av och jag for ut ur förarsitsen som en avskjuten projektil över motorpartiet och flera meter framför. Fedja slungades ur sin plats och in i förarhytten och fick en stöt i ljumsktrakten och några tänder utslagna. Maskinen blev endast lindrigt skadad. Kamraterna på flygfältet hade åsett vår störtning och ryckte ut med ambulans och räddningsmaterial, men vi kunde resa oss själva. Stöten mot den lilla snöhöljda kullen dagen innan hade löst upp styrlinorna och därför kunde vi inte finna felet. Det blev ingen nattflygning.

För en enskild i mitt ställe kunde det icke förefalla så lätt att göra sig en klar uppfattning om strategiens riktighet. Armébefälhavaren Fabricius var en gammal pålitlig revolutionär, men modern militär strateg kunde han inte vara. Jag föreställde mig att röda armén hade intagit hela Estland, men det måste icke ha varit fallet, utan ett område i Reval hade lämnats obesatt. Inte en kvadratmeter mark skulle lämnats obesatt av röda armén. De vita i Estland försummade icke att utnyttja området för att göra förberedelser till förnyad offensiv.

Lettiska röda armén hade forcerat sin frammarsch utmed Östersjökusten och intog städerna Mittau och Libau vid kusten. I denna offensiv hade de hjälp av estniska trupper. General Judenitsch tog hand om uppmarschen från Reval och som han icke hade något nämnvärt motstånd, då de estniska röda trupperna låg i Lettland kunde hans framstöt mot Petrograd och Walk bli framgångsrika. Järnvägen Pskov—Riga blev avskuren vid Walk, ett tåg med två tusen

man reservtrupper för röda armén i Riga togs till fånga och en icke obetydlig pengatransport, som var avlöningar för manskapet. Även i flyget blev vi utan avlöningar, men det blev utan betydelse. Det ryktades att Mannerheim vistades i Estland och var med att leda de vitas offensiv. De tyska trupperna i Finland hade skeppats över till Estland för att sättas in mot röda arm. Om Mannerheim vistades i Estland skulle det troligen bara vara en visit. Rykten surrade värre och gjorde gällande att även järnvägen Dynaburg—Riga avskurits av de vita i Estland. Skulle detta varit sant hade röda arméns ställning i Riga blivit prekär. Inom flyget gjordes gällande av de forna tsaristiska flygofficerarna att vi var helt avskurna och isolerade i Riga, vilket rykte var ägnat att skapa oro.

Västerut utmed Östersjökusten satte de vita lettiska trupperna, understödda av hårdföra tyska trupper, igång en kraftig offensiv för att återtaga Riga. De estniska trupperna i Lettlands röda armé måste hemkallas på grund av det allvarliga militära läget i deras eget land och då kunde de lettiska trupperna inte hålla stånd mot kontrarevolutionära anfallet och retirerade hastigt mot Riga. För min del blev jag mest oroad av ryktet att även Dynaburg—Riga-järnvägen avskurits och det var detta som låg till grund för att jag ville genomföra nattflygning. De vita trupperna i Estland under ledning av Judenitsch avancerade mot Jamburg som de intog. Detta var inte alls märkvärdigt då endast svagt motstånd kunde göras av estniska röda arm, vars huvudstyrka hjälpte letterna västerut. Vita armén i Estland hade intagit så stark position att de hemvändande estniska röda trupperna icke kunde ändra på läget och vita armén avancerade mot Petrograd och nådde slutligen ända fram till Putilovverken i stans utkant.

Riga måste snabbt överges inför det hårda trycket. Arméns stab drog sig tillbaka till Pskov. Hela detta bakslag måste ha berott på felaktig strategi att icke göra rent i Estland innan röda arméns frammarsch väster om Riga utmed kusten. Frankrike, England och även USA gav de vita och deras befälhavare Judenitsch allt tänkbart bistånd med krigsmateriel m.m. Det blev en mäktig uppladdning i Reval som tidigare österut i Sibirien för Koltjak.

Vår flygchef Georg Carlov och kommissarie Pitkevitsch blev oförmodat arresterade och införda till det stora centralfängelset. Anledningen förblev okänd för mig. Marinflygaren Sokolov, som under tsartiden tjänstgjort i Odessa och deltagit som flygare i världskriget, utsågs till chef för vårt flyg. Han hade varit med hela tiden från Gatjina och var lojal mot revolutionen men icke medlem i bolsjevikpartiet. Hans nerver stoppade tyvärr icke för påfrestningen och efter en vecka bröt han samman. Läget var bekymmersamt. Sokolov och chefen för flygkansliet anmodade mig att övertaga befälet. Vi underhandlade på stående fot ute på fältet. För att kunna sköta en sådan syssla fordrades att behärska språket perfekt och jag talade numera mest tyska. Dessutom förbigicks flygare från tsartiden, som hade vana från världskriget, gamla officerare. Jag avböjde uppdraget. Så länge en armé har initiativet och fortsätter en offensiv kan en del uppgifter förefalla relativt lättsamma, men under en reträtt uppstår oanade svårigheter och ställer stora krav på en person i befälsställning.

Marinflygare Sokolov och chefen för kansliet vidhöll sin begäran att jag skulle överta befälet och kamrater bildade grupp med instämmande. På villkor att kansliet med ökade befogenheter åtog sig att sköta de löpande ärendena och att Fedja understödde mig i svårare fall med tolkning lovade jag att tillmötesgå kamraterna. Detta blev vi överens om.

Vid ett förnyat besök på centralfängelset för att sammanträffa med Georg Carlov underrättade jag honom om att jag övertagit befälet för flyget, vilket han fann glädjande. Därjämte meddelade jag honom att vid eventuell reträtt från Riga kommer jag att taga såväl honom som kommissarie Pitkevitsch med mig i stabvagnen till arméledningen.

I detta största fängelsekomplex i Riga hade tsarregimen alltså hållit Peters fången och plågat honom enligt de värsta metoderna. Nu satt han som högste chef för Sovjetrepublikens Statskommission för kontrarevolutionens bekämpande (tjekan) och i denna höga maktställning lät han kontrarevolutionärer ur forna härskarklassen få känna på de metoder de tillämpat mot honom i Rigas centralfängelse. Borgarna i Petrograd skalv bara de hörde namnet Peters nämnas. Men han var omutlig i alla avseenden. Han skonade icke sina egna kamrater, om de handlat galet mot revolutionen. Han var den pålitlige och trofaste kämpen Nr 1 för revolutionen. Under min vistelse i Taschkent senare kom jag i nära kontakt med honom och värderade honom högt för hans absoluta revolutionära pålitlighet.

Ryktet cirkulerade igen att järnvägen Riga—Dynaburg blivit avskuren av vita armén i Estland. En panikunge seglade upp inom flyget. Omnämnde Elisejev ville på inget villkor bli krigsfånge hos de vita i Estland och tog in morfin. Andra tänkte följa hans exempel. För att inte bli förgiftad rusade jag ur vår vagn. Situationen var obehaglig. Trafiken på Dynaburgjärnvägen fungerade normalt. Det fanns ingen risk att råka i fångenskap. Jag ville icke lämna kamraterna och flyga till Dynaburg. Några arkebuseringar skulle de vita i Estland inte få någon glädje av. Att svenska frivilliga fanns där och kommit från Finland, det visste jag, och de kände säkert till att jag var i röda armén.

Order ingick att vi i flyget skulle lämna Riga och anlända till Pskov. Det blev annat att tänka på än leka panikstämning. Georg Carlov och Pitkevitsch hämtade jag ur fångelset. De fick taga plats i vår stabvagn och bli betraktade som mina fångar tills vi kom till arméledningen i Pskov, där de fick ordna upp sin sak. En dag på e.m. mot kvällen avgick vårt långa tåg på 80 järnvägsvagnar mot Dynaburg. När vi var halvvägs måste vi göra uppehåll på en station och då bad jag Fedja gå med mig till stationen för att avsända telegram till arméledningen. På återvägen blev jag varskodd av honom att två män ur personalen följde efter oss och de hade också följt efter när vi gick till stationen. Det gjorde mig fundersam. Något var i görningen. Redan i Riga hade jag haft det på känn. I stabvagnen for endast Fedja och jag samt Carlov och Pitkevitsch, som var fria. De övriga for med kanslivagnarna och manskapet som det var brukligt i landet i vanliga godsvagnar. Innan vi nådde fram till Dynaburg uppvaktades vi i stabvagnen av två män ur manskapet som var skickade av de övriga med begäran att när vi kom fram till Dynaburg skulle tåget dirigeras till den destinationsort som de bestämde. De fick återvända med beskedet att tåget skulle fortsätta till Pskov enligt order från arméledningen.

Just som tåget kom in på bangården i Dynaburg, inträffade en väldig stöt. Kvickt tog jag mig ur vagnen och drog pistolen. Vårt stora kraftiga lok stod på tvären över spåret. De första vagnarna efter loket hade ränt upp i varandra och trasats sönder. En sammanstötning med ett annat tåg hade inträffat. Vid stöten fick jag en ögonblicklig ingivelse av fara för att ammunitionsvagnarna kunde explodera. Det stod klart för mig att uppehållet i Dynaburg kunde bli långvarigt. Med pistolen i hand vandrade jag fram och åter utmed de närmaste vagnarna. En klunga järnvägsarbetare med sitt arbetsbefäl anlände från bangården och de bar brinnande facklor med sig. Hela den stora bangården låg i övrigt totalt mörklagd, inte ett ljus kunde jag skönja. Arbetarna hade verktyg och räddningsattiraljer med sig och de började omedelbart röjningsarbetet. Det stora loket kunde de avlägsna och koppla bort de trasiga vagnarna och rälsen måste läggas om. De arbetade enbart under fackelsken och jag måste under min vakthållning av tåget beundra arbetarnas skicklighet, deras metodik visade på gammal vana. Efter några timmar var vi åter klara för avfärd. Under uppehållet hade personer ur manskapet i vårt flyg försökt att få tåget destinerat dit de önskade, men tågchefen måste rätta sig efter den order vi innehade från arméledningen. Tåget rullade mot Pskov. Vad som föranlett järnvägsolyckan på bangården fick järnvägsförvaltningen klara upp. Det kunde knappast vara sabotage utan någon försummelse med växlarna. Ingen människa kom

till skada.

Vid detta laget hade jag fått en tämligen klar bild över läget inom vårt flyg. I samband med ryktet i Riga att även Dynaburgjärnvägen avskurits av vita armén i Estland var de tsaristiska officerarna i flyget verksamma för att i smyg överföra vårt flyg till den vita estniska armén. Panikungen och vädjan till mig att överta befälet stod i samband därmed, möjligen också utgjorde detta grunden till att Carlov och Pitkevitsch utmanövrerats och satts i fängelset. Sokolovs sammanbrott stod säkert i sammanhang med den planen. Han ville vara lojal mot röda armén och revolutionen, men samtidigt undvika en brytning med sina forna officerskamrater. Hur stämningen var bland manskapet hade jag dålig information om. De var säkert rädda och försiktiga och avvaktade förloppet. Somliga var socialrevolutionärer (Kerenskianhängare), någon enstaka var anarkist och de flesta bolsjeviker. Kamratskapet mellan mig och manskapet hade under hela fälttåget varit det bästa. Men sådant kan ju inträffa i ett medborgarkrig, då man kan vara kamrater den ena stunden och fiender den andra.

När vi lämnat Dynaburg på natten tillsade jag Fedja att lägga sig och försöka sova. Jag tog själv vakten mellan två maskingevär och så hade jag min pistol. Vid vänster axel hade jag visselpipa. Skulle något inträffa, sade jag åt Fedja, visslar jag och då måste du upp och ta hand om det ena maskingeväret. Vi tar striden. Utom Fedja och jag själv kunde jag lita på Carlov och Pitkevitsch, sålunda var vi fyra mot ett sextio-sjuttio ur manskapet och de hade tillgång till mängder ammunition, medan vår var begränsad. Fedja knöt sig som han stod och hade geväret med bajonett i handen.

Medan tåget rullade fram under den mörka natten, dunkade det på vagnsdörren mellan två vagnar. Jag öppnade. Två män ur manskapet stod på plattan mellan vagnarna och bad att få tala med mig. De sade sig vara utsedda av manskapet på ett möte som de hållit att underhandla med mig om den uppkomna situationen. Jag svarade dem kort att det fanns inget att underhandla om. Lite slokade vände de åter till sina kamrater. Ett par timmar efteråt upprepades ensartad uppvaktning av två män och de fick beskedet att vi skulle fortsätta till arméledningen i Pskov. Båda stod och tummade med sina mössor utan att säga något. De såg olyckliga ut och jag började tycka synd om dem. Manskapets intagna ställning var definitivt förlorad och de ansvariga riskerade ställas inför militärdomstol.

När vi nalkades Pskov knackade det ånyo på vagnsdörren och in trädde en ensam man. Hans namn kände jag icke till och hade knappast lagt märke till honom förut. Han tog av sig mössan och frågte ödmjukt om han kunde få permission för att besöka sin mor. Jag lämnade honom beskedet att vi skulle göra uppehåll vid en station för att ta in vatten och se över tåget, sen stannar vi inte förrän i Pskov. Säg inget åt era kamrater. När tåget stannar stick tyst, far hem till din mor och kom inte tillbaka igen. Följer du med till Pskov löper du risk att bli arkebuserad. Detta trodde han själv, yttrade han, och blev så glad att han glömde både att säga adjö och tacka. Efter uppehållet på stationen såg jag aldrig karlen mer. Han var en av arbetarna bland manskapet.

På morgonen anlände vi till Pskov efter en svår natt. Sådana händelser måste man räkna med. Överlöpare fanns i båda riktningarna. På höstsidan sökte högsta flygchefen för Petrogradområdet fly med sin fru till utlandet, men blev igenkänd av vårt folk i Pskov och båda arresterades. Två soldater förde dem tillbaka till Petrograd. I Gatjina hade jag blivit presenterad för dem.

Arméchefens assistent Vasiljev var en lugn och resonabel man, likaså kommissarien Gusinski, men denne representerade partiet och lade sig icke i det rent militära. Fabricius var däremot en man med häftigt och bistert sinnelag, när det gick honom emot. Då blev han röd i ansiktet. Denna morgon när vi ankom till Pskov var han icke på bästa humör, vilket kunde bero på de militära

motgångarna. Riga måste överges och staden föll i de vitas händer en 22 maj 1919. Trots järnvägsolyckan i Dynaburg hade jag lyckligt genomfört vår reträtt därifrån. Rapport om reträtten och ankomsten till Pskov avgavs och jag anhöll samtidigt om kommendering till Petrograd för att sammanträffa med Trotskij's ställföreträdare Posern. Efter audiensen på hotell Astoria i Petrograd var jag icke lite bitter på honom. Här satt han makligt i sitt rum och spelade piano. Men ute vid fronten hade jag sett hur soldater i smällkalla vintern kämpade barfota, för det fanns varken skor eller strumpor eller annan fotbeklädnad. Ändock fortsatte de striden utan klagan, i vetskap om att det gällde revolutionens försvar. Det förhöll sig annorlunda med Trotskij, som ständigt for omkring ute vid fronterna och såg till att soldaterna försågs med allt vad de behövde. Man skulle ingen gång kunnat tänka sig honom sittande vid ett piano. Posern var för all del en hygglig och vänlig man med fint intellekt, men här behövdes en man för ett hårt krig. De tsaristiska flygarna hos oss hade heller inga strumpor och lindade sina fötter med smutsiga linnetrasor innan de stoppade fötterna i sina stövlar. Där ute i fält borde Posern ha varit och icke bakom fronten vid pianot. Det blev krigsrätt i Pskov. Hårda domar väntade, men allt avlöpte så hyggligt att ingen blev arkebuserad.

Fred slöts omsider med de baltiska staterna och dessa erhöll sin nationella ”självständighet”. Hade de regimer som med fransk och engelsk medverkan upprättades i dessa småstater iakttagit moderation att ena de söndrade medborgarna i sina egna länder skulle med tiden kanske en utjämning inträtt och en utveckling i demokratisk riktning blivit möjlig. Detta försumrades totalt. Så fort dessa regimer kom till makten och kände dennas sötma utövade de en fruktansvärd terror.

Sommar i Kolumna

På våren 1919 bröt jag upp från en lång och svår vinter vid fronten. Egentlig vila hade jag icke kostat på mig efter frigivningen hösten 1917. Flygtiden på Ljungbyhed uteslöt icke spänning, ehuru den utgjorde den bästa tänkbara rekreation från föregående årens upplevelser. Bekymmersfri semester kunde vistelsen i Ljungbyhed icke betraktas som. Hela vintern efter Ljungbyhedvistelsen med aktiv fronttjänst kunde icke innebära en behövlig vila. Som befälhavare för frontflyget hade jag med framgång fört detta till staden Pskov under reträtten från Riga, enligt order från sjunde röda arméns stab. Den hade själv installerat sig i Pskov.

Jag hade under vintern insett behovet av ytterligare utbildning och det kunde jag icke genomföra vid fronten. Medborgarkriget bara växte i omfattning och styrka och torde bli långvarigt. Med Fedja i sällskap for jag från Pskov till Petrograd för att samtala med Trotskij ställföreträdare Posern, militärkommissarie över nordvästra området.

Under samtalet med honom framvisade jag mitt militära dokument och när han såg att jag hade befälet över flyget gratulerade han och uttalade sin förhoppning att jag skulle göra mitt bästa. När jag lämnat Posern framhöll jag till Fedja att vi måste skynda tillbaka till Pskov för att inverka på att inga dödsdomar utdömdes eller verkställdes mot personal som i aktiv tjänst svikit i lojalitet mot armén. Anlända till Pskov kontaktade jag en av de arresterade i en järnvägsfinka med galler för fönstret. Fem var dömda att arkebuseras framför våra järnvägsvagnar och den som jag kontaktade förklarade att de alla blivit förda bakom ljuset och lurade av tsaristiska officerarna i flyget. Det blev inga arkebuseringar, utan de som befunnits skyldiga till mycket allvarliga förseelser och dömda beordrades till infanteriet vid första linjen av fronten.

Jag hade inhämtat underrättelsen om att det i Kolumnadistriktet fanns en bra flygplats för speciell träning vilket föranledde mig att hos arméstaben begära förflyttning dit. Detta beviljades för

Fedja och mig.

Ställningen för röda armén vid denna del av nordfronten var prekär. Alla flygmaskinerna behövdes vid fronten. Vi beslöt därför att fara med tåg över Petrograd och Moskva till Kolumnaområdet. I vanliga fall var det endast en dagsresa, för man från Petrograd på kvällen var man i Moskva på morgonen. Att resa var numera ytterst besvärligt och det åtgick en hel vecka för oss att komma från Petrograd till Moskva! Tåg gick sällan. Tågtider hölls icke och man visste aldrig när ett tåg kunde avgå för en påtänkt färd. Mängder med folk väntade på stationen. Hotell och matsalar existerade icke vid stationerna. I de överfulla och nersolkade väntsalarna trängdes folk till olidlighet och värst var det för familjer eller ensamma kvinnor med barn. Det enda man kunde uppbbringa på rester av stationsmatsalar var té och i lyckligare fall ett par konfekt till téet. Socker var fullständigt försvunnet ur marknaden. Hade man en bit grovt rågbröd kvar av den knappa ransonen drog man fram det ur fickan som tilltugg till téet. Kipjatok, kokhett vatten, skulle enligt lag finnas på alla järnvägsstationer och detta fungerade till fulländning, okokt vatten var riskabelt att dricka. Ingen klagan eller missnöjesyttring märktes bland folket trots de enormt svåra levnadsförhållandena. Tålmodigheten var fulländad.

Anlända till Moskva fanns ingen möjlighet för Fedja och mig att fortsätta till bestämmelseorten, utan vi måste stanna i staden. Vi var nog lyckliga att få bostad på forna hotell Metropol i stadens centrum. Där bodde alla högre funktionärer och där fanns utrikesdepartementet. Tjitjerin som kommissarie för detta departement bodde också på Metropol.

Vår medhavda militära matranson hade tagit slut under den fördröjda resan. Som främlingar i miljonstaden var det icke lockande att söka få kontakt med militära organ för att få nya ransoneringskort. Vi låg på kommendering och hade inget mer med oss än vad vi stod och gick i, sålunda inget att byta bort på något torg mot något ätbart. Min skinnrock som jag fått av Trotskij vid fronten var nu det enda att göra affär med. Jag skulle velat behålla rocken som minne, men vi måste få något att stilla vår hunger och Fedja sändes till ett torg med rocken som bytesvara mot livsmedel. Han lyckades få en liten bit fläsk och halvtannat kilo potatis för rocken, och så var det minnet borta. Nere i de stora källarlocalerna på Metropol stötte vi på den rymliga köksavdelningen. Den många meter långa kokhällen var rödrostad och hade icke använts på länge. Hela köksavdelningen stod öde, tom och övergiven. Fedja var mer kunnig i matlagning än jag och fick i uppdrag göra iordning fläsket och potatisen. Stekt fläsk och stekt potatis blev det första jag förtärt på länge och mätta blev vi, men just ingenting över för kommande dagar. På en sådan portion kost kunde man dock klara sig ett par dagar.

Det blev inte mycket av Moskva jag fick se under detta mitt första besök. Vår tid blev mest upptagen med att invänta tågmöjlighet för att fara till vår bestämmelse. Staden Saraisk i distriktet var mitt mål, men innan vi nådde dit skulle vi passera en stad vid namn Jegorjevsk och där fanns en betydande flygskola. Där utbildades för revolutionen pålitliga ungdomar från arbetare- och bondebefolkningen. När Fedja anställdes som flygspanare i Petrograd lovade jag honom att ombesörja hans utbildning till flygare. Det var hans stora önskan och här i Jegorjevsk ville jag infria mitt löfte till honom. Det ordnades att Fedja blev antagen som elev, men att han först skulle fara med mig till Saraisk och stanna där den första tiden och sedan återkomma till skolan i Jegorjevsk.

Kamratandan var uppenbarligen förhärskande i skolan, men strong militärisk disciplin rådde. Eleverna fick icke som på Ljungbyhed omedelbart börja med praktisk flygning, utan stanna på skolbänken för att få teoretiska kunskaper den första tiden. Eleven måste nöjaktigt känna till tolv olika flygmotorer innan han fick ta plats i en flygmaskin och medelst dubbelkommando börja sin praktiska flygutbildning.

Flyget i den lilla idylliska staden Saraisk i Kolumnadistriktet söder om Moskva utgjorde ingen skola, utan en ordinär fältflygplats med möjlighet för träning. Den bestod enbart av jaktflygplan med moranemaskiner för träning, samtliga franska typer. Här fanns neuport nr 11, 17, 21, 24 — alla naturligtvis med roterande motorer. Även om de icke hade varit med på ostfronten under världskriget så hade de dock varit i bruk länge av nedslitningen att döma. Aerodromen var en nedlagd trekantformad åker, alldeles för liten i omfång för så pass snabbgående maskiner, med behov av långa banor för landning. Hangarerna utgjordes av tält. Man fick en känsla av att vara på behörigt avstånd från fronten. Meningen hade kanske också varit så under världskriget.

Neuport nr 11, den minsta av dessa typer, blev min specialmaskin med cirka 11 meter mellan yttre partierna vingavpetsarna. Vingytorna var små, men med en relativt tung kropp. Denna maskin var den mest snabbgående på den tiden. På cirka tre minuter kunde man komma upp på cirka 4 000 meter, vilket var betydelsefullt i aktion under strid. Men den var svår att landa med på kort bana. Den hade i likhet med alla dessa jaktplan en sporre i stjärtpartiet som högg i marken vid landning och bromsade upp farten.

På Ljungbyhed pälsade vi på oss vid aktiv flygning som om det gällt en färd till nordpolen. Skinnkläder, hjälm, flygglasögon, flyghandskar och bastant på fötterna ingick i munderingen. Här i Saraisk startade flygarna jaktplanen barhuvade, i skjortärmarna, ibland med bar överkropp, sandaler på fötterna, utan glasögon och fräste upp till 4 000 meter som om denna höjd var deras rätta element. Det var hurtiga friskusar utan officersstatus och krusiduller — alla var vi kamrater, inga skrankor mellan flygare, mekaniker eller soldaterna i vakttjänsten. Flygare som kunde konsten att älska livet utan att hysa den minsta fruktan för döden. Ehuru vi icke låg direkt vid fronten fick vi dock taga risker. En polack, flygare från tsartiden, rullade en morgon med dagg över fältet och ned i en dälld med hjulen i vädret. Dagen hade verkat som såpa. Major Semjonov, den skickligaste och djärvaste, störtade och omkom. Jag själv undkom icke missöden. Under en rutinflygning över trakten hade jag tappat magneten till motorn men kunde dock utan skador gå ner på en åker. Till fots sent mot kvällen traskade jag tillbaka till kamraterna på flygplatsen. Magnetens hittades aldrig. Flyghjälmen var en bra tillgång vid ett annat tillfälle då jag tog mark så hårt att jag trots hjälmen ådrog mig en lätt skada åt huvudet. Ett tredje missöde blev allvarligare och höll på att kosta mig livet, den värsta kaputering jag råkat ut för.

Bönderna hade grävt ett dike alldeles utmed fältet där vi flög in och lagt upp en jordvall utmed diket. Arbetet hade de väl utfört någon gång på våren och den lerhaltiga jorden i vallen var soltorkad och hård som cement. Vis av skadan från polackens landning ville jag ta mark närmare fältets kant för att icke rulla över. Jag kom för nära i farten och sporen i stjärtpartiet råkade hugga fast i jordvallen, drog på sekunden maskinen på näsan och det blev en våldsam kullerbytta. Maskinen slets helt utav, motorn vände sig helt om med propelleraxeln mot mig i förarsitsen. Propellern blev som tändstickor. Allt i maskinen trasades sönder, fot-styranordningen gick i en åtta. Jag själv blev liggande under skrothögen och det första jag tänkte på var att åla mig bort ifall brand uppstod. Genomdränkt av flygbränslet kunde jag resa mig upp och fann alla mina tillhörigheter i fickorna slungade ut på marken, plånbok, kam med spegel, nycklar. Kamraterna ryckte ut med ambulansen. De blev alldeles häpna vid åsynen av att jag rest mig upp och gick dem till mötes. Jag kände mig förfärligt mörbultad, men låtsades som ingenting. Skrothögen fick ligga kvar och jag promenerade med kamraterna tillbaka till hangaren, samtalande om oturen med landningen. Jag hade kommit för nära jordvallen. Kamraterna hade väntat det värsta men var glada över att jag klarade livet. Ganska märkligt greps jag av lusten att taga ut en annan maskin och omedelbart göra en ny rutinflygning. Det var inte första gången jag stått inför en sådan lust. Andra flygare har känt på samma sätt. Men det är farligt och man bör undvika det. Helst bör man efter en sådan kaputering vila från flygning någon dag. Kroppens fysiska balans måste återställas

efter en sådan våldsam omskakning.

Livsmedelsläget var lika svårt i Saraisk som i landets större städer. Bondebefolkningen hade det en aning lättare, då den frambringade lite ägg, mjölk och rotfrukter. Salt fanns däremot icke milsvitt omkring och det kände befolkningen som en plåga. Solrosor odlades här i bygden, men icke så allmänt som i t ex Ukraina och södra Ryssland. Frön ersatte bristen på livsmedel. När jag en gång i Moskva sporde mina flygkamrater hur lantflickor i det svåra livsmedelsläget kunde synas så rödkindade och friska, fick jag till svar, att det var därför att de jämt tuggade i sig solrosfrön. Dessa visade sig mycket näringsrika. Enstaka jordbrukande familjer grävde ner i marken både kött efter slakt och spannmål för att kringresande kontrollanter icke skulle lägga beslag på förrådet. Den var förpliktigad att överlämna sina produkter åt allmänna livsmedelsransoneringen, men någon enstaka följde icke påbudet. Andra mer lojala familjer lämnade allt ifrån sig och hade det lika svårt i sin försörjning som familjer i storstaden.

Epidemier florerade överallt i Ryssland under de åren. Koleran härjade förfärligt i Petrograd 1918. Spanska sjukan tog också sin tribut och vattukoppsepidemin förekom överallt. Fläcktyfusen var mycket svår ute vid fronterna, men den krävde massor av offer överallt på landsbygden och i Saraisk slog den hårt med odlingskolonier i kyrkorna, som var veritabla smittohärdar.

Det var djupt gripande att dag efter dag, vecka efter vecka under skymningstid på kvällarna bevittna processioner vandra fram på gator, djupt vemodigt sjungna sånger vid framförandet av sina kära döda till sista viloplatsen. Kistorna bars efter uråldrig sed utan lock och förbipasserande kunde i kistan se den avsnodades ansikte. Locket bars av de sörjande efterföljande på upplyfta armar efter kistan. Ibland bestod de sörjandes antal av endast 4-5 personer, ibland upp till hundratalet. Olikteten förnekade sig inte ända till livets gräns. Mötande stannade upp medan processionen passerade förbi, vände ansiktet mot kistan, män blottade sina huvud och de flesta gjorde korstecknet. Det låg något fint medkännande och gripande i detta.

I svenska tidningar skrevs att kyrkorna i Ryssland stängts av bolsjevikerna eller förvandlats till danshak och så tårades ögat av medlidande med det av bolsjevikerna förtryckta folket. I Saraisk och på andra orter som jag kontaktade var kyrkorna inte bara öppna utan till olidlig trängsel fyllda av folk som kom och gick nästan dygnet om. De levande ljusen i kyrkorna brann, prästerna i sina långa kåpor som nästan dolde de grova stövlarna ned till vristen svängde sina rökelse och rabblade monotont sina böner som ingen förstod, avlösande varandra hela dagarna och långt in på kvällarna. Folk trängde sig in i kyrkan, knäfull ödmjukt och mumlade något obegripligt, kysste golvet som trampats solkigt av tusenden fötter, kryssade sig fram i trängseln för att komma åt att kyssa ikonbilderna som kyssts solkiga av hundratals före. Efter denna ritual stannade de upp i folkträngseln och lyssnade andäktigt på prästens oupphörliga böneramsor på ett språk som ingen rysk allmog begrep. Korstecknet gjordes flitigt och allt detta skulle utgöra gudstjänst. Det var fantastiskt i all sin förfärliga enfald. Fläcktyfusen drev många till kyrkorna som kom att utgöra epidemihärdar.

Livsmedelssvårigheterna blev kännbara icke minst för oss i flyget. Under veckor och månader hade det icke vankats en enda liten köttbit, icke en skvätt mjölk, en bit socker eller ens ett ägg. Dagsransonen månad efter månad var inom det militära en bit svart bröd, som man i regel förvarade utan omslag i fickan, en kaka svart té, i bästa fall kanske någon konfekt till téet, och i förläggningen fick man en gång om dagen en portion vatten med potatis. Kaukasisk tobak ingick i ransonen och mottagaren fick själv rulla cigaretten i papper som han kunde komma över, merendels dåligt brunt omslagspapper. Det var t o m svårt med tändstickor, somliga var för hand spjälkade trädstänger med en tändsats. På Ljungbyhed betonade Enoch Thulin vikten av riktig

kostsammansättning för ögonen för flygare. Svälten för oss flygare i sovjetlandet under dessa år nedsatte synförmågan med svårigheter för avståndsbedömning när vi skulle landa med maskinerna. Under senaste månaden i Saraisk blev jag nästan oförmögen att kunna landa och insåg risken av att fortsätta.

Fedja och jag vandrade hela milen bort i byarna för att söka få lite extra förplägnad. Ingen av oss rökte och med tobaksransonen gick det att byta till sig ett glas mjölk som vi måste förtära på platsen. Det tilläts inte att vi tog något med oss. I regel hade bybefolkningen ingenting att avstå. De hade otillräckligt själva av mat. Under våra besök visade familjefolket först misstänksamhet, men vårt ärliga framträdande och när vi erbjöd tobak och té, ännu bättre om vi hade salt, som var guld värt, öppnades förtroendet och vi kunde prata med varandra som vänner. Mjölken var den bästa som jag någonsin druckit. Den fick stå och långsamt koka i en järngryta på en trefot över öppen eld på stenhällen. I regel var det mycket enkelt möblerat i hemmen, ibland otroligt torftigt med egna klumpigt utförda inredningar, såsom ett bord, en bänk och någon stol. Men vilka godhjärtade människor var icke dessa ryssar i byarna. Det var för mig en innerlig glädje att få träffa dem och prata med dem och samtalen kunde ibland bli mycket politiska. Våra åsikter var enstämmiga. Folket i byarna var icke utsatt för höggradig svält, men knappheten var dock svår.

Den första resan till Moskva som Fedja och jag företog efter det vi anlant till staden Saraisk var den 1 maj 1919. Vi ville vara med i förstamajfirandet och höra Lenin tala. Miljoner människor fyllde Röda torget. Flera talarstolar var uppställda, kanske ett tjugotal. Där uppsteg Lenin i närmaste talarstolen från oss. Han var klädd i mörkt med mörk sportmössa och liknade en enkel metallarbetare från någon verkstad. Ett dån av jubel hälsade honom. Med livliga gester talade han kraftfullt och med inlevelse som en man ur folket, endast omkring tio minuter. Folkhavet jublade och Lenin fortsatte till nästa talarstol. Högtalare fanns ju icke och för att folkhavet skulle få höra Lenin talade han några minuter från samtliga talarstolar och när den sista avverkats gick han raskt in genom porten till sina arbetsrum på Kreml. Som en rullande ihållande åska dånade jublet från miljonen människor och jag tyckte att det jubeldånet gick över hela Ryssland.

Under ett annat besök i Moskva under sommaren kom jag att åka med Trotskijs adjutant i dennes bil till sockerkungens palats på andra sidan Moskvafloden och snett emot Kreml, det luxuösaste palatset i miljonstaden. Där sammanträffade jag för första gången med Borodin, som vid sina besök i Moskva bodde i detta palats. Han var känd i hela den politiska världen som den gryende kinesiska revolutionens rådgivare och for ofta mellan Peking och Moskva. Det var en mycket energisk man med uppgifter av världs betydelse för att lotsa fram revolutionen i Kina. Under ett annat och senare tillfälle frågade han mig om jag kunde flyga honom till Kina. Vi måste flyga över höga berg, yttrade han. Det hade varit lockande för mig, men jag måste avböja. Våra maskiner var jaktplan med kort aktionsradie och här gällde det avstånd på flera hundra mil över oändliga vidder utan att få bränsle för maskinen. Hur han genomförde resan fick jag ingen kännedom om, men han besökte Peking och återkom, då jag även sammanträffade med honom och fick informationer om revolutionen.

Det militära läget under sommarmånaderna 1919 var ytterligt bekymmersamt. Amiral Koltjaks stora offensiv från Sibirien kunde röda armén icke motstå och Koltjak vällde fram med sina härmassor, inklusive tjeckiska legionen, ända till Volgafloden. Alla ansträngningar gjordes i hela sovjetväldet för att stoppa Koltjak. Ett avgörande slag var förestående i Volgaområdet. Utgången var ovisst. Segrade Koltjak betydde det katastrof. Spänningen var säkert på högsta nivå inom hela Sovjetryssland. På flygplatsen i Saraisk delade vi denna. Den dag vi väntade avgörandet kom vi oss icke för att sköta våra sysselsättningar. Tyst stultade vi oroligt omkring. ”Har du hört hur det gått nere vid Volga?” sporde vi varandra när vi stötte ihop. ”Hur har det gått för de våra i röda

armén?” Spänningen höll på att ta livslusten ur oss. Koltjak var dödsfarlig, det visste vi och timmarna blev långa som dagar i väntan. Mot kvällen den avgörande dagen spred telegrammen att Koltjaks armé blivit uppriven och slagen och hans trupper var stadda på flykt i ilmarsch mot Ural. Vi hurrade, vi uppgav glädjerop, vi omfamnade varandra i glädjeyra! Segern över Koltjak kändes oerhört befriande, inte bara hos oss på flygplatsen, utan säkert överallt inom hela sovjetväldet. I segeryran glömde man allt om svält och försakelser. Det kändes skönt att leva och kämpa vidare.

På flygplatsen pratades det att befälet i röda armén tagit löfte av Trotskij att icke lägga sig i slagets strategi så att befälet fick fria händer. Trotskij skulle ha gått med på detta. Var ryktet sant bevisar även detta Trotskijs storhet och frigjordhet från egen status.

Röda armén hade dragit bort betydande trupper från general Denikin på sydfronten för att förstärka fronten mot Koltjak. Detta gjorde det möjligt för Denikin att under hela sommaren fortsätta sin framgångsrika offensiv längs hela sin långa front med avsikt att intaga Moskva. Hans trupper blev märkbara i Kolumnadistriktet. Röda arméns automobilavdelningar retirerade och gjorde halt i staden Saraisk. Livsmedelsläget som var svårt förut förvärrades.

Samtidigt opererade även den s k gröna armén ute i bygderna. Det ryktades att denna kämpade mot både de röda och vita arméerna och bestod av irreguljärt folk med relativt bra vapen, kulsprutor och även kanoner. De gröna opererade mest om nätterna, trängde in i byarna och hemmen och mördade många tjänstemän inom sovjetförvaltningen (kommunala förvaltningen). Folk runt omkring i byarna levde i skräck för de gröna, som även började oroa stadsbefolkningen i Saraisk. Staden nödgades sätta sig i försvarstillstånd och vi i flyget inordnades i denna. Vi måste dygnet om hålla jour på flygplatsen och vilken minut som helst måste vi företaga flygningar ut i byarna för att hålla de gröna tillbaka och skydda befolkningen. Under fjorton dygn i följd under denna oroliga tid hade jag inte tagit flygkläderna av mig. Solen brände hett månad efter månad utan en molntapp och på dagarna, då det var stillsammare, sträckte vi ut oss på flygfältet för att få lite sömn. Major Semjonov rakade sitt huvud och det såg ut som en biljardboll. Jag följde hans exempel och tyckte det var skönt. Vi var brunbrända som mulatter. Humöret var det inget fel på. Ehuru kosten var så skral kände jag inga svältobehag. Man blev smärt och lätttrölig och fysiken inställde sig efter kosthållet och därför kände jag mig sällan riktigt hungrig.

I staden blev två unga män ur gröna armén tagna. De ställdes inför domstol och dömdes till avrättning. Exekutionen skulle försiggå på en kulle utanför staden och dagen och timmen var fastställd. Allmänheten hade tillträde. Personal inom flyget skulle av nyfikenhet gå till tillställningen och var envis att jag skulle följa med dem. Nej, tack. Jag hade stått inför en liknande situation i mitt s k hemland för att jag förpassade en del utlänningar i orätta ärenden ur landet. Det kunde få räcka. Men kamraterna bevisade avrättningen.

Efter exekutionen berättade kamraterna att de båda ynglingarna i sjuttonårsåldern föll som hjältar med leenden på läpparna. De hade opererat från gröna armén.

Farväl Saraisk och alla härliga människor som jag lärt känna under sommarmånaderna i er stad! Fedja placerade jag i flygskolan i Jegorjevsk och fortsatte över Moskva mot nya öden.

Omtalad resa till Sverige

Sommaren 1919 på flygplatsen i Saraisk i Kolumnadistriktet sydligt från Moskva var underbar med ständig het och torr luft. Men det stora medborgarkriget rasade i högsta tempo på alla fronter i alla väderstreck. Amiral Koltchaks härskaror vid Volga blev slagna och drevs mot Ural och Sibirien, men general Denikins långa front från Bessarabien till Kaukasien trängde sig allt längre

fram från södern och hotade Moskva. Maten var för länge sedan slut. Över allt härskade hungern. En liten bit, grov, svart rågbröd var hela matransonen för dagen och så ett par otvättade potatisar i smutsigt vatten och lite te. Flygtjänsten måste upprätthållas dygnet runt. Det blev påfrestande. Till slut kunde jag knappast planera en landning med mitt jaktplan. En fortsättning hade för mig slutat med katastrof. En förfärande störtning hade jag haft turen att komma levande ifrån. För att få vila och få mat och stärka min kondition beslöt jag mig för att avbryta flygverksamheten ett tag och fara hem till Sverige på ett par veckor. Jag sade farväl åt de härliga kamraterna och min mekaniker Fedja beordrades till den stora flygskolan i Jegorjevsk för att utbilda sig till flygare.

För att få pengar till min resa samlade jag ihop allt vad jag hade utom mina kläder på kroppen och gick till ”lusmarknaden” på det stora Chodinkatorget i staden för att sälja skräpet. Med de pengar tänkte jag taga mig fram kanske till Berlin. Fri handel rådde under hela revolutionstiden på detta torg. Tusentals av alla slags folk trängdes här som på en österländsk marknad, talade flera språk, flanerade, krämade. Här kunde man köpa och sälja allt från krokiga rostiga spikar till de elegantaste klädesplagg från furstliga garderober. Bondfolk runt Moskva kom hit för att avyttra lite mjölk, ägg, lassvis med gurkor och andra produkter. Här koktes och stektes och rakades och dracks te och pratades politik. Här var den enda plats i miljonstaden man kunde skaffa sig lite extra mot svälten. Bondfolken kunde återvända till sina hem efter att ha avyttrat allt de fört till torgs och hade med sig hem buntar” av trasiga, smutsiga, värdelösa rubelsedlar med siffror på miljoner och miljarder. Hemma hade de säkert säckar fulla med sådana sedlar tills en dag kungörelse förkunnade att den utgivningen upphört och annullerats. Då blev säcken full med rubelsedlar i det arma hemmet värdelös. Men kommersen fortsatte som förut och nya rubelsedlar stoppades i säckarna tills nästa annullering. Så förflöt livet på Chodinka år efter år under denna påfrestande revolutionstid. Chodinka var stans attraktion.

När jag räknat igenom mitt rubelsedelinnehav, en tjock bunt, tyckte jag att jag gjort det bra och fått bra betalt för min utslitna lump. Jag hade blivit miljonär flera gånger om enligt summorna på de skrynkliga, smutsiga sedlarna och vid ett hastigt överslag borde jag med dem kunna komma till Berlin eller Helsingfors.

Jag kallades till aviadarman Sergejev, chef för ryska luftflottan. Vad skulle sammanträdet gälla? Skulle jag få anmärkning för att jag icke anhållit hos högsta flygledningen om tillstånd för min hemresa? Så undrade jag på vägen till sammanträdet. Till detta anslöt sig en man i samma ålder som Sergejev. Det var Laptjinsky, stabchefen för hela flyget. Han var son till Rysslands järnvägsgeneral under tsartiden. Ytterligare en herre anslöt sig och det var kommissarien för luftflottan, Kustnetsov. Det var mest Sergejev som förde talan, alla var så vänliga och kamratliga och det tog bort min ängslan över att jag kanske sårat dem genom att förbigå dem för erhållandet av tillstånd för min hemresa.

Sergejev undrade om jag var villig att göra dem några tjänster genom min resa. Det förklarade jag mig villig till i den mån jag kunde. Han bad mig att i Sverige anskaffa firmalitteratur från ASEA, SKF och flyglitteratur på engelska, tyska och vilket språk som helst. De hade varit totalt avskurna från övriga världen hela år och var i behov av modern litteratur särskilt om flyget för att kunna följa med flygets utveckling ute i världen. Deras främste flygkonstruktör ingenjör Sikorsky hade lämnat Ryssland vid revolutionens utbrott och vistades i Amerika. Sergejev bad mig att i Stockholm besöka en uppgiven familj som hade kontakt med Sikorsky. Familjen bodde på Karlaplan. Genom denna skulle jag förfråga mig om Sikorsky skulle vilja återvända till Ryssland. Jag förklarade att jag visste vem Sikorsky var och att jag beskådat den jättelika Sikorskymaskinen i Petrograd på dess flygfält. Jag visste också att den djärva konstruktionen utgjorde ett jättekliv mot allt större flygplan. Slutligen bad Sergejev mig att i Sverige undersöka

om intresse fanns för flygförbindelse mellan Sverige och Ryssland. Denna anmodan slog mig med häpnad. Det berörde ju mitt eget högsta intresse. Idén hade jag i tysthet fört med mig från Ljungbyhed. Under min vistelse vid baltiska fronten hade jag i Petrograd sammanträffat med redaktör Carleson från Stockholm och informerat honom om mitt intresse för en sådan flyglinje och han hade förelagt ärendet för Litvinov, som han skulle sammanträffa med på Astoria. Litvinov hade visat stort intresse för saken, men tyckt att det i det rådande svåra läget var frågan för tidigt väckt. Inför de tre kamraterna på sammanträdet uttryckte jag min stora glädje över att våra intressen i denna fråga sammanföll och jag lovade att göra mitt bästa för att utröna om intresse fanns i Sverige för en sådan flyglinje. Laptjinsky och Kustnetsov understödde Sergejev med infall i samtalet och när vi skildes åt kände jag mig utomordentligt glad över vårt sammanträffande och åsiktsutbytet.

Sergejev erbjöd mig pengar för resan, men jag avböjde och tackade för deras välvilja. Jag var i stånd att själv bekosta den, men talade inte om att jag sålt min lump på lusmarknaden för att få ihop till respengar. Kanske jag inte mer kunde återkomma och då ville jag inte känna mig skyldig något.

När utrikeskommissarie Tjitjerins sekreterare och närmaste man Kontorovitsch fick vetskap om min resa, önskade han att jag skulle göra även dem en tjänst. Jag var vid det laget bekant med Kontorovitsch och beundrade honom för hans enorma aktivitet och skicklighet att handlägga diplomatiska angelägenheter. Det blev icke många timmar per dygn han fick tid att sova. Han var enastående att kunna hålla ut och utrikesärendena var mer än svårskötta i detta krigs- och revolutionsskede. Även Kontorovitsch varskodde mig att flera kurirer som de lyckats sända över Finland arresterats och i flera fall arkebuserats och det hade icke gått mycket bättre för kurirer som sänts över Tyskland. Det var av allt att döma en riskfylld resa jag hade framför mig. Men att fortsätta flygning utan sömn hela veckor och med sådan svält innebar också risker. Det var att våga och försöka att vinna. Jag skulle från utrikesdepartementet medföra hemliga handlingar till Rysslands generalkonsul i Stockholm, Fredrik Ström. Vad dessa innehöll hade jag ingen vetskap om. Egentligen hade jag nu själv inget bagage efter min försäljning på Chodinkatorget. Det enda jag köpte där var en flaska parfym. Enligt etiketten var det en fin fransk parfym och ingav förtroende. När jag efteråt ute i staden av nyfikenhet öppnade flaskan fick jag en dusör av härsken urin.

På Metropol avhämtade jag de båda väskorna hos Kontorovitsch. Ute på centralplatsen vid Metropol skulle jag försöka komma med spårvagn till Nikolajstationen. Sådant var i regel hopplöst. Vagnarna var totalt fullpackade vart man skulle fara. Men jag lyckades komma med en vagn. Mina båda väskor var fjäderlätta.

Komna halvvägs till stationen, just mitt emot telegrafstationen fanns hållplats. Folk vräkte sig ut ur vagnarna och sopade hela klungan utanför ner på gatan. Jag åkte ut som bortsköljd av en flodvåg. Väskorna kunde jag klara, men mina respengar, en tjock bunt rubelsedlar, som jag av rädsla för de allestädes närvarande ficktjuvarna av försiktighetsskäl höll i handen, var det någon som slet ifrån mig. I fickorna vågade man inte ha något värdefullt. Vem snöt mina pengar? Det vet jag inte ännu i dag. Kvickt försökte jag få fatt i en milisman, men sådana kunde man springa runt halva stan utan att finna. Spårvagnssättet på två vagnar fortsatte. Hade jag haft min armépistol skulle jag stoppat vagnarna och fan hade tagit tjuven. På den tiden hade man rätt att skjuta ner en tjuv som togs på bar gärning utan att detta föranledde straffpåföljd. Nu stod jag här utan en enda rubel för min långa och svåra resa. Med mina båda väskor satte jag mig på trottoarkanten, reflekterade över livets konstigheter, försjönk i fatalism och struntade i hela världen. Förbannade tjuvar! Men verkligheten kom strax tillbaka igen och jag började tänka över

min belägenhet.

Skulle jag avstå från att fortsätta resan, lämna tillbaka väskorna till utrikesdepartementet och anmäla mig hos flygstaben och återgå i flygtjänst eller försöka skaffa mig andra pengar? Jag skämdes för att återvända till högsta flygledningen och omtala fataliteten som jag råkat ut för. Naturligtvis hade de genast givit mig pengar för resan. Men jag beslöt att knalla tillbaka till vännen Kontorovitsch och tala om för honom vad som inträffat. Situationen var penibel. Han kanske kunde tro att jag narrades för att få pengar.

Kontorovitsch förstod mig snabbt, frågte bara hur mycket jag förlorat. Med den uppgiften skrev han ut en papperslapp till kassan och jag hade bara att gå och hämta pengarna. Därmed startade jag på nytt.

Både flygledningen och utrikesdepartementet hade meddelat mig att de telegrafiskt skulle kontakta armledningen i Dynaburg vid fronten där med anmodan att hjälpa mig att passera fronten och giva mig instruktioner. Från början hade jag därför tänkt fara över Smolensk, Vitebsk och Polotsk till Dynaburg. All persontrafik i denna riktning företogs i vanliga godsfinckor. Sommartid var det faktiskt trivsamt att fara i godsfincka som soldaterna. I somliga vagnar fanns lösa bänkar så man kunde få sitta, annars fick man slå sig ner på vagnsgolvet eller hänga med fötterna utanför i dörröppningen. I regel var tågen mycket långa och fullpackade med resenärer, civila och soldater om varandra. Ofta var vagnarna så fullpackade att alla fick stå käppraka hopträngda mil efter mil. Men sämjan mellan folket i vagnarna var vanligen mycket god. Var det någon som hade balalaika eller dragspel med sig blev det både sång och musiklivat i vagnarna. Det kunde bli så trivsamt att man inte tänkte på att man for i en godsvagn. Ett obundet folkliv, frigjort från alla choser och man kände sig hemma med detta härliga naturfolk. Blev någon osams med någon slogs man icke och svor som i Sverige, utan då brukades de grövsta ord språket hade i fulhet och när det tog slut slöts ovänskapen i vänskap. Revolutionskänslan gick som en osynlig röd tråd genom alla och därför var sämjan i regel mycket god i alla situationer.

Det långa stojande tåget kunde icke gå längre än till Polotsk. Hela sträckan härifrån till Dynaburg låg under litauiska artilleriets eld. Fronten gick helt nära och som alltid var järnvägslinjen ett kärt föremål för beskjutning. Minst ett femtiotal av oss passagerare måste till varje pris fortsätta till Dynaburg och det var många mil dit. På egen risk fick vi taga plats på ett ensamt lok med tender bäst vi kunde. Flera tog plats uppe på tendern och kanske ett tjugotal av oss tog plats på en plattform med järnräcke framför lokets panna. Där stod vi packade och kunde knappast vrida på oss. Skulle räcket givit efter hade vi hela klungan störtat ner framför loket i högsta fart. Inga uppehåll gjordes förrän vi lyckligt nådde fram till Dynaburg mot kvällen.

Vid framkomsten satte jag mig i förbindelse med röda arméns stab. De hade fått telegram från Moskva om min ankomst. Två män ur staben orienterade mig om läget och förklarade att den enda möjligheten jag hade att kunna fortsätta resan var att förena mig med hemvändande krigsfångar från Sibirien till Tyskland. Den ena kontingenten österrikiska och tyska krigsfångar efter den andra hade tillstånd att återvända till sina hemorter över Dynaburg genom Litauen och Virballen vid tyska gränsen. En kontingent hade anlät fjärran ifrån i Ryssland och precis klockan tolv på natten skulle denna avmarschera från Dynaburg. Jag måste då ansluta mig till denna kontingent och låtsas vara krigsfånge och följa med ända till tyska gränsen. Annan möjlighet fanns icke för mig att kunna fortsätta.

Någon matbit hade jag inte sett på hela dagen och framför låg en lång besvärande marsch under hela natten. I Dynaburg hade jag legat vid fronten och var bekant med staden och svårigheten att kunna finna någon mat där. Hungern grasserade överallt.

Några minuter före tolv anslöt jag mig till truppen och precis på klockslaget satte kontingenten sig i rörelse ut från staden. Den räknade nog omkring två tusen man. Några kvinnor, kanske hustrur till krigsfångar, var med och några hästskjutsar med bagage i fororna. Skulle någon kapsejsa under vägen fanns möjlighet att få åka med någon av skjutsarna. Med tunga rytmiska stöveltramp gick truppens marsch fram i den mörka, spöklika natten med avlägset muller från kanoner.

Stoj! (halt), ljöd ett kommando. Vi var framme vid röda arméns frontlinje. Befälet här var förunderrättat om vår ankomst och vi fick utan uppehåll fortsätta ut i det ovissa. De osmorda vagnarna knarrade och gnislade. Marschen fortsatte framåt under natten utan störningar genom hela stridsfältet. Någon civil bosatt befolkning märktes inte. Vi trampade på i herrelöst land.

På morgonkröken nådde vi fram till ett gigantiskt grustag. De vana krigsfångarna fann platsen lämplig att här slå läger och vila ut. Tält sänkades och de flesta sträckte ut sig på marken. Vädret var fint. Man såg inte till någon bofast befolkning. Troligen hade den skrämmts bort av kriget. Säden stod mogen på fälten, men ingen skördade. Några av männen i truppen begav sig ut i en åker och ryckte ihop fång av mogen säd. På lakan som väl inte blivit tvättade på månader utbreddes säden och med anskaffade knölpåkar tröskades den på lakanen, halmen schasades bort och genom att slunga lakanen upp många gånger flög agnarna bort. Krigsfångarna visade sin händighet. De hade gått igenom en svår skola i livet. Andra bröt kvistar och grenar vid grustagets rand, gjorde upp eld och så koktes gröt, hur mycket som helst och först nu fick även jag något att stoppa i den tomma magen. Taffelmusiken bestods av artillerield från litauerne. Projektiler knäckte och splittrade träden uppe vid randen. Vi låg väl skyddade i grustaget och tog det hela lugnt som en vanlig dagsrutin. Röda armén körde upp sitt artilleri på randen och besvarade litauernas eld, tre batterier på var sida om grustaget. Manskapets gråbleka ansikten vid batterierna avspeglade krigets påfrestande helvete.

Efter ett par timmars välbehövlig vila och primitiv frukost gavs kommando till truppen att bryta upp för avmarsch. På en avkapad och kvistad stör fästes ett lakan som skulle föreställa vit flagg och att vi kom till litauerne i fredliga ärenden.

Anlända till deras första linjer stoppades vi av dess första utposter som kommenderade Halt! Deras befäl kom fram och tog emot oss och parlementerade. Vi tilläts fortsätta vår marsch genom Litauen och närmaste anhalt var dess huvudstad Kowno. Vägen gick spikrak mil efter mil. På långa sträckor var den breda vägen som en härväg belagd med tjocka plankor. Det hade tyskarna genomfört för att kunna föra fram sitt tunga artilleri under världskriget. Landskapet syntes flackt och skoglöst med oavbrutna dyningar i terrängen som om markytan varit utsatt för orkanliknande krafter. När man kom upp på krönet av en våg kunde man se kilometervis rakt fram genom dälden till nästa krön. Det kändes tröstlöst att marschera på så oändligt rak vägsträcka till synes utan ände. Tröttheten började också märkas i truppens led. De började gå gruppvis och somliga blev långt efter. Jag själv höll mig hela tiden i täten. Mil efter mil såg vi inte till någon lantbefolkning och mötte bara soldater, artilleri och militärforor. Ändock fanns här tydligen jordbruk. Det föreföll som om vi vandrat fram över den oändliga ryska steppen mot Sibirien. Vi unnade oss ingen matrast, men gröten på färska rågkorn i grustaget på morgonen stoppade länge. Ingen tillgång till vatten och man kände sig snustorr i halsen.

Kowno! ropade någon. Äntligen nådde vi i främsta gruppen fram till huvudstaden. Vi var alla trötta och leden sammanhölls icke längre. Var och en tog sig in i staden som den fann för gott och jag kom fram till en park med bänkar. Trött och törstig men utan hungerkänsla satte jag mig på en bänk med båda koffertarna bredvid. Tur att de var så lätta att bära under så lång väg, för jag ville icke antvarda dem åt fororna i truppen. Utan att veta av det somnade jag bums på bänken. Minst

ett par timmar hade jag sovit djupt när jag vaknade till och fann att koffertarna stod kvar. Vädret var strålande med solsken.

I Kowno hade jag icke varit förr och nyfiken på staden lockades jag att se mig lite omkring. Promenadlivet på gatorna var stillsamt och glest. I förhållande till Petrograd och ännu mer Moskva med sitt brusande och brokiga liv verkade Kowno som en landsortsstad. Men den hölls ren och snygg. De få av befolkningen man såg var välklädda och någon påfallande nöd märkte man icke, konditionen syntes god. Bakom fasaderna hade man ju dock ingen insyn. En reklamerad festtillställning avlöpte på stadens torg och avsåg att hjälpa barnen och understödja armén. Tillströmningen var klen. Enskilda gick omkring med skramlande sparbössor, men de närvarande syntes blasé på sådant och visade inget vidare intresse för ändamålet. En högre potentat i samhället höll tal för en gles hop. I den soliga höstdagen med härlig värme föreföll Kowno både fridfull och idyllisk. Ändock var Litauen invecklat i ett krävande krig med Rysslands röda arméer. Av vad jag iakttagit av litauiska armén vid passerandet av fronten var soldaterna i betydligt bättre kondition än röda arméns. Litauen understöddes givetvis på alla sätt med vapen, kläder, livsmedel och pengar av Frankrike, England och i bakgrunden USA samt antibolsjevistisk borgerlighet utan gränsbesvär.

Alldeles invid staden flöt en å. Det var kanske Njemen. En bro ledde över ån och det såg så inbjudande ut på andra sidan med gröna ängar och lummigt buskage att det lockade mig dit. I rena adamskostymen hoppade jag i plurret och tog ett svalkande bad för att bli ren från svett av den långa marschen och landsvägsdamm. Timmarna gick fort med andra uppgifter, vägen var lång till Stockholm. Tiden var fastställd när truppen åter skulle samlas för avfärd.

Från Kowno skulle vi få åka tåg till Virballen vid tyska gränsen. Beskedet kom oväntat och spred glädje ibland oss. Men vi fick nöja oss med att åka i godsfinikor. Ingen protesterade häremot, klemighet var för länge sedan ett övervunnet stadium och vi var ärligt glada att få åka med finkorna. Efter några mil i det alltjämt dyniga landskapet nådde vi fram till ett skogsparti. Här stannade det långa tåget ute på linjen och lokföraren gick utmed vagnarna och värvade hjälpmanskap. Alle man som ville och orkade ombads hjälpa till att forsla fram grön ved ur skogen för att elda loket med. Det lilla bränsle han medförde räckte inte långt och bränslebristen var svår i landet. Det blev många villiga armar och även jag slöt mig till dem. Och så startade vi igen. Med grön ved gick det icke fort uppför stigningarna fast loket stänkade allt vad det orkade. Flera av männen hoppade då ner från vagnarna och promenerade utmed tåget och de hade samma hastighet. När vi kom upp på ett krön, hoppade männen upp i vagnarna igen för då blev det större fart med nerförlut. Men sämjan i vagnarna var den bästa. Vi blev som en stor familj ute på ett litet äventyr. Vi skulle bara haft matkorgar med oss med sill och potatis och en kaffegök. Över Velkimir kom vi verkligen fram till Virballen mot kvällningen.

Tyskarnas tullstation i Virballen var betydande och betjänades av tyskt befäl och soldater. På grund av krigsfångetransporterna härigenom blev platsen internationellt uppmärksam. Det blev stora skaror krigsfångar från det väldiga Ryssland som nu äntligen fått möjlighet att återvända till sina respektive hemländer, Tyskland och Österrike. Ett internationellt humant långvarigt arbete låg bakom och lyckats möjliggöra dessa transporter, som kom regelbundet med några dagars mellanrum över Virballen. Vilka människoöden! Tusenden och åter tusenden kom aldrig med i dessa transporter — de låg jordade i den ryska mullen. Många stannade i Ryssland frivilligt och anslöt sig till röda armén. Och hur skulle livet komma att te sig för alla dessa som återvände? Levde hustrun? Var hon omgift? Hur var det med barnen, föräldrarna, syskonen? Vad skulle de börja med för att försörja sig? Det var nog kanske en obeskrivlig glädje att få återvända till hemorten efter många pinande år, men bekymren var också många. Det blev en upplevelse att

resa med denna kontingent hemvändande krigsfångar.

Ända från Moskva och hit till Virballen hade min resa inte kostat ett öre och därför hade jag hela reskassan kvar. Pengarna räckte ända till Stockholm. Men det kom andra bekymmer för min resa. Jag hade tydligen gjort upp räkningen utan värden. I Virballen måste jag uppvisa för de stränga tyskarna att jag var krigsfånge. Alla måste visa upp sina dokument. För krigsfångarna gick det snabbt undan med dokumentkontrollen och sen hade de bara att fortsätta till sina hemorter. Men jag hade inte ett enda papper som utvisade vem jag var utom mitt flygcertifikat. Detta godtogs icke av gränsbefälet. Vi parlementerade, men utan resultat.

Det bestämda och omedgörliga tyskbefälet gav mig rådet att stanna i Virballen under natten och fara med första tåg tillbaka till Kowno, där det fanns svensk konsul som jag kunde få erforderliga papper av för resans fortsättande in i Tyskland. Den dagen fanns inga fler tåg i riktning mot Kowno. Men i Virballen fanns ingen möjlighet att skaffa sig logi. En ung officer i gänget hade lyssnat på vårt samtal och fastnat vid att jag var svensk flygare.

Efter vårt samtal kom han ensam fram till mig och kände sig intresserad av mitt yrke och härkomst och vi började samtala. Han tryckte också på att jag kunde ju fara med första tåg nästa dag till Kowno så fick jag nog ordnat med pappren. Någon bolsjeviksympatisör var han sannerligen inte och i det läget höll jag tyst med att jag var det. Under samtalet omtalade han att de skulle ha festtillställning på kvällen och i vårt nyförvärvade kamratskap inbjöd han mig. Naturligtvis accepterades detta med tillfredställelse. Mina båda koffertar erbjöd han sig att ställa in på tullhuset. De var ju min ögonsten och trots oron för dem tackade jag förbindligast för vänligheten.

På utsatt tid sammanträffade jag senare åter med min nyförvärvade vän för att göra sällskap till festen. Det kom mycket folk, mest officerare i uniform och deras fruar, en strålände samling. Min slitna, skrynkliga och ruggiga kostym passade dåligt i detta sällskap och någon frisyra hade jag inte kunnat göra. Min nye vän presenterade mig till höger och vänster. Högljutt talades om att jag var en svensk flygare som återvänt från Bolsjevikerna med krigsfångarna. De hade inte behövt fråga mig hur förhållandena var i Ryssland för det visste de genom de hemkomna krigsfångarna, ändå blev jag rikligt tillfrågad om läget i Ryssland och utan att ljuga berättade jag kort hur svårt det var där på skilda områden. Då myste tyskbefälet och strök sig över sina bröst med en gest som tydde på: »Vad vi ändå är bra här i Tyskland!» Stämningen blev hög fram mot midnatt och det sjöngs med fulla halsar och känsla ”Deutschland, Deutschland über alles”. Den ultranationalistiska festen slöt sent på natten. Min vän höll mig sällskap under hela festtyran, men oron gnagde mig för väskorna med de hemliga papperna. Hade tyskbefälet här visat nyfikenhet på vad de innehöll och sett att de var tomma hade de blivit fundersamma och kanske företagit en noggrannare undersökning. Med papperna i deras händer hade de förstått att jag var en bolsjevik och vägen för mig kommit att gå direkt från festen till arresten.

Före min avresa nästa morgon mot Kowno sammanträffade jag åter med min vän, som erbjöd sig att bevara mina väskor på tullhuset tills jag kom tillbaka. Förbindligt tackade jag honom för hans vänlighet och för den trevliga festen kvällen förut.

Vid min ankomst till Kowno togs vid tågspärren en ung man och en lika ung kvinna av polisen. De var i sällskap och fördes bort. Det klack till i mig. Kanske de var ute i sådana här kurirärenden och i likhet med flera andra försvinner i evigheten.

I Kowno fick jag veta att där fanns ingen svensk konsul, men i Libau. Då besökte jag tyske konsuln, visade honom mitt flygcertifikat och förhandlade med honom om dokument för inresa till Tyskland. Ovilligheten hos honom gick inte att ändra, utan han hänvisade mig till svenske

konsuln i Libau.

Tågtrafiken syntes vara i det närmaste lamslagen i landet och fungerade för militären och kriget, men jag kom verkligen över Welkimir till Libau. Ifrån Riga hade jag flera gånger flugit över den lilla hamnstaden vid Östersjön, men denna gång snodde jag runt i staden för att finna en svensk konsul. Jag förfrågade mig här och där, men upplysningarna jag fick var att han fanns i Kowno. Det visade sig lika svårt att finna en svensk konsul i det landet som att finna en fågel, hund eller katt. Inte en enda kråka, skata eller gråsparv eller annan fågel hade jag ännu upptäckt och inte heller en katt. Hundarna hade väl tyska soldaterna ätit upp under världskrigets senaste skede, då maten tagit slut även för dem.

Betänkt på att fara tillbaka till Kowno och leta fatt på den där konsuln fick jag på återresan vid ankomsten igen till Welkimir ett infall att strunta i Kowno och fortsätta till Virballen, oroad för mina koffertar i tullpolisens förvar. Just som jag hoppat av tåget vid framkomsten fick min tyske vän syn på mig och skrek att jag måste skynda mig för tåget till Königsberg och Berlin skulle just avgå. Själv sprang han in i tullhusbyggnaden och kom ut med mina koffertar och slängde upp dem på den sista vagnen i Berlintåget.

— Men jag måste köpa biljett, ropade jag.

— Den kan ni köpa på tåget, fick jag till svar.

Slutet gott — allting gott. Biljetten köpte jag av konduktören och på tåget fanns ingen kontroll. Väskorna var i sin ordning. Nu var jag i alla fall i Tyskland och på väg över Königsberg till Berlin. Mina värdelösa ryska rubler hade jag växlat i Kowno till lika värdelösa tyska mark. Jag hade inte kunnat drömma om ett så lyckligt slut i ett brydsamt läge. Utan vare sig passerpapper eller kontroll!

I Berlin besökte jag svenske ministern för att få pass över Danmark till Sverige. Jag stannar i Sverige endast ett par veckor och återreser över Berlin, meddelade jag honom. Omtänksam och tillmötesgående gav han mig återresevisum från Stockholm. Så fortsatte jag med tåg och färjor över Danmark till Malmö. Min ankomst dit hade uppsnappats av tidningen Arbetet, som innehöll en liten notis om att »en celeber gäst» anlant. Så värst celeber betraktades jag icke i den tidningen efter amaltheahändelsen i den staden 1908. Då blev jag betraktad som den sämste uslingen i det landet och det togs avstånd med utpräglad byxångest för det stundande riksdagsmannavalet och det skrevs att jag var köpt av kapitalisterna.

Det blev ett väldans rabalder och ståhej i hela landets tidningspress och polisen gnuggade sina ögon. Detta bekom mig lika lite som skrivierna 1908, jag satte mig direkt på tåget mot Stockholm för att överlämna de båda väskorna till ryske generalkonsuln Fredrik Ström. Trots alla vedermödor var resan fullbordad och denna del av min uppgift avverkad. Det var Ström som skrev i Arbetet 1908 att vi amaltheamän var köpta av arbetsgivarparten, men vid detta laget 1919 var Ström och jag de bästa vänner och verksamma på samma frontlinje för världens arbetarbefolkning. Vad innehöll då de dokument jag hemligt medförde från utrikesdepartementet i Moskva? Exakt vet jag icke, men enligt en kort upplysning av Fredrik Ström gällde det en trevare till engelska regeringen från Sovjetrepublikernas regering om preliminära fredsförhandlingar dem emellan. England hade ju effektivt understött de vita arméerna i Ryssland under hela inbördeskriget för att likvidera ryska revolutionen och få till stånd en regim i landet som tilltalade England. Flera som sänts ut från Moskva med likartade trevare hade arkebuserats vid gränserna till den kapitalistisk-borgerliga världen. Jag blev en av de lyckliga som nådde målet.

Under dagarna i Stockholm bodde jag hos vännerna Axel och Siri Holmström. Det togs för givet

att jag måste flugit till Sverige, i vetskap om hur svårt det var att på annat sätt företaga en sådan resa. Och det söktes med ljus och lykta efter min flygmaskin och kannstöptes om sättet att flyga osedd hit. Ingen hade sett till någon flygmaskin eller hört något flygbuller. Med humor förklarades av de skämtsamma att jag landat hos Alfred Stern och gömt flygmaskinen i hans vedbod. Naturligtvis medförde jag bolsjevistisk propagandalitteratur i lasten. Dagens Nyheter betalade ut stora summor pengar för att finna flygmaskinen och lösa mysteriet med min ankomst. Och polis och militärbehöriga kopplades in på uppgiften. Hos Axel Holmström bodde jag mitt i huvudstaden med all den trevnad som alltid rådde i deras hem och jag var dagligen ute i staden för att se mig omkring, åt och drack för att stärka min kondition. En avstickare ner till Sösdala i Skåne hann jag också med för att hälsa på mina båda systrar och nu alltid lika rara och kärleksfulla moder, som aldrig kunnat befria sig från ängslan för mitt befinnande i revolutionslandet och ute vid fronterna. Hennes ängslan för den siste son hon givit livet åt syntes aldrig taga slut med sömnlösa nätter utan tal.

C.J. Björklund envisades med att jag skulle tala på ett offentligt möte i en skogsbacke i Enskede. Jag kände mig alls inte hågad, men måste slutligen ytterst motvilligt framträda. Något tal förmådde jag mig icke att hålla, utan framförde endast en hälsning från Rysslands kämpande arbetar- och bondemassor. De närvarande hade givetvis väntat sig mer och lämnade säkert mötet icke lite besvikna. Men jag hade mina skäl. Omedelbart jag kom till Stockholm kontaktade jag tidningarnas telegrambyrå (TT) och inlade protest mot påståendena i landets tidningspress att kvinnorna i Ryssland nationaliserats genom revolutionen. De skulle alltså ha blivit allmän egendom. Endast någon enstaka tidning tog in protesten. Lögnen skulle bestå. Det fanns då ingen anledning att tala på mötet, troddes jag icke i protesten blev jag heller icke trodd på ett möte.

Jag gömde mig inte vid min ankomst till Stockholm, utan rörde mig livligt ute i staden. Polisen måste ha kunnat ana att jag hade förbindelse med Axel Holmström. Varför den då icke kontaktade mig tidigare för att få utrönt vilka vägar och sätt jag kommit till Sverige är förvånansvärt. Det är inte långt mellan polishuset på Kungsholmen och Barnhusgatan vid Norra Bantorget, där Holmström hade sin bokförläggarfirma och bostad. Men en dag skulle det ändå hända. Tvenne kriminalare gjorde audiens hos Holmström med förfrågan om jag bodde hos honom. Jo, det gjorde jag. De önskade att få tala med mig och då jag var »hemma» förelåg inga hinder. Artigt begärdes en förklaring hur jag anlät till Sverige och Stockholm med undran om jag hade något papper att uppvisa. De fick taga del av svenske ministrarnas i Berlin utfärdade passhandling för mig. Allt befanns i sin fulla ordning och herrarna ursäktade sig. För all del, ingen orsak.

— Men varför har herrarna icke kommit tidigare? Dagens Nyheter har ju utbetalat stora pengar för att finna en flygmaskin som inte finns?

Herrarna nickade instämmande och menade att nu skulle det taga slut med skrivierna. De hade måst ingripa för att stävja ståhejet, därför hade de kommit.

Genom familjen på Karlaplan fick jag underrättelse från ingenjör Sikorsky i Amerika att han icke var hågad att återvända till Ryssland.

Firmalitteratur från ASEA och SKF lämnades beredvilligt till mig med visade sympatiska intressen för Ryssland när de fick veta att jag just kommit därifrån och skulle återvända dit.

Besvärligare förhöll det sig med den påtänkta flyglinjen Moskva—Leningrad—Stockholm. Mitt naturliga och starka intresse sen länge hade varit att få Thulinverken i Landskrona som svensk bas i projektet, men till min stora ledsnad hade Enoch Thulin gått bort. Att söka kontakt med Thulin-verkens ultrakonservative och stelbente disponent stred mot mitt sinnelag. Jag måste kasta

tanken på Thulinverken över bord. Hade Enoch Thulin levat hade det kunnat betyda allt för att genomföra en sådan flyglinje. Baron Cederström var också borta ur bilden sedan tidigare. Det fanns överhuvud taget ingen att underhandla med här i landet i en sådan fråga. I ett sådant läge kan man gripa efter ett halmstrå. Enda möjligheten fann jag i att kontakta Svenska flygklubben i Stockholm. Jag fick ett samtal med dess sekreterare Torsten Gullberg. Vi kände varandra till namnet, men icke personligen. Han hade fått sin flygutbildning på Ljungbyhed något tidigare än jag. Men i min angelägenhet räckte det inte med bara en flygutbildning utan här krävdes en djärvt projekterande idémänniska och affärsman av stora mått. Torsten Gullberg var en vaken och intelligent man och under samtalets gång blev han mycket intresserad av projektet och ställde sig helt positiv till detta nya med upprättandet av en flyglinje mellan Ryssland och Sverige. Vi var alltså tidigt ute i Europa med startan-det av flygtrafiklinjer. När vi skildes efter ett ingående sakligt samtal i frågan, lämnade jag honom med övertygelsen att förutsättning fanns för upprättandet av en flyglinje mellan de båda länderna. Vi var överens om att inledande konferenser i spörsmålet fick anstå tills jag återvänt till Moskva och avgivit rapport till Sovjets högsta flygledning.

Fredrik Ström skulle iordningställa handlingar till utrikesdepartementet i Moskva och vilka jag skulle medföra på resan. Detta fördröjde min avresa.

Till Axel Holmströms enträgna begäran att medan jag var kvar i Stockholm skriva en bok om ryska förhållanden under revolutionen, vilken han skulle utgiva på sitt förlag, måste jag lova försöka efterkomma. Tiden för detta var knapp. Men med blyerts på korta tågresor hann jag nedskryva en kladd till halva den påtänkta boken. Resan avbröt en fortsättning. Ett helt

år efteråt fick jag veta i Moskva att Holmström utgivit kladden i bokform under benämningen »Vid Röda Fronten». Den blev sålunda icke slutskrivnen.

I stället för tänkta fjorton dagar i Sverige blev det en hel månad, september 1919. Vid avresan gjordes på förslag av Fredrik Ström en överenskommelse om en sekret flygning senare över Finland till en sjö i nordliga Sverige, där kamrater skulle förbereda min ankomst. I Berlin skulle jag sammanträffa med Otto Grimlund, som deltog i en socialistkongress i Stuttgart. Han hade erhållit instruktioner med finansiella möjligheter att med mig inköpa ett flygplan i Tyskland för min vidare färd direkt till Moskva.

Preliminära fredsförhandlingar började omsider mellan Sovjetryssland och England i Riga. Trotskij ledde ryska förhandlingspartnern och menade allvar. Men det gjorde inte England som jäklades på alla sätt för att förhandlingarna skulle draga ut på tiden i det oändliga. I förbund med Frankrike avsåg de båda makterna att vinna tid för Polen att med franskt bistånd omgruppera hela dess arm, som var i upplösningstillstånd med röda arméer hotfullt utanför Warschava. På grund av fredsförhandlingarna i Riga gjorde röda armén halt i sin framgångsrika offensiv. Detta blev olyckligt för röda armén. När polska armén åter stod reorganiserad och färdig för offensiv strandade förhandlingarna i Riga. Englands rävspel lyckades med sitt uppsåt. Utan egen förskyllan fick Trotskij inom röda armén och Ryssland uppbära klander för att han överhuvudtaget inlät sig på dessa förhandlingar och hans väldiga popularitet både inom röda armén och över hela landet förbyttes nu för första gången i djup motsats. Han blev här och var utvisslad. Hade röda armén den gången utan förhandlingar i Riga fått fortsätta sin segerrika frammarsch hade Warschava fallit och därmed hela Polen.

Så värst brottsligt var det väl icke av mig att förmedla en sådan fredskontakt. Min hemresa avsåg en privat angelägenhet för vila och ernåendet av bättre kondition. Men det blev klen med vilan i Sverige och jag stod inför en otroligt svår resa tillbaka till Moskva och min fortsatta verksamhet.

Genom Tyskland i revolutionstillstånd

Vid månadsskiftet september—oktober 1919 meddelade tyska legationen i Stockholm att all visering av pass för resa till Tyskland inställts under fjorton dagar. Den enorma bränslekrisen i Tyskland efter världskriget hade lamslagit hela transportväsendet i landet. Tågtrafiken hade blivit nästan inställd.

Meddelandet blev en elak överraskning för mitt vidkommande. Hade min återresa kunnat genomföras bara någon dag innan skulle stora besvärligheter för min resa undvikits. Det var det pris jag fick betala för väntan på diplomatpost från Fredrik Ström. Jag ansåg mig icke kunna uppskjuta min resa ytterligare fjorton dagar, utan måste omedelbart företaga denna. Visserligen hade jag återresedokument från svenske ministern i Berlin, men det måste viseras hos tyska beskickningen i Stockholm.

Två socialdemokratiska ledamöter ur preussiska riksdagen, Laukant och Stöcker, hade gästade Stockholm med konferenser hos Fredrik Ström. Jag fick sällskap med dem från Stockholm till Malmö under tågresan. Från Malmö tog jag vägen över Helsingborg—Helsingör till Köpenhamn, där jag åter skulle sammanträffa med de båda tyskarna. Ifrån Stockholm hade vi ordnat så att kamrater i Helsingborg skulle föra mig över i roddbåt till Helsingör. Danska myndigheter hade tidigare visat att vi amaltheamän inte var välkomna i deras land och jag måste därför smugglas över sundet.

Vi undgick icke danska tullens vaksamhet, men vi hade inget att förtulla. I Helsingör rådde de båda kamraterna mig att köpa kostym och klä om mig för jag var för fint klädd och såg ut som en greve, tyckte de, och väckte uppmärksamhet. Därefter reste jag ensam med tåg till Köpenhamn och sammanträffade med de båda tyskarna. Till oss anslöt sig redaktör Hansen, som skulle till socialistkongressen i Stuttgart. Vi måste nu alla fyra försöka taga oss genom tysk-danska gränsen illegalt och for över Fredericia till Kolding. Fram på eftermiddagen anlände vi till gränsen. Vi var ute i orolig tid med stark gränsbevakning på både danska och tyska sidan. På båda sidor längs hela gränsen rådde dubbla posteringar och gränsbevakningskedjor.

Observerade och misstänkta av danska gränsbevakningen blev vi anhållna alla fyra och förda i polisbil till polishuset i Kolding. Hansen blev omedelbart frisläppt, han var ju dansk undersåte. Men vi andra tre blev kvarhållna hela den kvällen och natten. Det gick ingen nöd på oss och vi hade det gemytligt. Tillsammans med polischefen uppehöll vi oss i ett av hans tjänsterum. Inga polisförhör förekom, tyskarna pratade om att de var på väg hem till sitt riksdagsarbete och jag delgav att jag var på genomresa till Berlin, men utan tyskt visum på grund av viseringsstoppet och detta visste polischefen om. En kontroll angående oss företogs och vad mig angick skulle polisen förfråga sig hos polisen i Sverige.

De konfidentiella papper jag medförde var insydda i mina högskaftade flyghandskar. Inseende vilka svårigheter jag nu stod inför tog jag ut dokumenten ur handskarna och utan att de blev lästa malde dem i tvättfatet till det finaste pappersslam. Tyskarna tyckte att det var förståndigt och skickligt utfört. Så var den hemligheten ur världen. Vid forceringen av gränsen förlorade jag någon dag senare handskarna på tyskt område!

Vi mötte morgonen med beskedet att tyskarna Laukant och Stöcker utvisats till Tyskland och det betydde inget för dem, för de skulle ju hem. Inte utan spänning avvaktade jag beskedet för mig. Polisen i Sverige måste ha givit gynnsamma underrättelser för jag förklarades kunna fritt stanna i Danmark. Polischefen undrade dock om jag hade pengar för mitt uppehälle i landet. Jag kunde uppvisa en respektabel reskassa. Dels hade jag ett par tusen hemifrån och Fredrik Ström hade av eget initiativ förstärkt min reskassa, alldenstund jag utförde en tjänst åt sovjetstaten. Vi skildes

för att aldrig mer råkas. Stöcker blev efter några år sekreterare i Tysklands kommunistiska parti. Nazisterna placerade honom i ett av sina koncentrationsläger och mördade honom där. Laukants öde känner jag icke till.

Redaktör Hansen hade stannat över natten i Kolding för att avvakta hur det gick för oss övriga. Vi två kom överens om att taga oss genom gränsen, han hade heller icke fått tyskt visum och för mig fanns inget val.

Vi lyckades taga oss genom både den danska och tyska dubbla gränsbevakningen, ehuru med otroliga och utomordentliga svårigheter. Vi tog oss fram till tyskarnas närmaste järnvägsstation vid gränsen. En sparsam tågförbindelse upprätthölls av tyskarna med centrala orter i landet och det var vår avsikt att komma med ett tåg som snart skulle avgå. I stationen fanns spärr som alla tågresande måste passera och där höll en herkulesstor tysk soldat i pickelhuva kontroll, beväpnad med pistol i bältet. Ingen skulle kunna passera utan att visa upp sitt pass. Väntsalen var full med resande. När jag höll mig främst vid spärren kom jag ofrivilligt att taga första stöten, vilket gjorde att spärren blev obevakad och att redaktör Hansen och alla övriga kunde passera ut till tåget utan kontroll. Jag själv hann icke komma med.

Det duggregnade den kvällen och natten. Ensam gick jag till fots under förnatten ända till Hadersleben i Sleswig Holstein. Jag kunde icke följa landsvägen som kontrollerades av ridande patruller, utan måste vandra fram över åkrar, sumpmarker och ängar, här och var med stängseltagg-tråd. I regndiset och mörkret kunde jag icke urskilja taggtråden och råkade riva sönder både mina händer och nya kläder. Genomblöt och starkt förkyld med trasig hals anlände jag till stadens utkant efter midnatt. Det var alldeles mörkt med gles bebyggelse men i två mindre hus lyste det fortfarande. Till vilket av dem skulle jag vända mig, knacka på för att få husrum under resten av natten? Jag stannade vid ytterdörren till det närmaste. Lyssnade. Män samtalade därinne, men jag kunde icke uppfatta deras samtal. Tvekande att knacka på såg jag bort till det andra huset. Det var något mindre och den märkliga instinkten sade mig att gå dit. Där bodde kanske fattigt folk som jag hade större förtroende för.

Utan betänkande knackade jag på där. Efter något dröjsmål öppnade en magerlagd man i 30-årsåldern dörren lite på glänt. Utan omsvep förklarade jag att jag var svensk och tagit mig igenom gränsen för att fortsätta över Berlin till Moskva. Jag stod där barhuvad och ynkligt genomblöt med trasiga kläder. Hans unga hustru kom också fram. Mannen förklarade att de inte bott länge i huset, endast ett par månader. De hade kommit hitifrån Hamburg, där svåra gatustrider rasade. Han var lika öppen hjärtlig som jag själv och meddelade att han tillhörde Tyska oavhängiga socialistiska arbetarpartiet. Detta kände jag till som det revolutionära aktiva partiet och hela min varelse genomstrålades av glädje att här hade jag en kamrat framför mig. Jag blev bjuden träda in och vi tryckte varandras händer. När jag omtalade att jag först gick till grannhuset men tvekade att knacka på där, upplyste han mig om att där bodde gränspolis och om jag knackat på där hade jag blivit tagen. De hjälpte mig att få av mig mina våta kläder och hängde upp dem till tork och de bjöd mig på mat med het mjölk med honung och frun gjorde i ordning en bädd åt mig. Vilken säregen lycka att jag hamnade hos denna sympatiska liktänkande familj!

Tack vare den heta mjölken, maten och det kamratligt hjärtliga mottagandet sov jag resten av natten den ljuvaste sömn och på morgonen bjöd frun på kaffe med bröd. Mannen och jag tog itu med problemet hur jag skulle kunna fortsätta till Hamburg. Den bästa lösningen, ansåg han, var att han gick till en kamrat i grannskapet som hade bil och förmådde honom att skjutsa mig till Hamburg. Jag lät vidgå att jag hade god reskassa och skulle ekonomiskt gälda dem för skjutsen och hjälpen. Jag måste omedelbart fortsätta till Hamburg.

Fram på förmiddagen kom hans vän med bil för att forsla mig till Hamburg. Av försiktighetsskäl hade han tagit sin hustru med sig och förutsade att vi måste vara beredda på svårigheter under färden. Av samma skäl medföljde också mitt nya värdfolk. Bilens ägare och hans fru tog plats i framsätet och vi övriga tre placerades där bak med mig i mitten. Båda fruarna satte sig närmast bildörrarna för att taga emot ridande patruller på vägen som vi måste räkna med komma att stoppa oss. Färden företogs över Flensburg, Kiel och direkt på Hamburg.

Vi kom icke långt förrän två ridande poliser i glänsande pickelhuvor stoppade oss. Den ene hoppade av sin häst och öppnade bildörren. Frun i framsätet förklarade och det godtogs. Vi kunde fortsätta. Gång efter annan blev vi stoppade av dylika patruller under vägen. Frun där framme avfärdade med iskallt lugn, men jag kände mig som i ett skruvstäd för varje gång en pickelhuva öppnade dörren och forskade genomträngande på oss alla, ibland med blicken vilande på mig.

Nära infarten till Hamburg blev vi åter stoppade av ridande patrull. En av männen i patrullen granskade oss forskande och länge och ville veta varifrån vi kom och vilket ärende vi hade. Jag måste visa mig kall och oberörd, men var inte lite orolig. Hade polisen ställt en direkt fråga till mig och jag måste svara hade jag röjt mig. Frun där framme förde vår talan med stor säkerhet och trovärdighet.

Ensam hade jag aldrig klarat upp en sådan resa, kanske inte heller med tåget. Jag hade icke något egentligt ärende i Hamburg och ensam ville mina vänner i bilen inte avlämna mig där. De föreslog därför att kontakta socialdemokratiska partiets stadsstyrelse som kunde bistå mig för fortsatta resan till Berlin. I Hamburg rasade gatustriderna med handvapen och maskingevär ibland barrikader, löpgravar och massiva taggtrådshinder. Vi försökte undvika de värst utsatta gatorna och tog oss fram till socialdemokratiska particentralen i staden. En man tog kamratligt emot oss. Under samtalets gång avrådde han mig bestämt att fara ensam med tåget till Berlin. Då jag gjorde invändningar häremot erbjöd han sig att skicka en man med mig på partiets bekostnad till Berlin och betonade de enorma svårigheter som rådde i landet. Hans erbjudande accepterades. Något olagligt hade jag inte begått utom att jag passerat gränsen utan visum. Men det hade varit tillräckligt för att rendera mig betydande otrevligheter och stoppat min resa. Ett tåg skulle avgå till Berlin samma dag och jag fick rådet att försöka komma med det. När nästa tåg skulle gå visste de icke. En ung man inträdde och fick order att ledsaga mig till Berlin. Därmed skilde jag mig från de härliga kamraterna som skjutsat mig till Hamburg. De var lika glada som jag att det genomförts så lyckligt och jag fick de mest äkta lyckönskningar med mig på färden.

Vagnarna till tåget som min följeslagare och jag lyckades komma med var svårt medfarna och sprängfyllda med resenärer. En del fönster till vagnarna var utslagna. Läderremmarna till nerfällbara fönster var avskurna och stulna. Tygbeklädnaden på sittplatserna var bortskuren och man fick sitta på nakna spiralerna, av vilka somliga var trasiga. Folk stod packade i korridorer, på toaletterna, plattformar och uppe på tågvagarnas tak var fullsatt. Ute på stationerna utmed hela linjen mellan Hamburg och Berlin stod skaror av folk i väntan på att få komma med. Många av dessa bar på knyten eller andra emballage som tydligen innehöll potatis eller andra livsmedel som de krånglat ihop hos vänner. Tågbiljetter togs icke upp på stationerna och ingen konduktör hade kunnat kontrollera biljetter i vagnarna. Vi kom dock trots allt lyckligt fram till Berlin men resan hade varit skakande.

Genom mitt flygintresse besökte jag en dag det då berömda Leipziger Flugwerke i Leipzig. Tillsammans med en grupp av de stora verkens chefer företog vi en vandring genom verkstäderna. Även betittade vi ett trettiotal ute i det fria uppställda i fin ordning Stakener-Flugzeug, jättestora maskiner som tyskarna byggt efter ing. Sikorskys mönster. Under besöket samspråkade vi om flyget i allmänhet och om tyska flygets framtida utsikter. Cheferna var i det

avseendet avgjort pessimistiska och menade att så långt de kunde överblicka åren framöver gick Tyskland mot katastrof. Vad som sedan låg bortom den horisonten hade de inga föreställningar. Läget var prekärt.

Redan tidigt under min vistelse i Berlin blev jag på något sätt bekant med stridsflygaren Erich Klutke. Han var icke ansluten till något parti men hyste varm sympati för ryska revolutionen och i politiskt avseende sammanflöt våra idéer fullständigt. Under kriget hade han en tid varit chef för en större tysk flygplats i Serbien vid fronten på detta avsnitt. Genom honom blev jag även bekant med krigsflygaren Wendt som tjänstgjort på västfronten och i flygstrider nedkämpat flera engelska flygare. Richthofen var hans som alla tyska flygares idol och hjälte, engelska flygarnas skräck. Under en tid kom jag att bo i Erich Klutkes hem i Wittenau invid Berlin.

Wittenau var en betydande stadsdel i storstadens periferi och ehuru jag förhöll mig försiktig för att icke bli uppmärksammad måste mitt uppehälle där dock komma till polischefens kännedom. En dag blev jag överraskad med en skriftlig anmodan att infinna mig hos honom. Från det att jag tagit mig över gränsen utan visum hade jag rent samvete, men det gav dock anledning till oro. På Klutkes envisa önskan att göra mig sällskap infann vi oss på utsatt tid hos polischefen. Av samtalet med honom framgick att han själv var socialdemokrat. Inga utfrågningar eller förhör förekom, utan han gav mig rådet försöka skaffa mig annan bostad inne i Storberlin med mindre risk att bli uppmärksammad.

Därefter bosatte jag mig i den välsituerade stadsdelen Charlottenberg vid Berlin med bibehållen kontakt med Klutke. Under tiden jag bodde i denna högborgerliga stadsdel kom jag att uppleva många ödesbetonade händelser i landet med blodiga gatustrider, statskuppen under benämningen Kappiaden, världshistoriens väldigaste och effektivaste generalstrejk, försöket att storma riksdagshuset m m

Wolfgang Kapp tillhörde Fosterländska partiet, en högerkonservativ riktning, och han genomförde sin statskupp under marsdagarna 1920, varigenom Weimarrepublikens regering störtades. De trupper under general Lütwichs ledning som bistod Kapp att genomföra statskuppen besatte Berlin. En major Goltz deltog också på generalens sida i kuppen. Så långt jag då kunde orientera mig hade åtminstone majorens trupper kämpat på de vitas sida i Lettland emot röda armen, de visade sig ytterligt hårdföra och brutala under striderna i Lettland 1919.

Socialdemokraterna svarade på statskuppen med appell om generalstrejk över hela Tyskland. Den blev hundraprocentigt hörsammad, även av kretsar ur småborgerliga befolkningen. Det blev den väldigaste generalstrejk som världen skådat. Allt i landet stannade utav. Varenda affär, stor som mindre, vartenda hotell, restaurang, kafé och ölstuga, all transport, post, telegraf — allt anslöt sig till generalstrejken. Det gick inte att uppbringa en bil eller hästskjuts. Möjligen fungerade sjukvården, ehuru begränsat. Mer total kan ingen generalstrejk bli. En lokförare försökte trotsa strejken och framföra ett tåg på tunnelbanan men han kom inte långt. En man hade tagit plats på en viadukt och när tåget passerade blev lokföraren träffad av en kula och stupade. Sen gick inte mer något tåg. Affärerna spikade igen sina skyltfönster och stängde.

Ingen regering kan regera i ett så lamslaget land icke ens med tillgång på trupper. Wolfgang Kapp kunde det heller icke. Efter två veckor måste han ge upp och Weimarregeringen övertog åter statsrodret. Det blev historiskt bevisat vilken maktfaktor en välregisserad generalstrejk utgör.

Jag uppehöll mig utanför det »Regeringshus» där Kapp avhöll sitt sista sammanträde och jämte en hel del berlinare åsåg hans avtroppande.

Trottoarerna i hörnet av Unter den Linden och Fransösischerstrasse i centrala Berlin, där jag befann mig, var fullpackad med åskådare då general Lütwichs trupper avtågade. Och så förhöll

det sig överallt där dessa trupper vid avmarschen drog fram. De var innerligt hatade. Soldaterna i leden måste ha känt detta. Deras ansikten verkade bleka och präglade av ilska över det snöpliga avtåget. Somliga soldater i leden var försedda med knutpiskor som bärarna väl beräknat för andra, i tortyr över fångar. Knutpiskeskaften var några decimeter långa och försedda med flera smala läderstrimlor med metallkula i var ända. En och annan svängde med dessa piskor mot folket på trottoaren där jag stod. Somliga träffades i ansiktet av slagen. Folket svor och skällde och spottade på soldatesken. Ilskan var ömsesidig. Soldatesken på flera tusen man tågade ut genom Brandenburger Tor och Tiergarten. Den asfalterade breda vägen genom den stora parken gick betydligt högre än marknivån. Plötsligt gjorde trupperna här halt. En häftig kulspruteeld öppnades mot åskådarna i parken. Folk kastade sig massvis ner på gräsmattorna, men många sprang för sina liv i flykt och många av dessa träffades av kulregnet och stupade. Många av kulorna som gick över oss träffade i träden. Ambulanser och brandkårer ryckte ut för att taga hand om de stupade och sårade. Officiellt uppgavs i pressen efteråt att ett sextiotal stupat i Tiergarten.

De revolutionära massorna saknade personlig stark ledning med auktoritet. Liebnecht och Rosa Luxemburg var mördade av officerskamarillan Pflug-Hartung och vräkta i kanalen. Brandler kunde icke axla kappan till dessa två. Ernst Deumig ännu mindre, ehuru en ärlig och redbar man. I ett sådant läge hade ett ledarkollektiv varit det enda tänkbara. Men åsikterna gick starkt isär hos de radikala kretsarna inom revoltrörelserna om taktik och medel att nå det gemensamma målet. I detta ömtåliga läge spelade ryska kominterninflytelser från Moskva med pekfingrar, råd och rekommendationer en icke oväsentlig roll och bidrog till en fördjupad splittring och osäkerhet. De tyska proletärmassorna skulle ha struntat i Moskva och själv försökt finna vägen till ett avgörande i sin ytterst bittra kamp. Spartakiströrelsen växte fram ur detta kaotiska och förtvivlade tillstånd.

Det var icke svårt att förstå att detta förhållande i Tyskland med skakande frossa skulle komma att bestå länge. Allt verkade kaotiskt utan klara perspektiv. Det saknades konturer som kunde utvisa hur närmaste framtiden skulle komma att se ut. I den alltmer bittra och blodiga inrikes fejden i landet märkte man icke nazismens smygande framträdande och hur den fann jordmån i det förvirrade och av hat uppskärade tillståndet, en rörelse som en dag snart skulle radera bort både Weimarrepubliken och hela socialdemokratien.

Försöket att storma Riksdagshuset i Berlin var en yttring av det febriga tillståndet. Vid detta tillfälle under våren 1920 tog tvenne amerikanare och jag plats framför Riksdagshuset. Miljonhövdad upprorisk och förbittrad folkmassa stod hopträngd mellan Riksdagshuset och segermonumentet. Den stora planen häremellan var kompakt packad av en tjutande vrålände folkmassa som en rasande orkan. Uppe på rampen till Riksdagshuset stod två beväpnade soldater i stram ställning. På höger sida från min åskådarplats begynte under vrålände jubel folk att kliva upp på varandra, för det var högt upp till rampen. Inför detta hot drogs de höga draperierna på scenen åt sidan och soldater som förut stått skyddade där bakom trädde nu fram med framrullade maskingevär. Massorna ända upp till segermonumentet, där de båda amerikanarna och jag tagit plats mellan pelarna och med fri utsikt över planen, pressade sig fram under orkanliknande vrål som en naturkraft.

Ett skott small plötsligt från folkmassan framför oss. Uppe vid nocken på Riksdagshuset rök det till, troligen av murbruk. Skottet måste ha varit riktat uppåt. Var detta en provokation eller vem avlossade skottet så obetänksamt i denna ytterst farliga och kritiska situation? Varför framträdde icke någon av de socialdemokratiska ledarna eller någon från regeringen och talade till denna miljonmassa? Ett tal till dessa massor hade kunnat ändra på hela situationen. Inseende att i nästa

sekund kunde en explosion i folkhavet inträffa flyttade jag mig bakom en pelare till segermonumentet. Nu kunde allt hända.

En av soldaterna på scenen kastade en handgranat rakt ut i folkmassan. Oerhörda ihållande vrål som en kokande ilska över soldatens beteende. Soldaterna kastade nu i en följd flera handgranater ut i folkhavet, som stod packat som i ett skruvstöd och kunde icke vika undan. De bakre leden bara pressade på ytterligare. Kulsprutorna uppe på scenen med mynningarna framme vid rampen begynte nu smattra och eldgivningen var riktad direkt mot folkmassan. En arbetare som stod på trappan till segermonumentet blev träffad i halsen eller huvudet. Blodet rann som en röd strimma över hans vita krage och han sjönk ihop på trappsteget. Kulspruteelden upphörde ett ögonblick. Det blev tyst som i en gravkammare i folkhavet och den spred sig solfjäderformigt åt båda sidor ut i terrängen.

En kväll bevistade jag en arbetarkonferens i Berlin med ombud från när och fjärran och många ombud hade anlant från Ruhrdistriktet. Ernst Deumig, som jag personligen kände från hans besök i Moskva, skulle tala. Salen var fullsatt av ombud från hela riket och de hade grupperat sig kring småbord. I likhet med Hjalmar Branting i Folkets park i Malmö 1908 gick Deumig in med en maning till lugn. Det tog eld bland ombuden. De hoppade upp på borden, skrek, buade och visslade mot Deumig. Hans melodi gick inte hem här. Inför det allt överröstande larmet i salen stannade Deumig upp ett tag och försökte igen, men han hade redan gjort bort sig inför de förbittrade ombuden och måste lämna talarstolen. Hela salen råkade i uppror. Ombuden hade väntat sig att genom konferensen planlägga revolutionen. De hade icke kommit till Berlin för att lugnas ner när familjerna satt därhemma och svalt. Samtliga ombud från Ruhr lämnade bums konferensen och reste hem. Konferensen kunde icke avhållas. Sådan var stämningen ibland arbetarna. Revolutionen stod för dörren. Men de förbittrade massorna hade ingen ledning.

På mängder av ölstugor och kaféer i Berlin låg arbetarna i dessa dagar i beredskap för att delta i revolutionskampen. Stadsdelen Lichtenberg hade vid denna tid omkring två hundra tusen inv. Av mina vänner fick jag veta att bara i denna stadsdel låg cirka 60 000 arbetare i beredskap för att ingripa i revolutionen och besätta staden. Det hände att soldater trängde in på kaféer och ölstugor och sköt ner arbetarna som antogs hålla till där i beredskap för revolutionen.

Arbetarmassorna saknade icke vapen. Det fick jag tillförlitliga underrättelser om. Ett gäng kamrater visade mig en natt en sådan vapengömma i en djup utgrävning i en trädgård. Den var fullpackad med fina diverse vapenslag, inlindade i oljat papper och insmorda med vaselin. Blanka vapen. Och jag fick veta att på många platser i staden fanns sådana vapengömmor. Därjämte skulle en natt ett tyghus, militärförråd, i stadsdelen Charlottenburg utsättas för stormning. Jag blev anmodad av kamrater att komma med. Men när jag punkt på klockslaget infann mig hade kontraorder inkommit och stormningen uteblev. Det hade annars blivit en lätt uppgift. Order och kontraorder var det som arbetarmassorna matades med dag efter dag i stället för en generell order om allmän resning och revolution. Massorna i Tyskland var på vintern, våren och försommaren 1920 minst lika mogna för en revolution i Tyskland som massorna var i Ryssland sommaren 1917. I total brist på ledning blev det ingen oktober i Tyskland. Hatet mot socialdemokraterna och Weimarrepubliken slog över till nazism. Arbetarmassorna blev desillusionerade.

Utan visum för inresa till Tyskland och utan uppehållstillstånd att vistas i landet utsatte jag mig för betydande risker, i all synnerhet som jag var så rörlig av mig och även i viss mån engagerade mig ibland de radikala och revolutionära arbetarkretsarna. Min gode vän från Moskva, Stockholm och Berlin. Willy Milentz, försåg mig med en linnelapp, som på ena sidan maskinskrivits på tyska och på den andra på ryska med en vädjan till kamrater att bistå mig vid behov. Han bad mig sätta fast den på insidan av kavajens foder och vara lätt tillgänglig. Det var ju mycket

omtänksamt. Jag behövde ingen gång göra bruk av den och den har blivit bevarad av mig som ett minne från oroliga tider i Berlin 1920.

Fredrik Ström i Stockholm hade bestämt att jag skulle sammanträffa med Otto Grimlund i Berlin när han var på återväg från socialistkongressen i Stuttgart. Den drog längre ut på tiden än vad jag beräknat. Under väntetiden samlade Erich Klutke och jag några flygare och flygmotorkunnigt folk till ett kamratlag. Klutke fick veta meningen med att jag skulle sammanträffa med Grimlund, nämligen att han försetts med pengar för att tillsammans med mig inköpa ett flygplan, med vilket jag därefter skulle flyga direkt till Moskva. Genom Klutke kom vårt kamratlag att fara till Danzig och dess stora flygplats. Aerodromen och hangarerna med stort antal maskiner av olika typer bevakades av soldater. Genom Klutkes säkerhet antog soldaterna att vi kom i rutinemässiga ärenden och ägnade oss ingen särskild uppmärksamhet. Vi tog god tid på oss några veckor under jultiden december 1919 och in på det nya året.

Förlitande mig på Grimlunds ankomst till Berlin höll jag icke så hårt på min egen reskassa, växlade mina svenska pengar och fick väldiga belopp av den värdelösa tyska marken. Härigenom kunde jag bistå mina kamrater med både kläder och mat. Efter utdragen väntetid fick jag äntligen per telefonkontakt med Otto Grimlund i Berlin, men han ansåg sig icke kunna invänta mig utan måste omedelbart fortsätta till Stockholm. Han menade att jag nog klarade mig själv. Hade jag anat detta skulle mina egna pengar räckt att själv köpa en flygapparat med de dåliga tyska marken och då hade jag kanske vid det laget varit framme i Moskva.

Under juldagarna for några av kamraterna till Berlin för att få vara med sina familjer och jag hyrde in mig i ett rum hos en medelålder krigsänka. Kamraterna skulle i Berlin också informera sig om det politiska läget. Oroligheter och revolter med blodig kamp rasade mest i centrala och västra Tyskland.

Ryktet om vår vistelse i Danzig hade emellertid spritt sig och kommit till myndigheternas kännedom. Vår vistelse där blev mera äventyrlig och farlig. De återkommande kamraterna från Berlin bar bud om revolutions- rörelserna i landet och svåra sammastötningar. Tanken mognade hos oss att eventuellt intaga hela den stora och förnäma flygplatsen i Danzig och ställa den till revolutionens förfogande. Erich Klutke hade vanan inne från världskriget att vara chef för flygläger vid fronten och honom skulle vi utse till vår chef här i Danzig. De få soldater som höll vakt om flygplatsen skulle icke kunna bjuda nämnvärt motstånd. Vi skulle tillkalla ytterligare flygkunnigt folk, Klutke visste vilka, både motorkunniga och skickliga flygare. Vi skulle då på ett helt annat sätt kunnat sätta ett antal maskiner i flygdugligt tillstånd för lokalt bruk i upprorsrörelsen. Det skulle betyda mycket för denna att omedelbart få en sådan flygplats som den i Danzig med ett 60-70-talet flygare, på sin sida i kampen, det hade stimulerat i revolutionen. För mitt vidkommande tyckte jag att detta var viktigare än att äventyrligt fortsätta mot Moskva. Jag fick en sådan mängd tyska mark för mina svenska pengar att jag ännu kunde finansiera vårt kamratlag, vi levde alla spartanskt enkelt.

Klutke bebodde tvenne rum med dörrar från vestibulen till varje rum. Under ett av mina besök hos honom knackade det på dörren till det rum vi uppehöll oss i. Av försiktighetsskäl gick jag in i det andra rummet med dörren lite på glänt. Besöket hos Klutke var tvenne herrar från polisen som bad honom följa med dem. Kvickt stack jag ut i vestibulen och gjorde mig osynlig ute i staden. Klutke hade blivit belagd med grova bojor om båda benen och fördd utmed gatorna till polishuset. Så farligt blev det icke för honom, enär han icke kunde beläggas med något brottsligt. Han var ju tysk krigsflygare och haft chefskap över en betydande flygplats vid fronten. Det kunde icke förefalla så märkligt att han uppehöll sig på flygplatsen i Danzig och han förrådde inget om våra förehavanden. Efter några dagar blev han släppt. Efter detta kunde vi icke fortsätta längre utan

måste ge upp och jag fann för gott att överflytta till Stettin.

Vi var redan inne i april och under de sista dagarna i den månaden blev jag äntligen i tillfälle att lämna det oroliga, inbördes blodigt kämpande Tyskland. En tjänsteman på ryska ambassaden vid namn Slivkin kom till Stettin för att fara med ångfartyget Oberburgermeister Hagen till Reval för vidare resa till Moskva. Jag och flygare Peter fick kontakt med honom och han lyckades med matrosernas hjälp placera oss i hemlighet på fartyget. Matroserna ombord försåg oss med mat.

Resan gick bra till Reval. Staden verkade karg och fattig med olövade träd. Slivkin skaffade oss papper på att vi var hemvändande krigsfångar och med sådana dokument kunde vi passera både estniska och sovjetryska gränsposteringar. Mitt dokument med behöriga stämplars är ännu i min ägo.

Under tågresan över fälten omkring Jamburg kunde vi se mängder av djupa kratrar efter de mycket hårda strider som utkämpats mellan röda armen och general Judenitsch vita härskaror. Till Leningrad anlände vi den andra maj 1920. Så länge hade jag måst stanna i Tyskland utan möjligheter att kunna komma längre.

Den tredje maj anlände flygaren Peter och jag till Moskva, där vi sade farväl av varandra för att icke mer träffas. Från Moskva fortsatte jag den fjärde maj till polska fronten för att sammanträffa med aviadarman Sergejev. Hela flygledningen uppehöll sig vid fronten i riktning mot Borodino. Jag fann den ryska flygaktiviteten mycket livlig på detta avsnitt med djärva välutbildade flygare. Även flygstabschefen Laptjinsky uppehöll sig här och vid min ankomst avbröt de båda sitt intresse för flygraiderna och kom mig till mötes med glada välkomsthälsningar.

De yttrade båda att de icke väntat få återse mig. På stående fot gav Laptjinsky order om en gratifikation till mig på trettio tusen rubler. Samtidigt gav han order om att jag skulle placeras vid flyget i Moskva i dess 51-a flygavdelning, som hade till uppgift att försvara huvudstaden mot eventuella polska flyganfall. Han meddelade att polackerna hade fått nya flygmaskiner från Frankrike och att vana franska krigsflygare anställdes i polska armen. Ryska flygavdelningar hade placerats mellan fronten och huvudstaden som vid behov skulle upptaga striden mot polska överflygningar samt i tid varsko Moskva-flyget. Ett mycket viktigt tillägg gjorde Laptjinsky vid min placering i Moskva, nämligen att jag blev befriad från att stå under kommando och fick flyga när jag själv så önskade. Detta blev snart framöver mycket mer värdefullt än rubelgratifikationen. I svensk valuta blev det icke mycket, men beloppet dock värdefullt med inrikes köpkraft och jag hade genom uppehållet i Tyskland gått hårt åt mina egna pengar.

I avdelningen i Moskva kom jag att stanna nära tre år. Bevakningstjänsten fullgjordes dygnet runt så länge polska kriget pågick. Några polska flygbesök förmärktes aldrig och därför förflöt livet för oss i flyget i Moskva tämligen lugnt. Avdelningschef var Rosmanoff.

De tänkta två veckorna i Sverige för vila och bättre kondition blev 9 månader av oväntade svårigheter i ett sjukt Europa.

Svältens, köldens och de avgörande stridernas år

Återkommen till Moskva från frontbesöket måste jag skaffa bostad. Kontorovitsch, utrikeskommissarie Tjitjerins sekreterare, skrev ut ett tillstånd för mig att bo den första tiden i Dom Karachana på andra sidan Moskvafloden, snett emot Kreml. Det var ett av de luxuösaste palatsen i huvudstaden och hade tidigare ägts av sockerkungen, men förvaltades numera av utrikesdepartementet och hade namnet efter Karachan, som var chef för asiatiska avdelningen i departementet. Jag blev hänvisad där att bo i en stor salong, elegant möblerad och dimensionerna gjorde mig till

en liten dvärg vid skrivbordet. Salongen hade genomgång men detta störde icke mig.

Samtidigt som jag installerade mig på flygplatsen i Moskva och bekantade mig med göromålen i flygavdelningen försökte jag ordna med en beständig bostad, vilket hade sina svårigheter. Jag fann ett ledigt rum hos en judisk familj Gordon i stadsdelen Arbat, på den tiden förnämst i Moskva. Men det fanns inga kommunikationer från Arbat ut till flygplatsen och därför måste jag dagligen promenera, när jag icke övernattade i flyget, den långa vägen mellan bostaden och aerodromen. Nere från Moskvafloden, längs hela Pusjkinski boulevard till Tverskajagatan och ut mot Sparvbergen var en lång väg. Vistelsen vid flyget i staden blev långvarig.

Enligt den tidens flygutveckling var flygplatsen väl vald alldeles utanför stadens utkant och med dimensioner som tillät betydande utbyggnader och utveckling. Fältet var stort med obetydlig kupering och kunde utan större kostnader förses med långa start- och landningsbanor. Det låg utmed Moskvafloden, men detta innebar ingen risk för flyget. Det var beläget mellan den naturfagra Alexanderparken och floden med ett naturskönt litet område som väl oriktigt kallades Sparvbergen, ty det var inga berg, utan en kraftig kupering i markytan. Ifrån centrala staden med Kreml och hotellen Metropol, National och Stora teatern var Tverskajagatan dragen i rak linje till Triumfbågen och vidare till Alexanderparken och flygfältet.

Olika flygavdelningar hade sin hemvist här med jaktplan, bombplan, träningsmaskiner och en flygskola med lämpliga skolflygplan. Här fanns trä- och tälthangarer, verkstäder och kontorsbyggnader. Livaktigheten var mycket stor och personalen svarade häremot. I närheten fanns en relativt stor flygplansfabrik, men tillverkningen stannade vid en maskin per dag och detta var ju i blygsammaste laget för ett så stort land, invecklat i stora, krävande krig. Innan internationella blockaden genomfördes hade tsarmakten övervägande ägnat sig åt import av flygmateriel, särskilt från Frankrike. Därför var hela flygbeståndet tämligen nerslitet och tarvade en förnyelse. Statskommissionen och kontrarevolutionens bekämpande förstod icke sin uppgift bättre än att den förhindrade flygväsendets förnyelse och utveckling. Importen under tsartiden omöjliggjordes genom mutor och falsarier, vilket förklarar varför vår avdelningschef visade avsevärd återhållsamhet i flygaktiviteten. Han ville spara maskinerna för viktigare uppgifter och även spara på motorbränslet, som bestod av blandningar som sotade motorerna.

Polska armén hade genomgått förnyelse med all hjälp från Frankrike och försetts med nya franska maskiner och krigsvana flygare. Därför väntades polskt flyganfall på Moskva och vår avdelning hade till uppgift att försvara staden. Mot förmodan uteblev överflygningar av polackerna. Flygtjänsten i avdelningen blev sålunda tämligen lindrig för oss, utan att vi därför brast i vaksamhet. Den mest flygbitne i avdelningen var en fru Philippova, som utbildat sig till flygare i Frankrike. Hon var gift med en i hela Moskva mycket känd affärsman. Den vackra damen flög nästan dagligen svängar över staden med en lättflugan engelsk V-maskin som benämndes BB-maskin.

Min bostad som bestod av ett enda rum hos Gordonfamiljen låg på Afanavjevski Pereolok, ganska nära forna svenska ambassadhuset, som numer stod övergivet efter att alla utländska legationer stängt och lämnat landet. Fru Gordons man satt fängslad och hade arkebuseringsdom över sig. Han hade haft en hög befattning i röda arméns intendentur och fallit för frestelsen att vara svag för sin eleganta och vackra fru, förut tandläkare i Odessa. Hon hade haft en mani att spela kort med höga pengainsatser och ådragit sig betydande förluster, som hennes vänlige make sökte täcka genom falsarier. Avsevärda partier ur arméns förråd av skor förskingrades och såldes på svarta börsen, samtidigt som röda arméns soldater måste kämpa ute vid fronten utan skor, barfota i djup snö och kall vinter. Detta blev för starkt för att Gordon skulle benådas. Sista hoppet och vädjan om nåd gick till utrikeskommissarie Tjitjerin, som vägrade att lägga sig ut för Gordon

och då gick domen i fullbordan.

Efter glada lag i Gordonska hemmet kom den svartaste tragik. Den resliga och ståtliga fru Gordon bröts ned i känslan att hon själv blivit skuld till katastrofen. I hemmet skrek hon vecka efter vecka vilt och hysteriskt att hon ville dricka kommunisternas blod (kommunistiska namnet hade vunnit över det bolsjevikiska). Som medlem i bolsjevikpartiet kunde jag ha tagit anstöt av hennes utfall, men jag insåg att jag hade en psykiskt mycket sjuk människa framför mig som stod på gränsen till kanske obotligt vansinne. De stunder jag var hemma i min bostad ägnade jag åt henne för att försöka föra henne bort från hennes egna tankebanor om sin olycklige make. En i Vänsterpartiet i Stockholm mycket känd kvinna anlände till Moskva. Det var Sara Chavkin, gift med ing. Chavkin, som också anlände tidigare. Sara var god vän med Lenins fru Krupskaja. Hon bosatte sig i ett annat rum hos Gordons och vi två kom att hjälpas åt för att försöka rädda förståndet hos fru Gordon. Att trösta henne var meningslöst, varför jag gjorde vad jag kunde för att bryta ner hennes tankebanor och få hennes tankeliv positivt inriktat på livet. Efter månader av tålamod hos Sara och mig kröntes våra ansträngningar med framgång och fru Gordon tillfrisknade långsamt utan läkare och sjukhusvård. Jag kunde ta henne med mig ut på promenader i staden och vi besökte en gång kommunistiska hotellet Lux på Tverskajagatan, där vi stötte samman med K. Manner, en av ledarna för finska arbetarrevolutionen. Efteråt sporde han mig vem den ståtliga damen var som jag haft i sällskap. Fru Gordon skrek icke längre vilt i hemmet att hon ville dricka kommunisternas blod, utan hon blev en balanserad och lika ståtlig kvinna som förr, men frigjord från sin spelmani.

Av flygledningen erhöll jag ibland kommenderingar av strängt hemlig natur till olika platser, såsom Smolensk, Borodino, Leningrad och vid något enstaka tillfälle likaså av Finska högsta revolutionskommittén i Moskva. Till Smolensk kom jag sålunda flera gånger och i Borodino vandrade jag omkring i det historiska och natursköna landskapet. Det var i Borodino som Napoleon Bonaparte med sin franska armé stötte samman med den ryska under general Kutusov till ett avgörande slag. Som i en dröm såg jag det stora slaget i terrängen, de galopperande hästarna, artilleriets eldkvastar och då som skakade marken, truppersnas rörelse i terrängen, de många stupade och sårade och tänkte på Leo Tolstojs bok Krig och Fred. Under vandringarna i Borodino kände jag mig hungrig men här i trakten fanns inga serveringar under allmänt ytterligt svårt hungertillstånd. Utanför lummig grönska stötte jag på ett vidsträckt åkerfält med böljande, vajande högväxt råg. Axen hade fullväxta korn och jag bröt några och malde axen i handen för att stilla hungerkänslan med kornen. Stoj! var det någon som ropade. Jag fick syn på en soldat med höjt gevär. Medan jag stod kvar kom soldaten emot mig. Det hölls alltså vakt om sädesfälten så att ingen skulle stjäla säd på rot. Samtalet oss emellan blev kamratligt. Han förklarade att det var strängt förbjudet att taga ett ax. Min förklaring att jag kände mig hungrig förstod han, men jag tilläts icke att taga fler ax. Vi skildes åt som kamrater, men vart jag kom rådde ensartat svälttillstånd. Sädesfältet ingav dock hopp.

Krig, farsoter, hungersnöd och stränga vintrar följs ofta åt och så inträffade även år 1920 mot årsskiftet. Solen brände het, månad efter månad utan en droppe regn. Höstsådden 1919 och vårsådden 1920 torkade bort på väldiga områden nere vid Volgafloden och sydliga delar av Ryssland. Kornen från vårsådden 1920 orkade inte gro. Fälten blev utbrända. Förråd av spannmål existerade icke längre i landet. När röda armén intog Riga vid årsskiftet 1918-1919 och tyskarna lämnade staden sänkte de stora lager av spannmål i Rigas hamn för att den icke skulle komma i röda arméns händer och när Koltjak blev slagen nere vid Volgafloden lät han bränna upp ofantliga lager av spannmål av ensartad taktik som tyskarna i Riga, den brända jordens taktik tillämpades.

Uppbrända spannmålslager av kontrarevolutionen, internationell hungerblockad och förtorkade landområden förebådade en hungerkatastrof utan like. Den satte in redan 1918 som en följd av tsarregimens misskötsel av sitt land och nederlag i världskriget och nådde kulmen 1920-1921. Markerna i de uttorkade områdena utgjorde fält med väldiga sprickbildningar som efter en jordbävning. Sovjetrysslands folk gav allt som det kunde ge till hungerns offer, men det förslog inte långt. Samtidigt stod världsproletariatet bara som åskådare och tittade på, läste borgarbladen och förhöll sig passivt i stället för att bryta ned världskapitalismens hungerblockad och hjälpa Rysslands kämpande folk till rätten att för sina rikedomar få köpa mat ute i världen åt sina svältande massor. Arbetarklassens utbasunerade internationella ”solidaritet” var bara falskt munväder. Det stod en kamp i Ryssland som gällde många länders folk. Det kunde och ville internationella arbetarklassen icke förstå. De första som kom till undsättning var ingen fackförening eller politiskt socialistiskt parti utan kväkare i Amerika trots hänsynslöst motstånd av kapitalistiska grupper och samhällen. Den avgörande hjälpinsatsen kom icke från fackföreningsrörelse eller arbetarpartier utan genom Fritiof Nansen i Norge, som organiserade en världsoption och en världsrörelse för bistånd åt de hungrande miljonerna.

Socialkommissarie (socialministern) Semasko i Moskva ledde hjälpaktionerna. Jag besökte honom, samtalande med honom om läget på hungerfronten. En bunt fotografier av stort format över hungerlandskapets utseende, över de stupade människorna och djuren som låg som kadaver ute på fälten, över de döende och flyende barnen i hundratusental mot Urals skogar mottog jag av Semasko. Mängder av mödrar kastade sina barn i Volgafloden för att slippa se dem lida hungerns kval. De till vansinne drivna människorna åt döda djurkroppar ute på fälten, åt djurens hudar och klövar, åt jorden från marken för att få något i sin mage. D:r Semasko misstänkte att en amerikansk läkare blivit uppäten när han saknades. Kannibalism hade utbrutit i området.

I Uralskogarna strövade hundratusentals barn omkring och livnärde sig på gräs och trädrötter eller vad de kunde komma över, barn som utan föräldrar lyckats behålla livet under flykten från hungerfälten. De benämndes ”de vilda barnen” och utgör ett bevis på hur snabbt människor hemfaller åt förvildning.

Hand i hand med hungern inträdde kylan under vintern 1920-1921. I stora städer som Leningrad och Moskva fanns ingenting att elda med i husen. Medborgarkriget hade omöjliggjort bränsleförsörjningen. Enda tillgången var grön ved i mån sådan kunde anskaffas. Huskommittéerna i Moskva sammankallade hyresgästerna i fastigheterna till möten och mobiliserade alla friska och de som var hemma från fronten för anskaffning av ved. Somliga sändes ut i skogarna att fälla träd och såga till ved, andra fick överta transporten av ved till städerna och fastigheterna, övriga hemmavarande måste såga och hugga ved på trottoarerna framför sina respektive fastigheter och forsla in i lägenheterna. Det höggs och sågades på trottoarerna överallt i Moskva denna vinter. Baronessan eller fina fröken vid sidan om pigan och fine herrn eller gentlemannen vid sidan om hyrkusken — alla måste hjälpas åt för att inte frysa ihjäl eller bli sjuka i iskalla lägenheter. Nöden kände ingen lag.

Isig, nersnöad rå ved gav ingen hög värme i fastigheter som byggts för centralvärme. Man fick det knappast att brinna i kakelugnen. Fanns ingen annan möjlighet ordnades med plåtkaminer, s k petschjka, gjorda av tunn plåt och med plåtrör som stacks ut genom hål i fönsterglasen. Plåtkaminen värmdes upp luften i rummet eller bostaden, men icke de nerkylda väggarna. Eldades icke om natten också eller dagar då de inneboende var i arbete blev det huttrande kallt i bostaden.

På alla kontor, i ämbetsverken, på småverkstäder var det lika kallt som hemma i bostäderna. I utrikesdepartementet måste Milanova och Pereterskaja på sitt kontorsrum för dechiffering av telegrammen åt Tjitjerin ha ytterkläderna på sig under arbetet och skriva maskin med vantar på

händerna. Chefer som Tjitjerin själv, Nuortewa som chef för skandinaviska avdelningen, Karachan för asiatiska, Jacobowitsch för Västeruropa måste arbeta vid sina skrivbord med ytterkläderna på, ta åkarbrador och gnida sina knän. Tyst, tålmodigt fortsatte arbetet över allt. Ingen klagade. Alla visste att detta utgjorde en del av kampen som röda armén utkämpade vid fronterna. Så var det över hela staden och så förhöll det sig över hela landet. Folket framhärade utan klagan i medvetandet att det var de storkapitalistiska makterna med släp av småstater som var boven i dramat. Allt gjordes i landet för att rädda barnen. Revolutionen måste segra och rädda dem åt framtiden.

Jag ”firade” julafton 1920 i mitt iskalla rum på Arbat. Att ha julgran var förbjudet de åren. Dämpad var min belysning i rummet, mörkt var det ute i staden, i husen, på gatorna. Men i kyrkorna strålade ljusen och där var det varmt av folkträngsen. Det knackade på dörren. Vem kunde det vara på själva julafton? Öppnade. Emot mig kom som en otrolig överraskning ingenjör Erik Emanuel Lindkvist från Stockholm klädd i elegant päls, som kontrasterade skarpt mot min fattig lya. Vi var bekanta sen mitt besök i Stockholm 1919. I flygvärlden var han bekant som ballongförare och laborerade med styrbara ballonger. Jag hade inget mer än min varma hand att bjuda honom. Det var så kallt i rummet att vi knappast kunde sätta oss på stolar. Sin ankomst förklarade han med att ungsocialisterna i Sverige företagit en insamling av pengar för att bistå Peter Krapotkin, som likt alla i sovjetväldet svalt och frös. Den päls han bar var avsedd för Krapotkin och inköpt av de insamlade pengarna. Han skulle besöka Peter Krapotkin i staden Dimitrovka, några mil från Moskva, för att överlämna pälsen och se efter hur familjen hade det. Belevad fann sig Erik Lindkvist snabbt i min tristess. Ur sitt lilla bagage letade han fram några små julgransljus, placerade ett par på rumsdörrens överkant, ett par på krönet av ett skåp. Nu brann julljusen hemma hos mig! Ur sitt bagage tog han fram en liten papperspåse med lite vetemjöl, ett par kaffekoppar var jag nog rik att ha, och lite kallt vatten i dem skulle det vara enligt Lindkvists begäran. Varmt vatten fanns icke i huset. Han blandade ett par teskedar mjöl i vattnet och rörde ihop till en gröt. Vi ”firade” julafton 1920 i det stora Rysslands huvudstad. Det höjde just inte julstämningen att fru Gordon även denna kväll skrek ut att hon ville dricka kommunisternas blod.

Promenaderna på morgnarna från Arbat, utmed den vackra och under vintern frostfagra Pjuskinski-boulevarden var alltid underbar. Himlen var i kylan kallgrön, snön låg vit utan smuts från industrirök. Ofta måste jag stanna, beundra och njuta av anblicken. Alldeles vindstilla. Andedräkten stod som ånga och luften kändes gnistrande frisk. Men hemma i bostaden på kvällarna var det svinkallt. Det gick icke att klä av sig för natten, utan jag måste ligga med kläderna på och ändå huttrade jag i bädden. Ute på ett torg kunde jag för någon rubel köpa mig en plåtkamin och plåtrör för röken. I dubbelfönstret skar jag ett hål för röret. Grön, huggen ved lyckades jag också skaffa, så nu skulle här eldas och kylan drivas bort från stenväggarna. Men draget uteblev och all röken gick in i rummet. Det blev så tjockt och kvävande att jag måste fly ut. Allt måste slopas när röken i rummet lagt sig och med ett par utslitna kalsonger som minne från Sverige stoppades hålet i fönstret igen och så fick rummet förbli som en iskällare. Jag höll på att få lunginflammation till julen. Om man ändå kunnat få ett mål varm mat för att öka förbränningen i kroppen. Miljonbefolkningen i Moskva frös. Rörssystemen frös sönder och fastigheterna blev obebodiga. Men detta beundransvärda ryska folk betedde sig som om allt vore normalt. Det bar tyst i sitt medvetande vad revolutionen betydde.

Emellan de hårda köldknäpparna blev det kraftiga snöfall. Det fanns ingen möjlighet att hålla gatorna rena och någorlunda framkomliga. Snön skottades bort från trottoarerna och lades i vallar utmed gatan. De blev så höga att man på huvudgatorna i centrala staden inte kunde se folk som gick på andra sidan. Folk tog sig fram som i en rädda utmed husraderna.

Livsmedelsläget var det svårast tänkbara och frånsatt barnen drabbade hungern alla. ”Spekulanter” kallades de få som trotsade förbudet och smög sig ut på gator och torg med en liten trälåda på magen med solros-frön som de sålde för några kopek för ett litet mått. Med fröna i fickan gick folk fram på gatorna, stoppade ett frö i taget i munnen, skalade med tänderna och spottade ut skalen. Trottoarerna blev översållade med sådana skal. Men dessa frön blev som en räddning för många genom sin rika näring. ”Spekulanterna” jagades av milismen, för sådan försäljning på gatorna var förbjuden. Jag fick bevittna på en plats nära Nikolaistationen hur en milis jagade en ung spekulantkvinna i försäljningstagen av solros-frön. Han fick tag i henne, släpade henne i håret utmed gatan. Då sprang jag fram till dem och ropade till milismannen:

— Vad gör du! Inte får du behandla en kvinna på ett så brutalt sätt. Är du medlem i partiet?
Svaret blev jakande.

— Jag kommer att anmäla dig till centralkommittén. Vad skall folket säga och tänka som står här och ser på!

Milismannen släppte kvinnan som stack åt sitt håll med sin lilla låda. Spekulanterna var mycket illa sedda av allmänheten och ingen kunde fördraga dem som kapitalistinfluerade och illojala mot revolutionen. De enskilda partimedlemmarna måste alltid iaktta sådant uppträdande att det icke skadade folkets förtroende för partiet. Småspekulanterna var givetvis utan betydelse i det stora världsdramat.

Av landets betydande textilfabriker fungerade endast någon enstaka. Under tsartiden och världskriget omvandlades somliga av dem till kanonfabriker, några föll inom det vita arméernas välde och enstaka fabriker inom hungerområdet stoppade i brist på mat åt arbetarna. Bristen på kläder och textilier blev enorm i landet. Barn och patienter på sjukhusen stod först i tur att få beklädnadsvaror. I t ex Moskva kunde man icke uppbringa ens nål och tråd. Mina kamrater från fjärran östern berättade att folk i deras hemorter måste sy ihop sina skinn och kläder med djursenor som de gjort sen hundratals år tillbaka.

Bristen på tvättmedel och hygieniska artiklar blev total. En ganska bra tvålsort kunde man dock köpa och den sades vara gjord av en slags lera och svagt parfymerad. Pappersbristen var lika svår. Inom flyget måste vi skriva rapporter och order på gamla använda kuvert, som insamlats hos befolkningen. Man skrev på tvären eller snett över kuvertet och de gamla adresserna. Hade man med sig på resan till Turkestan en handfull skrivpapper kunde man få i utbyte en stor fin turkestansk matta.

En grupp svenska rallare hade övergivit arbetslöshetens Sverige och äventyrligt kommit över till Sovjetryssland. Förhållandena var ännu så olikt i Sverige att förutsättningen för gruppen att kunna klara sig var i det närmaste obefintlig. Gruppen hade anlänt från Leningrad till Moskva utan planering för sin vistelse i landet. Syndikalisten Axel Jansson Pass framstod som gruppens ledare och mig veterligen behärskade ingen i gruppen ryska språket eller något annat språk utom svenska. Jag fick underrättelse om gruppens vistelse i staden och då jag erfor att den hade en ledare ägnade jag den inget intresse. Axel Jansson hade visat sig försigkommen och hjälpt hela gruppen så gott han kunnat. I Moskva hade han lyckats få kontakt med en Rachil Skovno som var i tjänst på bolsjevikpartiets centralkommitté. Det var en snäll, hjälpsam och bra kvinna som talade ganska bra svenska. Hon var en av Krupskajas närmaste kamrater och vänner och Skovno var också vän med Lenin, Bucharin, Trotskij och för övrigt med hela ledande garnityret. Gruppen hade sålunda fått det bra förspant. Genom Skovno fick Axel Jansson även tillträde till Kreml och att samtala med Lenin. Härigenom kunde gruppen utfå lite varmare kläder för att kunna utstå kylan och ökade ransoner av livsmedel. Men tillståndet hos gruppen hade ändock blivit prekärt.

Arbete hade gruppen också blivit tilldelad, men det hade visat sig olämpligt.

Arbetskommissarien Schmidt sände bud genom Rachil Skovno till mig att göra honom sällskap i hans bil för ett besök hos svenskgruppen som kommit i ett ohållbart läge. Vid vår ankomst till gruppen utanför staden fann jag att det var bra pojkar i god arbetsför ålder och fysiskt utmärkt byggda. Under samtalet med dem fann jag att flera av dem var sjuka och skulle behöva vård. De hade icke tålt maten och syntes angripna av dysenteri. Allmänt klagade de över att maten var otillräcklig och önskade ett bättre arbete. Kommissarie Schmidt förklarade att sysselsättningsfrågan skulle kunna lösas på annat sätt, men en utökning av matransonen var omöjlig att genomföra när de redan fått påökning. Fick de ryska arbetarna veta att svenskarna i gruppen fått bättre rationer än andra kunde missnöje uppstå. På min fråga till gruppen om de ville stanna eller återvända till hemlandet förklarade några att de helst ville stanna om de kunde få bättre arbete och lite ökning i kosten. Övriga ville resa hem. Efter ett hastigt övertänkande av svenskarnas bekymmersamma läge med sjuklighet under så ovana förhållanden med svält och umbäranden av alla slag som då rådde i Ryssland föreslog jag kommissarie Schmidt föranstalta att svenskarna i gruppen utan dröjsmål skulle återvända till sitt hemland. Så skedde också.

Rallarnas uppenbarelse och misslyckande utgjorde ingen överraskning för mig. Omkring två hundra tusen arbetare gick arbetslösa i Sverige. Läget hemma för dem var tröstlöst. Under mina besök i Sverige och även i Ryssland mottog jag många brev från arbetare i Sverige som ville komma till Ryssland, underförstått att jag skulle hjälpa dem. Jag var i den situationen att detta hade jag kunnat, men var medveten om att svenska arbetare icke skulle klara sig mer än några dagar. Det krävdes att organisationer i Ryssland och Sverige i samarbete ordnade en sådan immigration för att kunna lyckas. Ensam och utan organisation bakom mig varken ville eller kunde jag inlåta mig på en sådan sak som kunnat sluta med svåra konsekvenser.

Efter jag omsider kommenderats till marinflyget i Leningrad tog jag upp saken igen och detta kom att ligga till grund för att vi där bildade på mitt initiativ Skandinaviska arbetarklubben, i vilken jag utsågs till ordförande. Och för samma långtgående syfte fick jag genom bostadsavdelningen i stadssovjeten helt övertaga Pavlovska palatset på Engelska kajen, några fastigheter från gamla svenska ambassaden från Brännströms tid. Detta palats stod under ett års tid till mitt förfogande. Jag avsåg att det skulle utgöra en stödjepunkt och central för svenska arbetare som ville komma till Ryssland och inträda i dess produktiva liv, jordbruksarbetare, metallarbetare, pappersarbetare, byggnadsarbetare, gruvarbetare osv. Endast genom att upprätta en organisation och en central för en dylik immigration kunde den framgångsrikt genomföras. Kom en och en efter eget godtycke blev det absolut fiasko. Rallarna i Moskva utgjorde ett sådant exempel.

Mina informationer till svenskar och organisationer besvarades icke och i total avsaknad av intresse för saken från svensk sida återlämnade jag Pavlovska palatset till vederbörande bostadsavdelning i stadssovjeten i samma prima befintlighet som när jag övertog det. Därmed avskrev jag definitivt allt mitt intresse för att svenska arbetare skulle kunna engagera sig i den sovjetryska produktionen. Det hade icke bara kommit att gälla arbetare utan även tekniker och ingenjörer. Det var bland annat i samband med denna fråga som jag vid ett tillfälle hade ett samtal med Josef Stalin.

SKF hade sitt kontor kvar i Moskva. Det förestods av ingenjör Adrian, assisterad av Gösta Hellman. Fabriken var nationaliserad men SKF-kontoret hade överinseende av fabriken verksamhet. Ett besök på fabriken företog jag i sällskap med Gösta Hellman. Kontoret blev en samlingspunkt för några av svenskarna i staden och jag höll en stadig kontakt med ing. Adrian och Hellman. Ing. Adrian och hans älskvärda hustru höll flera gånger trivsamma bjudningar i sitt hem för några av oss svenskar. Trots hungern i landet och i staden bjöd fru Adrian på ett läckert

bord med svensk husmanskost, som för min del blev en ovärderlig avkoppling från svartbröd och solrosfrön. En liten bit svartbröd, té och tobak var det väsentliga vi fick ut på ransonen i flyget. Adrianska hemmet blev som en oas i öknen. En fröken på SKF-kontoret presterade sång och pianomusik. Sven Linderoth och Nils Flyg blev någon gång inbjudna till dessa oförglömliga gästaftnar hemma hos ing. Adrians, när de på kominternuppdrag besökte Moskva. Nils Flyg hade god sångröst och sjöng lyriskt, känslösamt och högstämt för oss, ackompanjerad av kontorsfröken. Jag kom att lämna min bostad i Arbat och flyttade in till samma lettiska familj som Gösta Hellman hyrde hos. Mannen i familjen var i statens tjänst som specialist på vinavsmakning och ansågs vara en av Europas största vinkännare. Under min vistelse i Moskva blev bekantskapet med SKF-personalen ett mycket trivsamt inslag.

Under Erik Lindkvists första besök hos Peter Krapotkin kunde jag icke göra honom sällskap. Under andra besöket på nyåret 1921 for vi sällskap ut till staden Dimitrova, där familjen Krapotkin bodde. Vi sammanträffade med både Peter Krapotkin, hans hustru och dottern Sasa. Ehuru familjen var furstlig verkade deras hem förmöget allmogehem, inbjudande och hemtrevligt. Alla var friska, men familjen hade genomlevt en mycket svår period med hunger och bister köld. Lenin hade utverkat att familjen efter en tid fått något bättre ransoner, så att matfrågan var icke längre direkt kritisk. Värre var det vid vårt besök med den envisa kölden. Det hade varit nästan omöjligt att anskaffa ved för husets uppvärmning. De hade som alla andra fått frysa förfärligt. Den fina pälsen som ungsocialisterna i Sverige skänkte honom blev varmt välkomnad av familjen, men den kom lite för sent. Den blåroda färgen i Krapotkins ansikte vittnade om att hans fysik tagit skada av en långvarig frysning. Hans samtal var livligt, intellektet oskadat och ideologiskt var han lika mänsklig och klar som i det förgångna. Mina flygkamrater i Moskva förfäktade att om en ny tsar skulle väljas stod Peter Krapotkin i första rummet med rätt att bestiga tronen. Detta hade Krapotkin aldrig reflekterat på, men skulle det gått så att han bestigit tronen hade alla ryssar fått en verkligt stor och själfull människa till tsar. Utanför villan ställde Krapotkin upp sig så att jag kunde taga ett foto av honom. Vid samovaren och det doftande goda téet utspann sig samtal om revolutionen, anarkismen, bolsjevismen och de stora problem som var förknippade med revolutionen. Vi hade blivit varmt välkomnade vid besöket och när vi stod i beredskap att säga farväl önskade familjen lika varmt att vi snart skulle återkomma på besök. På vårkanten kunde jag infria detta. Under mitt andra besök yttrade Peter Krapotkin det sista jag hörde honom säga till mig innan han en kort tid efteråt lämnade livet: Bolsjevikerna visar världen hur man icke skall genomföra en revolution. Hur han tänkt sig att revolutionen skulle genomföras blev det icke tid för mig att samtala med honom om. Under mitt första besök tillsammans med Lindkvist yttrade Krapotkin att han hade skrivit flera brev till Lenin utan att få dem besvarade och detta var Krapotkin ledsen över, ehuru han hade förståelse för de enorma arbetsuppgifter som vilade på Lenin. Respekten mellan Lenin och Krapotkin var ömsesidig.

I sällskap med chefen för allryska luftflottans intendentur, ing. Akasev, själv anarkist, besökte jag för sista gången Krapotkinska hemmet i Dimitrovka för att säga farväl åt Krapotkin och följa honom på hans sista färd. Skaror av folk hade samlats i hemmet och defilerade förbi Krapotkin på lit de parade. Majestätisk och vacker med sitt yviga vita långa skägg utbrett över bröstet, med ett ansikte lugnt som hugget i granit och påminnande om Sokrates bild, passerade vännerna tysta runt kistan utan lock. Defileringen tog lång tid. Efteråt följde tiotusentalet män och kvinnor i processionen den långa vägen ut till begravningsplatsen. Några fångslade anarkister i Moskva hade fått permission att delta och en av dem talade jämte andra vid gravsättningen.

Peter Krapotkin var till sitt stånd en furste och för de tusenden som följde honom denna sista färd och många runt om i världen var han den okrönte fursten inom anarkismen för världens fattiga,

ofria och lidande folk.

Polska flyganfall på Moskva uteblev mot förmodan, vilket bidrog till att flygaktiviteten dämpades ner i vår avdelning, som hade till uppgift att försvara staden. Flygaktiviteten var dock livaktig för övrigt flyg och i verkstäderna. Forceringen hölls uppe i flygutbildningen på skolan. Besvärande flyghaverier kunde givetvis icke undvikas. Endast i svårare fall omnämndes dessa i dagspressen och då bara med några rader i en liten notis. Överhuvudtaget omnämndes icke mindre olyckor på orter i landet. I det avseendet rådde betydlig skillnad i nyhetsförmedlingen i Ryssland och Sverige. Ett farmanplan provflögs t ex efter en genomgången översyn. Föraren och två man kretsade över aerodromen flera varv på låg höjd och just när de passerat huvudkontorets byggnad störtade det. En soldat ur vaktmanskapat stod i närheten, åsåg störtningen som hypnotiserad och vek icke undan, varvid planet slog ned direkt på soldaten som på måltavla. Alla fyra männen dödades.

Sven Linderoth besökte Moskva gång efter annan och stannade kvar flera dagar som representant för svenska kominternpartiet. Vi sammanträffade ofta och någon gång besökte han mig ute på flygfältet. Vi stod och åsåg hur en flygelev utförde djärva övningar på ett par tusen meters höjd. Plötsligt gick maskinen i spinn och då jag insåg att en katastrof förestod. Eleven hade företagit oavbrutna höger- och vänstersvingar. Man måste vara rutinerad för att bemästra sådan övning och det var tydligen icke eleven. Maskinen i spinn gick över i fallande lövet och fortsatte ner på fältet några meter från där Linderoth och jag stod. En skräll, en grop och maskinen blev en skrothög med en omkommen ung flygare. Jag drog slutsatsen att eleven svimmat under de djärva övningarna och att han sålunda icke hade någon vetskap om olyckan. Sven Linderoth kände sig illa till mods av flyghaveriet och lämnade fältet. Man måste alltid räkna med sådana händelser på en flygplats av Moskvas storlek.

Ifrån Sovjetrysslands generalkonsul i Stockholm, Fredrik Ström, erhöll jag en anmodan att bistå en arrangerad filmning av en del detaljer ur revolutionen och förhållandena i Moskva och Leningrad under denna tid i utvecklingen i landet. Sällskapet utgjordes av skådespelerskan Augusta Lindberg, moder till regissör Per Lindberg, deras släkting Nils Aster och den tredje vid namn Ekstrand. Nils Aster var lättsam att samarbeta med och med mina goda förbindelser över allt inom de högre organen fanns inga hinder att övervinna, utan Nils Aster kunde fritt filma allt vad han ville och som han fann värt att filma.

Filmupptagningen, objekten för filmningen och de tekniska detaljerna i samband därmed fick Nils Aster själv stå för, kontakter med myndigheter och verk för rätt att filma blev min uppgift. Ingen lade hinder i vägen för vår verksamhet. Inget annat land än Sverige hade tidigare fått denna rättighet att filma i det nya Ryssland efter revolutionen. Avsikten var att åstadkomma en dokumentär film åt eftervärlden. Den skulle visas på svenska biografer.

Vi började i Moskva och där filmade Nils Aster flygplatsen med de olika maskinerna, flygfabriken, då Augusta Lindberg var med, gatuliv och torghandel, kyrkor, palats, hela Kreml med dess olika salar och Peter den stores kabinett, den stora kyrkklockan — allt vad Nils Aster önskade filma. Den sista filmen i Moskva tog han uppe på översta krönet av Moskvas högsta fastighet med tusentals lägenheter. Före revolutionen var där restaurang med utsikt över miljonstaden, under dessa år stängd på grund av livsmedelsläget.

I Leningrad filmades Peter Paulsfästningen, villan i vilken Peter bodde när han anlade staden, båten som Peter egenhändigt hade byggt, cellerna, avrättningsplatsen, kvarnen som malde avrättade människor innan de sköljdes ut i Nevafloden utan att någon i världen fick veta vart fången tagit vägen. I Schlüsselberg filmades det avskyvärdaste fängelset i landet och kanske i

världen, cellen som Peter Krapotkin hållits fängslad i under lång tid, vad furst Krapotkin med kol skrivit på stenväggarna, Isaakskatedralen, Smolny och allt som kunde intressera Nils Aster.

En tid efteråt fick jag upplysningen av Fredrik Ström att filmen provvisats i Stockholm och därvid hade framgått att den icke kunde visas på de allmänna bioograferna, enär den blivit underexponerad. Bilderna kunde skönjas, men var för svaga. Tyvärr hade inget prov utförts under tagningen i Ryssland för att få den korrekt. Hela filmen blev arkiverad i Stockholm och har tydligen sen dess glömts bort. Filmningen av förhållandena i Sovjetryssland under medborgarkrigets hårda år hade varit värd ett bättre öde.

Det kom en anhållan av Karl Kilbom och Fredrik Ström till flygledningen om permis för mig för att bistå svenska delegationerna till Komintern-kongressen och Röda fackföreningsinternationalens kongress i Moskva. Anhållan beviljades och därmed inleddes några särdeles intressanta veckor, varvid jag utsågs till rådgivande delegat på Kominternkongressen, den största och viktigaste som Kommunistiska Internationalen avhållit under sin tillvaro.

Det blev icke bara utdragna och oerhört intressanta sammanträden utan delegationsmedlemmarna från nordiska länderna ville också se sig omkring och företa utflykter, ibland flera mil utanför staden. Jag var så bekant med ryska förhållanden att det föreföll mig naturligt att jag blev mycket upptagen med att bistå delegaterna från både Sverige och Danmark. Någon ekonomisk vinst hade jag givetvis icke av detta engagemang, jag hade ju min anställning inom flyget, men en kopp gott kaffe smakade ju alltid bra, ty i sovjetlandet fanns icke kaffe under alla dessa år. Enbart té ingick i konsumtionen.

En tragisk händelse inträffade i samband med arbetarkongresserna. Tusentals delegater från hela världen deltog i dessa och en dag skulle de få ledigt från förhandlingarna och tilläts besöka flygfältet med löfte om uppstigningar för rundflygning över miljonstaden. Flera maskiner gjordes startklara för ändamålet och för uppvisningarna. Soldater på fältet bildade en lång kedja vid infarten för att hålla folkmassan tillbaka och hindra den från att taga sig in på fältet. Soldaterna höll varandra i händerna. Men de höll icke stånd för det oroande trycket och som en flod välldes folkmassan in på fältet, spred sig solfjäderformigt ut som en sprängd fårskock. Det stora antal maskiner som redan startat och var uppe och företagit rundturen över staden kom tillbaka som på löpande band, men kunde icke finna plats på det annars så stora fältet för landning och måste gå upp igen. Arrangemanget blev panikartat. Det fanns inga möjligheter att försöka samla ihop denna spridda folkmassa och få ett område fritt för landningar. Över hela aerodromen brummade maskinerna och överallt sprang människor besinningslöst.

En maskin försökte pejla sig ner, men andra gav upp försöket och gav full gas upp igen. Den som vågade försöket att landa gled sakta ner. Jag stod i närheten. Det hjälpte icke att ropa på de springande att kasta sig ner på marken utan de sprang i samma riktning som maskinens kurs. Jag såg en person träffas av maskinen och föll. Maskinen tog mark, övriga kretsade som oroliga fåglar över fältet och människorna. Vid min framkomst till den förolyckade fann jag till min bestörtning att det var Augusta Aasen från Norge. Vingen hade träffat henne i ryggen. Hon var död. All flygning inställdes. Flaggan hissades på halv stång på huvudbyggnaden.

Augusta blev placerad vid Kremlmuren, där många kämpar och hjältar och även John Reed från Amerika förut vilade. Med blommor i mängd och kransar följde många Augusta till hennes sista vila. Sorgen var djup och deltagandet stort av delegater och officiellt från Sovjetrysk sida. Augustas make var typograf hemma i Oslo. När jag för första gången mötte Augusta i trappan till det hotell där norska delegationen bodde och hon fick höra av sina kamrater att jag var en av amaltheamännen slöt hon mig spontant i sin famn.

I sällskap med svenska delegerade på kongressen skulle vi en dag besöka en konstutställning av modernt måleri. Runt väggarna i salongen fanns upphängda tavlor. Jag själv var så lite intresserad av konstarten inom måleriet på 1920-talet att jag förlorat ur minnet dess benämning. Den var mycket svår att begripa och jag begrep inget av denna modernitet. Det gav mig tröst att de flesta och däribland Hinke Bergegren visade ensartad svårighet att kunna förstå denna nya konstart. Man måste kanske själv vara konstnär för att kunna göra det. När vi gått runt i salongen, pratat och bedömt och närmade oss utgångsdörren stannade Hinke till och tittade tankfullt på en stor ventillucka ovan dörren. Jag såg inget märkvärdigt med den annat än torkade smutsränder med bildade figurer. När salongen rengjorts före utställningen hade man råkat glömma torka av denna ventil. Hinke knackade med sin promenadkäpp på ventilen och utropade högt: ”Se här, här är den finaste tavlan i hela salongen, för den kan man förstå.” Den drastiske Hinke var sig lik. Ingen av oss gjorde invändningar mot hans bedömning.

Det var på denna viktiga kongress som de 21 teserna efter långvariga debatter slutligen antogs. Zäta var en av opponenterna mot att teserna blev antagna och detta ledde till schismen mellan honom och anhängarna av teserna jämte Kominternledningen. Schismen fortsatte efter hemkomsten mellan honom och tesernas anhängare inom svenska sektionen och ledde till partiets sprängning. Därigenom och efter denna förlorade svenska kommunistiska partiet och rörelsen sitt ansikte.

Teserna framkallade en olycklig villervalla inom flera av Kominterns sektioner, de blev aldrig populära och föll så småningom i glömska. Någon auktoritativ betydelse bland arbetarmassorna fick teserna aldrig. Förändringar i samhällen och dess utvecklingstendenser styrs icke efter antagna regler eller teser, utan bestäms av andra faktorer. Sammalunda förhåller det sig med arbetarmassornas kamp för sina framtidsmål. För mitt vidkommande sympatiserade jag icke med Zätas inställning, men samtyckte heller icke till att teserna antogs, vilket innebar ett slags diktatoriskt tvång för sektionerna. Jag betvivlade riktigheten att internationellt föra proletariats kamp efter dylika bestämmelser. Varje lands kominternsektion borde själv få bedöma och utforma taktiken för sin verksamhet för att bli framgångsrik.

Efter kongresserna erhöll jag genom Komintern förmånen att få inta måltider på dess hotell Lux på Tverskajagatan. Detta var oskattbart under denna alltjämt svåra hungertid. I flyget bestods knappast annat än en köttlös vattsoppa med några potatisar i, en bit svart bröd och en kaka té jämte dålig mahorkatobak från Kaukasien. Den senare kunde jag ha som bytesmedel. I avdelningen måste flygarna alltjämt vara jourhavande dygnet runt så länge kriget mot Polen pågick.

Det vankades inga lyxmiddagar på hotell Lux, men maten var i sin enkelhet bra sammansatt som husmanskost. Många delegater spisade på Lux och där sammanträffade jag med flera av dem, såsom Yrjö Sirola, Manner, Kuusinen, Allan Vallenius, värdefulla och kända arbetsledare från hela världen. Alexandra Kollontay intog sina måltider här under flera månader så att vi nästan dagligen kunde träffas. William Haywood var en av dem, förut ledare för IWW i Amerika, som funnit en fristad i Ryssland, jämte många andra av det ultrakapitalistiska Amerikas förjagade radikaler. Flera av dessa arbetade på en större motorfabrik i Moskva. Med den underbara kamraten Haywood fick jag många intressanta samtal, en heroisk gestalt, högväxt, enögd, med ett ansikte som utstrålade allvar, upphöjt tänkesätt, beslutsamhet. Hela ansiktet var som hugget i granit. Vart han vände sig ingav han aktning och respekt. Men han passade inte i Ryssland, där allt var annorlunda än i Amerika. Han kom inte till sin rätt i sitt nya hemland. Han skulle ha varit kvar i Amerika som dess störste arbetsledare.

En afton skulle Radek utprova en trådlös sändning från Lenin i Kreml. Många och bland dem även jag samlades på centralplatsen framför hotell Metropol, vid blomsterrabatten, en stor kulle

med röda och vita tobaksblommor, av vilka de vita spred en angenäm doft över hela platsen på kvällarna. Sändningen gick bra, den första i sitt slag i Ryssland, vi kunde tydligt uppfatta Lenins alltför korta tal. Efteråt samtalade jag med Radek om sändningen och han betygade att den gått över förväntan bra.

Bolsjevikiska partiet, som genom tillkomsten av Komintern ändrade sitt namn till kommunistiska avhöll i alla sina avdelningar över hela riket möten varje torsdag varje vecka året runt, undantag utgjorde dock fronten som icke kunde upprätthålla sådan partiordning. Det annonserades sålunda aldrig om dylika möten. Om en medlem icke infann sig till två, högst tre möten utan att ange laga förhinder i förtid kunde han bli uppkallad till närmaste avdelnings funktionärer där medlemmen fick redogöra för bortovaron från deltagandet. Fanns icke godtagbara förhinder riskerade medlemmen bli utesluten ur partiet. Partidisciplinen upprätthölls sålunda med bestämdhet. Såsom i Moskva och i Leningrad kom ledarna till de olika avdelningsmötena och höll sina anföranden. I regel samlades flera efteråt för samtal och en del stannade och lyssnade.

Arbetarna och i första hand partimedlemmar höll kontroll över att inga byråkratiskt sinnade ledare eller högre funktionärer skaffade sig statusvanor. Litvinov, som en av de högsta i utrikesdepartementet, bodde på Kreml och fick en tid fara med bil de få hundra meterna till Metropol, där utrikesdepartementet var förlagt. Detta blev påtalat med motivering av den stora bristen på motorfordon som behövdes för viktigare ändamål. Litvinov måste bekväma sig att gå till fots till och från sitt arbete dagligen. Under ett tillfälle blev Lenin i sin bilfärd stoppad utanför Moskva. Det hjälpte honom icke att han bedyrade att han var Lenin. Den beväpnade vakten ute på vägen begärde få se hans dokument och de hade Lenin icke med sig. Han kvarhölls på vägen tills det blev klarlagt i Kreml att det verkligen gällde Lenin och då fick han fortsätta.

Utrikeskommissarie Tjitjerin bodde på Metropol, som benämndes första sovjethuset, i likhet med många av de högre funktionärerna. Han städade själv sitt rum, bäddade själv sin säng, borstade själv sina skor. När betjäningen erbjöd honom städ- och annan hjälp hade han svarat: ”Jag skall tjäna mig själv”. Han gick alltid enkelt klädd med slitna kanter vid handlederna på rockärmarna. Skulle utländska sändebud träffa honom måste det ske när som helst på natten, ty han arbetade hela natten och vilade på dagen, då fick han behövlig arbetsro för folk. Sändebud som anmält samtal med honom kunde bli uppringda mitt i natten och anmodade att komma och sändebudet måste bekväma sig att stiga upp och infinna sig. Detta blev så allmänt känt att sändebuden var inställda på ett sådant förfaringssätt.

Flera av de högre tjänstemännen tillhörde icke bolsjevikpartiet, men de var fullt lojala med partiets linje och besjälades helt av revolutionen, satte in hela sin intelligens och kraft solidariskt med arbetare- och bondemassan för att föra revolutionen till ett segerrikt slut. Mestadels var de vänliga och snälla, men mot kontrarevolutionärer slog de hårt.

Min vän Torsten Gullbergs energiska arbete på att öppna en flygförbindelse mellan Sverige och Ryssland ledde till att han erhöll en synnerligen förnäm koncession på flyglinjen Moskva-London över Leningrad och Stockholm och därjämte uttänkt nät av flyglinjer inrikes i Ryssland m m. Gullberg föreslog mig att lämna min tjänst i röda armén och erbjöd mig en assistentplats hos sig i flygkoncessionen. Men jag ville vänta och se hur han skulle i Sverige klara upp kapitalfrågan. Han begärde på konferenserna att jag skulle överföras till Leningrad för att där förbereda arbetena på den projekterade flyglinjen. Detta beviljades av flygledningen och sålunda kom jag att förflyttas från Moskva till Leningrad. En annorlunda period började därmed för mig i marinflyget i Leningrad-Kronstadt.

Under denna period fick jag en oväntad betydelsefull kontakt med skandinaviska sjömän, hela

besättningar på fartygen. Jag blev verksam i Leningrad på flera sätt, fick god kontakt med Sinovjevs efterträdare Kirov och hans sekreterare Smolny, med kamrater bildade jag Skandinaviska klubben med avsikt att förhjälpa svenska arbetslösa yrkesarbetare till Ryssland, som behövde duktigt arbetsfolk. Jag kom att i Leningrad leva ett rikt och mångsidigt liv och även uppleva upptakten till krisen inom bolsjevikpartiet och som omsider ledde till de förfärliga häxprocesserna i Moskva, varigenom Josef Stalin och hans handgångna mördade nästan samtliga av Lenins medarbetare. Även Kirov mördades och de flesta var mina kamrater.

Stalin var så gott som okänd t o m bland partifolket i landet, den ende som Lenin varnat sina närmaste kamrater för. Metoderna hos tsar Ivan den förskräcklige, en Plehve, en Bobrikov och den blodiga söndagens händelser 1905 i Petersburg ställs i skuggan av Stalins metoder. Han var en av de blodigaste och grymmaste gestalterna i Rysslands historia, som upphöjde sig till nationens hjälte, den där skulle förvisas i alla offentliga lokaler, på arbetsplatser, kontor och i hemmen. Men ännu tyngdes folket i Sovjetunionen av Stalins Hitlervänliga anda, ehuru Krustjov välte ner gudabelätet och lät flytta honom bort från Lenins sida i Mausoléet på Röda torget.

Tecknen som varslade om ond tid märkte jag innan jag lämnade Moskva, men jag var icke övertygad om att den löftesrika ryska revolutionen skulle spåra ur. Grunden som ryska revolutionen lade består dock och visar vägen och utgör ett föredöme för världsproletariatet i dess världsomspännande frigörelsekamp.

En resa till Centralasien

Till Turkestan

Vintern 1920-1921 utgjorde en ytterligt hård tid i oktoberrevolutionens historia. Brist på mat, brist på kläder, brist på allt för livets nödtorft med hungersnöd lägrade tungt över sovjetväldet. Medborgarkriget fick allt större omfattning. Svälta, frysa, kämpa var dagens lösen.

Jag hade ju kunnat fara ”hem” till Sverige, jag var ensam, hade ingen mer än mig själv att försörja, inga äktenskapslöften att bryta. Inga barn att försörja, jag var ensam och fri. Men jag längtade icke ”hem”. Här hos ryssarna trivdes jag, här hade vi ett mål att strida för, hopp och kärlek kretsade kring detta mål, vi kämpade för folkets framtid, hur det artade sig för oss envar betydde inget, vi var millioner människor i samma båt, vi var alla kamrater vid fronten, på hemmaplan — över allt. I vår offervilja låg egoismen slagen till marken — det var en lust att leva, ändock var livet så djävligt svårt. ”Datie xleb! (Giv mig bröd), Pomogi golodajotschi! (Hjälp de hungrande) låg i luften när man vaknade ur isiga bädden på söndagsmorgonen och huttrade av köld. Ute stod träden vita av rimfrost. Själva luften frös. Den lilla värme man hade i kroppen stod som ånga ur ett lokomotiv. Sången skallar, trampande fötter närmar sig, röda fanan vajar — det är en samling kamrater som tidigt på söndagsmorgonen vandrar bort till något ställe för att jobba och sätta hjulen i gång. Tusental och åter tusentals samlas i Moskva denna dag som alla söndagar och marscherar bort för att jobba. Detta är bättre gudstjänst än att gå omkring i kyrkor och slicka helgonbilder. Jag ansluter mig till en grupp. Vart det bär hän vet jag icke, vet bara att det gäller arbete för att resa landet ur förfall.

Vid en stor järnvägsstation gör vår grupp halt. Vi utgör flera hundra i vår grupp, arbetare, chefer, politiska ledare, män och kvinnor — kamrater. Förmodligen var det Kazanstationen. Stationens väldiga hall var i det närmaste dubbelt så stor som hallen på centralstationen i Stockholm och bangården var omfångsrik som en rangerbangård. Allting är stort tilltaget i Ryssland, man vänjer sig vid detta och man gör inga kalkyler i smått. Jag älskade de stora initiativen, de stora måtten,

jag kunde icke med det småskurna i allt som i Sverige, kanske jag hade det i blodet efter min far, som icke kunde fördraga intensivt jordbruk utan expansivt med större och större arealer. Täppan var inget för honom.

Halva styrkan börjar göra rent i den stora hallen, människorna verkar som pygméer i proportion till hallen. Det sopas, flyttas och efter några timmar är hela hallen städad, rengjord och fin. När jag går där och sopar golvet får jag se kamrat Jacob Friis från Oslo. Vi hälsar på varandra.

— Det var en överraskning att finna dig här. Men det var roligt att du deltagar i dessa voskresnikar.

— Det är också en överraskning att träffa dig här.

— Jag deltagar regelbundet särskilt i voskresnikarna (söndagsarbete). Subbotnikarna (lördagsarbete) är jag icke alltid i tillfälle att delta i. Men jag visste icke att du var här i Moskva.

— Jag har vistats här flera dagar som representant i Komintern för vårt parti hemma i Norge. Jag kommer att stanna i Moskva ännu en tid. En expedition skall sändas till Turkestan och när jag fick syn på dig tänkte jag att det skulle passa dig att medfölja expeditionen.

— Vem utsänder expeditionen och vad är syftet med den?

— Staten och Komintern arrangerar den och syftet är bland annat att utröna Ferganaområdets utvecklingsmöjligheter. Det är mycket rikt på naturtillgångar som måste utnyttjas bättre. Skulle du vilja delta i den expeditionen kan jag ordna med det. Jag vet ännu icke när den skall avgå, men är du villig får du besked.

Medan vi gick ut på bangården för att fortsätta göra rent, plocka ihop en massa skräp, sopa, göra växlarna rena tänkte jag över saken om jag skulle acceptera. Det verkade intressant. Skulle jag kunna erhålla permis från flyget under ett par veckor? Det hade Friis lovat att ombesörja genom Komintern.

Den 20 februari 1921 avgick tåget mot Orenburg och våra två boggiévagnar kopplades till detta tåg. En lång och märklig resa låg framför oss. Fem dygns järnvägsresa från Moskva till Taschkent i Turkestan. Något bagage hade jag icke, for direkt från flyget på Chodinka till stationen, som jag gick och stod, så for jag. Det enda jag hunnit med för resan var att på något vis köpa mig ett par hela strumpor. Efter mycken möda lyckades jag uppbringa ett par svarta.

Deltagarna i expeditionen var från flera länder. Från Frankrike deltog en professor i nationalekonomi. Han hade sin maka med sig. Steinhardt var från Wien, men hade vistats länge i Tjeckoslovakien, till yrket lärare, representant för Komintern. Schadurskaja var ryska och expeditionens sekreterare. Läkare Zetkin var son till berömda Klara Zetkin. En ung kamrat från Köpenhamn vid namn Nielsen representerade Danmark. Två var från England, en från Australien och en från Sydafrika. Kamrat Finn från Moskva ombesörjde allt det pekuniera. Och löjtnant Mesetz från Serbien hade hand om vakten.

Emellan Samara och Orenburg stannade vi några timmar vid den trista järnvägsstationen i Busuluk, som ingen annan bebyggelse hade än stationsbyggnaderna med milsvid skoglös stepp runt om så långt man kunde se. Under världskriget var ett krigsfängeläger förlagt hit till Busuluk. Järnvägsmännen berättade för oss att under augusti månad 1915 uppgick fångarnas antal till 20 000. Under mars månad 1916 dog 8 000 av krigsfångarna i fläcktyfus och andra febrar i detta läger. Sex läkare dog. På grund av svår tjäle vintern 1915-1916 staplades 2 000 lik i travar i en barack. Något senare staplades av liknande orsak sex tusen lik i travar ute på den snötäckta

marken. När solen på vårkanten började värma tinade de översta liklagren upp och åstadkom en olidlig stank. Massgravar måste sprängas genom tjälen, de hopfrusna kropparna bändes isär med järnspett till klumpar och vräktes i massgravarna. Dessa järnvägsmän i Busuluk hade varit levande vittnen till den förfärliga tragedin.

Gripna, tysta, förstummade åhörde vi järnvägsmännens upplevelser ute på denna öde stepp. Som i en vision såg jag alla dessa unga män i flera tusental ligga här jordade fjärran från sina hem i Tyskland och Österrike, förgjorda av en vidrig kapitalistisk ordning med stockkonservativa samvetslösa regeringar i Europa, vars gemena rutenhet välsignats i ländernas kyrkor av mässande egenmäktigt och tanklöst prästerskap. Detta här i Busuluk var bara en detalj i de öden krigsfångarna gick till mötes i tsaristiska Ryssland. Sådant försiggick i en världsdal som bekände sig till kristendomen, med Kristi kors som symbol. Jag handlade icke orätt mot gangstersläktet i Malmö 1908!

En rasande orkan blåste upp och piskade sanden och de låga grästuvorna. Det tåg som skulle föra oss vidare mot Orenburg måste vänta. De tunga vagnarna pressades så hårt på sidan av orkanen att de lade sig på lut. Hade vi lämnat vagnarna hade vi spolats bort. Skyddade i vagnarna förde vi samtal om våra upplevelser sedan vi lämnat Moskva, förde anteckningar och spelade schack. Vi hade passerat de områden vid Volga som drabbats av total missväxt sommaren förut 1920. Under de stora slagen mot amiral Koltjaks arméer i dessa trakter lät Koltjak bränna väldiga lager spannmål vid sin reträtt mot Ural för att de icke skulle falla i röda arméns händer. Så följde den förfärliga missväxten, under tre månaders tid föll icke en droppe regn. Hungerkatastrofen drabbade 30 miljoner människor. 7 miljoner stupade av svält. Tusentals mödrar kastade sina barn i floden för att de icke skulle dö hungerdöden. I panik flydde hundratusentals människor västerut, men människovågen måste stoppas och då vältrade den sig österut och stupade med hästar, kreatur ute på de solbrända vidderna. De barn som orkade, flydde vidare utan föräldrar mot Ural och levde där i tiotusental på gräsrötter och vad de kunde komma över och hemföll snabbt åt förvildning.

Människorna i hungerbältet åt jorden för att få något i magen, de åt hudar och klövar på de stupade kadavren. Kannibalism utbröt.

Vi anlände till Orenburg den 28 februari och gjorde ett uppehåll i staden till nästa dag. Uralfloden flyter här förbi och utgör gräns mellan Europa och Asien. Koltjaks flyende armé hade sprängt järnvägsbron över floden, men rödarmister höll på att provisoriskt bygga upp den för tågtrafiken. Isen på floden bar manskapet. Vid ankomsten till stationen fann järnvägsmännen att fem människor blivit överkörda av tåget och likdelarna hade snott sig om underdelarna på vagnen. Järnvägsmännen gjorde rent. Sådana olyckor var icke ovanliga och i detta fallet väckte det ingen särskild uppmärksamhet.

Mil efter mil passerade vi Röda jorden. Jordlagren utan grönska är mönjebrun. Endast kringvandrande nomadiserande kirgisstammar eller familjer kan man iakttaga från järnvägen. De flyttar allteftersom det går att uppbringa vatten. Fasta bostäder har de icke utan kupolrunda tält, yorta. De bedriver boskapsskötsel och med primitiva redskap idkar de hantverk, mestadels under bar himmel. I staden Turkestan möter man de egentliga infödingarna sedan urtiden, sarter, tatarer, kirgiser, folkspillror från de gigantiska asiatiska väldena under Timurlenkos, Djingis Kahns och Stormoguls tid. Staden består av två delar, en rysk och en infödingsdel. Detta förekommer sedan i flera städer, såsom Taschkent, Buchara osv.

I riktning mot Amu-Darjafloden och den väldiga Svarta öken såg vi från tåget en kraftig rök bolma borta vid horisonten. Tågpersonalen upplyste oss om att marken brunnit där under fyra års

tid utan uppehåll. De kunde icke berätta vad som var anledningen. Några lågor kunde vi icke iakttaga och det var nog så långt avlägset att vi blott kunde skönja översta lagren av den uppblommande röken.

Expeditionen anlände till Taschkent, Turkestans huvudstad, mot kvällen den 4 mars och myndigheter ur stadens förvaltning, partiet, fackföreningsrörelsen, ledningen för röda armén mottog oss utomordentligt högtidligt med soldatuppställning och militärmusik. Vi stannade kvar i våra vagnar under natten.

Under resan från Moskva fick jag en svår klåda på mina båda ben från tårna och uppåt vaderna, nästan ända upp till knäna. Det verkade som eksem. Jag hade med mig på resan liksom alltid vid fronten outspädd karbolsyrelösning för att skydda mig mot tyfus. Som jag framhållit stänkte jag i bädden eller på plankan när den utgjorde bädd med militärkappan över som täcke för att hålla lössen borta. Frontliv är nästan alltid förenat med nedlusning. Utan att tänka mig för tvättade jag båda benen med karbolsyrelösningen för att få bukt med den intensiva klådan och eksemen, som orsakade feber. Huden blev mörkbrun och då blev jag ängslig och talade med vår läkare i expeditionen, dr Zetkin. Han såg förskräckt på mina ben och undrade vad jag hade gjort.

— Jag fick en sådan intensiv klåda att jag icke kunde uthärda och då smorde jag benen med den här karbolsyrelösningen. Jag köpte den i Berlin och har ofta med framgång använt den.

— Du har haft tur. Det är farligt att smörja sig med den vätskan outspädd. Du hade kunnat få kallbrand i båda benen med ögonblicklig amputation för att rädda livet. När fick du eksemet?

— På vägen mot Samara. Jag hade det icke före resan.

— Det är på båda benen och i samma höjd på vaden. Hurdana strumpor har du.

— Dem köpte jag efter många svårigheter på lusmarknaden i Moskva innan jag for. De såg ju bra ut.

— Du har fått eksemet av strumporna. Deras svarta färg är giftig för huden. Flera liknande fall har förekommit. Kasta strumporna och gå hellre utan strumpor. Det värsta är nog över nu, men huden kommer att flaga av.

Jag kastade de förrädiska strumporna med den giftiga svarta färgen. Bättringen gick framåt, huden flagnade av, men kallbranden slapp jag. När vi kom till Taschkent var jag återställd. Min fysik klarade av det själv utan salvor. Man får lära sig mycket och betala lärpengar.

De följande dagarna blev helt upptagna med allmänna möten. Vår ankomst blev mycket uppmärksammas av befolkningen. När de flesta av oss i expeditionen skulle tala och flera på sina egna språk, franska, tyska, engelska, ryska och sedan kamrat Finn översatt dem alla och representanter i staden skulle tala till oss gick hela dagarna åt för detta. Jag var icke den enda som tröttnade, för vi ville alla se något av staden, bekanta oss med sociala förhållanden, arbetslivet, bostadsförhållandena o a. I någon mån började jag här separera och gå min egen väg med att besöka skolor, ägna mig åt naturtillgångar och produktionsförhållanden. Naturligtvis ville befolkningen höra främlingarna, gästerna, berätta från sina respektive länder. Steinhardt som var en ypperlig talare kände väl till de politiska förhållandena i Västeuropa och Tyskland. Steinhardt var en internationell politiker och känd representant från Kommunistiska internationalen. I sina kärnfulla anföranden på de stora offentliga mötena i Taschkent gick han förkrossande hårt åt socialdemokraterna i Weimarrepublikens regering och tillmätte dem skulden för det fortsatta kaotiska tillståndet i Tyskland.

Socialrevolutionära partiet i Ryssland under Kerenskiregeringen var då det starkaste partiet i

landet, men genom Kerenskis sympatier för general Kornilovs motrevolutionära uppresning skrämdes socialrevolutionära medlemmarna i massor över till bolsjevikpartiet, varigenom detta blev majoritetsparti. Denna snabba utveckling gick även över Turkestan. Att döma av de infödda talarnas framställningar på dessa möten i anledning av vår närvaro framgick hur snabbt omsvängningen skett i Turkestan till bolsjevikernas förmån. Steinhardt fick väldiga ovationer i sin kritik av tyska socialdemokratien. Denna stämning var betydelsefull i betraktande av att Turkestan var språngbräda till stora omvälvningar i de asiatiska länderna i en nära framtid.

Fackföreningsrörelsen visade sig vara starkt utvecklad och anknuten till den industri som fanns och rörelsen var som i hela Ryssland uppbyggd enligt industriförbundsprincipen. Små isolerade fackföreningar existerade sålunda icke. Turkestan hade sin egen LO, ehuru under centralen i Moskva för hela sovjetväldet. Samarbetet mellan fackföreningsrörelsen och bolsjevikpartiet var fullständigt. Ledning och drift av all industri låg i fackföreningsrörelsens händer enligt ensartade regler som var rådande inom hela sovjetväldet vid denna tid.

Över huvud taget var det utomordentligt intressant att så långt ute i periferien av sovjetväldet se och iakttaga hur befolkningen uppfattade och genomförde parollerna från oktoberrevolutionen — en triumf för all världens utpinade och förtryckta proletärmassor under århundranden och årtusenden, från staters uppkomst till oktober 1917.

Fergana

Efter strålande avskedsfester i Taschkent fortsatte vår färd till Kokand, huvudstad i Ferganaområdet. En provinsjärnväg går genom hela området med anslutning till Transturkestanska huvudjärnvägen. Vi kunde alltså stanna kvar i våra järnvägsvagnar, vilket utgjorde en viss trygghet när vi nu närmade oss de skyhöga Pamirbergens utgreningar och dess vilda bergsbefolkning, bergskirgiserna (baschmatji).

Ferganaområdet omslutes hästskoformigt av utlöpande bergsmassiv från det höga Pamir 9 000 meter, evigt snöbetäckt och synligt på tiotals mils avstånd. I detta vilda landskap har bergskirgiser sitt tillhåll.

I turkestanska röda armén beräknade man att antalet baschmatji som låg i kamp mot röda armén uppgick till omkring 30 000. De understöddes av engelsmännen med moderna vapen. Tsarismen har aldrig lyckats övervinna och besegra dessa bergsfolk och röda armén var oförmögen att nedkämpa dem i en terräng som dess folk icke kunde beträda. Hopar av detta vilda folk kom ner från bergen som en virvelvind, rövade boskap, livsmedel och kvinnor och släpade med sig upp i bergen.

Regelrätta strider inlät de sig icke emot röda armén. Utom engelska vapen hade de klubbor som vapen, tillverkade av småvuxna träd med en klotrund rot, vars många birötter avkapats till nålvassa långa piggar. Den som träffades av ett sådant vapen kunde inte överleva. Gamla tiders kroksablar ingick också i vapenarsenalen och en halv meter långa ”kanoner” från uråldrig tid.

De vildar jag kom i kontakt med i fångläger hos röda armén var kraftigt byggda, av mongolisk typ. De få som togs till fånga förvarades i fångläger och behandlades väl. Röda armén försökte ”tämja” dem så att de kunde fortsätta leva i samhället och i många fall lyckades detta. Någon enstaka hövding övergick till röda armén och förblev lojal.

Kommissionens medlemmar hade säkerligen lika lite kännedom om förhållandena i Ferganaområdet som jag själv. Vi fick klart för oss att Ferganaområdet var icke blott sovjetväldets utan ett av världens rikaste områden. Alfred Nobel hade låtit borra och funnit olja här och det fanns koltillgångar av bästa kvalitet, många slag av mineraler, guld och platina.

Vi gick omedelbart helt in för offentliga möten med informationer om de politiska förhållandena i skilda länder. I gengäld fick vi bra informationer av kamraterna inom förvaltningen om förhållandena i deras respektive distrikt. Våra informationer till befolkningen togs emot med ett intresse och begeistring som var häpnadsväckande.

Men klar propaganda från kommissionsmedlemmarnas sida för revolutionen, sovjetmakten och kommunistiska internationalen kunde givetvis icke uteslutas. Jag tyckte att detta blev så överbetonat att jag ensam gick in för kontakter med partiorganisationer, ungdomsförbund, fackföreningarna, produktionsledningarna för att inhämta material om produktionslivet, föreningsliv och sociala förhållanden och revolutionens utveckling i området. Jag besökte bomullsfabriker, såg på hur bomullen maskinmässigt pressades i balar för transport till centrala Ryssland. gick noggrant igenom silkesodlingen osv.

Tillsammans med kamrater i Kokand företog några av oss en utflykt till häst utåt landskapet. Hästarna var av ferganatyp, något mindre än kirgis-hästen, låg och kortare i kroppen, men ettrig och ivrig. Jag fick till sidkamrat den första kvinnan i Fergana som kastat av sin slöja. Hon verkade stolt i sin frigjordhet och självmedveten. Min häst var av den typ som icke tillåter att någon annan häst tränger sig före och visade sig ivrig att få vara i täten. Därigenom kom jag att ligga ett femtiotal meter framför av klungan av ryttare. Några meter fram till ett litet hus rasade en del av husväggen med ett dån och rök. Hästen stoppade tvärt och kastade blixtsnabbt helt om. Det var ett ögonblicks verk. Hästen kände tydligen till överfall med ett sådant beteende. Men jag behärskade situationen och fick den att stanna. Under tiden anlände klungan av kamrater. Det var inget överfall. Genom ritten och rytmisk gungning i marken ramlade väggen av torkad jordlera. Vi kunde genomföra vår intressanta utflykt.

I varje stad avhölls jättemöten med begestrad nyväckt publik, både inomhus och under bar himmel, även med deltagande av kavalleri. Jag har haft hästrygg till talarstol och beridet folk som publik. Med mitt revolutionära patos och glöd levde jag här i mitt esse och skulle icke återvänt därifrån. Detta var något annat än försagdheten hemma i Sverige.

Gästbesöket i varje stad avslöts med en bankett med staden som värd. Ledande personer i samhället, representanter för partiorganisation och fackförening deltog i dessa. Märkligt nog deltog ingenstädes inhemska kvinnor i dem, gamla seder och bruk visade sig starka. De enda kvinnor som var med på banketterna var professors fru och kommissionens sekreterare, kamrat Schadurskaja, som under Kollontays ambassadörtid i Sverige var hennes privatsekreterare. Schadurskaja hade en gång i tiden sammanträffat med Sven Hedin i Turkestan och på en bjudning med dans haft Hedin till kavaljer. Sista banketten bestods oss i Namangan. På grund av risken för överfall av baschmatji var lätt bemannat artilleri uppställt vid det hus där banketten hölls.

Snö! Ja. En morgon när kommissionsmedlemmarna vaknade och tittade ut genom järnvägsvagnarnas fönster såg de en nordisk vinter breda ut sig över hus, gator och landskap. Det hade snöat ymnigt under natten. Gamla människor ibland befolkningen yttrade att de icke i mannaminne upplevt sådant. För silkesodlingen blev snöfallet närmast en katastrof. Mullbärsträden var talrika och dess manshöga stammar ackurat lika pilstubbarna i Skåne. Det veka grenverket orkade icke uppbära den tunga snön, bröts av eller böjdes ner till marken utan förmåga att kunna resa sig igen. Grenar med lövverk utgjorde silkesmaskarnas betesmarker, som sålunda ödelades under natten.

Befolkningens hälsobeskaftenhet i Ferganaområdet var långt ifrån den bästa och detta hade sin grund i försummelser om folksjukvården i hela Turkestan under tsarernas tid. Överallt såg man

människor med dubbelsidig struma. Halsen var lika omfångsrik som huvudet ner till axlarna. Här som allestädes i Turkestan i städerna var vattenfrågan icke löst. I det egentliga Ryssland skall enligt lag kokt vatten (kipjatok) överallt tillhandahållas på offentliga platser, men denna ordning fungerade icke här ute i periferien. Vatten från bergen fångades upp till risodlingar och för hemmen i små smala och halvmeterdjupa grävda rännor eller kanaler. Medelst en lucka vid varje hus uppdämdes vattnet för husbehovet, men vattnet kokades icke utan användes i naturtillstånd och starkt nerslammat, det var nästan ogenomskinligt. Men även rännilarna uppe i bergen var infekterade och det var busen i de många strumafallen. De sjuka med svåra lidanden gick omkring obotliga och dog unga.

Som avslutning på vårt veckolånga gästspel i Fergana känner jag mig frestad andraga något ur ett numera trasigt brev som jag skrev direkt på platsen.

— Enligt min mening kan den obegränsat rika provinsen räddas endast genom en järnhårt regerande hand, vilken vet vad den vill, kan och skall. Om denna hand sedan är turkestantiska regeringen, kommunistiska partiet, sovjeten eller en välorganiserad röd armé är sak samma. Kommunistiska partiet på platsen skulle rensas från en del tvetydiga element, kommissariatet likaså från kontrarevolutionärer, röda armén delvis reorganiseras, delvis demobiliseras och ersättas med reguljära trupper från sovjetmakten (Ryssland) och ett regelrätt krig föras mot partisanbanden, vilket vore lämpligast under vintern och våren i Ferganadalen och under sommaren i banditernas hemvist i bergstrakterna, ty under den tiden är värmen och malarian olidlig ute på slätten. En del rövarband skulle härigenom bli tillfångatagna, en del ge upp frivilligt och resten så försvagade att de komme att lämna Ferganadalen i fred, varefter ordning och arbets säkerhet kunde införas. Att sända kommunistiska agitatorer upp i bergen ibland banditerna i avsikt att omvända dem får knappast annan betydelse än att agitatorerna får sina öron avskurna, ögon utstuckna o s v och sedan bli slaktade. Endast svärdets talan förstår dessa vildar.

Samarkand

Efter fullgjorda uppdrag och avslutad verksamhet i Ferganaområdet fortsatte kommissionen till Samarkand som närmaste mål och vi anlände dit den 24 mars. Den gamla kulturstadens styresmän hade fått besked om vår ankomst och mötte upp högtidligt med välkomsthälsningar.

Kommissionen planerade att stanna i Samarkand minst en vecka och under överläggningar med stadens myndigheter om programmet planerades en hel räckta offentliga möten efter ensartad mall som tidigare i Taschkent och Ferganaområdet. Flera möten kunde avverkas på olika platser i staden samma dag genom att kommissionens medlemmar delade på sig. Jag tyckte som förut att den politiska sidan av vår verksamhet blev så starkt representerad att jag helt kunde avstå från denna och ägna mig åt det industriella, hantverket, folkets seder och förhållanden.

Staden Samarkand uppvisade ett ansikte som verkade ljusare och gladare än alla andra platser vi besökt i Turkestan, livet kändes lättsammare och området hade rykte om sig att vara ett av de mer hälsosamma i det enormt heta Turkestan.

Iltelegram anlände från Moskva att revolution utbrutit i Tyskland. Nyheten spred sig som en löpeld och framkallade en rasande begeistring. Arbetena avstannade. Alla ville veta mer om händelseförloppet i Tyskland. Kommissionen sammanträdde och beslöt att samma dag återvända till Moskva, 6 dygns resa. Mycket kunde hända de dagarna. Jag stod ensam i kommissionen med en annan åsikt. Det var ingen brådska. Vi kunde lugnt slutföra vår uppgift i Turkestan och ordinärt återvända.

Medlemmarna inom kommissionen stod tydligen enhälliga i sin uppfattning om den tyska

revolutionen. Tom Nielsen från Köpenhamn ivrade för att skyndsamt återvända till sin hemstad, för nu skulle enligt hans åsikt revolutionen utbryta även i Danmark. Alla i kommissionen ville vara på plats i sina hemländer för att gripa in i händelserna. Kommissionen gjorde sig hastigt resfärdig för återresa till Moskva och jag ensam beslöt mig för att stanna i Samarkand och fortsätta min resa över Baku till Moskva.

Kamraterna i kommissionen hade bort haft bättre kunskap om tyska förhållanden. Steinhardt som ledande person i kommissionen och ledande inom Kommunistiska internationalen, franske professorn i nationalekonomi, dr Zetkin som tysk och son till världsberömda Klara Zetkin m fl. Det är nu snart femti år sedan dess och ännu har den uttelegraferade tyska revolutionen icke hört av sig.

Järnvägsmännen skulle avhålla ett viktigt fackföreningsmöte samma dag på kvällen som kommissionen avreste. Det gällde att taga ställning till Lenins eller Trotskijs ståndpunkter angående ryska fackföreningsrörelsens ställning till staten. Lenin förfäktade att revolutionen ännu icke hade konsoliderat sig tillräckligt och att fackföreningsrörelsen därför skulle i fortsättningen vara fristående med strejkrätt. Trotskij däremot påyrkade att fackföreningsrörelsen skulle förstatligas för att påskynda landets industriella utveckling som en förutsättning för en ökad levnadstandard för befolkningen. Frågan gick till allmän omröstning över hela landet inom fackföreningsrörelsen. Det fulltaliga mötet beslutade med stor majoritet godtaga Lenins linje. Resultatet blev ensartat över hela landet. Fackföreningsrörelsen skulle i sitt förhållande till staten vara fri och självständig. Mötet blev upptakten för mitt vidkommande till intensiv politisk verksamhet. Sedan kommissionen rest måste jag ensam svara för representationen.

Nu kom jag att deltaga i militärparader och tala på dessa, tala till studenterna, vara med på möten ute i det fria, även till häst och med häst som talarstol till ridande publik, deltaga i utflykter till häst, ägna mig åt vinodlingen, bomullsodlingen, sjukvården, besöka historiska minnesmärken från länge sedan förgången storhetstid och mycket annat. Befolkningen var hungrig på informationer från mitt eget land, Skandinavien, Västeuropa.

I Samarkand sammanträffade jag och blev vän med distriktets överläkare, dr Helfgodt från Wien. Han befriades av röda armén från långvarig krigsfångenskap i dessa trakter och föredrog att stanna kvar för att hjälpa sjuka människor. Han hade träffat och blivit bekant med Elsa Brändström, Sibiriens ängel. Genom dr Helfgodt fick jag de bästa informationer om sjukvården. Han visade mig det enda sjukhus som över huvud taget fanns i distriktet och det fanns i Samarkand, ett gammalt omodernt tegelhus och det var enbart för militären. Den civila befolkningen hade inget sjukhus att vända sig till. Helfgodt fick allt bistånd man kan tänka sig från sovjetmakten i uppbyggandet av allmän sjukvård. Sålunda hade han fått övertaga en villa efter en flyktad borgerlig familj och inredde den till sjukhus med operationsrum. Detta var ännu icke riktigt färdigt med all den inredning och moderna instrument som han skulle få. Han trivdes med denna sin livsuppgift. De gamla fönstren i villan höll på att ersättas med stora fönster, väggar revs ner för att åstadkomma sjuksalar osv. Helfgodt omorganiserade hela sjukvården både i staden och provinsen.

Malarian var svår i hela Turkestan. 60 procent av alla sjuka hade malaria. De sjuka led svårt av huvud- och tandvärk, och uppsvällda magar. Struman som var så svår i Ferganaområdet var mindre märkbar i Samarkand, men förekom dock. Den angrep icke hjärtat i samma utsträckning som malarian.

Lergult ogenomskinligt vatten leddes i smala rännilar eller kanaler under lerhusen i staden och detta var enda vattentillgången för befolkningen. Genom en lucka inne i huset kunde man hämta

upp vatten till matlagning och hushållet i övrigt från dessa rännilar. Det kokades icke först och var livsfarligt att dricka. Trådliknande osynliga maskar förekom i detta vatten och inkomna i människokroppen verkade de som trikiner, vandrade omkring i kroppen och angrep de ömtåligaste organen och även hjärnan med ytterst farliga verkningar. Oftast ledde detta till döden.

På alla platser och särskilt i Taschkent bad kamraterna mig att förmedla svenska arbetare att komma till dem och hjälpa dem att bemästra malarian, som hade sitt säkraste tillhåll i risfälten och småsumpar här och var i närheten av städerna. Jag insåg det omöjliga häri vid den tidpunkten. Kampen mot malarian måste föras efter en stort upplagd plan med mekaniska medel och till betydande kostnader om den skulle bli framgångsrik. Kampanjen avsåg att utrota malariamyggan, som förorsakade sjukdomen.

En av de första dagarna i Taschkent fick vi höra att en svensk läkare skulle uppehålla sig någonstans uppåt Pamir. Detta fastnade i min erinran, men jag fann det inte särdeles märkvärdigt och lade det icke på minnet. Jag hörde sedan icke mer om saken och för min del föll det i glömska. Men här i Samarkand hade jag varit borta i något samhälle, kanske det var Chodjent, med en kamrat och avhållit något föredrag. Efteråt gick jag med ett par av kamraterna bort från platsen och när vi kom till en vägkorsning och stod och samtalande uppenbarade sig en högväxt man, kanske något över medelåldern. Han anslöt sig till oss, hälsade och presenterade sig: dr Lindholm. Han omtalade att han hållits kvar där i två års tid och icke fått lämna området för att resa hem till Sverige. Mina båda kamrater avhörde samtalet och de var bekanta med fallet. Dr Lindholm hade hört talas om vår kommission och detta låg till grund att han kontaktade mig. Dr Lindholm undrade om jag kunde inverka till att han kunde få resa hem till Sverige. Jag sporde kamraterna varför de kvarhöll dr Lindholm och de menade att om jag gick i god för honom förelåg inget hinder för honom att avresa. Jag gjorde inga förfrågningar till dr Lindholm om motiven för att han hamnat här i Turkestan eller varför han blivit förvägrad avresa. Han var svensk, ville hem till Sverige — det var allt. Naturligtvis gick jag i god för hans avresa. På ett par minuter ute på vägen blev saken avgjord. Jag delgav dr Lindholm att han hade god tid på sig att packa och göra sig i ordning och vi kom överens om att han skulle sammanträffa med mig i Buchara för fortsatt resa tillsammans till Moskva.

Först efter flera tiotal av år fick jag av dr Lindholm veta varför han hamnade i Turkestan och varför han blev hindrad återvända till sitt hemland Sverige. Internationella Röda korset utsåg under första världskriget en expedition av läkare att sändas till Ryssland för att understödja tysk-österrikiska krigsfångar i deras läger. När oktoberrevolutionen utbröt med genomgripande omdaningar med medborgarkrig försökte han taga sig över Turkestan till Indien för återresa hem. Men uppe vid Pamir med avsikt att söka taga sig över till Kasgar blev han stoppad av röda armén. Under två år blev han förhindrad att avresa därifrån. Och så möttes vi ute på en väg en kväll i Turkestan, vilket möjliggjorde hans hemresa.

En sensationell process pågick i Taschkent och den ville jag övervara för att få en inblick i rättsskipningen efter revolutionen.

Förhandlingarna hölls i Folkets hus stora samlingsal som var fullsatt av intresserade. De många anklagade hade var sin vakt i gevär med påskruvad bajonett och satt på främre bänkarna ibland publiken. Kärande var en spenslig kvinna i 30-årsåldern och vid hennes sida åklagaren som var den fruktade Peters, välbekant som tidigare chef för tjekan i Petrograd. De reaktionära borgarna i staden skalv bara de hörde namnet nämnas. Ehuru ännu ung var han flerårig revolutionär och hade hållits fängslad i Riga och utsatts för svår tortyr. I sin nya ställning betalade han nu tillbaka för gammal ost med pålagd ränta åt kontrarevolutionära borgarsjälur. Jag kom att lära känna Peters som en omutligt rättsskaffens kamrat. En mer pålitlig åklagare kunde det röda Petrograd

icke uppleta. Han var heller icke nådig mot kamrater som felade om de också var partimedlemmar. För honom stod revolutionen över kamratskap. Under denna tid förde han kampen mot kontrarevolutionen i Turkestan och tjänstgjorde som åklagare vid denna process i Taschkent.

Bland de anklagade var överläkaren för ett sjukhus, det största i Taschkent, en avdelningsläkare samt annan sjukvårdspersonal. Käranden, den lilla magra obetydliga kvinnan, förde talan och redogjorde på ett förstå- eligt enkelt sätt vad som förekommit och åklagaren Peter satt i en pulpet vid hennes sida och gjorde flitigt anteckningar. Kärandens make var en av de 40-tal soldater i röda armén som omkommit och sjukhuspersonalen var skuld till att de icke kunnat räddas. En snabb hjälp och vård hade försummats av sjukhuset, dit de forslats.

Av kärandens framställning genom de följande förhören framgick att sjukhuspersonalen försnillat linnevaror, medicin och mycket annat och patienterna vanvårdats. Förskingrade varorna hade avyttrats på svarta börsen, bortbytt mot livsmedel. Den anklagade överläkaren måste medge att förhållandena inom sjukvården var mycket bristfälliga. Av sex hundra par utlånade underkläder från sjukhusförrådet för ombyte hade endast ett fyrtiotal patienter fått ombyte, de övriga i partiet hade förskingrats. Det starkt begränsade förrådet av mediciner hade sammalunda förskingrats och det fattades mediciner för de sjuka.

Efter flera och långvariga rättegångar föll domarna och de blev kännbara för de skyldiga, men genom sitt handlingssätt hade de skyldiga förorsakat ett fyrtiotal unga soldaters död. Hur det då förhöll sig med många andra patienter i sjukvårdspersonalens ”vård” kan man bara gissa sig till. Överläkaren Gregorjevitsch ådömdes 15 års fängelsestraff, avdelningsläkare Litsetsky nästan lika långvarigt straff, andra av de åtalade fick fem år och sjuksystrarna fick flera år vardera. I domarna ingick att de dömda framtogs rätten att utöva sina yrken inom sjukvården för all sin återstående levnad.

I min socialistiska idealitet var det underbart att få uppleva att folken i detta stora Turkestan för första gången i landskapets bebyggelse stod samfällt som lika ägare av alla naturtillgångar, transportmedel — allt. Sarter, usbeker, tatarer, kirgiser, turkmener, judar, ryssar — alla tilltalade varandra kamrat. Alla var människor, ingen var herre och ingen var slav. Alla tjänade varandra genom sitt arbete, sin verksamhet. Alla hade en gammal kultur bakom sig, alla såg med tillförsikt framåt i sin tillvaro som oktoberrevolutionen skapat.

Kanske mycket har gått förlorat under outsidersn Josef Stalins skräckperiod, som även drabbade Turkestan med avrättningar, spionage, intriger och förföljelser, men det socialistiska fundamentet har bestått.

Buchara

Emiratet staten Buchara har tusenåriga vanor. Som statsbildning med emiren som härskare härstammar Buchara från 1500-talet, men folk levde här långt tidigare. Under 1880-talet slöts avtal mellan ryska tsardömet och emiratet och från den tiden fick ryska handelsmän obehindrat bedriva handel i emiratet. Buchara var emiratets huvudstad och synes vid detta sekels början haft inemot 100 000 invånare. Den har sedan gått tillbaka och på 1950-talet räknade den kanske icke mer än cirka 50 000. Emiratet kom under ryskt inflytande från slutet av 1860-talet, men staten styrdes av emiren till ett par år före min ankomst 1921, då han flydde på grund av revolutionen. Härav framgår att revolutionen inträdde senare ute i det stora ryska rikets periferi. Oktoberrevolutionen fortgick sålunda under lång tid efter dess genombrott och seger i centrala delarna av landet.

Sovjetryssland hade konsul i Buchara vid min ankomst dit och denne hade stort administrativt inflytande i emiratet. Befolkningen var icke mycket enhetlig: karakirgiser, turkmener, något antal judar, usbeker och givetvis något antal ryssar. De flesta av befolkningen var före revolutionen muhammedaner. Näst Mekka var Buchara deras heligaste stad. Vinodlingen var mycket betydande i Buchara, mattillverkning och guldframställning intog också en framträdande plats och sysselsatte många. Nomadiserande kirgiser bedrev fåravel med hjordar av karakul får. I staden Bucharas omgivning var jorden mycket fruktbar och t ex klöver kunde man hösta flera gånger under året. Men så var Buchara också en oas. Brukningssättet var mycket efterblivet med de primitivaste verktyg.

Jag blev inbjuden till en ung judisk köpmansfamilj i deras utsökt vackra orientaliska hem. Båda var intellektuellt högtstående. De berättade att judarna i Buchara hade blivit fullt frigjorda genom revolutionen och kunde numera röra sig fritt ute i livet som andra människor, vilket de icke kunnat dessförinnan. Under emirens tid fick de icke vistas utanför sitt hem utan att vara iklädda lång kåpa med rep om midjan. Bröt någon jude mot detta förnedrande påbud riskerade denne bli piskad av vem som helst förbipasserande och även kastad i fängelse som straffpåföljd. Enligt deras utsago utgjorde judarnas antal i Buchara endast omkring 30 000. Medan de bjöd på té fick jag ett minnesrikt samtal med denna i intellektuellt avseende utomordentligt fint bildade familj. Minnet av dem ingraverades så starkt hos mig att jag ännu finner besöket som hänt i går och det är nära femtio år sedan.

Medborgarkriget hade gått hårt fram över staden Buchara. Turkestans röda armé hade fått kämpa hårt. De stora basarerna i staden Buchara med centrum för pälshandeln i hela Turkestan blev jämnade med marken och totalt utplånade. Folk vandrade nu över ett plant torg där förut basarerna stått och jag sammanträffade där med en soldat ur röda armén. Han var den ende överlevande av en betydande militär kontingent som i ilmarscher måst taga sig fram över stepper och öken för att förstärka röda arméns kamp i Buchara. Många stupade av utmattning och brist på vatten innan de kom fram till Buchara. De överlevande som nådde fram till fronten i Buchara fick icke vila utan omedelbart rycka in i den förbittrade striden.

Ett av de många möten jag deltog i som talare avhölls i staden Nya Buchara vid stationen Kogan. Konsul Tombakov skulle översätta mig från tyska till ryska och så till usbekiska. Vi arbetade energiskt timmarna före föredraget på konsulatet för att han skulle inpränta innehållet. Därigenom var vi sent ute. Enär vi var sent ute på grund av jobbet på konsulatet måste vi rida till Nya Buchara. Det var arabiska fullblod och min häst var som en dröm.

Rida hade jag lärt mig i hemmet i Göinge i Skåne sedan jag var fyra år gammal. När jag var tolv år gammal körde jag första paret som fördräng. En lång tid på hösten körde jag ved från hemmet till Hässleholm och Attarp. Det blev sent och beckmörkt så jag såg icke mina egna händer när jag körde hemåt på kvällarna. Hästarna fick springa för lösa tyglar och det gick med hiskelig fart, ty hästarna var hungriga och ville hem på bete. Hemkommen väntade alltid min lilla syster mig, hjälpte få hästarna från-spända och avselade och sen slängde vi oss upp på var sin hästrygg och red i sträck genom markerna till betesplatsen. Det var så mörkt på höstsidan att vi inte såg något och hästarna fick sträcka i väg av egen lust, hoppade över enbuskar och slog skorna mot stenar så gnistor yrde.

Det var över milen till mötesplatsen och jag lät min arab sträcka iväg. Framkommen till mötesplatsen såg jag icke skymten av Tombakov och han skulle ju översätta mig, men här fanns ingen tid att vänta. Vi var sent ute och inväntades oroligt. Kamrater skyndade sig fram och tog hand om hästen och avtorkade den för den var fradgande vit på hals och bringa. Skyndsamt sprang jag in i mötessalen. Den var till yttersta trängsel fullsatt, folk trängde sig utmed väggarna.

Här fanns inga sittplatser, så alla stod tätt packade. Salen liknade både i storlek och utseende gamla Auditorium på Norra Bantorget i Stockholm. Tombakov stormade in på scenen. Till min överraskning kom en gammal bekant och vän och hälsade på mig. Det var indiern Chateputejaja som jag en gång sammanträffat med på hotell Turisten på Vasagatan tillsammans med C. J. Björklund. Han hade anlänt direkt från Indien och skulle tala på mötet efter mig.

En dag anmälde konsul Tombakov att två herrar anlänt och begärt att få träffa mig. Orientaliskt elegant klädda herrar i medelåldern inträdde, bugande djupt med handen på hjärtat. Med mjuka stämmor och i vördnadsfull ställning förklarade de att de kommit från Persien för att få träffa mig och att de hört talas om min vistelse i Buchara. De representerade ungefär trettio tusen köpmän över hela Persien, som var beredda att lämna sitt land och flytta över till Sovjetrysslands territorium. Avsikten med deras resa för att träffa mig var att be mig förelägga detta ärende för sovjetregeringen vid min återkomst till Moskva. De önskade ävenledes att jag skulle avgiva rapport om deras besök och ärende till Komintern i Moskva. Engelsmännen hade tillvält sig sådan makt i Persien och utövade ett sådant välde att köpmanfolket som sänt dem icke längre kunde stå ut med engelska översitteriet och i sin förtvivlan ville de lämna landet och få asyl i Sovjetryssland.

Med häpnad och aktning lyssnade jag på de båda herrarnas berättelse. Jag tyckte att vi stod på samma plan. Jag hade blivit dömd till döden i min kontakt med engelsmän och här hade jag två eleganta representanter för persiska köpmanfolket som icke längre stod ut med engelsmännen och vädjade till mig. Det tyckte jag att svenska arbetare även gjorde 1908, varigenom det small i Malmö. Under denna min vistelse i Turkestan hade jag tidigare inhämtat engelsmännens långt ifrån gentlemannamässiga sätt att umgås med folk. Och det fick jag även erfaras i Malmö 1908.

Jag förklarade för de båda persiska gentlemännen att jag till fullo förstod den tragedi och de bekymmer som låg till grund för deras besök och förklarade mig villig framföra deras ärende till sovjetregeringen och till Komintern så snart jag anlände till Moskva om någon vecka. Ödmjukt bugande tog de avsked.

En militär kontrollkommission anlände också från Taschkent och tog in på ryska konsulatet. Jag kände genast igen läkaren i denna kommission som var huvudanklagad i vårdprocessen i Taschkent. Det var överläkaren som var huvudanklagad och som fick det längsta straffet på ca 15 år. Det överraskade mig att se honom som fri och deltagare i denna militärkommission. När han märkte min överraskning att möta honom här endast fjorton dagar efter det han tilldömts så svårt straff, berättade han att samtliga de dömda var fria men ingen fick fortsätta längre i sitt yrke. I brist på läkare blev han ett undantag som kommenderats att undersöka de sanitära förhållandena inom röda armén.

Under emirens tid utgjorde den högsta minareten i staden avlivningsplats av dödsdömda, rättsväsen kunde man då icke tala om. Den dömda tvångsfördes upp i minaretens topp. Därifrån skulle denne störtas ned mot en platta i marken. Vanligen krossades då skallen och döden var ögonblicklig. Men kunde den dödsdömda överleva ett sådant fall blev denne helt fri från straffet. Avlivningssättet avskaffades genom revolutionen.

Jag hade kommit att stanna så länge att vi var i slutet av april. Hettan var enorm. Vintern utgjorde en regnperiod under december-januari. Genom markens befuktning väcktes en begränsad vegetation till livs, särskilt vildvallmo ute på stäppen. Efter tre veckors tid förbrändes allt av hetta och torka. Knappast något regn faller under sommarmånaderna. Syrener t ex blommor i slutet av februari—början av mars.

I dessa trakter med enorma områden av stepp och öken har befolkningen ingen möjlighet att

ordna med vackra kyrkogårdar eller begravningsplatser som här i Sverige. Kremering förekom icke. Religiösa föreställningar sedan århundraden om sättet att placera de bortgångna fortlevde och i Buchara fanns inne i staden en mindre begravningsplats, varvid bortgångna placeras i sittande ställning och inmurades med jordlera och fick soltorka till fasthet. Platsen låg inklämd mellan de sammangyttrade husen. Under regnperioden t ex i december hände att leran löstes upp och de inmurade blottades. Ledda av lukten sökte schakaler sig in i stadsbilden nattetid för att komma åt kropparna. Därför måste vakter utsättas nattetid för att mota bort djuren tills de skadade vilorummen kunde återställas i ursprungligt skick. Dessa stod tätt intill varandra.

Baku

Styrelsen för transturkestanska järnvägen hade överraskat oss med att ställa en järnvägsvagn av andra klass för vår fortsatta resa. Resefrekvensen var ytterligt stor på denna enda järnväg och enda samfärdsmedlet. Tågen gick icke ofta och vagnarnas antal var begränsat. Vagnarna blev därför överfulla med resenärer och en del tog plats på vagnstaken. Detta var inget nytt för någon av oss, Lindholm och mig. Han reagerade mot att vi två under sådana förhållanden skulle ha ensam vagn. Jag var av samma åsikt, och vi talade med järnvägspersonalen att låta även andra resenärer få åka i vår vagn. Men de hade fått bestämda förhållningsorder från högsta ort. Det gick icke att ändra.

Fram mot middagstiden anlände tåget till Aschabad, som numera kallades Poltaratsk. När engelsmännen under medborgarkriget intog oljekällorna i Baku och avskar denna del av Kaukasien från centrala Ryssland passade de på att avrätta 22 folkkommissarier i det erövrade området. En av de mördade kommissarierna hette Poltaratsk, och var från Aschabad. Staden blev uppkallad efter honom när engelsmännen blivit slagna och utdrivna av röda armén.

Vid vår ankomst infann sig kamrater från staden och bad mig delta i förstamajfirandet. Det var 1 maj. Jag måste göra dem till viljes. D:r Lindholm gjorde mig sällskap. Det blev stor tillslutning med fanor och musikkåror. Här gick folket med i leden och endast få förblev åskådare på trottoarerna. Jag var icke alls beredd på att omedelbart hoppa upp på en talarstol och majtala. Men varav hjärtat är fullt, därav talar ju munnen och det hade tydligen gått bra, eftersom jag fick lovord av d:r Lindholm efteråt för att jag hållit ett bra föredrag.

Resan över Kaspiska havet företogs med ordinarie fartyg på denna route mellan Krasnovodsk och Baku. Sjötrafiken var livlig med huvudsakligen petroleumtransporter. Oljan transporterades sedan med fjärrtågen från Krasnovodsk genom Turkestan, Orenburg och vidare mot Moskva, Leningrad och andra platser i västra Ryssland, ofantliga sträckor och tågen gick direkt med endast hållplatser för översyn. De starka loken släpade med sig ända till 130 oljelastade vagnar i tågsättet. Flera av dessa lok var tillverkade i Trollhättan och på min förfrågan till järnvägsfolket hur dessa i Sverige tillverkade lok klarade strapatserna fick jag enbart lovord om svenskloken.

Kontakten med verksamheten på det oljedränkta fältet blev en berikande upplevelse. Ciceronen anlände och presenterade sig: Blomgren, svensk och ingenjör. Intressant. Han var i medelåldern och det framgick att han hade varit anställd inom industrien en längre tid. Bättre ciceron kunde jag icke fått. Vi avslutade rundvandringen med ett besök i Nobel-ska huset med historik över Alfred Nobels verksamhet i staden. En stilla frid rådde nu i huset där intensiv verksamhet under gångna år härskat. Nobel företog borrhningar efter nafta även uppe i Turkestan och han fick fram olja även där.

Innan vi mot kvällen avslutade mitt besök på oljefältet blev jag tillfrågad av ingenjör Blomgren om möjligheten att få resa till hemlandet Sverige.

— Är det ingenjör Blomgrens bestämda avsikt att återvända till Sverige och därmed sluta er anställning här vid oljekällorna?

— Jag vantrivs egentligen icke här i mitt arbete, men skulle dock vilja bryta upp och återvända till Sverige.

— Tiden är mycket knapp för att kunna göra oss sällskap. Vi reser ju i morgon. Ing. Blomgren måste avsluta arbetet, få dokument i ordning och så packa. Men kan ni hinna med allt detta föreligger inga hinder att få resa. Jag skall då tala med kamraterna och utfå tillstånd för er.

— Jag skall försöka att hinna. Fackföreningsmötet måste jag då avstå ifrån. Skulle jag icke hinna så fortsätter jag här i min tjänst.

När nästa morgon randades kunde ing. Blomgren med ett leende meddela att han stod färdig att medfölja på resan.

Längre fram på f.m. dök helt plötsligt en annan svensk upp som också ville resa hem. Han hette Widlund och var från Göteborg. I Baku hade han vistats under många år som båtbyggare. Han var uppe i 80-årsåldern och var försedd med ett långt vitt patriarkskägg som räckte ner på bröstet. Jo det skulle nog gå för sig, men han hade bara någon timme på sig att förbereda resan. Han skulle försöka. Hans resetillstånd utverkade jag hos kamraterna.

Under mitt besök hos marinflyget i Baku blev jag överraskad att finna flygchefen vara svensk. Han hette Harry Sandberg Flekmoor, magerlagd och kanske i 30-årsåldern. Han verkade hurtig och framåt. Han förklarade att han trivdes med sin tjänst och icke hade för avsikt att sluta. Jag kände enbart glädje över hans svar. Vi var alltså två svenskar inom ryska flyget. Av hans kamratliga beteende att döma var han mycket omtyckt i flygtjänsten.

När vi denna andra dag i Baku på e.m. lämnade staden var vi sålunda fyra i sällskap i samma vagn på tåget mot Moskva. Jag hade för avsikt att i Petrovsk mitt emot Kaukasusbergen göra ett uppehåll och detta kunde mitt ressällskap knappast ha intresse av. Därför skrev jag ett brev till utrikeskommissarie Tjitjerins sekreterare Kontorovist att bistå männen i mitt sällskap med omedelbart visum för fortsatt resa hem till Sverige.

Petrovsk ligger utmed Kaspiska havet mitt emot de höga Kaukasusbergen. Jag företog en vandring längs Kaspiska havets kust. På denna plats blev general Denikin slagen av röda armén den 30 mars 1920. Det blev ett avgörande slag och Denikin förlorade över hundratusen man i fångar. Tolvtusen av Denikins officerare togs till fånga och mängder av krigsmateriel erövrades av röda armén. Resterna av general Denikins stolta armé flydde upp i Kaukasusbergen och en del av dem lyckades undkomma till Georgien.

Året 1919 medan jag låg i flyget i staden Saraisk i Kolumnadistriktet ryckte general Denikin oavbrutet fram från södra Ryssland och denna hans jättefront. I augusti retirerade avdelningar av röda armén in i staden Saraisk. Denikins väldiga frontlinje rullade ytterligare framåt och något senare stod Denikin i Tula och räknade med att efter ett par dagar intåga i Moskva. Detta hade icke krossat oktoberrevolutionen och röda armén men det hade betytt ett psykologiskt starkt bakslag. Det var amiral Koltjaks farliga offensiv hela sommaren från Sibirien och Ural mot Volga som möjliggjorde Denikins framryckning 1919. Denikins nederlag i Petrovsk betydde oktoberrevolutionens definitiva seger över kontrarevolutionen.

ÅTERBLICK

Trots min långa resa hade jag dock endast rundat en hörna av det ryska territoriets väldiga omfattning. När jag såg tillbaka på resan föreföll det mig otroligt, beundransvärt, att detta fattiga

ryska folk utan läs- och skrivkunnighet från tsartiden till 80-85 % av befolkningen, trots skadorna för landet under världskriget, omfattande långvarigt medborgarkrig mot vita arméer, utländsk intervention och internationell blockad med egna krafter kunnat övertaga, förvalta, omorganisera samhället efter socialistiska principer och teorier, en sådan landmassa, stor som en hel världsdal. Allt detta skedde efter ett bestämt mönster till föredöme för andra länders långt mer kulturellt utvecklade befolkningar, sporrat och stimulerat andra länders arbetarbefolkningar till efterföljd, ett kraftprov utan motsvarighet. Att fel och oriktiga handlingar begåtts under en sådan gigantisk revolutionsprocess förtar icke den goda och fasta viljan bakom skeendet, att skapa en bättre tillvaro åt landets befolkning än den som tsaristiskt envælde, hand i hand med det kyrkliga och en övermaga överklass, icke ville eller kunde åstadkomma.

Flera år efteråt när jag var anställd på Ryska handelsdelegationen i Stockholm fick jag kontakt med åtskilliga svenska affärsmän, där ibland generalkonsul Frans Teuchler. Han visste om min resa i Turkestan och mitt intresse för östern. Under ett av sina besök hos oss på Handelsdelegationen erbjöd han sig att bekosta en resa för mig om jag ännu en gång hade intresse av att fara till Turkestan.

Han meddelade att han understött Sven Hedin från Baku. Jag fick vetskap om detta när jag besökte Nobelska hemmet i Baku tillsammans med ingenjör Blomgren, som berättade om det. Jag tackade den goda människan Teuchler för erbjudandet, men ansåg mig icke kunna acceptera. Jag var nu nygift och vi kunde icke fara tillsammans, och för jag ensam komme jag att bli borta minst två-tre år. Så länge ville jag icke vara borta från min utmärkta maka. Erbjudandet var emellertid ytterst lockande. I Sverige trivdes jag icke och de märkliga förhållandena i Turkestan, ja hela Östern, hade helt fånglat mitt intresse.

Skidfärder i Karelen

Röda arméerna hade segrat på alla fronter av det gigantiska och långvariga medborgarkriget. Äntligen rådde relativt fredliga förhållanden i det väldiga sovjetlandet. Internationella hungerblockaden var sen länge hävd utan att nå sitt syfte att betvinga det revolutionära ryska folket, ehuru dess förfärliga verkningar ännu icke helt övervunnits. Handelsförbindelserna mellan den fientliga kapitalistiska världen och sovjetmakten hade återupptagits efter årslånga avbrott. Handelsfartyg från skilda länder började åter stäva mot Leningrad med sina laster. Men den alltid hårda vintern belade även denna gång 1922-23 hela Finska viken med metertjock is. De starka isbrytarna, på den tiden de största i världen, var i verksamhet dygnet runt för att bistå fastfrusna fartyg, släpa ihop dem i karavaner för infart till hamnen i Leningrad eller föra dem ut till öppet vatten. Under sådana vinterperioder måste marinflyget lägga sig i ide. Kors och tvärs bröt isbrytarna upp isöken och flyget kunde icke vare sig starta eller landa i issörja och bland isflak. Flygpersonalen inställde sin aktivitet med relativt stor frihet i sin tjänsteutövning. De tog sig före att pyssla med lite av varje som det föll sig. Jag ägnade mig under sådan döperiod med att laga trasiga skrivmaskiner så långt som materialbristen tillät.

Vid månadsskiftet november—december 1922, begärde jag ledigt några veckor för att fara upp i Karelen och orientera mig i denna del av sovjetväldet, hälsa på kamrater, varibland presidenten Edvard Gylling, ing. Åkerman, Veltheim, invalidiserade flygaren Laksavirta och andra. På sensommaren hade jag haft besök av finska, danska och svenska kamrater som tänt idén att bilda ett jaktlag och fara upp till Kola-halvön för att jaga storvilt. Nu närmare julen hade tre i laget, varibland Veltheim och Emil (Miller) Nordén avrest dit upp och inväntade min anslutning.

I fiskeläget Knjasaja Guba (Fursteviken) kom jag att slå läger hos en familj. Samhället låg vid

Vita havet några km från järnvägsstationen. Nordost över låg bergmassivet på Kolahalvön som en orörlig nersnöad jättepuckel och sydvart Kandalaks. Det blev högtintressant att härifrån bekanta sig med ett ovanligt landskap norr om polcirkel.

Redan under min vistelse på centralfängelset i Härnösand 1917 gick mina tankar åt detta håll med längtan att få se mig omkring här. Det var i samband med att mina finska medfångar ivrade för att försöka hjälpa mig till friheten och föra mig med renar inåt Finland, något som Axel Holmström med sin resa upp till Härnösand lyckades avvärja. Efter märkliga öden hade jag sålunda ändock nu hamnat här i detta vilda landskap med mitt heta intresse.

De tre kamraterna anlände efter skilda äventyrligheter från Kolahalvön till Knjasaja Guba. Något storvilt hade de icke förmärkt och såg inte skymten av ens en hare. De förde icke tält med sig och saknade riktiga sovsäckar som det för övrigt icke kunde köpas för pengar och att övernatta under bar himmel eller i snögrotta blev för trist. Färden till Knjasaja Guba höll på att sluta olyckligt. Två av kamraterna var så uttröttade att de somnade i båten, som drev med strömmar i issörjan ut mot Vita havet. Emil Nordén lyckades i ett kritiskt ögonblick rädda dem alla tre och fick båten i land.

Ifrån Knjasaja Guba företog jag dagligen milslånga utflykter på skidor i de väldiga ödemarkerna, ett skogsbälte från det inre av Finland och häröver i Karelen och vidare mot Arkangelsk och Ural. Timme efter timme skidade jag fram i skogsterrängen utan att se skymten av någon mänsklig boning eller någon människa. Man fick en känsla av en fantastisk frihet ibland furstammar med en snökluns i toppen och stammar som pelare i gigantiska Kung Bores salar och här och där totalt nersnöade smågranar som vitslöjade små brudar. En sådan vindstilla och dödstygnad rådde att jag hörde endast pulsslagen från mina öron.

Före uppresan föreställde jag mig sträng kyla i dessa trakter så långt norrut norr om polcirkeln. Jag fick uppleva motsatsen. På Vita havet fanns endast lite skråis vid stränderna, sedan öppet vatten. Mångenstädes inne i skogsfälten surrade mygg, men de stack icke. Snölagret var nog i genomsnitt tre meter djupt. Någon dag regnade det och kvicksilvret sjönk sällan under 10 minusgrader C. Det milda klimatet berodde på Golfströmmens närhet.

Befolkningen i fiskeläget livnärde sig på fiske och jakt. Att få fram något ur jorden var här uppe omöjligt. Det fanns gott om björn, även varg, korsräv och blåräv, älg, rikligt med hare, som trampat upp hela stigar i skogen och här och var mötte jag knattrande ekorrar, av sjöfågel var det rikligt med ripor och sommartid ejder. En del djur låg i ide. Lagbestämda jakttider för olika djurslag åtföljdes korrekt och jägarna i områden bevakade att de efterlevdes. För min egen del saknades helt intresse för jakt. Människors levnadsförhållanden i dessa trakter, topografiska och mete- orologiska förhållanden ägnade jag mig däremot åt.

Under mina skidturet utmed murmanskbanan stötte jag mångenstädes på små kyrkogårdar i skogsterrängen. Europas unga söner som tvingats att lämna sina hem och familjer låg som krigsfångar jordade här i ödemarken. Dylika fångar byggde järnvägen från Petersburg till Murmansk genom svår markterräng och härjande epidemier. Det berättades av befolkningen att för varje slipers låg en död krigsfånge. Längs järnvägen från Leningrad till Murmansk iakttog man sådana små kyrkogårdar, en anhopning av obetydliga träkors ute i ödemarken.

Jul och nyår upplevde jag i Knjasaja Guba. I dess rysk-katolska kupolkyrka bevistade jag en välbesökt julotta, som hölls tidigt på morgonen, varvid besökande medförde facklor för belysning. Kyrkan var rikt upplyst. Den något monotona kören utförde en stämningsfull prestation. I min anteckning på platsen har jag skildrat detta.

— 7 januari. Rysk juldag. På aftonen före lägger sig familjen kl. 7 Miller och jag kl. 9. Kl. 4 på

morgonen stiger familjen upp. Miller och jag kl. 5. Mellan kl. 4 och 5 på morgonen går flickor och pojkar omkring i husen och sjunger en julpsalm framför helgonbilden. Barnen hade en gammal lykta med sig, i vilken brann en stump stearin- eller talgljus. De förde också med sig ett stort hjul, nära en meter i diameter och de snurrade på detta när de sjöng framför helgonbilden. Hjulet var enkelt och lätt med vidfästade pappersstycken av olika kulörer för att vara julgrant. Detta är en mycket gammal sed. I regel skall man giva något åt de sjungande barnen. Av ett par pojkar fick jag veta att de denna morgon sjungit på ett tiotal platser utan att få något. Det kunde ju bero på det svåra läget. Familjen lagar mat och dess barn gör sig i ordning gå till kyrkan kl. 6. Miller och jag går dit något senare. I kyrkan rik belysning och den är full med folk. Rysk ortodox gudstjänst. Klockorna ringer både före och efter gudstjänsten, som pågick ett par timmar. Ett par tog nattvarden. I kyrkan kysstes korset först av männen och omedelbart därefter av kvinnorna, som samlats i kyrkans vänstra sida. Efteråt gick var och en till sitt. Juldagen hölls strängt i helgd och ingen utförde något arbete den dagen, man får då heller icke gå ut och jaga. Småljus såldes i kyrkan.

Under vistelsen i Knjasaja Guba förde jag en del anteckningar. Det mesta har efter så många år gått förlorat, men något finnes kvar och överlåtits till Arbetarrörelsens arkiv i Landskrona. Något av detta kan här publiceras.

— Den 25 december. Som överallt här visste gubben icke hur mycket han skulle ha i hyra för rummet. Miller bjuder honom tjugofem miljoner rubler (för månaden). Då fräser käringen som en retad och tycker det är ingenting. I rummet finns en stor gammaldags brädsäng, en liten pinnsäng för ett barn, en skranglig bänk, ett litet bord, en helgonbild i rumshörnan. Luktar illa. Glada att åter vara ute i friska luften. Vi gick därefter till gubben Servin och hyrde hos honom ett litet rum för trettio miljoner rubler för månaden och han skulle hålla oss med ved. Vi tittade in till hans svåger i ett annat rum. Denne tillverkade sillkuttingar och höll på med den fjortonde för dagen. Han får två och en halv pud rågmjöl för varje kutting han tillverkar. Byskräddaren talar om att han bortbytt sju och en halv pud saltad sill för ett par bra skohalvsulor i Kandalaks. Skräddaren tyckte att hyran för ett rum var lika med ett funt te eller tjugofem miljoner rubler (ett pud = 16,38 kg, ett funt té = 400 gr.). Sillkuttingen innehöll 8 kg sill.

— Lördagen den 30 december. Fiskarna beger sig ut på viken innan hornpär fått sina skor på sig och ömsa sina av härlig småsill fyllda nät. Tacksamt arbete. Men de får icke så mycket för sin sill. I Petrograd kostar sådan sill på torgen minst sju miljoner rubler per funt. Här uppe får de endast tjugotvå funt rågmjöl för ett pud färsk sill och tjugofem funt rågmjöl för färsk-frusen sill. Kvinnor utför nästan allt arbete. De hämtar vatten med släde från byns gemensamma brunn, de sågar ved med stor stocksåg, skurar sina hem, lagar mat. De håller allt i ordning och de spinner, lagar kläder, kardar, tvättar, stickar, syr antingen för hand eller på singersymaskin. De hjälper till med fisken, hämtar hem hö ute i terrängen, sköter om fåren, renar och hämtar hem vindfällor från skogen. De föra ett arbetsamt liv: sega, lugna tålmodiga kvinnor. Fan vet vad männen gör. Det berättades att förhållandet icke varit så förr, utan en förändring har inträtt genom världskriget, då brist på män blev kännbar på orterna. Kvinnor som lyckats skaffa sig en man tillät icke att denne arbetade. Kvinnorna lade arbetets ok på sig själva och visade sig glada över att ha en man i sitt hus och hem.

— 31 december 1922. Sista dagen på året. Märkligt att jag hamnat här så långt norrut denna sista dag. 1916 var jag i fängelset i Härnösand. 1917 i Sösdala i Skåne, 1918 i staden Verro i Baltikum vid fronten, 1919 i Danzig, 1920 i Moskva, 1921 i Sösdala igen. Icke vågar jag spörja var jag finnes vid denna tid under nästa år. Vinden är lugn ... Det snöar icke, men himlen är mulen och snötung. Endast 5 grader kallt. En ljum och härlig dag denna årets sista, dunkel och gåtfull som

den första ... Den nordiska långa natten skiljer de båda åren åt.

— 4 januari. Regnar på morgonen. Taken droppar och snön på dem är smält . . vattenplurrar, kraftig sydvästlig vind . . regntunga svarta moln.

En grad varmt på morgonen kl halv 8, på dagen 2 grader varmt och under kvällen 1,5 gr varmt Reaumur.

— Den 5 januari. Nordvästlig mild vind, söndriga moln, mellan vilka fullmånen lyser. Taken droppar. Skogen står svart och träden är snöfria. En grad varmt. Vattnet tränger igenom filtstövlar. Snön har sjunkit ihop en halv fot. Miller och jag skidar upp till den lilla porlande bäcken för att spana efter utter och järv. Den förra hade nyligen plumsat omkring i snön. Friden och ron i skogen var det enda vi fann. Jag stod betagen av denna skönhet. Den lilla livliga och ystra bäcken gjorde mig melankolisk och tankarna gick till mina lyckligaste ungdomsår på Almöfors vid Alma-ån i Skåne. Bäckens brus förnams som en underlig sång i skogen. En märklig vårstämning med trastars kvitter mitt i vintern norr om polcirkeln.

— Den 8 januari efter gammal rysk tidräkning. Det var nollgradigt under dagen. Ungdomar går julspöke. Pojkar klär sig till flickor och flickor till pojkar. Alla är maskerade med säckar eller liknande och fantastiskt, bär tygplagg om huvudet och förställer sina röster. De vandrar från hus till hus, besöker hemmen, spelar balalajka eller fiol, dansar och tigger pengar. Dessa spökvandringar pågår under tretton dagar, varefter det anses opassande. En urgammal sed som vid denna tid var på upphällning och icke längre ansågs så skojig som förr. Flickorna passade då på att en gång på året göra sig ”fria” och knipa sig en kyss eller två, vilket annars på året var omöjligt. Under annan tid på året kunde en flicka icke sällskapa med en pojke. Fick någon i byn vetskap om sådant spreds detta snart över hela byn. När en friare anmäler sig i byn spörjer denne först om flickans vand. Efter utsagon i byn bestämmer han sig. Flickorna är därför rädda att få dåligt rykte. Under spökdagarna med förklädnader kan ingen kontrollera dem. Förr fick vem som helst gå spöke, men efter revolutionen måste den som ville gå spöke köpa sig en biljett härför, gällande de tretton spökdagarna och biljetten kostade tre miljoner rubler. Under kvällen vandrade en skara ungdomar på byvägen och spelade citta och sjöng. I något hus dansades också.

— Den 10 januari. Företog en skidtur mot Kowda, genom bränd skog (bränder genom åsknedslag), över svårforcerade fjällhöjder med den vidsträcktaste utsikt åt alla håll: Kowda, Kowdasjön, Kolahalvön, Kandalaks och Kandalaksviken med öppet vatten och drivis. Man kunde se milsvitt ut över urtidens vildmark. Inte en människa eller en människoboning kunde man upptäcka. Ensam stod jag där som ett litet kryp i denna oändliga mäktighet. Även dagen förut var jag ensam ute på skidor i denna svåra terräng med höga stup under 8 timmar i följd utan mat och vila. Här och var stötte jag på breda upptrampade stigar av harar, som följer sina egna bestämda stråk med rast- och matställen, men jag såg icke en enda hare. De måste vara talrikt förekommande av deras stigar och spillning att döma. Jag bar alltid gevär över axeln på mina strövtåg, men sköt inget. Ekorrarna var talrika och rävspår fanns här och var. På höjdslutningarna var skogsbeståndet ungt med brunglänsande trädstammar på 20-30 meters höjd, ehuru vid roten kanske inte mer än 5-7 tum i genomskärning. I toppen en krona av smågrenar. En vacker syn.

— Den 14 januari. Rysk nyårsdag. Frun uppe och bakar kakor, dottern ligger i sängen, två av barnen och mannen ligger på golvet. Nyårsdagen hålles i helgd. Kyrkan var klent besökt, under mitt besök köpte jag två småljus för två miljoner rubler. Snön var kram och klubbade vid skidorna. Sommarvarmt under dagen. Absolut vindstilla i skogen, vars dödstygnad kändes märkvärdig: man hörde blott en och annan snöflingas fall och blodets pulsering vid öronen. I

skogen flög en mygga upp och den fångade jag som minne. I förrgår såg jag också myggor flyga omkring. Underligt uppleva detta norr om polcirkeln i januari månad. Det hade jag icke tänkt mig före min uppresan hit. Det var så höglytt att barns glam tre km bort i byn klart uppfattades och en harmonikas milda, smältande toner därifrån svävade som på vingar ut i naturen — nyårsglädjen i byn.

— Den 16 januari for jag åter ut i de milsvida skogarna för att se mig omkring. Men turen blev väl omfattande under tretton timmar i följd utan mat och jag kom hem halv elva på kvällen, genomtrött i så svår terräng. Snön var på sina ställen tre meter djup. När jag stack ner min över två meter långa skida nådde jag inte botten. Över vidsträckta fält gick jag över kullfallna trädstammar, vräkt kors och tvärs över varandra i flera lager och med snö som packning mellan stammarna. Det var naturens eget verk, kanske först genom åsknedslag, stormar och möjligen insekter hade kanske sedan gjort resten.

— Den 21 januari företog jag äntligen skidfärden till Kowda. Jag hade fått underrättelse om att där fanns flera svenskar vid sågen. Under flera dagar umgicks jag med tanken att fara till dem och hälsa på, själv få se hur de hade genomlevt revolutionen och medborgarkriget som haft front i dessa trakter. Det var ingen sinekur att leva i dessa under så omvälvande händelser. Kowda låg vid Kowdaflodens utlopp i Vita havet. Floden hade sin upprinnelse långt i nordväst inne i Finland. Hur långt det var till Kowda från Knjasaja Guba var svårt att få veta, uppgifterna gick isär, men jag själv beräknade avståndet till omkring tre svenska mil. Det fanns inga vägar eller stigar genom ödemarken dit så jag måste taga riktning över fjäll och dalar genom hela ödemarken. Det enda fasta jag visste var att till höger långt bort måste Murmanskjärnvägen finnas och till vänster kanske några km eller någon mil bort Vita havet. Kowda låg sydligt från Knjasaja Guba.

Emil (Miller) Norden och jag delade rum hos en fiskarfamilj. Han skulle företaga en skidtur något tiotal mil nordvästvärt för att försöka upphandla skinn åt sig, silverrävskinn var värdefulla, upp emot finska gränsen och han beräknade vara borta en veckas tid. Då startade jag samtidigt till Kowda. Stoppade på mig tändstickor, en kniv och en bit grovt rågbröd som utgjorde dagsransonen. Smör och pålägg var jag sen år tillbaka helt avvand från. Det fanns icke, men geväret slängde jag över axeln

Inte ett hus, inte en människa, inte ett levande väsen utom träna i ödemarken mötte jag under min skidfärd till Kowda. Med sikte på tränas grenverk, som är bäst utvecklat på deras sydsida, höll jag kursen enligt mitt tycke rakt fram och nådde slutligen Kowda. Orienteringen hade gått bra genom helt främmande ödemark. Bitvis tangerade jag Vita havets kust och försökte skida på isen vid stranden, men den höll icke. Längre ut rullade vågorna och var öppet vatten.

Med den kondition jag trots hungern i Ryssland hade, blev jag icke märkbart trött av skidfärden. Vid framkomsten sammanträffade jag med svensktalande arbetare och mitt besök blev nog en liten sensation. En svensk vid namn Berggren från Sundsvall hade ägt sågen. Genom revolutionen återvände han till Sverige. Sågen blev i likhet med allt i Ryssland nationaliserad. Några av de svenska arbetarna hade också återvänt till sitt hemland. Sågen var modern och sysselsatte omkring 200 arbetare. Av de många staplarna uppsågat virke att döma var produktionen betydande. Den grupp svenskar som var kvar, kanske 20-30 hade firat sin jul på sedvanligt sätt med julgran. Annars var det vid denna tid förbud på att ha julgran. Någon mat hade de fått från Sverige och därför klarade de sig relativt bra, ehuru hungerkatastrofen 1921 även i Karelen haft mycket svåra verkningar med brist på allt i livsmedelsväg. De hade firat julen med risgrynsgröt. Deras relativt goda tillstånd beredde mig glädje. Sågmästaren hette Nilsson och även han var från Sundsvall. Hela trakten omkring den stora sågen doftade starkt av skog. Samhället verkade

livaktigt och som en oas i en skogbeväxt öken.

Det väldiga vågsvallet från revolutionen i centrala delarna med Petrograd och Moskva trängde fram över vidderna och sköljde givetvis över orterna i hela Karelen. Längst ute i periferien visste befolkningen månader och år efter revolutionen icke om att tsaren var borta och att revolutionen omskapat landet. Detta tänker ingen på i Sverige utan tror att revolutionen blev ett faktum över hela den ryska landmassan samtidigt. Som ett industricentrum utsattes Kowda givetvis relativt hastigt av förändringarna. Skråaktiga fackföreningar existerade icke i Ryssland utan där hade industriförbundsprincipen långt tillbaka i tiden genomförts. Industri-förbunden strömmade ihop i Centrum (Moskva), motsvarande LO i Sverige. Genom revolutionen måste industriförbundens centralstyrelse övertaga förvaltning och ledning av all industri i Ryssland ända fram till år 1921. Kowdasågen berördes av denna nya ordning. De svenska arbetare som jag samtalade med tycks ha funnit sig bra till rätta med förändringarna i driftstillståndet och jag förmärkte ingen opposition mot regim och förhållanden i landet och på sin ort. Kanske de enligt inlevt sätt i Ryssland sen århundrade tillbaka iakttog försiktighet i sina uttalanden. Själv kände jag mig uppsluppen och glad över att ha kommit till Kowda.

Studier av sociala förhållanden tog jag mig icke tid att ägna mig åt, men vi kom in på laxfisket i Kowdafloten som jag hört talas om skulle vara så rikt. De berättade att under egentliga laxtiden var tillgången så riklig att de kunde fånga laxarna med bara händerna och det var storvuxen extra fin lax. Det hände att tillströmningen var så stor att de som stod som packade i floden. Genom krigsförhållandena kunde laxfisket icke rationellt utnyttjas. Engelsmännen hade tillsammans med Vitfinland bildat front här uppe med en vit regering i Arkangelsk under general Miller och avsikten var ett anfall mot Petrograd och revolutionen. Engelsmän och vitfinnar trängde ända ned till Karelens huvudstad Petrozavodsk. Under hungertiden i sovjetområdet kunde dock folket här hämta ett gott tillskott i livsmedel från fiskrikedomen i floden. Fångstättet blev dock primitivt.

Skogens djurbestand med älg var också ett gott tillskott under svår livsmedelsransonering. Svenskarna i Kowda fick givetvis en tryggare tillvaro genom sådana tillgångar av livsmedel. Lustigt berättade de om björnars förekomst. Det var gott om björn i trakten och för övrigt i hela Karelen och de förekom ända ner till Leningrads omgivning. Särskilt en björn var så tam att den kom ofta på besök och gick hemvant in på sågens kontor och rev ibland papperna på skrivbord. Detta var inte ovanligt. Det berättades om en äldre kvinna som hade en stor björn efter sig ute i samhället. Hon tog ett ris och schasade bort björnen, men när hon fortsatte sin väg följde björnen efter. Detta upprepades ända tills hon var inne i samhället.

De svenskar som ännu uppehöll sig i Kowda var inställda på att tillsvi dare stanna kvar. Det tyckte att Berggren icke skulle lämnat dem och sågen utan stannat kvar. Jag måste skiljas från dem och det intressanta Kowda för att skidledes återvända till Knjasaja Guba. De hyste nog en liten oro för mig att ensam taga mig ”hem” genom det ödsliga skogsbältet. ”Hemfärden” blev tristare och orienteringen betydligt svårare i polarmörkret än när jag tog mig fram till Kowda. Hade jag råkat ut för något missöde visste ingen i hela världen vart jag tagit vägen. Inte så mycket som en skogsmus iakttog jag av liv under återvägen, ingen duva hoade och ingen uggle skrek. Jag kom lyckligt fram till Knjasaja Guba och kände belåtenhet över besöket i Kowda. Med sin stora packning på ryggen var Miller ute på sin tiomilafärd i den otroligt ödsliga vildmarken.

En dag anlände i ilfart en skidlöpare från trakten av finska gränsen och meddelade att vitfinnar överskridit gränsen med misstänkt anfall på Knjasaja Guba. Blixtsnabb mobilisering genomfördes i samhället. Krigsråd sammankallades ögonblickligen. Spejare, goda skidlöpare, sändes i väg mot gränsen för rekognoscering. Ingen fick vistas ute efter kl 9 på kvällen utan tillstånd. Den som kommit med rapporten hade iakttagit flera skidspår i riktning från Finland. De

som i likhet med mig var från röda armén och tillfälligt vistades på orten blev självskrivna i mobiliseringen. Runt hela fiskeläget utsattes väpnade vakter och likaså inne i samhället. Denna ordning ingick i sovjetmaktens allmänna försvar. Varhelst fiender tog sig över gränsen skulle befolkningen på orten ögonblickligen mobiliseras och utgöra ett uppehållande försvar tills reguljära trupper anlände ur röda armén. Det förhöll sig så utmed alla gränser runt hela sovjetväldet.

Militärt kunniga personer på orten öppnade kurser i byns skola i vapnens beskaffenhet och skötsel. Anmälan till kursen var frivillig. Både män och kvinnor anmälde sig i så stort antal att kurserna måste pågå långt in på nätterna. Jag såg kvinnor ända upp i 70-årsåldern som anmälde sig och deltog i kurserna som de övriga. Deltagarna fick plocka isär och sätta ihop vanliga gevär och kulsprutor ända tills de förstod vapnens användningssätt. Som mobiliserad deltog jag själv i vakthållningen av samhället och stod även ute i dess yttre försvar på post under hela tiden. De utsända spejarna hade vidsträckt skogsfält att genomspana och det var upp till 10 mil till finska gränsen. Det åtgick lång tid innan de kunde återvända. Det kunde knappast vara fråga om något större antal finska trupper med fientliga avsikter och ett angrepp på fiskeläget hade mötts av ett välorganiserat motstånd. Ilnabbt kunde förstärkning anlända från röda arméns närmaste förläggningar. Under de nätter jag posterade ute i terrängen fullt beväpnad med påsatt bajonett och försedd med handgranater fann jag vindstillan så perfekt och det var så tyst och lyhört att jag kunde höra ett barr falla. Jag hade säkert uppfattat smygande skidlöpare på flera km avstånd. Riktigt mörkt blir det aldrig. Snön lyser. Månljuset kan vara mycket starkt genom att luftlagret är så klart och norrskenen bidrager också till ganska ljusa nätter och dagar. Solen höjer sig icke över horisonten under flera veckor. Denna episod inträffade medan Miller ännu var borta och jag hyste oro för honom.

De återvändande spejarna kom med lugnande rapporter. Mängden av iakttagna skidspår från finskt håll förblev en gåta. Miller återkom också utan att ha märkt något ovanligt. Försvarstillståndet i byn upphävdes och allt återgick till det ordinarie. Händelsen var belysande för den spänning som alltid rådde mellan Vitfinland och Sovjetmakten. Den fräna och aldrig vilande arrogansen och fientliga attityden från vitfinsk sida mot Ryssland och dess sovjetväld höll ständigt denna oro och osäkerhet vid liv. Sovjetryssland litade icke på Finlands avsikter. Detta tillstånd kom att ligga till grund för vinterkriget. Finland bar själv skuld till utbrottet av detta krig, som kom att kräva så ohyggligt många offer på båda sidor under en ovanligt sträng vinter.

Utom min skidfärd till Kowda företog jag små utflykter i grannskapet av fiskeläget medan Miller var borta på sin 10-milafärd. Alltid upptäckte jag något nytt i terrängen och min nyfikenhet på landskapet var svår att tygla. Rutinmässigt upprepade jag en morgon min tillfälliga utflykt. Jag skulle bara skida bort till en närliggande fjälltopp på något hundratal meter. Därför försåg jag mig icke med kniv, ett brödstycke i fickan och en ask tändstickor, absolut nödvändiga saker att ha i okänd terräng. Konstigt nog var det som ett osynligt troll funnits i skogen och lett mig längre, längre, längre och ännu längre bort. Den lilla turen blev så lockande intressant. Jag hade ju dagen för mig. Nog skulle jag hinna tillbaka igen innan det blev för sent. Men det kunde ha blivit min sista skidfärd. Det fanns så mycket att beundra och kl tolv på dagen stod jag uppe på den högsta fjälltoppen i trakten och så ut över det oerhört intressanta landskapet. Toppen var inte hög och alla fjällhöjder var skogklädda, men utsikten var bedårande. Den var så betagande att jag stod som förhäxad. Som en uppenbarelse fick jag plötsligt rakt i söder i ett skimmer se en liten strimma av solen, hon syntes, inte mer än ett par centimeter över horisonten i ett skimmer av ljus. Det blev den enda gången jag fick se en glimt av solen under min vistelse häruppe.

Nedanför där jag stod gick i nordvästlig riktning upp mot finska gränsen en bred dal i rak linje, säkert över milen lång, överallt med skog. Inte en människa, inte en bostad, inte någon rök ur en skorsten längs hela dalen. Solstrimman hade försvunnit. Polardunklet föll på. Jag måste avbryta och tänka på min återfärd, hade inte en aning om var jag befann mig, stod på en höjd i en oändlig ödemark. Vilken kontrast av inspärning i en liten isoleringscell! Jag blev djupt betagen av den överväldigande tystnaden, ensam i naturens väldiga majestät.

Riktigt mörkt blev det aldrig. Snövidderna upplyser landskapet så att det blir ett trolskt dunkel. I början på min återfärd kunde jag följa mina egna skidspår, men eftersom timmarna gick blev det så dunkelt att jag hade ytterst svårt finna dessa. Töcken på himlen dolde stjärnorna, endast grenarna på träden visade mig nu var jag ungefär hade norr. Men de stod så tätt att det blev allt svårare med orienteringen. Totalt översnöade småfuror och granar stod som spöktoder i min väg och jag måste slingra mig fram emellan dessa. Hela eftermiddagen mot kvällningen, hela förnatten fortsatte jag utan att veta var jag befann mig. Mina skidspår var totalt borta. Landskapets konturer flöt ut och jag kunde icke uppfatta några meter höga plötsliga stup. Det blev kullerbyttor här och kullerbyttor där med lossnade skidor som fastnade i den djupa snön. Tur att de icke bröts av och att jag icke skadade mig, men tröttheten inställde sig. Jag hade ingen mat förtärt sedan tidigt på morgonen och nu var det någon gång på natten. Att fortsätta till fots hade varit omöjligt i lös snö. Det enda jag i så fall kunnat göra var att binda ihop kvistar till snöskor.

Till slut kom jag upp på en liten kulle utan växtlighet. Vad klockan kunde vara hade jag ingen aning om. Det började blåsa och lössnö yrde. Stannade till vilade mig mot skidstavarna. Där mellan vajande trädgrenar skymtade jag ett ljus! I närheten av människor? Vad glädje ett sådant budskap kan bringa!

Jag tog sikte på var jag hade ljuset. Nerkommen i dällden i den täta växtligheten förlorade jag kursen och ljuset. Enda att göra var att vända. Blåsten hade redan utplånat mina skidspår. Bitvis genom att krypa på knä kunde jag finna fragment och sålunda åter nå samma kulle. Där såg jag ljuset igen, men vågade icke göra om försöket, utan beslöt stanna till dagsljuset kom, men jag var dödstrött. Jag skulle velat lägga mig ner och sova — för att aldrig vakna upp, tyckte konsertmusik spelade i mina öron. Jag gick ner på motsatta sidan av kullen för att se vad där kunde finnas — Murmanskjärnvägen! Nu var jag räddad. Men åt vilket håll skulle jag gå? Valde åt höger, mot norr. Jag var så förtvivlat trött att jag icke kunde stå rak på skidorna utan skelade mig fram med utbredda ben — och kom fram till stationen Knjasaja Guba! Nu var jag på mammas gata och hade endast någon km ner till fiskarsamhället. Och ”hem” kom jag. Ljuset jag sett kom från fiskarbyn. Klockan i fiskarstugan visade på fem och jag hade då i en följd stått på skidorna nästan ett dygn. Uppe på kullen började jag frysa av blåsten, men nu var jag åter varm och försökte komma i form.

I mitt dunkla rum utan belysning såg jag en skål på skåpets platta med blåbärskrämer. Det skulle smaka gott med lite mat nu. Piggarna som stack upp i skålen var nog från bärens blomställ och jag slevade i mig hälften av innehållet. Men det knastrade så konstigt. När jag nu kunde lysa med en tändsticka såg jag att piggarna utgjorde benen på kackerlackor. Skålen innehöll en enda gröt av blåbär och kackerlackor, som det drällde av i huset. Så var det färdigt med den måltiden. I den breda träslafen slängde jag mig som jag var klädd på renfällan och somnade ljuvt från livets mödor.

En grupp finsk-amerikaner hade i Amerika försålt alla sina ägodelar och slagit sig ner i Knjasaja Guba. Somliga i gruppen hade fört sina familjer med sig. Tillsammans utgjorde de nog ett hundratal. Avsikten var att anlägga en tillverkning av fiskkonserver. Vid min ditkomst hade de uppfört bostadsbaracker och flera fabriksbyggnader. De tänkte bedriva verksamheten i stor skala

och ivrade för att snarast börja produktionen. Men stora motigheter uppstod för dem. Importen av maskiner från Amerika saboterades därifrån och leveranserna försinkades i månadtal. Maskiner som anlant till Leningrad fick ligga kvar där veckovis genom slarv och försummelser hos sovjetmyndigheter och pappersexercis. Det var bra folk i unga år och deras planer var lika förträffliga som storartade. Avsättningsmöjligheterna var ju de bästa och tillgången på fisk av olika slag var obegränsad. Under väntan på maskinleveranserna levde dessa framsynta människor kommunistiskt i ordets vackraste mening, som en enda familj och delade familjärt på alla utgifter för uppehälle m.m. Allt var kollektivt. Någon kontrast utgjorde detta icke mot livet i Knjasaja Guba, där ensartade förhållanden rådde. Genom svårigheterna med maskinleveranser m.m. började pessimismen att gripa omkring sig i deras läger. Den ene efter den andre bröt upp med hustru och barn för att återvända till Amerika. De fick alla vidkännas mycket stora ekonomiska förluster. De hade fått det stöd hos sovjetregeringen som de räknat med. Det hade icke behövt gå den vägen.

Min permissionstid var slut och jag måste bryta upp för att återvända till marinflyget i Leningrad. Veltheim, som hade sin bror i karelska regeringen, och Miller hade avrest. Vistelsen hade lärt mig att här uppe i dessa nejder med Murmansk som hamnstad och centralplats behövdes dugligt folk för att lyfta upp samhällen, naturrikedomarna var stora och med relativt små medel kunde stora ting åstadkommas.

I Karelska autonoma republikens huvudstad Petrozavodsk stannade jag över för att träffa dess regeringsmedlemmar. Fil dr Edward Gylling kände jag från Stockholm och han var republikens president. Till teet sammanstrålade flera av mina kamrater, av vilka somliga i regeringsställning, däribland Veltheim. Ingenjör Åkerman, som förr varit anställd på Jernkontoret i Stockholm, träffade jag också, en sympatisk, lugn och härlig människa, som arbetade hårt för att exploatera skogarna genom nybyggnad av ny cellulosa-massafabrik i republiken. Vi kände varandra tidigare. De var alla intresserade av att höra min uppfattning och erfarenheter från min vistelse norröver. I gengäld fick jag värdefulla informationer om folkmängd, sociala tillståndet, industriell utveckling i republiken m.m. Stagnationen i republiken genom världskrig, revolution, medborgarkrig, hunger hade vid detta laget brutits och förhållandena raskt förbättrats. Den industriella utvecklingen ägnades största omsorg med sikte på de stora skogstillgångarna, fisk- och jaktmöjligheter, småhantverk likaså, medan jordbruk kom i skymundan av naturliga skäl. Edvard Gylling hade samlat duktiga män omkring sig och gemensamt hade dessa på kort tid lyft hela tillståndet i Karelen ur sitt förfall och utvecklingen var nu stadd på rask frammarsch för att höja standarden för hela republikens befolkning. Med sitt blida, chosofria, demokratiska väsen, fina och klara intellekt blev Edward Gylling en central personlighet över hela Karelen och allmänt omtyckt som en Lenin för republiken. Han skonade icke sig själv. Mycket hade på kort tid uträttats, men framöver låg stora uppgifter att lösa. Flera av oss befarade att Gyllings hälsa icke skulle stoppa för sådan ansträngning. Det gick den vägen. Genom förfrysning blev hans ena ben amputerat. Sedan även det andra. Han gav ändock icke upp.

Lenins epok tog slut fram mot 1925 och Josef Stalins tentakler började förnimmas även i Karelen och republikens utveckling drabbades härav hårt. Edward Gylling och de starka männen omkring honom sopades bort och efterträddes av Stalinistiska ränksmidare och galjonsfigurer, vars främsta uppgifter icke var republikens utveckling utan angivelser, förvisningar, spioneringar på var och en.

Omsider gjorde Stalins efterträdare Chrustjev länder och folk en god gärning genom att riva ner stalinkulten, riva ner denna uppkonstruerade gud från tusenden piedestaler och flytta hans relik från Lenins sida i mausoleet i Moskva, där Stalin utgjorde en skymf mot Lenin. Även för mig,

ehuru jag då vistades i Sverige, kändes det som en lättnad att Chrustjev mäktade omdirigera utvecklingen i landet på en mer demokratisk linje i överensstämmelse med Lenins avsikter. Detta får icke förbises och kan icke nog uppskattas, även och Chrustjev hade mindre lycka med sig på andra områden.

Vägen till Amalthea och efteråt Hans Haste

Sverige vid 1900-talets början

Åren kring sekelskiftet var en tid av hårdnande klasskamp. Under 1890-talet blev arbetarrörelsen en faktor att räkna med. Bara några år tidigare hade August Palm bemötts med löje och hånfullheter. Nu förstod de maktägande att socialismen var på väg också i Sverige. Den gamla ordningen kände sig hotad. 1897 kunde Hjalmar Branting ta plats i riksdagen som socialdemokratens första representant. Följande år bildades Landsorganisationen. Arbetarklassen formerade sig till strid. Överklassens privilegier var i fara och den organiserade sin motoffensiv.

1899 antar riksdagen den fackföreningsfientliga Åkarpsslagen, som har till syfte att slå sönder arbetarnas organisationer och skydda strejkbrytarna (av de välsinnade kallade "arbetsvilliga"). Samma år bildas Svenska Arbetareförbundet, en "gul" fackorganisation med uppgift att splittra arbetarklassen och tillhandahålla strejkbrytare vid konflikter. 1902 genomför arbetarrörelsen de stora demonstrationerna och den korta generalstrejken för allmän rösträtt. I Stockholm misshandlas demonstranter av polisen utanför Jakobs kyrka. Flera deltagare fängslas och döms till fängelsestraff. Ytterligare tre socialdemokrater inväljes i riksdagen och Henrik Menander översätter Internationalen till svenska. Samma år bildas Svenska Arbetsgivareföreningen.

År 1903 importerar arbetsgivarna galizier (från ett område i södra Polen) för att bryta de skånska lantarbetarnas strejk. För svenska arbetare får ordet "galizier" ungefär samma innebörd som "förrädare". 1905 döms Z. Höglund till 8 månaders fängelsestraff för flygbladet Ned med vapnen!, som tillkommit i protest mot högerhetsen mot Norge. För att hindra sådan antimilitaristisk propaganda antar riksdagen 1906 på förslag av den "liberala" regeringen Staaff en lag enligt vilken under de närmaste fem åren fängelsestraff på sammanlagt 105 år utdöms. 1905 lockoutas 18 000 arbetare inom verkstadsindustrin. Det är den hittills största striden på svensk arbetsmarknad och den blir en framgång för arbetarna.

Arbetsgivarna sökte bevara sin makt genom att med hot och utpressning hindra arbetarna att organisera sig. Bittra strider om föreningsrätten utkämpas på många platser i landet. Den mest kända äger rum 1906 vid sulfittfabriken i Mackmyra (Gävleborgs län), där arbetsgivaren vräker arbetarna och deras familjer från de företagsägda bostäderna som bestraffning för att de trots förbud bildat fackförening. Strejkbrytare användes ofta i sådana föreningsrättsstrider och är etablissemangets hjältar. I riksdagen inlämnas en högermotion om att staten borde ge pension till de stackars strejkbrytare som inte kan få anställning och en högertidning samlar in pengar åt dem.

För att säkra föreningsrätten ingår LO året 1906 det historiska avtalet med SAF som innebär att arbetsgivarna erkänner fackföreningarna som rättmätig företrädare för arbetarna i utbyte mot att LO godtar arbetsgivarnas rätt att själv anta och avskeda personal (§ 23, senare § 32). Samma år utdömdes hårda domar mot arbetare som deltagit i de stormiga föreningsrättsstriderna i Sandö. Amiral Lindman bildar högerregering och riksdagshögern bildar Nationella framstegspartiet.

Arbetsgivarna ville ha strid och stora delar av det etablerade Sverige stod bakom dem. Nu skulle den socialistiska rörelsen krossas. Yvonne Hirdman skriver i Vi bygger landet: "1908 varslade onekligen om ofärd. SAF och Verkstadsföreningen hotade samfällt med lockout, en krigsför-

klaring mot 200 000 arbetare”. Storkonflikten kunde tillfälligt uppskjutas men följande år bröt den ut. Och natten till 13 juli exploderade en hemmagjord bomb på ett strejkbrytarefartyg i Malmö hamn. Klasskampen blev brutalare.

Det är mot denna historiska bakgrund, som amaltheahändelserna sommaren 1908 bör ses.

Strider inom arbetarrörelsen

”Sluten er under vår enighets fana” står det i Arbetets söner som sjungits på möten ända sedan mitten av 1880-talet. Men det var ganska dåligt beställt med enigheten inom den tidiga arbetarrörelsen.

År 1897 hade socialistiska ungdomsförbundet bildats. Det blev ett forum för bl a Hinke Bergegren, som hade tillhört oppositionen inom partiet nästan från dess bildande åtta år tidigare. Ungdomsförbundet fick aldrig någon stor anslutning. Det var för doktrinärt för att tilltala de breda lagren av arbetarklassens ungdom. Det stod för antimilitarism, antireligiositet och antiparlamentarism. De unga arbetarna kände sig uppenbarligen främmande för denna slagordspolitik. De ville ha en mer verklighetsanknuten och realistisk verksamhet. Därför fick det socialistiska ungdomsförbundet aldrig mer än ett fåtal tusen medlemmar.

1903 har de ledande i Malmöklubben fått nog och tar initiativ till ett nytt ungdomsförbund. Vi påträffar här bröderna Sigfrid och Per Albin Hansson, Fabian Månsson, Maja Ovist, Gustav Möller och flera andra som senare skulle bygga det nya Sverige. Förbundet får snabbt framgång. Klubbar bildas över hela landet. Tidningen Fram utges. Ungsocialisternas organ heter Brand, där många litterära talanger framträder.

Inom arbetarrörelsen finns nu två ungdomsförbund, ett verkande inom det socialdemokratiska partiet och ett annat delvis utanför detta och i ett tillstånd av kärlekshat. Socialdemokratiska ungdomsförbundets medlemmar kallas ungdomdemokrater, socialistiska ungdomsförbundets för ungsocialister (eller unghinkar). Båda var stridbara och radikala men ungdomdemokraterna mer inställda på att uppnå resultat och mindre hängivna den vackra retoriken. Mellan de båda grupperna rådde mestadels ett gott förhållande. Man kan exempelvis se hur uppskattande Anton Nilson i denna bok talar om Per Albin Hansson. Axel Uhlén berättar (i Arbetardiktningens pionjärperiod 1885-1909) hur ungdomdemokrater och ungsocialister uppträdde på samma massmöten och tävlade om vem som kunde sjunga starkast. Ungdemokraterna höll på Arbetets söner medan ungsocialisterna föredrog Internationalen.

Hinke Bergegren var fortfarande verksam inom socialdemokratien. Hans våldspropaganda (som var mera teoretisk än praktisk) försatte partiledningen i bekymmersamma situationer. 1908 års partikongress uteslöt honom och C.G. Schröder ur partiet. Det socialistiska ungdomsförbundet ombildades då till Sveriges ungsocialistiska parti.

Anton Nilson och gruppen kring honom hade sitt hjärta hos Hinke och hans ungsocialister. Anton står antecknad som medlem 291 i medlemsförteckningen för den ungsocialistiska klubben i Malmö. Han skrev in sig den 30 mars 1907 och erlade då 25 öre i medlemsavgift. Klubben i Malmö var traditionellt en av de starkaste inom förbundet. Bra verksamhet bedrevs också i Stockholm, där en av medlemmarna var Axel Holmström, som senare gjorde en så hängiven insats för Amaltheamännens frigivning.

Sommaren 1908

Anton Nilson har själv, i annat sammanhang, refererat händelserna den heta sommaren 1908. Hans uppgift förtjänar att återges i sammandrag. Man bör erinra sig att arbetsgivarna genom en

serie lockouter förberedde den stora fackliga strid som genomfördes följande år och som vi kallar storstrejken men i lika hög grad gör skäl för namnet storlockouten.

12 juni 1908. SAF uppmanar de danska arbetsgivarna att inte anställa strejkande eller lockoutade svenska arbetare. Kanonbåten Skäggald anländer till Malmö för att skydda engelska strejkbrytare. 116 man från regementet i Axvall kommenderas till Malmö.

14 juni. Skäggald beordras till Lysekil för att där skydda strejkbrytare, varvid sammanstötningar med befolkningen uppstår.

16 juni. Femtiotal engelska strejkbrytare anländer till Helsingborg, tillsammans med polisförstärkning.

17 juni. Ångaren Gylfe anlöper Malmö hamn med nya strejkbrytare från England.

20 juni. Lockouten inom byggnadsbranschen verkställs och tusentals arbetare ställs utan arbete.

28 juni. Befälhavaren på ett blockerat lastfartyg i Malmö hamn beskjuter strejkande arbetare. Frikännes av rådhusrätten.

30 juni. 400 engelska strejkbrytare anländer till Göteborg. Hamnarbetarna beslutar om allmän arbetsnedläggelse. Polisen gör chock mot strejkande.

6 juli. Skäggald anlöper Vinbräcka utanför Lysekil för att ge skydd åt strejkbrytare. Skottlossning förekommer.

7 juli. Ångaren Calypso anländer till Göteborg med 450 engelska strejkbrytare. Kryssaren Pallander lägger till på Strömmen i Stockholm för att skydda engelska strejkbrytare i logementsfartyget Astrid.

Fem dagar senare, på natten mellan 12 och 13 juli, kulminerar denna händelseutveckling genom sprängningen av Amalthea, varvid en strejkbrytare, Walter Close, dödas och ett tjugotal såras. Ett par tusen engelska strejkbrytare begär omedelbart att få lämna Sverige, trots att kung Gustav V avbryter sin harjakt för att trösta de skadade på sjukhuset och lova dem ekonomiskt stöd.

Reaktionen mot Amalthea

Både inom och utom arbetarrörelsen fördömdes attentatet mot Amalthea. Hjalmar Branting kritiserade häftigt gärningsmännen i en ledare i Socialdemokraten. Han citerade Axel Danielssons kända ord från partikongressen i Norrköping 1891, då partiet först hade tagit avstånd från våldet som ett medel i klasskampen: ”Och stämplar vi som en förrädare mot våra principer den, som uppmanar till våldsmetoder mot enskilda.”

Det innebar inte att Branting på något sätt accepterade arbetsgivarnas och högerkrafternas uppträdande. I en artikel 1908 skrev han: ”Importörerna av galiziskt och engelskt strejkbrytarslödder mot svenska arbetare visa i handling en likgiltighet för sitt svenska fosterland”. Sedan hovrätten fastställt dödsstraffen mot Nilson och Rosberg, skrev Branting en lång ledare (27 oktober 1908), vari han betecknade domslutet som ohyggligt. Man borde, menar Branting, ha tagit med i bedömningen de särskilda omständigheter som rådde.

Senare svängde opinionen till förmån för de dömda. Också inom LO och socialdemokratin fanns en stark rörelse till förmån för deras frigivning och upprättelse. När Branting inträdde i regeringen 1917, medverkade han till att en av dess första ämbetshandlingar var att frige de båda Amaltheamän som ännu var fängslade, Anton Nilson och Algot Rosberg.

Anton Nilson — ett livsäventyr

Anton Nilsons liv är ett äventyr. Bara detta att sitta i usla fängelser i stort sett hela ungdomstiden utan att brytas ned vittnar om ovanliga moraliska resurser. I fängelsecellen drömde han, som Jolo har skrivit, om den yttersta och yppersta friheten: att flyga. Kanske var det den individualistiska drömmen jämte hoppet om arbetarklassens kollektiva frigörelse som höll honom uppe. Bara några månader efter fängelsevistelsen började han också sin utbildning till ”aviatör”, som han fortfarande kallar sig i telefonkatalogen.

Och ännu något halvår senare var Anton Nilson på väg till ryska fronten för att försvara den första arbetarstaten, den socialistiska revolution som arbetare och soldater i Petrograd hade genomfört.

August Lindberg, LO:s ordförande under många år, tillskrivs uttalandet att den arbetare av hans generation som inte i ungdomen höll på ryska revolutionen hade något fel i hjärtat — och den som fortsatte att göra det hade något fel i huvudet. Anton Nilson har inte något större fel på någondera stället. Han talar om nytt och gammalt utan att tappa tråden och har en stämning som fortfarande ljuder som renaste malm. Och han har förmått dra konsekvenserna av vad som senare hände i Sovjetunionen. Sedan många år är Anton Nilson medlem av socialdemokratiska partiet.

Vad som skedde i Sovjetunionen efter Lenin blev naturligtvis en besvikelse för honom som för så många andra av hans generation. Han återvände, med sin kära hustru Märta, till Sovjetunionen på 1930-talet och blev ledsn över vad han såg. Men han kan gott säga att det är inte jag som har ändrat mina åsikter utan verkligheten som har blivit annorlunda. Han är sin ungdoms ideal trogen. Anton är den siste ungsocialisten.

Dessutom har han kvar sitt ojämförliga kurage. I mitten av november 1979 besökte jag Anton, som nyss hade återvänt från filmning i Sovjetunionen, i hans hem i Årsta för att uppvakta honom på 92-årsdagen. Han berättade att han föregående kväll suttit vid radion och lyssnat på ett program om utvecklingsläran. Jag hörde, sa han, en smäll på balkongen men brydde mig inte om det — utvecklingsläran var viktigare. En stund senare ringde det på dörren och tre poliser stod utanför. Har det varit något attentat?, frågade de. En granne hade tillkallat polisen. Någon hade kastat upp en sprängladdning på Antons balkong i andra våningen och dörren hade blivit ordentligt svedd. Jag har nog mina misstankar om vem det kan vara men det är inte så mycket att fästa sig vid, säger Anton lugnande, när han ser att jag blir upprörd.

Anton själv har stabiliserat sig och använder inte dynamit som han gjorde, i det bästa syfte och av motiv som vi nu borde kunna förstå, mer än femtio år tidigare. Men andra kastar sprängladdningar mot honom. Han låter sig inte störas utan fortsätter att lyssna på radions program om livets utveckling på jorden.

Någon mera renhjärtad människa än Anton Nilson kan knappast finnas i detta land.

Lästips – mer om/av Anton Nilson

[En intervju om Ryska revolutionen.](#)